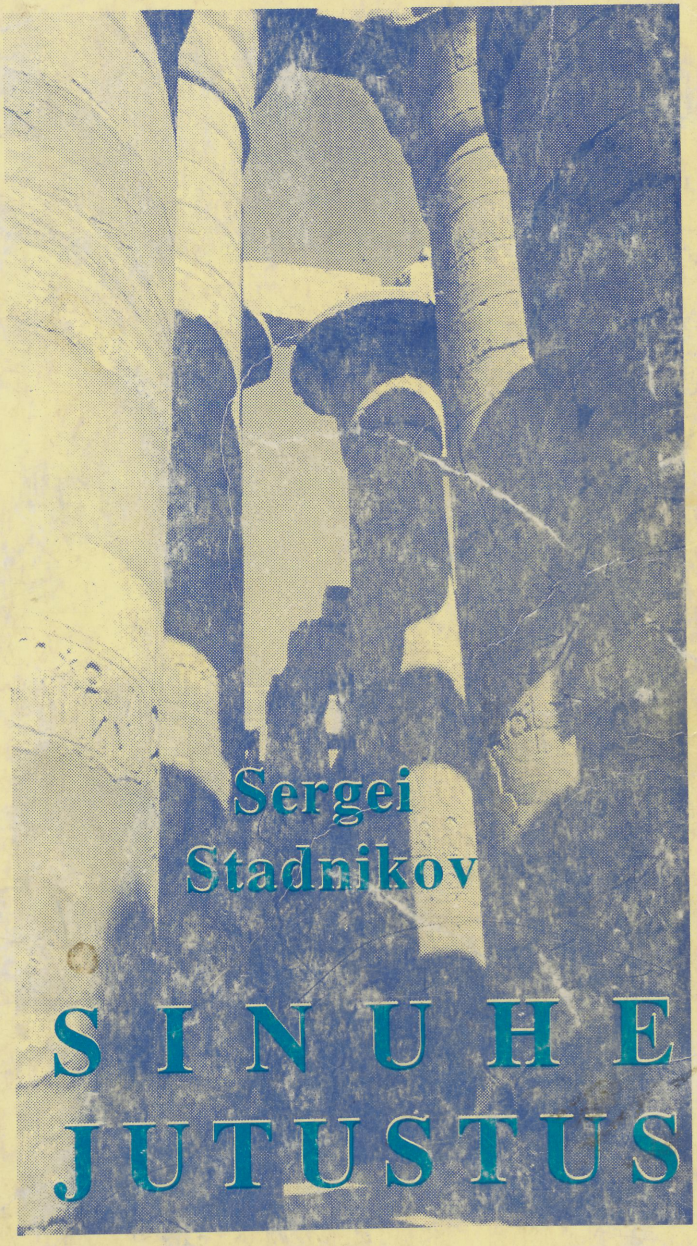

Sergei
Stadnikov

SINUHE JUTUSTUS

A-63333

Ki. S. III- 7233

SINUHE JUTUSTUS

Egiptuse üliku elust ja seiklustest

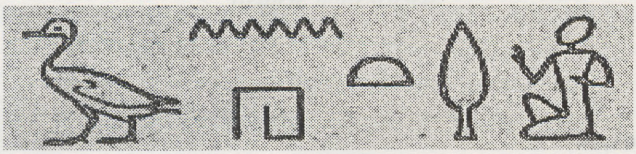

Sinuhe nimi muinasegiptuse kirjapildis

Vana-egiptuse keelest

tõlkinud ja kommenteerinud

Sergei STADNIKOV

KT

Tallinn "Kodutrükk" 1996

Vana-egiptuse keelest tõlkinud ja kommenteerinud Sergei Stadnikov

kujundanud Meelis Piller

toimetanud Jüri Henno

Stadnikov, S.

Sinuhe jutustus. Egiptuse üliku elust ja seiklustest. -
Tln.: Kodutrükk, 1996, 200 lk, ill.

Raamat sisaldab vanaegiptuse allikate põhjal Sinuhe elukäigu ning on rikkalikult kommenteeritud. Kommentaarides käsitletakse põhjalikult Vana-Egiptuse elu põhiprobleeme ning avatakse egiptlaste sisemaailm.Töö on mõeldud laiale ajaloohuviliste ringile.

Humanitaar-
raamatukogu

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

© Sergei Stadnikov - Sinuhe jutustus. Tallinn 1996

ISBN 9985-805-12-7

Selle tagasihoidliku raamatu pühendan oma
sõbra ja õpetaja vene egüptoloogi
Igor Vladimirovits Vinogradovi
helgele mälestusele

Sisukord

Eessõna 5
Sinuhe jutustus 12
Märkused ja kommentaarid 30
Valikbibliograafia 178
Register 195

EESSÕNA

Muistse egiptuse kirjanduse klassikaline aeg oli Keskmine Riik (2040 -1785 a. eKr). Läbielatud poliitilise ja ideoloogilise võitluse sajandid jätsid sügava jälje egiptuse ühiskonda, sundisid egiptlasi süvenema teoloogilistesse, eetilistesse ja ühiskondlikesse mõtisklustesse, mis tingis paljudele küsimustele vastuseid anda püüdva kirjanduse ilmumise. Riigi lagunemine, keskvõimu tunduv nõrgenemine, arvukate lokaalkeskuste esilekerkimine olid taustaks individualismi arengule. See puudutas kõigepealt religiooni, sealhulgas sfääri, mis oli egiptlastele eriti tähtis - ettekujutusi elust teispoolsuses. Nüüd oli see saavutatav kõikidele egiptlastele jumal Osirise kohtu kaudu[1]. Kõik toimunud muutused kajastusid ka tolle aja egiptuse ilukirjanduses, mille üheks väljapaistvaks saavutuseks on "Sinuhe jutustus". Teos oli egiptlaste seas väga populaarne: seda tõendavad rohkem kui kolmekümne erineva koopia järelejäänud fragmendid[2].

Mis siis köitis egiptuse lugejat selles teoses, et seda nii palju ümber kirjutati? Kõigepealt jutustuse haarav süžee, hea kompositsioon ning suurepärane stiil. See seiklusjutt kujutab ühe üliku tähtsamaid eluperioode, tegevus areneb konkreetses ajaloolis-poliitilises miljöös, piiritletud geograafilises mänguruumis[3]. Järjekindlalt toonitatakse, et ainult ustavus vaaraole ja kodumaa jumalatele võib määrata talle õnneliku saatuse ning kindlustada igavese elu teispoolsuses.

Keeleliselt on jutustus mitmeti huvitav. On täpselt järgitud grammatikareegleid, millega teos oli eeskujuks kirjatarkuse omandamisel. Erinevalt Uue Riigi ajast (1554 - 1080 a. eKr) oli Keskmise Riigi aegses kirjakeeles küllalt vähe võõrsõnu. Selles suhtes pakub jutustus tänapäeval suurt teaduslikku huvi. Ka egiptlased ise pidasid teose stiili ja keelt klassikalisteks. "Sinuhe jutustus" pakub rikast sõnavara, grammatiliste konstruktsioonide mitmekesisust, valitud väljendite küllust[4]. On selgelt tunda, et jutustuse vormile pole mitte vähem tähelepanu pööratud kui sisule. Kõige järgi otsustades seisis autor tolle aja hariduse kõrgtasemel. Erinevalt neist ilukirjandusteostest, mis kajastavad ka individuaalsele loomingule eelnevat suulist rahvapärimust, oli jutustus kirjalikul kujul loodudki.

Teose eelkäijaks võib pidada biograafilisi raidkirju Vana Riigi (2635 - 2133 a. eKr) ajal elanud ülikute hauakambrites[5]. Algselt mainisid need ainult surnud võimukandja nime ja tiitleid. Hiljem hakati lisama episoode kadunu elust, tema tegude loetelusid jne. Elulugude sissejuhatus esitati sageli kolmandas, põhitekst aga alati esimeses isikus.

"Sinuhe jutustusel" on mitmeid ühiseid jooni autobiograafiatega (tiitlite loetelu, sissejuhatus, epiloog jne), kuid samal ajal ka põhimõttelisi erinevusi. Ta ületab neid juba oma pikkuselt. Veel rohkem kui vormilt, hälbib "Sinuhe jutustus" tavalistest biograafiatest oma sisult. Traditsioonilisest reeglipärastatud ametniku olemisest paisatakse teose kangelane piirsituatsiooni, kus tema ette tõusevad täies suuruses inimese (täpsemalt egiptlase) eksistentsi sõlmküsimused. Selles suhtes jutustusel peaaegu ei ole pretsedenti Keskmise Riigi aegses kirjanduses[6]. Kõige järgi otsustades oli teose loomise peaeesmärgiks vaarao Senusert I (Sesostris) valitsemise ülistamine. Selle kõrval on jutustuses tähtsal kohal inimese tahte- ja tegevusvabaduse teema; jumala, ettemääratuse ning indiviidi vahekord[7].

Säilitades teatud ühiseid tunnuseid elulugudega, on "Sinuhe jutustus" uueks astmeks vana-egiptuse ilukirjanduse arengus, omapäraseks moodsa romaani kaugeks ettekuulutajaks. Papüüruse kasutamine üleskirjutamisel viitab, et teos oli mõeldud laiale lugejas- ja kuulajaskonnale.

Vanimad säilinud tekstifragmendid (papüürus 3022 ja papüürus 10 499)[8] on koopiad veel vanemast papüürusest (võimalik, et isegi originaalmanuskriptist). **J. Barns** on seisukohal, et jutustuse arhetüüp (s.t. autobiograafiline kiri) oli ühe hauakambri seintel[9]. Välistada ei saa mingi konkreetse autobiograafia olemasolu, mis võis olla jutustuse alustekst. Kuid lõplikku otsust selle kohta ei saa siiski teha, sest ei ole veel leitud hauakambrit ning õukondlase Sinuhe nimi ei ole fikseeritud ühelgi tolle aja mälestusmärgil.

Seoses sellega langeb faktiliselt ära küsimus teose autori kohta. Ka teda ei ole seni võimalik kindlaks määrata. Ei ole leitud mingeid tõendeid, mis kinnitaksid ajaloolise Sinuhe olemasolu 20 s. eKr. Siinsetes kommentaarides esineb Sinuhe ainult teose võimaliku autorina.

Esimene täielik tekstipublikatsioon on tehtud **A. Gardineri** poolt 1909.a. kõigi tolleks ajaks tuntud fragmentide alusel. See esitab hieraatilise tekstiga fototabeleid, teksti hieroglüüfilise transkriptsiooni ja kommenteeritud tõlke[10]. 1932. a. avaldas **A. Blackman** uue

tekstiväljaande hieroglüüfilises transkriptsioonis[11]. Põhjaliku tekstianalüüsi on andnud **H. Grapow** oma publikatsioonis[12]. Ajaliselt viimased on **R. Bullocki** ja **A. Kochi** tekstipublikatsioonid[13].

Kõiki neid väljaandeid on tõlkimisel arvesse võetud. Kasutatud on ka mitmeid väiksematel papüürustel ja ostrakonidel säilinud jutustuse fragmentide allikpublikatsioone. Nende seast tuleks kõigepealt esile tõsta Uue Riigi ajast pärinevat jutustuse koopia publikatsiooni[14].

Esimene "Sinuhe jutustuse" tõlge avaldati 1865[15]. Pärast seda on teksti vahendatud palju kordi. Esimene täielik venekeelne tõlge originaalist ilmus 1915[16] **B. Turajevilt**.

Tõlke ettevalmistamisel püüdsin jõudumööda edasi anda egiptuse keele rikkust ja arhailisust ning samal ajal säilitada jutustuse stiili. Teose jaotus peatükkide kaupa ja mõnede minupoolsete sulgudega eraldatud sõnade teksti sisseviimine on tehtud lugemise hõlbustamiseks. "Sinuhe jutustus" on teos, mida Oriendi suur tundja **R. Kipling** arvas õigusega maailmakirjanduse šedöövrite hulka[17]. Kuulus soome kirjanik **M. Waltari** on jutustusest inspireerituna kirjutanud populaarse romaani "Sinuhe, egiptlane", paigutades tegevuse küll hoopis hilisemasse aega. Teos on ilmunud ka eesti keeles.

---

1 Personaalse eshatoloogia vallas kuulub Egiptusele eriline koht, seal kujunes hiljemalt 2000 a. eKr välja nägemus teispoolsest surnukohtust, kus iga surnu tegusid vaetakse Osirise eesistumisel nn Maati (Tõe) ruumis. Individuaalse eshatoloogia kontseptsiooni võib pidada egiptuse usundi viljakaimaks pärandiks kogu Vahemere idaruumi religioonide jaoks (vt **H. Brunner**, Grundzüge der altägyptischen Religion. Darmstadt, 1983, S. 130; **R. Bultmann**, History and eschatology. Edinburgh, 1957; **Ch. Seeber**, Untersuchungen zur Darstellung des Totengerichts im alten Ägypten. München, 1976; **S. Brandon**, The judgement of the dead. New York, 1967).

2 Tõsi küll, mõnest kirjandusteosest on leitud rohkemgi ümberjutustusi (näiteks "Amenemhet I elutarkus", "Heti õpetus"), kuid "Sinuhe jutustus" kuulub nende üliharuldaste kirjatööde hulka, mis hõlmab ajavahemikku Keskmisest Riigist hilisegiptuse ajajärguni (lähemalt vt **J. Baines**, Interpreting Sinuhe. - The journal of egyptian archaeology, vol. 68, 1982, p. 32; **B. van de Walle**, La transmission des textes littéraires égyptiens. Brüssel, 1948). Vrd **W. Helck**, Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1984, 1651,14.

3 Viidates **G. Lefebvre'le** kirjutab **M. Korostovtsev** jutustuse ajaloolisuse kohta: "Ce sont des récits à fond historique ou, si l' on préfère, des histoires romancées" (**Korostovtsev, M.** A propos du genre "historique" dans la littérature de l'ancienne Égypte. - Fragen an die altägyptische Literatur. Studien zum Gedenken an E. Otto. Wiesbaden, 1977, S. 323). **E.Otto** ise arvab: "Gewiß deuten und auf jeden Fall müssen wir es als historische Quelle für die Zeit Sesostris I heranziehen, wenn auch sein Informationswert nicht überschätzt werden darf, weil es ja doch im Grunde keine Information vermitteln will" (**Otto, E.** Die Geschichten des Sinuhe und des Schiffbrüchigen als "lehrhafte Stücke". - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 93, 1966, S. 102).

4 **J. Foster** on esitanud problemaatilise seisukoha, et "Sinuhe jutustus" on kirjapandud nn jutustavas värsis (narrative verse) sarnaselt **Homerose** "Iliasele" ja "Odüsseiale" (**Foster, J.** Sinuhe: The ancient egyptian genre of narrative verse. - Journal of Near Eastern studies, vol. 39, 1980, p. 89-118). Ma ei ole nõus **Hermanni** arvamusega, kes näeb "Sinuhe jutustuses" nn kelmiromaani eelkäijat (vt **A. Hermann**, Sinuhe, ein ägyptischer Schelmenroman? - Orientalistische Literaturzeitung, H. 48, 1953, S.101.). Erinevused on liiga suured. Õigus on minu arvates ka **J. Assmannil**, kes vaidlustab **H. Keesi** termini "ajalooline novell". Egiptuse kirjanduses on "Sinuhe jutustus" siiski suurvorm (vrd **J. Assmann**, Der literarische Text im alten Ägypten. - Orientalistische Literaturzeitung, H. 69, 1974, S. 125). **E. Otto** arvab: "Sinuhes" on kindlasti tegemist originaalse keelega, enam-vähem iseseisvate kirjanduslike motiivide läbitöötamisega (hümnid, "rahustuslaul", kahevõitluse kirjeldus; vt **E. Otto**, "Die Geschichten..., S. 111). **W. Wolf** hindab samuti kõrgelt "Sinuhe jutustuse" kunstilist taset: "Autori sõnavara on rikkalik, mitmekesised on tema poolt valitud grammatilised vormid ja kunstipärased pöördumised" (**W. Wolf**, Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart, 1962, S. 262; vrd **A. Gardiner**, The notes on the story of Sinuhe. Paris, 1916). Üldse esineb teoses 2699 sõna, neist 727 erinevat (**W. Schenkel**, Ist der Wortschatz des "Lebensmüden" grösser der des "Sinuhe"? - Göttinger Miszellen, H. 5, 1973, S. 21-22).

5 Autobiograafiate ilmumine on täheldatav alates 3.-4. dünastiast (Vana Riik). Oma olemuselt kuuluvad nad hauakambri kompleksi juurde ning moodustavad ühe olulise lisanduse surnu elu kujutamisele hauakambri seintel. Omalt poolt aitasid biograafiad igavikustada

konkreetse indiviidi tegusid, iseloomu, voorusi jne. Tekst oli mõeldud lugemiseks hauakambri külastajatele, eelkõige lähimatele sugulastele. Autobiograafiate topelteesmärk, s.t. lahkunu eksistentsi kindlustamine teispoolsuses ja õpetus järeltulijatele, määrasid seega nende sisu. Esile tõsteti kõigepealt inimese ametitõus, sõja- või kaubandusekspeditsioonide juhtimine, vaarao tunnustust jne. Suhteliselt vähe on teateid eraelu kohta. Mõnikord esitatakse tähtsaid üksikasju ajaloosündmustest, milles otseselt või kaudselt osaleti. Seega on autobiograafiad väärtuslikeks ajalooallikaiks. Nende hindamisel tuleb aga arvestada, et autobiograafiad tõid esile inimese iseloomu ja tegevuse kõige paremaid külgi, olles niiviisi sisuliselt omapärased tema *cursus honorum'it* kujutavateks ideaalbiograafiateks.

Autobiograafiate kohta lähemalt vt: **J. Janssen**, De traditioneele egyptische autobiographie vóór het Nieuwe Rijk. Leiden, 1946; **E. Otto**, Die biographischen Inschriften der ägyptischen Spätzeit. Ihre geistesgeschichtliche und literarische Bedeutung. Leiden, 1954; **J. Assmann**, Schrift, Tod und Identität. Das Grab als Vorschule der Literatur im alten Ägypten. - Schrift und Gedächtnis. München, 1983, S. 64-93.

6 Teatud sarnaseid süžeejooni võib leida "Muinasjutus merehädalisest". Üks esimestest uurijatest, kes osutas "Sinuhe jutustuse" psühholoogilisele aspektile on **M. Pieper:** "Das Thema der Sinuhe-Geschichte ist nicht: Was hat Sinuhe erlebt, sondern: Wie hat er seine Schicksale ertragen?" (**Pieper, M.** Die ägyptische Literatur. Potsdam, 1927, S. 42). Õigus on samuti **H. Brunneril**, kelle arvates ei ole teos, mis keeleliselt ja sisuliselt pole võrreldav ühegi teise egiptuse kirjandusteosega, siiski psühholoogiline ehk teisisõnu arenguromaan. Sündmustiku kestel Sinuhe iseloom ei muutu, ka väliselt on ta teose lõpus sama, mis alguses: kuninga õukondlane (**H. Brunner**, Grundzüge einer Geschichte der altägyptischen Literatur. Darmstadt, 1980, S. 70).

7 Minu interpretatsioonile on lähedal **E. Blumenthali** (Altägyptische Reiseerzählungen. Leipzig, 1982, S. 56) ja **G. Poseneri** seisukohad (Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe dynastie. Paris, 1956, p. 87-105). **W. Helcki** arvates oli jutustusel aktuaalne poliitiline tähendus: see oli omapärane kirjanduslik amnestia Senusert I vaenlastele. Järelikult on teos konkreetse poliitilise suunitlusega. (**W. Helck**, Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1962, S. 45; **W. Helck**, Zur Frage der Entstehung der ägyptischen Literatur. - Wiener Zeitschrift für die Kunde des

Morgenlandes, Bd. 63/64, Wien, 1972, S. 22). Tähelepanuvääriv on **J. Assmanni** probleemi nägemus: "Sinuhe jutustuses" ja "Muinasjutus merehädalisest" tunnetatakse individuaalset juhtumit "jumala plaanina" ja üldtasandil tõstatakse küsimus inimlikust vastutusest "saatuse jumaliku määramise horisondis" (**J. Assmann**, Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Heidelberg, 1975, S. 65-66).

8 Papüürus 3022 tinglik tähistus B; papüürus 10 499 tinglik tähistus R. Mõlemad fragmendid pärinevad Keskmise Riigi ajast, kusjuures B (20 saj. lõpp või 19 saj. algus eKr) on mõnevõrra vanem, kui R (18 saj. eKr). Esimesel puudub algus, teisel ei ole säilinud lõpp.

9 **J. Barns** kirjutab sel puhul: "Sinuhe bears in fact little resemblance to any Egyptian work of fiction. I am convinced that it is a real autobiography; that its archetype was a monumental inscription, so elaborate and perfectly composed that its text passed into Egyptian literature as a masterpiece of style; and that the original stone bearing the text of which existing ones are more or less imperfect copies might one day be recovered, as happened in the case of narrative text of King Kamose". (**Barns, J.** Sinuhe's message to the king: a reply to a recent article. - Journal of egyptian archaeology, vol. 53, 1967, p. 13-14).

10 Hieratische Papyrus aus den königlichen Museen zu Berlin. Bd. 5. Literarische Texte des Mittleren Reiches, herausgegeben von **A. Erman**. II Die Erzählungen des Sinuhe und die Hirtengeschichte. Bearb. von **A. Gardiner**. Leipzig, 1909.

11 **Blackman, A.** Middle-Egyptian Stories, vol. II, Bruxelles, 1932.

12 **Grapow, H.** Der stilistische Bau der Geschichte des Sinuhe. Berlin, 1952.

13 **Bullock, R.** The Story of Sinuhe. London, 1978; **R. Koch**, Die Erzählung des Sinuhe. Brüssel, 1990.

14 **Barns, J.** The Ashmolean ostracon of Sinuhe. London, 1952.

15 **Goodwin. Ch.** The Story of Saneha. - Frazer's magazin, London, 1865.

16 **Turajev, B.** Rasskaz egiptjanina Sinuheta i obraszõ egipetskih dokumentalnõh avtobiografii. Moskva, 1915.

17 **Lefebvre, G.** Romans et contes égyptiens de l'epoque pharaonique. Paris, 1949, p. 1.

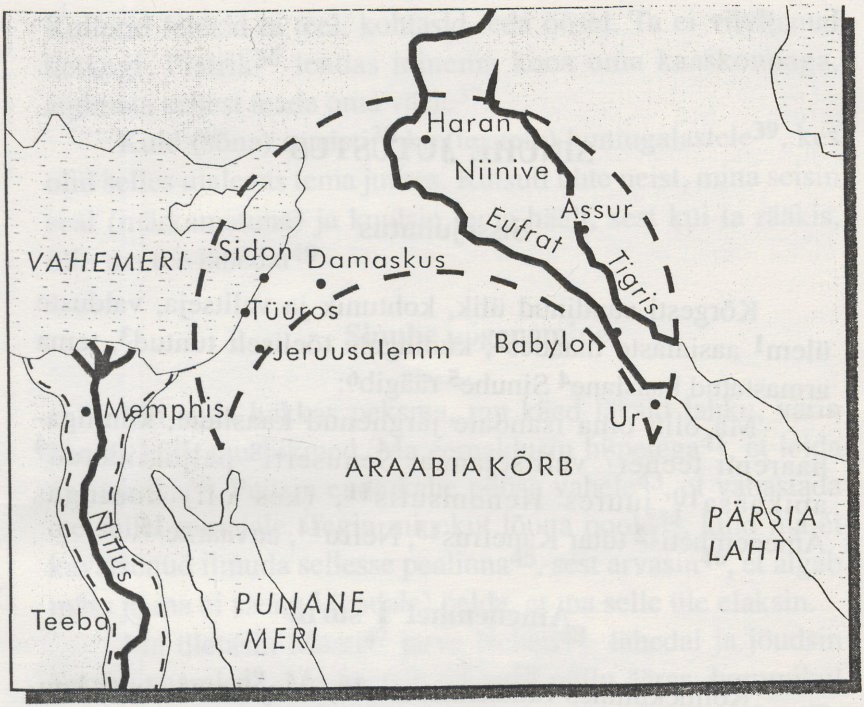

Egiptus ja "Viljakas poolkuu" aastal 2000 eKr. Maailma tähtsaim geopoliitiline ruum 4000 aastat tagasi.

SINUHE JUTUSTUS

Sissejuhatus

Kõrgesti sündinud ülik, kohtunik ja valitseja, valduste ülem[1] aasialaste maades[2], kuningale tõeliselt tuntud[3], tema armastatud kaaslane[4] Sinuhe[5] räägib[6]:

Ma olin oma isandale järgnenud kaaslane, kuninga-haaremi teener[7] valitsejanna, Senuserti[8] paljukiidetud[9] abikaasa[10] juures Henemsutis[11], (kes oli) kuningas Amenemheti[12] tütar Kanefrus[13], Nefru[14], auväärne[15].

Amenemhet I surm

Kolmekümnes valitsemisaasta[16], üleujutuse kolmas kuu, seitsmes päev[17]. Tõusis jumal[18] oma taevapiirile[19], Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas Sehetepibre[20] lendas taevasse, ühinedes päikese(ketta)ga[21], jumalik keha sai üheks oma loojaga.

Pealinn[22] vaikis, südamed olid leinas, suured kaksik-väravad riivis[23], õukond langetas pea põlvedele[24], rahvas halas.

Tema Majesteet[25] oli aga saatnud väe Temehimaale[26], juhiks tema vanem poeg, täiuslik jumal[27] Senusert. Ta oli saadetud põrmustama võõraid maid, hävitama Tehenu elanikke[28]. Nüüd tuli ta tagasi, tuues kaasa[29] vangistatud[30] tehenusid[31] ja arvutul hulgal kõiksugu kariloomi[32]. Valitsejakoja ülikud[33] saatsid läänerajale sõna, et anda kuningapojale[34] teada, mis kuningakojas on juhtunud[35].

Kullerid leidsid ta teel, kohtasid teda öösel. Ta ei viivitanud hetkegi. Pistrik[36] lendas minema koos oma kaaskonnaga, andmata sellest teada oma väele[37].

Kuid (sõna) saadeti[38] ka (teistele) kuningalastele[39], kes olid selles malevas tema juures. Kutsuti ühte neist, mina seisin seal (märkamatuna) ja kuulsin tema häält, sest kui ta rääkis, olin ma tee lähedal[40].

Sinuhe põgenemine

Mu süda hakkas peksma, mu käed läksid lahku, värin haaras kõik mu liikmed. Ma eemaldusin hüpetega[41], et leida varjupaika[42]. Peitsin enda kahe põõsa vahele[43], et vabastada tee sellel minejale. Tegin minekut lõuna poole[44], kuid ma ei kavatsenud ilmuda sellesse pealinna[45], sest arvasin[46], et algab mäss ja ma ei saanud (endale) öelda, et ma selle üle elaksin.

Ma ületasin Maati[47] järve Neheti[48] lähedal ja jõudsin Snofru saarele[49]. Ma veetsin päeva[50] põllu ääres, hommikul jätkasin teed. Päeval kohtasin tee alguses seisvat meest. Ta tervitas mind aupaklikult, kuid ma ehmusin temast[51]. Tuli õhtusöögiaeg, saabusin Gausse[52]. Ületasin (jõe) roolita paadis[53] läänetuules[54] ja tulin välja idapool kivimurde, ülalpool "Punase Mäe"[55] emandat[56]. Seadsin oma sammud põhjapoole, astusin "Valitseja Müürideni"[57], mis olid püstitatud aasialaste[58] tagasilöömiseks, liivarändajate purustamiseks. Varjasin end põõsastikus, kartes, et mind näevad vahid, kes olid päeval müüril[59].

Tegin minekut ööajal[60]; kui maa läks valgeks, jõudsin välja Peteni[61]. Kui ma viibisin Kemueri saarel[62], nõrkesin mind tabanud janu kätte[63], ma lämbusin, mu kurk põles. Ma ütlesin: "See on surma maik." Ma kergitasin oma südant ja korjasin kokku oma liikmed, kui kuulsin ammuva karja häält ja nägin

asiaate[64]. Seal tundis mind ära (nende) pealik[65], (kes varem) oli olnud Egiptuses[66]. Seejärel andis ta mulle vett, keetis mulle piima[67]. Ma läksin koos temaga tema hõimu juurde. Nad kohtlesid mind hästi[68].

Üks maa andis mind teisele üle[69]. Ma jätsin Kepni[70] ja liikusin tagasi Kedemisse[71]. Ma viibisin seal poolteist aastat[72].

Sinuhe elu Kaananis

Mind viis[73] ära Amu poeg Nenši[74]. See Ülem-Retenu[75] valitseja[76] ütles mulle[77]: "Hea saab sul koos minuga olema, sa kuuled egiptuse keelt."[78] Ta ütles seda, sest ta teadis mu oskusi, oli kuulnud mu tarkusest. Minust olid rääkinud egiptlased, kes olid seal koos temaga.

Seepeale ütles ta mulle: "Kuidas sa siia jõudsid?[79] Kas on kuningakojas midagi juhtunud?"[80]

Seepeale ütlesin talle[81]: "Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas[82] Sehetepibre[83] läks taevapiirile, ei olnud teada, mis edasi saab[84]."



Ühe semiidi karavani saabumine Egiptusesse. Fragment; vt viide 66

Siis ma ütlesin talle (ainult) pooliku tõe[85]: "Kui ma tulin tagasi sõjakäigult Temehidemaale[86], siis teatati mulle sellest[87]. Mu süda[88] nõrkes, mu süda[89] ei olnud enam mu kehas ja ta viis mu põgenemise teele[90]. Minust polnud juttu, ei sülitatud mulle näkku[91], ei kuulnud ma halba kõnet, ei kuuldud minu nime ettekandja suust[92] ja ma ei teagi, mis mind tõi[93] sellele maale[94]. See on nagu jumala kavatsus[95], nagu näeks Delta elanik end Abus[96], soode inimene Kušis[97]."

Seejärel ütles ta minu vastu[98]: "Mis saab tollest maast[99] ilma temata, tolle heategija jumalata[100], kelle hirm[101] läbib võõrad maad[102] nagu Sahmeti (ees) ikaldusaastal[103] ?"

Ütlesin, vastates talle[104]: "Tema poeg on asunud valitsejakotta[105], ta on võtnud oma isa[106] päranduse[107].

Ta on jumal[108], ei olnud teist enne teda[109].
Ta on tarkuse isand, suurepärane mõtetes,
erakordne käskudes.
Minnakse ja tullakse tema käsul.



See on tema, kes heitis alla võõraid maid[110] siis,
kui tema isa oli
oma valitsejakojas.
Ta kandis temale ette[111], et talle
määratud ülesanded on täidetud.
Ta on tõesti võimas[112], tabades (vaenlast)
omà kindla käega[113].
Kui ta käsi tõuseb, ei ole
talle sarnast[114].
Teda nähakse vibukütte[115] ründamas,
võitlusse asumas.
Tema on see, kes keerab sarve[116],
nõrgestab käsi[117].
Ei suuda tema vaenlased (enam)
koondada ridu.
Tema on see, kes peseb nägu, purustab
laupu[118], ei saa seista tema
läheduses[119].
Kiire on ta samm põgenejat
jälitades.
Ei ole otsa talle selga pööravatel[120].
Ta süda on kindel rünnakuhetkel[121].
Ta on tagasipöörduja[122], (kes) ei
näita oma selga[123].
Ta süda on tugev[124], kui ta
näeb (vaenlaste) hulka[125], ta ei
lase oma südant nõrgaks[126].
Ta on kartmatu, nähes idamaalasi[127].
Ta rõõmustab, kui ründab vibukütte[128].
Ta haarab oma kilbi ja tallab (vaenlast),
ta ei löö kaks korda, et tappa[129].
Ei pääsenud keegi tema noole eest[130], ei ole
keegi suutnud tema vibu vinna tõmmata[131].



Senusert I graniitbüst.
British Museum, London

Vibukütid[132] põgenevad tema ees,
nagu Suure[133] (Jumalanna)
võimsuse ees[134].
Ta võitleb lõputult, ta ei
oota ja ei jää kedagi (järele)[135].
Ta on lahkuse isand[136], väga meelikas[137],
ta on vallutanud armastusega[138].
Tema linn[139] armastab teda[140]
rohkem kui iseennast[141].
Seal rõõmustatakse tema üle[142]
rohkem kui oma jumala[143] üle.

Mööduvad mehed ja naised tervitavad[144]
seal teda, (sest) ta
on kuningas[145] !
Ta vallutas (juba) munas[146].
Tema nägu oli sellele pööratud
(juba) sündimisest saadik[147].
See on tema, kes suurendas koos
temaga sündinuid[148].
Ta on ainus jumalast antud[149].
Kuidas rõõmustab see maa, mida ta valitseb!
Tema on see, kes laiendab oma piire[150].
Ta vallutab lõunamaad[151],
(kuid) ei mõtle põhjapoolsetest
maadest[152].
Ta on loodud aasialaste tabamiseks, liival rändavate
alistamiseks[153].

Saada[154] tema juurde ja teata talle[155] oma nimi[156]. Ära laima[157] Tema Majesteeti[158]. Ta ei keeldu tegemast head[159] ühele võõrale maale, kes on talle ustav[160]."

Ta ütles minu vastu: "Egiptus on nüüd õnnelik[161], sest ta teab, kui vapper ta on. Sina (aga) oled siin, sina jääd minu juurde, hea saab sinul minuga olema."

Ta pani minu oma laste[162] etteotsa[163], naitis mind oma vanema tütrega[164]. Ta andis mul välja valida tüki oma maa parimatest[165] valdustest teise võõramaa piiril[166]. See (oli) kaunis maa, Iaa[167] oli tema nimi. Temas olid viigi- ja viinamarju, veini oli rohkem kui vett. Seal oli külluses mett, lugematult palju oli igasuguseid puuvilju tema puudel. Seal oli nii otra kui ka nisu[168]. Ei olnud lõppu kõikvõimalikel kariloomadel[169]. Külluses oli kõike seda, mis tuli mulle armastust minu vastu[170]. Ta pani minu tema väljavalitud maal[171] (ühe) hõimu[172] valitsejaks[173]. Mulle küpsetati leiba



Memphise jumal-demiurg Ptah kallistab Senusert I. Kairo Museum.

kui igapäevast toitu, veini (jõin) iga päev, keedetud liha, praetud linde, rääkimata võõramaa[174] metsloomadest, mis mulle püüti ja pandi minu ette, rääkimata sellest, mis tõid minu[175] jahikoerad. Mulle tehti palju igasuguseid piimaroogasid[176].

Ma veetsin[177] (seal) palju aastaid[178]. Mu lapsed[179] kasvasid suureks[180]. Igaüks valitses oma hõimu[181]. Käskjalg, olgu ta teel põhja või lõuna poole, valitsejakotta, peatus minu juures, (sest) ma peatasin igasuguseid inimesi[182]. Ma andsin vett janusele, ma juhatasin eksinu (õigele) teele, aitasin röövitut[183]. Kui aasialased tõusid[184] võõraste maade[185]

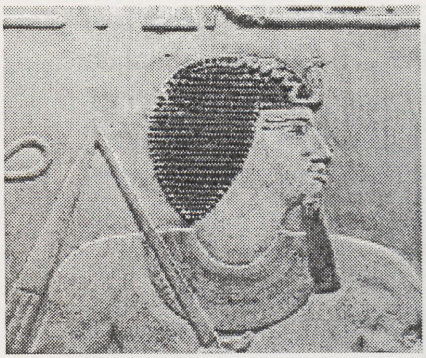

Detail Amenemhet I kujutavast reljeefist. Metropolitan Museum, New York

valitsejate[186] vastu, andsin ma (valitsejatele) nõu nende ettevõtmiste (ajal). See[187] Retenu valitseja tegi[188] mind paljudeks[189] aastateks[190] oma väeülemaks[191]. Iga võõras maa, kelle vastu ma läksin, tegin sinna võiduka rünnaku, selle tõrjusin eemale karjamaadest ja kaevudest[192], röövisin ta karja, viisin[193] ära ta elanikke[194], võtsin[195] nende toidu[196], tapsin sealseid[197] inimesi[198] oma käega, oma vibuga, oma sõjakäikudega oma[199] suurepäraste kavatsustega[200]. Ma olin ta südamele meelepärane. Ta armastas[201] mind, sest teadis mu käte rammu. Ta pani mind oma laste[202] etteotsa, sest nägi mu käte jõudu.

Kahevõitlus

Tuli üks Retenu vägilane[203] ja kutsus mind välja[204] minu telgis[205]. See oli vägilane[206], kelle sarnast teist ei olnud[207]. Ta alistas tema ta piirideni. Ta ütles, et hakkab minuga võitlema. Ta kavatses mind riisuda. Tal oli kavatsus[208] röövida mu kariloomi, nagu seda oli soovitanud tema hõim[209].

Too valitseja[210] pidas minuga nõu[211] ja ma ütlesin: "Ma

ei tunne teda, ma ei ole tema kaaslane, et ma oleksin saanud vabalt sisse pääseda tema leeri. Kas ma olen avanud tema väravaid[212] või lõhkunud tema piirdeaeda? See on kadedus, sest ta näeb mind sinu ülesannet täitmas[213]. Ma olen nagu võõra karja sisse ära eksinud härg; teda ründab sõnn[214] (sellest karjast). Pikasarveline sõnn puseb teda; kas on madala päritoluga inimest, keda armastatakse ülema kohal[215]? Ei ole vibukütti, kes seltsiks deltaelanikuga[216]. Mis võib tugevdada papüürust mäel[217]? Kas sõjakas härg[218], kes armastab põgenema panna, (peab) kartma omasugust? Kui ta süda ihkab võitlust, ütelgu ta oma südamesoov[219] välja. Kas siis jumal[220] ei tea, mis talle määratud on? Ta teab seda."[221]

Öösel pingutasin oma vibu[222], panin valmis oma nooled, ihusin hästi oma pistoda[223], puhastasin oma sõjariistu[224].

(Kui) maa läks valgeks, tuli Retenu[225]. Ta oli kokku kogunud oma hõimud. Kogunesid naabermaad, (kes) soovisid seda võitlust. Kui ta tuli minu juurde, seisin ma püsti[226]. Astusin tema lähedale[227]. Iga süda[228] põles minu eest. Naised ja mehed[229] karjusid kohkunult. Kõik südamed[230] valutasid minu pärast. Nad ütlesid: "(Kas) on vägilast, kes võib võidelda tema vastu?"

Seejärel tema kilp, tema kirves, tema viskodad langesid maha, kui ma olin põiganud kõrvale tema sõjariistade eest ja lasknud mööda lennata tema nooltel, kuni ei jäänud ühtegi[231], kuna me samal ajal liginesime teineteisele. Ta kavatses mind paljaks riisuda[232], ta ründas mind[233] ja mina lasin tema pihta. Minu nool jäi tema kaela kinni[234]. Ta karjatas ja kukkus ninali. Tegin talle lõpu tema (enda) kirvega[235]. Lasin kuuldavale oma võiduhüüu tema selja peal. Iga aasialane[236] ulgus. Andsin kiitust Montile[237], aga tema kaaskondlased leinasid tema pärast[238]. See valitseja, Amu poeg Nenši haaras mind oma embusse.

Ma viisin ära tema varanduse, haarasin tema kariloomad. Mida tema soovis teha mulle, seda tegin mina temale. Võtsin (kõik), mis oli tema telgis. Rüüstasin ta peatuskoha, see oli rikkalik. Ma sain oma vara poolest rikkaks ja arvukaks sai minu kari.

Nii tegi jumal[239], et olla armulik tolle vastu, keda ta oli kihutanud võõrale maale. Täna on ta süda rahul[240].

Kunagi pages üks põgenik, oma olukorra pärast[241].
Nüüd teatakse minust valitsejakojas[242].
Kunagi nälgis ränuteel üks rändur[243].
Nüüd annan leiba oma naabrile.
Paljana jättis üks mees maha oma maa.
Nüüd on mul valged rõivad ja
peened kangad[244].
Ilma saatjateta põgenes üks mees.
Nüüd on mul palju teenreid[245].
Mu maja on ilus, ulatuslikud
on mu valdused.

Mälestus minust on valitsejakojas. Oo, Jumal, kes sa ka iganes oled[246] ning selle põgenemise ette määrasid[247], ole armuline, lase mind pealinna! Võib-olla lubad mul näha kohta, mida igatseb mu süda kogu aeg[248]? Mis võib olla ülevam oma surnukeha sängitamisest mulda[249], maal, kus ma olen sündinud[250]? Tule, et teoks saaks headus[251]! Andku jumal mulle armu[252]! Tehku ta nõnda, et väärikas lõpp saaks osaks tollele, keda ta on alandanud. Valutagu ta süda[253] selle pärast, kelle ta saatis elama võõrale maale! Kui ta täna on armuline, kuulgu ta palvet kaugelt[254], ulatagu ta käsi tollele, kelle ta paiskas kaugele maale ja juhtigu ta tagasi kohta, kust ta[255] tema ära viis[256].

Olgu mulle armuline Egiptuse kuningas. Elan tema armulikkusest[257]. Ma tervitan "Maa Valitsejannat"[258], kes[259]

on tema[260] valitsejakojas[261], ma kuulen tema[262] laste[263] käske[264]. Kui ainult mu liikmed nooreneks[265]! Vanadus[266] on saabunud, nõrkus on tabanud[267] mind[268], mu silmad on rasked, mu käed nõrgad, mu jalad ei järgne (enam) minu südamele, mu süda on väsinud[269]. Ma olen äraminekule ligidal. Juhtigu nad[270] mind igaviku linnadesse[271], et ma järgneksin "Kõige Emandale"[272]. Ah, rääkigu ta mulle head oma lastest[273]. Olgu ta terve igaviku minu kohal[274]!

Nüüd räägiti[275] sellest[276] (Tema) Majesteedile, Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningale Heperkarale[277], kelle hääl on tõene[278], missugune on minu elujärg[279]. Siis saatis[280] Tema Majesteet[281] mulle kuninglikke kingitusi ja rõõmustas[282] alandliku teenri[283] süda[284] nagu mõne võõramaa valitseja[285] oma. Kuningakojas[286] olevad kuningalapsed lasid mulle teada[287] oma käsku.

Ärakiri käsust, mis toodi alandlikule teenrile[288] tema Egiptusesse tagasipöördumise asjus[289].

"Horos, Kes Elab Sündimiste Läbi[290], Mõlemad Emandad[291] Elavad Sündimistega, Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas[292] Heperkara[293], Ra poeg[294] Senusert[295], kes elab lõppematult igavesti[296].

Kuninga käsk[297] kaaslasele Sinuhele[298]: "Vaata, sulle tuuakse see kuninga käsk, et anda sulle teada järgmist.

Sa oled läbi rännanud võõrad maad, läinud Kedemist Retenusse. Üks maa andis sind teisele edasi sinu südame nõu[299] järgi. Mida olid sa teinud enese vastu? Sa ei ole käitunud halvasti, nii et sinu kõne[300] tunnistaks sinu vastu, sa ei ole rääkinud suurnike nõukogus nõnda, et sinu juttu peaks ümber lükatama[301]. See nõu, mis sinu südame kaasa viis, ei olnud seda mitte (minu) südames sinu vastu[302]. See sinu taevas[303], kes asub valitsejakojas[304], ta on terve ja kindel ka praegu[305]. Tema pead katab maa kuningavõim[306], tema lapsed[307] on

vastuvõtukambris[308]. Rikkalikult saad sa kingitusi, mis nad sulle annavad, sa hakkad nende heldusest elama[309]. Asu teele[310] Egiptusesse. Sa näed (uuesti) kuningakoda[311], kus sa (kord) oled üleskasvanud, suudled maad suurte kaksikväravate[312] ees, ühined õukondlastega[313]. Praegu oled sa saanud vanaks, oled kaotanud oma meherammu[314], mõtled oma matmispäevale, äraminekust (lahkunute) väärikuse[315] juurde. Sulle määratakse öö sefetiõliga[316] ja matmissidemetega jumalanna Taiti[317] käest. Sulle korraldatakse[318] rongkäik matmispäeval[319]. Saad kuldse muumiasarga[320] lasuriidist peaga. Taevas[321] on sinu kohal, kui sind pannakse lantsile, härjad veavad sind ja lauljad[322] laulavad sinu ees, kui sinu hauakambri sissekäigu ees esitatakse Muu[323] tantsu. Sulle loetletakse ohvriannetuste hulk. Tapetakse sulle (ohvriloomi) sinu ohvrikivide juures[324]. (Hauakambri) sambad tehakse valgest kivist, ümberringi[325] kuningalaste[326] hauakambrid. Sa ei sure mitte võõrsil, aasialased[327] ei saada[328] sind (hauda), sind ei mässita lambanahka[329], kui ehitatakse sinu hauda. Sa oled kaua ekselnud maa peal[330]. Mõtle[331] (oma)[332] surnukehale[333] ja tule tagasi!"[334]

Seda käsku saades seisin ma oma hõimu[335] keskel. Kui see mulle ette loeti[336], langesin ma kõhuli, puudutasin maad ja puistasin seda oma rinnale[337]. Ma käisin mööda oma laagripaika[338] hõisates: "Oh, missugune (arm)[339] teenrile[340], kelle süda kiskus[341] võõrastesse maadesse[342]! Suur on tõesti (sinu) südameheldus[343], mis päästis mind[344] surma[345] käest, sest sinu Ka[346] on lubanud minu keha[347] lõppu valitsejakojas!"[348]

Selle käsu vastuse[349] ärakiri. Kuningakoja teener[350] Sinuhe räägib[351]: "Suures ilusas rahus![352] Suurepärane, et sellest põgenemisest, mille teener seal pani toime teadmatusest, on aru saanud sinu Ka[353], täiuslik jumal[354], Mõlema Maa

isand[355], keda armastab Ra[356] ja kiidab Mont[357], Teeba[358] isand, nagu ka Amon[359], Mõlema Maa troonide isand[360], Sobek-Ra[361], Horos[362], Hathor[363], Atum[364] ja tema üheksaainus[365], Sopdu[366], Neferbau[367], Semseru, Ida-Horos[368], Imeti[369] emand[370] - kroonigu ta sinu pead - , jumalate hulk vee kohal[371], Min-Horos[372] võõraste maade[373] keskel[374], Ureret[375], Punti[376] emand, Nut[377], Haroeris[378] - Ra[379]. Kõik Egiptuse[380] ja meresaarte[381] jumalad[382] andku sulle[383] elu ja rõõmu, toogu sulle oma kinke lõppematult[384], andku sulle osaks piiritut igavikku ja lõputut lõppematust[385]. Levigu[386] sinu hirm[387] lausk- ja mägismaades[388]. Sa allutasid kõik, mis päikese all[389]. Siin on teenri seal palve oma isandale, (kes) päästab Läänest[390].

Tundmise isand[391], kes tunneb[392] inimesi[393], on ära tundnud (oma) kuningakoja majesteetlikkuses[394], et teener seal kartis sellest rääkida, suur asi on seda korrata[395]! Suur jumal[396], Ra taoline[397], teeb targaks selle, kes teenib teda vabal tahtel[398]. Teener seal on tolle käes, kes tema eest hoolitseb. Ma olen pandud tema juhtimise alla. Sinu Majesteet on Horos[399], allaheitja, tugevad on sinu käed kõikides maades[400].

Käskigu Sinu Majesteet tuua Meki[401] Kedemist[402], Hentiuš[403] Hentkešust[404], Menus[405] Fenehi[406] Mõlemast Maast[407]. Nende valitsejate nimed on tuntud, nad on kasvatatud sinu armastuses. Ei tohi unustada Retenut, mis kuulub sinule nõnda, nagu kuuluvad (sulle) sinu koerad[408].

See põgenemine, mille pani toime teener seal, ei olnud ette kavatsetud, ei olnud minu südames, ei olnud minu nõu. Ma ei tea, mis sundis mind (kodu) kohast lahkuma. See oli nagu uni, otsekui Delta elanik näeks end (olevat) Abus[409] või sooinimene Kušis. Ma ei tundnud hirmu, mind ei jälitatud, ma ei kuulnud halba kõnet, minu nime ei kuuldud(mõne) teataja[410] suus. (Kuid) kogu mu keha värises, mu jalad viisid (mind), mu

süda juhtis mind[411]. Jumal, kes määras ette selle põgenemise, juhtis mind[412]. Ma ei ole ju upsakas. Inimene, kes tunneb oma maad, tunneb hirmu, sest Ra on pannud sinu hirmu (maksma) Egiptuses ja sinu õuduse igal võõral maal[413]. Olgu ma kuningakojas[414] või siinsamas, see oled sina, kes varjab silmapiiri. Päike tõuseb sinu tahtel, jõest juuakse vett, kui sina seda käsid, taevaõhku hingatakse, kui sina seda ütled. Teener seal annab oma (lastele) üle tšatiameti[415], mida teener seal täitis selles kohas[416]. Tehku Sinu Majesteet oma tahtmise järgi, (sest) elatakse ju õhust, mida sina annad. Armastagu Ra, Horos, Hathor sinu auväärset nina, (millele) Mont, Teeba Isand, soovib talle elada lõppematult!"

Tagasipöördumine Egiptusesse

Tuldi teenri seal juurde ja lasti mul veeta üks päev Iaas[417]. Ma andsin oma vara lastele[418] üle. Minu vanem poeg sai minu hõimu[419] etteotsa. Minu hõim ja kogu minu vara läks tema kätte. Minu teenrid ja kogu minu kari, minu viljad, iga minu viljapuu.

Siis jõudis teener seal lõunasse. Tegin peatuse "Horose Teede"[420] juures. Too piirivahtide ülem saatis ettekande pealinna, et anda sellest teada[421] (Tema Majesteedile). Tema Majesteet käskis saata kuningakoja põllumeeste ülemal täislastis laevu kingitustega aasialastele[422], kes olid tulnud mind saates "Horose Teedeni".

Ma nimetasin igaüht nimepidi[423]. Nad kõik olid oma kohustuste täitmisel. Ma asusin teele tõstetud purjedega. Segati ja kurnati[424] (õlut) minu kõrval, kuni ma jõudsin Itšuni[425].

Audients kuninga juures ja Sinuhe elu õukondlasena

Kui varahommikul maa läks valgeks, tuldi mind kutsuma. Kümme meest läks (ees) ja kümme meest järgnes, juhtides mind kuningakotta[426]. Puudutasin otsaesisega maapinda[427] sfinkside vahel[428]. Kuningalapsed[429] seisid väravate juures ja võtsid mind vastu. (Mind) vastuvõtusaali saatvad õukondlased[430] näitasid mulle teed (kuninga) ruumidesse[431]. Nägin[432] Tema Majesteeti suurel troonil helekuldses[433] seinaorvas. Langesin kõhuli[434] ja kaotasin ta ees meelemärkuse, kuid see jumal kohtles[435] mind sõbralikult[436]. Ma olin otsekui pimedusest haaratud inimese sarnane. Mu hing[437] lahkus, mu ihu nõrkes, mu süda[438] ei olnud minu kehas, teadsin elust mitte rohkem kui surmast[439].

Siis ütles Tema Majesteet ühele õukondlasele[440]: "Tõsta ta üles ja las ta kõneleb minuga." (Seejärel) Tema Majesteet ütles: "Ennäe, sa oled tulnud. Sa oled ekselnud mööda võõraid maid, kui sa võtsid nõuks põgeneda. Kätte on jõudnud raugaiga, sa oled saanud vanaks[441]. Ei ole väike asi, kuidas matta su keha. Ei mata sind vibukütid. Ära ainult vaiki, ära ainult vaiki! (Miks) sa ei räägi, (kuigi) su nime on nimetatud?"

Ma kartsin karistust. Vastasin nagu vastab üks hirmunu: "Mis on mul öelda, mu isand? Mis mul veel vastata selle peale! Ma ei saa. See on jumala[442] käsi, õudus on mu ihus, nagu ka ettemääratud põgenemine. Vaata, ma olen su ees. Sa oled (mu) elu! Tehku Sinu Majesteet oma tahtmise järgi!"

Kästi kuningalapsed sisse lasta[443]. (Seejärel) ütles Tema Majesteet kuningannale: "Sinuhe on tagasi tulnud kui aasialane, sündinud kõrberändur[444]." Kuninganna hüüatas valjul häälel ja kõik kuningalapsed tõstsid häält. Seejärel ütlesid nad Tema Majesteedile: "Tõepoolest, see ei ole tema[445], kuningas, mu isand[446]!"

Siis ütles Tema Majesteet: "See on tõepoolest tema!"
Nad olid kaasa toonud keesi, sistrumeid, kõristeid[447]
ja ulatasid need Tema Majesteedi (poole):
"(Siruta) oma käed Kauni[448] poole, armuline kuningas,
Taevaemanda ehte poole[449]!
Andku Kuldne sinu ninale elu[450]!
Ühinegu sinuga[451] tähtede emand[452]!
Sõuab põhja Ülem-Egiptuse kroon[453],
sõuab lõunasse Alam-Egiptuse kroon,
ühinedes Sinu Majesteedi huultel[454].
Kroonigu ureus sinu otsaesist[455].
Eemalda (oma) alamad kurjast[456]!
Olgu armuline[457] sulle Ra, maade isand!
Kiitus sinule ja Kõige Emandale[458]!
Pööra ära oma sarv[459] ja pane
kõrvale oma nool[460]!
Anna õhku sellele, kes lämbub
ja luba meile kaunis kink:
see pealik, Mehiti poeg[461],
Egiptuses sündinud vibuküttt[462]!
Ta põgenes sinu hirmu pärast[463],
ta jättis oma maa sinu õuduse tõttu.
Ei (pea) kartma see, kes näeb sinu
palet.
Ei pea olema hirmu selle silmades,
kes vaatab sinu peale!"

(Siis) ütles Tema Majesteet: "Ärgu ta kartku ja ärgu tundku õudust. Ta saab õukondlaseks ülikute seas, ta jääb õukonda[464]. Minge Hommikutuppa[465], et näidata talle kätte tema koht!"

Tulin vastuvõtusaalist välja ja kuningalapsed ulatasid mulle käed. Me läksime suurte kaksikväravate[466] poole. Mind

majutati ühe kuningapoja juurde; tore (oli) seal tema juures. Jahe kümblustuba oli seal ja horisondi kujutis[467], tema juures (oli) väärtasju Valgest Majast; kuninglikust lõuendist riideid, mürri (viirukit), kuninga- ja õukondlaste parimat õli, mida ta armastas, (oli) igas toas. Iga teener täitis oma kohust. Ma heitsin aastad oma turjalt. Mul aeti habet, mu juukseid kammiti. Raskus[468] anti tagasi kõrbele, riided liivaelanikele. Mind riietati parimasse linasest rüüsse ja võiti suurepärase õliga. Magasin voodis. Ma jätsin liivaluited neile, kes seal rändavad ja õli neile, kes endid sellega hõõruvad[469].

Epiloog

Mulle anti maja koos aiaga, mis oli kuulunud ühele ülikule. Hulk meistreid korrastas seda. Iga puu istutati (ümber).

Mulle toodi kuningakojast süüa kolm-neli korda päevas, rääkimata sellest, mida andsid (mulle) kuningalapsed. Silmapilgukski ei lakanud hool[470].

Mulle ehitati kivipüramiid (teiste) püramiidide keskele. Püramiidi ehitavate kiviraidurite ülem ise mõõtis maa selle jaoks, kunstnike ülem maalis selles. Kujurite ülem raius selles. Töömeeste ülem, kes (töötasid) nekropolis, vaatas tema järele. Kõik esemed, mis hauakambrisse asetatakse, olid kohal[471].

Mulle määrati matusepreestrid[472]. Mulle eraldati surnumaatükk. Põllud olid seal niisugused nagu kõige kõrgema järgu ülikul. Minu kuju kaeti kullaga[473], tema põll (aga) valge kullaga[474]. Ei ole olnud ühtki lihtmeest, kellele seda kõike oleks tehtud[475]. Ma olin kuninga soosingus, kuni surmapäevani.

Viidud algusest lõpuni nii, nagu oli leitud üles-kirjutatuna[476].

MÄRKUSED JA KOMMENTAARID

1 **R. Bullock** pakub siinkohal sõna "ülem" (mr) kirjanduslikuks tõlkeks: "an excavator of canals" (**Bullock, R.** The story of Sinuhe. London, 1978, p.1). Suur egiptuse-saksa keele sõnastik annab: "Verwalter eines Gaus [7]; einer Ortschaft [8]; eines bestimmten Verwaltungszweiges [9]" (**Erman, A., Grapow, H.** Wörterbuch der aegyptischen Sprache, Bd. I, Berlin, 1971, S. 240; edaspidi WB). Tiitlit tuleb mõista ülekantud, tinglikus tähenduses. Mingeid kanaleid Sinuhe aasialaste maades loomulikult ei kaevanud.

2 Mõned uurijad tõlgivad: "beduiinide maades" (**Blumenthal, E.** Altägyptische Reiseerzählungen. Leipzig, 1982, S. 5; **E. Edel** kogumikus: **Galling, K.** Textbuch zur Geschichte Israels. Tübingen, 1968, S.1). Pean selle kasutamist liiga modernseks väljendiks teisest ajastust. Võib-olla oleks õigem tõlkida "vibuküttide maades". R1 teksti fragmendis on "vibuküttide" järel determinatiivina kujutatud mees- ja naissoost inimesi ja võõrast mägismaad (vt **J. Barns**, The Ashmolean ostracon of Sinuhe. Oxford, 1952, p.1, R1).

3 Algtekstis on sõna "kuningas" (nii traditsiooniliselt tõlgitakse n.św.t) *honoris causa* toodud ettepoole sõnast "tuntud". Eespool mainitud "valitseja" (itji ; vt WB, Bd. I, S. 143) osutab otseselt Egiptuse kuningale. Uue Riigi aegsetes ostrakonides on sõna "valitseja" kirjutatud mõnevõrra teisiti (itj).

4 Ülaltoodud tiitlid olid Sinuhel juba pärast tagasipöördumist Egiptusesse, s.t. elu lõpul. Sarnased ametite loetelud esinevad ka reaalsete ülikute autobiograafiates. Aasia valduste mainimine väljendab vaaraode pretensioone Ees-Aasia suhtes, mida Keskmise Riigi ajal püüti realiseerida eeskätt poliitiliste vahenditega (kõigepealt toetudes kuninga autoriteedile välismaal). " ...valitseja valduste ülem aasialaste maades" on Sinuhe fiktiivtiitel. **E. Edel** kirjutab sel puhul: "Nachträglich nach der Heimkehr Sinuhes aus dem Auslande dem Helden verliehener Titel zur Anerkennung für dessen inoffizielles Wirken als Vertreter Ägyptens" (**Galling**, Textbuch ..., S.1). Sellele tiitlile leidub paralleel Pepinahti autobiograafias, kus ta nimetab end "võõramaade valitsejaks" (**Breasted, J.** Ancient records of Egypt, vol. I, Chicago, 1927, p. 162, § 356).

Sõna "kaaslane" (šmś.w) omab laia tähendusspektrit nagu "kellelegi järgnev", "kedagi saatev", "teener" jne (lähemalt WB, Bd. IV, S. 485); sõna määratlejana kujutati sageli jalgu. Tekstis arvatavasti peetakse silmas "kuninga kaaslast". Muide "Muinasjutu merehädalisest" peategelane teenis

samuti ära selle tiitli (lähemalt vt Looming, nr. 5, 1983, lk 654). **O. Berlev** on seisukohal, et kõik Sinuhe tiitlid peale "kaaslase" on kas au- või fiktiivtiitlid. Reaalselt on ta kuninga šmś.w ja sellisena teenib ka Egiptuse kuningannat Nefrut (**Berlev, O.** Obšestvennõe otnošenija v Egipte epohi Srednego tsarstva. Moskva, 1978, c. 213). Tema seisukohta aktsepteerib muu hulgas **R. Parant**, kes on Sinuhest kirjutanud viimaste aastate kõige põhjalikuma monograafia (**Parant, R.** L'affaire Sinouhé. Tentative d'approche de la justice répressive égyptienne au début du IIe millénaire av. J. C. Aurillac, 1982, p. 305). Ashmoleani ostrakonis ei ole šmś.w ja Sinuhe nime järel teist determinatiivi (**Barns,** The Ashmolean..., p.1, R1).

5 Nimi Sinuhe (s'-nh.t) tähendab "Sükomoori poeg". Nimi esines kaunis harva, kuid ei olnud Keskmise Riigi ajal sugugi tundmatu (**Lefebvre, G.** Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique. Paris, 1949, p.1; vt samuti **Roeder, G.** Die ägyptischen Personennamen, Bd. 1-2, Glückstadt, 1935- 1952). **B. Turajev** märgib, et ühel Kahunist leitud papüürusel (XIII dün.) esineb "Sõjaväe kirjutaja Sinuhe" nimi (**Turajev, B.** Rasskaz egiptjanina Sinuheta i obraztsõ egipetskih dokumentalnõh avtobiografii. Moskva, 1915, c.4). Võimalik, et nimi on seotud jumalanna Hathori kultusega Memphises. Seepärast on mõned teadlased püüdnud Sinuhe sünnikohta lokaliseerida kas Memphises või selle piirkonnas, näiteks tänapäeva Gizes. Nimel on teofoorne sisu, kuna sükomoor (Ficus sycomorus) oli jumalannade Hathori (rõõmu ja armastuse jumalanna) ja Nuti (taevajumalanna) püha puu. Leian, et teose mõtestamise seisukohalt on peategelase nime tähenduse teadmisel oluline tähtsus. Muide, sedasama puuliiki mainitakse ka Piiblis (vt **Harper, W.** A critical and exegetical commentary on Amos and Hosea. Edinburgh, 1905, p. 172; **Young, R.** Analytical Concordance to the Holy Bible. Guildford and London, 1977, p. 951). Eestikeelses piiblitõlkes esineb see puuliik metsviigipuuna (Aamos 7:14; Luuka 17:6). Midagi ei ole öeldud Sinuhe vanemate kohta. Arvatavasti oli neil küllalt tagasihoidlik positsioon (amet). Igal juhul Liibüa sõjakäigul Sinuhe ei kuulunud troonipärija lähikonda. **R. Parant** nimetab Sinuhet "l'homme du commun" (**Parant**, L'affaire..., p. 260).

6 Tegusõna "räägib" (dd.f) esineb sageli autobiograafiates hauakambri omaniku nime ja tiitlite järel. Sellele traditsioonilisele algusele järgneb üleminek esimesse isikusse (järgneb teose esitus esimeses isikus). Ka "Ptahhotepi elutarkuses " juhatatakse põhitekst säärase ütlusega (**Žaba, Z.** Les maximes de Ptahhotep. Praha, 1960, p.15).

7 Teenistust kuningahaaremis (ip't-nśw.t) peab Sinuhe enda jaoks kõige tähtsamaks. Sõnal "teener" (b'k , WB, Bd.I, S. 429, 6) oli nii mõistukõneline

(allegooriline) tähendus kui ka tähistas konkreetset sotsiaalset kategooriat, kusjuures esimene varjutas teist (lähemalt b'k kohta vt **Berlev**, Obšestvennõje..., p.150-170). Võimalik, et siin Sinuhe vihjab oma kõrgelolevale positsioonile kuninganna juures. Arvatavasti oli Sinuhe kuninganna laste kasvataja (vt samuti: **Hornung, E.** Meisterwerke altägyptischer Dichtung. Zürich-München, 1978, S. 87).

8 Senusert (snwśr.t) on troonipärija ja hiljem ka XII dünastia teise vaarao isiklik nimi. Tähendus on raskesti määratletav. **K. Lange** pakub: "der Mann der Göttin Wosret - der Starken" (**Lange, K.** Sesostris. München, 1954, S.10). Oma isa, Amenemhet I viimase kümne valitsemisaasta jooksul oli Senusert I (valitses 1971-1926 eKr) kaasvalitseja (lähemalt vt **Wolf, W.** Das alte Ägypten. München, 1971, S. 769). Teema kohta vt **A. Dodson**, Monarchs of the Nile. London, 1995, p. 55-58. **P. Clayton** tõlgib Senusert I nime kui: "Man of goddess Wosret" (**P. A. Clayton**, Chronicle of the pharaos. London, 1994, p. 78).

9 Sõna-sõnalt "suur armulikkusega".

10 Sõna-sõnalt "kuninga abikaasa" (hm.t-nśw.t), kusjuures "kuningas" (nśw.t) on *honoris causa* kirjutatud ettepoole.

11 Henemsut (hnm-iśw.t) on Senusert I surnutempli nimi (**Helck, W.**, **Otto, E.** Kleines Wörterbuch der Aegyptologie. Wiesbaden, 1970, S. 293). Tempel asus tänapäeva Lišti piirkonnas. Arvan, et viidatakse kogu matusekompleksile (sealhulgas ka Senusert I püramiidile). Seda tähistati Heperkara-Henemsut (hprk'r hnm-iśw.t) "Ra Ka Tekkimine Ühendab Kohti".

12 Amenemhet (imn m h't) "Amon On Eesotsas" on kuningas Amenemhet I (valitses 1991-1962 eKr) isiklik nimi. Ta on XII dünastia asutaja ja Senusert I isa. Amenemhet I tütar Nefru oli Senusert I naine. Arvestades, et isa oli lastel ühine, ei saa seda täie kindlusega väita nende ema kohta. Ta võis olla üks Amenemhet I liignaistest. Niisugune insesti esinemine Egiptuse kuningakojas oli tingitud ideoloogilistest alustest. Vrd **Clayton**, Chronicle..., p.78.

13 Kanefru (k'-nfr.w) "Suur täiuslikkustega" - Amenemhet I surnutempli nimetus.

14 Nefru (nfr.w või nfr nfr nfr) "Ilud" - Senusert I naise nimi.

15 Sõna-sõnalt "auväärsuse emand" (nb.t im'h). See oli surnute saatesõna (vt WB, Bd. I, S. 81, 19). **R. Bullocki** arvates sõna "auväärsus" (im'h) tähendab "the blessed state of dead" (**Bullock**, The story...,p.3).

16 Võimalik, et õukonnas valmistuti kuninga uuenemispühaks nn Sedpühaks (hb-śd), vt siinkohal **Hornung**, Meisterwerke..., S.87. Sedpüha

tähistati esimest korda 30. aastal pärast kuninga troonileastumist. Hiljem korrati seda iga kolme aasta järel.

17 Vanaegiptuse päikeseaasta koosnes 365 päevast ja jagunes kolmeks perioodiks: 1) "üleujutus", 2) "idanemine", 3) "kuivus, lõikus". Igas perioodis oli omakorda neli kuud; kuus 30 päeva. Kaheteistkümne kuu juurde (360 p.) lisati veel viis päeva. Aasta algas 19-21 juulil (meie kalendri järgi), üleujutuse ajal.

18 Egiptlaste ettekujutuste järgi Keskmise Riigi ajal oli vaarao päikesejumala Ra poeg (vrd **Livšits, I.** Skazki i povesti Drevnego Egipta. Moskva, 1979, c. 178). Sarnane väljend esineb hiljem Sinuhe vestlustes Nenšiga, kui ta teatab viimasele vaarao Amenemhet I surmast (vrd **Grapow, H.** Der stilistische Bau der Geschichte des Sinuhe. Berlin, 1952, S. 26). **J. Omlin** osutab omakorda omapärasele tõigale, et kuninga jumalik keha ühineb tema loojaga päikesega, aga mitte ei saa jumal Osiriseks. Viimast ei mainita jutustuses kordagi (**Omlin, J.** Amenemhet I und Sesostris I. Heidelberg, 1962, S. 96). Võib-olla kajastub siin teoloogiliste spekulatsioonide poleemika. Osirise tähtsuse tõus on esmakordselt täheldatav 5-6 dünastia püramiiditekstides. **W. Wolf** kirjutab sel puhul: "Unter den verschiedenen Mythenkreisen tritt die Osirislegende stark hervor. Der König wiederholt im Tode das Schicksal des Gottes Osiris und wird selbst zu Osiris und damit zum Herrscher des Totenreiches während sein Sohn Horus den "Thron der Lebenden" besteigt. Aber auch die andere Vorstellung, daß seine Seele zum Himmel in das Reich seines Vaters Re aufsteigt, ist lebendig, ein Gegensatz, um dessen theologischen Ausgleich sich die Folgezeit bemühen sollte" (**Wolf, W.** Das alte Ägypten. Darmstadt, 1971, S. 55; vt samuti **Wolf, W.** Kulturgeschichte des alten Ägypten. Stuttgart, 1962, S. 144-157).

Sõna tõusma (^{c}r, i^{c}r ; vt "aufsteigen" , WB, Bd. I, S. 41) esineb juba püramiiditekstides (Vana Riik). Siin kasutatakse seda taevatõusu, suremise tähenduses (vrd **Blumenthal, E.** Untersuchungen zum ägyptischen Königtum des Mittleren Reiches. Die Phraseologie. - Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Bd. 61, H. 1, Berlin, 1970, S. 53).

19 Horisont ('h.t) tähistab seda kohta taevas, kus tõuseb ja loojub päike. Egiptuse mütoloogilistes tekstides see sõna märgib ka päikese jumala asukohta, tema templit, hiljem aga iga egiptuse templit, samuti kuningakoda (vt lähemalt **Livšits**, Skazki.., c. 178; **Erman, A.** Die Literatur der Ägypter. Leipzig, 1923, S. 40-41).

"Tõusis jumal oma horisondile" väljendab eufemistlikult kuninga surma, kes suri oma valitemise kolmekümnendal aastal. **E. Edel** viitab

sarnaselt mulle: "Im 30. Regierungsjahr starb Amenemhet I (um 1962)" (vt **Galling**, Textbuch..., S. 1) **E. Blumenthal** kommenteerib seda kohta mõnevõrra erinevalt:" 'h.t : hier in doppelter Bedeutung verwendet; im vollen Wortsinn und als Euphemismus für das Grab des Königs verblaßt" (Untersuchungen..., S.53). Ametlikes raidkirjades ei ole kuninga surma jaoks ruumi. Erabiograafiates mainitakse see fakt eufemistliku ümberkirjutusena.

Lähemalt sõna "horisont" ('h.t) esinemise kohta vt **Englund, G.** L'Horizon et quoi encore - quelques reflexions sur l'emploi de 'h.t dans les textes des pyramides. - Sundries in honour of Torgny Säve - Söderbergh, Uppsala, 1984, S. 47-53; **Westendorf, W.** Horizont und Sonnenscheibe. - Studia Aegyptiaca I , Budapest, 1974.

20 Sehetepibre (śhtp-ib-r^{c}) "Ra Süda On Rahuldatud" - vaarao Amenemhet I trooninimi. Selle nime Amenemhet I sai troonileastumisel ja ta kuulus valitseja ametlikku titulatuuri. Huvitav, et päikesejumala palge ees vaaraod nimetatakse enamasti just selle nimega, sest koos sellega sai ta jumalaks juba siinpoolsuses.

21 Sõna "päikeseketas" (itn) tähistas nii taevakeha kui ka jumalat. Mõnikord on raske kindlaks teha, millal egiptlased kasutasid seda sõna religioosses tähenduses, millal mitte (lähemalt vt **Gardiner, A.** Geschichte des alten Ägypten. Stuttgart, 1965, S. 238). Arvan, et antud kohas sõna "päikeseketas" tähistab Ra ilmumise vormi inimestele (vt samuti WB, Bd.I, S. 145; **Wilson, J.** The burden of Egypt. Chicago, 1951, p. 210; Fischer Weltgeschichte, Bd. 3, Frankfurt am Main, 1978, S. 247-248). Viidates **G. Fechti** uurimusele kirjutab **E. Blumenthal**: "Hier nicht das Tagesgestirn, sondern - aus stilistischen und inhaltlichen Gründen - der Gott Jäti (Aton), der auf Grund des Gleichklangs it (n) - schon früh wie Re zum Vater des Königs geworden sei" (**Blumenthal**, Untersuchungen ..., S. 53). Ettekujutus kuningliku poja tõusmisest taevasse oma jumaliku isa juurde läheb tagasi püramiidide aega s.t. Vanasse Riiki (vrd **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 53). Sinuhe proloogi taolised vormelid ei ole Vanas Riigis veel täheldatavad (op.cit. S.54). Vt samuti **Kees, H.** Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1980, S. 67-97.

22 Selle all arvatavasti mõeldakse XII dünastia vaaraode residentsi Ittauid (itj - t'.wj) "Mõlema Maa Valdaja". See Amenemhet I poolt valitud koht osutus geopoliitilisest seisukohast õnnestunuks, sest asetses Ülem- ja Alam-Egiptuse piiril. Võib-olla dünastia esimesed valitsejad arvestasid ka majanduslikke eeldusi, sest hiljem algasid Ittaui piirkonnas (tänapäeva Lišt, ca 60 km Kairost lõuna pool) suured melioratsioonitööd. Igatahes **W. Helck** märgib sel puhul: "Unter Amenemhet III ist auch das grosse, anscheinend

schon von Sesostris I begonnene Projekt der Kultivierung des Fajum zum Abschluss gebracht worden" (**Helck, W.** Geschichte des alten Ägypten. Handbuch der Orientalistik, Bd. 1, Ägyptologie, dritter Abschnitt. Leiden-Köln, 1968, S. 115).

23 Kuningakoja sissekäigu ees (**Erman**, Die Literatur..., S.41). Kas ei teki assotsiatsiooni Konstantinoopoli Kuldväravatega ?

24 Sõna-sõnalt "põlvele". Egiptlaste leinapoos. Niiviisi väljendatakse leina ka "Muinasjutus vaarao Heopsist ja võluritest" (**Livšits**, Skazki..., c.179). Vrd **A. Jirku**, Das Haupt auf die Knie legen. Eine ägyptisch-ugaritisch-israelitische Parallele. - Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 103/2, 1953, S. 372.

25 Selline on transliteratsiooni hm.f traditsiooniline teaduslik tõlge. **O. Berlev** peab seda valitseja jõu vahendiks, kuninga väliseks eneseväljenduseks ja tema "kaitseks" (lähemalt selle probleemi kohta vt **Berlev**, Obšestvennõje ..., c.33-44). Vrd samuti - **Morenz, S.** Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960, S.38: "Die Urkunden dieser Zeit, vorwiegend Grabinschriften der Großen des Reiches und daneben auch Dekrete der Könige selbst, wählen für die Person des einzelnen Herrschers eine andere Bezeichnung als für den Träger des überpersönlichen Amtes. Sie sprechen, von feineren Nuancen abgesen, im einen Falle von hm, was wir recht unglücklich mit "Majestät" zu übersetzen uns gewöhnt haben, obwohl es von Haus aus ganz im Gegenteil den "Leib" bezeichnet."

26 Temehimaa (tmhj.w) oli Niiluse delta loodepoolne tagamaa ning hõlmas ühte osa Vahemere rannikust. Valgenahaliste punakas-heledajuukseliste ja sinisilmsete inimeste kodumaa. Nad kuulusid nende erinevate hõimude ja rahvaste hulka, keda kreeklased üldnimega liibüalased nimetasid (vrd **Galling**, Textbuch..., S. 2). **E. Bresciani** ei välista nende Euroopa päritolu (**Bresciani, E.** Letteratura e poesia dell'antico Egitto. Torino, 1969, p. 159). Täiendavalt vt **Cl. Lalouette**, Textes sacrés et textes profanes de l'ancienne Égypte. Paris, 1987, p. 300.

27 "Täiuslik jumal", "noor jumal" (ntr nfr). Tekstis on kirjutatud sõna "jumal" ette. Küllalt sageli levinud kuningatiitel (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42). Sageli tõlgitakse kui "hea jumal" (vt siinkohal **Grapow, H.** Wie die alten Ägypter sich anredeten, wie sie sich grüssten und wie sie miteinander sprachen. Berlin, 1960, S. 40). Siiski arvan, et antud tõlge väljendab mõnevõrra paremini kuningaideoloogia vaimu (vrd **Hornung, E.** Der Eine und die Vielen. Ägyptische Gottesvorstellungen. Darmstadt, 1971, S. 131; seal on ntr nfr tõlgitud "vollkommener Gott"). On tähendusrikas, et olles veel kaasvalitseja ja troonipärija, kannab Senusert

kuningatiitlit. **H. Stock** oli üks esimestest, kes püüdis põhjalikult uurida ntr nfr olemust. Oma järeldustes ta kirjutab: "Der bedeutsamste Ausdruck, der durch nfr bestimmt wird, ist wohl der Beiname der ägyptischen Könige: ntr nfr. Schon aus dem bisher Ermitteln ergibt sich die Unmöglichkeit der Übersetzung "der gute Gott". Zudem folgt diese Unmöglichkeit auch aus dem Verhältnis, in dem ntr nfr zu ntr '; ,dem anderen Beinamen der Könige des Alten Reiches steht. Während nämlich von Anfang an die Verwendbarkeit des Titels ntr '; - "der größte Gott" auf Götter und Könige, bei Königen außerdem auf Lebende und Verstorbene ausgedehnt war, kannte der Ägypter des Alten und Mittleren Reiches nur ein einziges Wesen, auf das er die Bezeichnung ntr nfr anwendete: den lebenden König. Daraus ergibt sich notwendig, daß kein Gott und kein verstorbener Herrscher ntr nfr heißen konnte. Hieße also ntr nfr "der gute Gott", dann wäre diese Benennung aus unerfindlichen Gründen nur dem lebenden König zugekommen. Gut aber waren nicht nur sie, so sehr diese Wertung auch im Alten Reich außerhalb des Bereichs überhaupt lag. Die Übersetzung ntr nfr - "der gute Gott" ist also unmöglich richtig." (**H. Stock**, Ntr nfr = der gute Gott? Hildesheim, 1951, S. 10-11). **H. Stocki** uurimuse resultaadiks on seisukoht, et ntr nfr on noor jumal, "der neuerstandene, wiedergeborene Reichsgott in der Gestalt des Königs" (op. cit. S.15). **E. Blumenthal** osutab: "ntr nfr : Titel des jeweiligen lebenden Königs; die Deutung ist umstritten. Unsere Übersetzung "Präsenter Gott" gründet sich auf die ursprünglich auf den König beschränkte Verwendung, die erst im MR eine Ausweitung auf Götter (Osiris) erfahren hat..., bezeichnet ntr nfr also die andersartige Wesenheit des Königs gegenüber den Göttern, d.h. vielleicht seine Präsenz auf Erden" (Untersuchungen..., S. 24).

28 Tehenu (thn.w) - Niiluse deltast läänepool elanud rahvas ja maa (vt **Livšits**, Skazki...,c. 179). Nad kandsid pikki üleriideid (mehed ka falloskrüpte), keerasid oma juuksed krunni ühele poole ja kasutasid linnusulgi peaehetena. Oma rassitüübilt ja olmekultuurilt olid tehenud egiptlastele küllaltki lähedased, kellega nad lõpuks ka kokku sulasid. Temehudega ei olnud tehenudel etnilist ega poliitilist sugulust (vt **Ward, W.** Egypt and the East Mediterranean world 2200-1900 B.C. Beirut, 1971, p. 39-40; **Gardiner, E.** Egypt of the pharaohs. Oxford, 1961, p. 35; **Brugsch, H.** Geographie der Nachbarländer Ägyptens. Leipzig, Bd. I , 1858; **Minutoli, H.** Nachträge zu meinen Werken. Berlin, 1827, Tafel III). Temehimaa (tmhw) asus deltast kaugemal läänes, Tehenu (thn.w) lähemal (**Ward**, Egypt..., p. 40). **E. Edel** osutab, et "Sinuhes" on tmh.w ja thn.w juba sünonüümid (**Galling**, Textbuch..., S.2). **A. Blackman** arvab, et sõjakäik oli suunatud eelkõige

just XI dünastia pooldajate vastu, kes varjusid liibüa hõimude seas ja pidevalt intrigeerisid uue, XII dünastia vastu (**Blackman, A.** Some notes on the story of Sinuhe and other egyptian texts. - Journal of egyptian archaeology, vol. 22, 1936, p. 35). Ta võtab aluseks sõna-sõnalise tõlke "need kes olid tehenude seas" (mul "Tehenu elanikke"). Arvan, et see seisukoht ei ole päris põhjendatud,sest alates Amenemhet I troonileastumisest oli möödunud vähemalt 30 aastat ja XI dünastia pooldajaid ei saanud enam palju olla. Nagu näitavad edasised sündmused, vaaraodele ja nende järeltulijatele ei olnud ohtlikud välisvaenlased, vaid dünastiasisesed lahkhelid.

29 Sõna "tooma, ajama" (inj) esineb teoses ka hiljem vägivaldse tegevuse mõistes. Sama sõna kasutatakse näiteks Thutmosis III (Uue Riigi valitseja) "Annaalides" sõjasaagi ja sõjavangide toomisel (**Grapow, H.** Studien zu den Annalen Thutmosis des Dritten und zu ihnen verwandten historischen Berichten des Neuen Reiches. Berlin, 1949, S. 63-64). Samatähenduslikult on väljendunud oma võiduteadetes Assüüria maailmavalitsejad Tiglathpileser III ja Sargon II (**Galling**, Textbuch..., S. 59, 64).

30 Sõna-sõnalt "tapetud-elavad" (śkr.w -^{c}nh), kusjuures determinatiiv sõna järel osutab meestele ja naistele.

31 Vange oli võetud ainult tehenude (ṯḥn.w) seast (**Ward**, Egypt..., p. 40).

32 **E. Hornung** märgib: "Das Einbringen von Gefangen und Viehherden dient hier konkret der Vorbereitung des Sedfestes" (**Hornung**, Meisterwerke..., S.87).

33 Sõna-sõnalt "sõbrad" (śmr.w) Determinatiiv osutab asjaolule, et tegemist on kõrgemate õukondlastega (vrd WB, Bd. IV, S.138). Taaveti ja Saalomoni valitsemise ajal võeti kasutusele egiptuse päritoluga tiitel "kuninga sõber" (Lexikon der Ägyptologie, Bd. 1, "Altes Testament", Wiesbaden, 1975, S. 166).

34 Senusert I , sõna "kuningas" on tekstis asetatud *honoris causa* esimesele kohale.

35 Teate vaarao Amenemhet I surmast. Pole välistatud, et ta langes vandenõu ohvriks. (**Volten, A.** Zwei altägyptische politische Schriften. Die Lehre für König Merikare (Pap. Carlsberg, IV) und Die Lehre des Königs Amenemhet. Kopenhagen, 1954; **Helck, W.** Der Text der "Lehre Amenemhets I für seinen Sohn".Wiesbaden, 1969). On tõenäoline, et Amenemhet I ise astus usurpaatorina troonile. Sel juhul on Senusert I nimetamine kaasvalitsejaks dünastia stabiilsuse seisukohalt igati põhjendatud (lähemalt Amenemhet I valitsemise alguse tõlgendamise kohta vt **Blumenthal, E.** Die Prophezeichnung des Neferti. - Zeitschrift für

ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 109, H.1, 1982, S.1-27; **Hornung, E.** Grundzüge der ägyptischen Geschichte. Darmstadt, 1978, S. 48-49; Fischer Weltgeschichte, Bd. 2, Die altorientalischen Reiche I, Frankfurt am Main, 1980, S. 317-319; **Otto, E.** Ägypten. Der Weg des Pharaonenreiches. Stuttgart, 1979, S. 85). Kaasvalitseja nimetamise komme on kindlalt fikseeritud ainult Keskmise Riigi ja Hilis-Egiptuse ajast. Ei ole ainult teada, kas sellega kaasnes ka mingi ametlik tseremoonia.

N. Kanawati hiljutise hüpoteesi kohaselt kuulub kaasvalitsemise põhimõtte sisseviimise prioriteet 6. dünastia (Vana Riik) kuningale Pepi I (vt **Kanawati, N.** Deux conspirations contre Pépi Ier. - Chronique d'Égypte, t. LVI, 1981, p. 203-218).

36 Pistrik (bjk), metafooris võrreldakse Senusert I kullikujulise jumal Horosega (**Frankfort, H.** Before philosophy. London, 1951, p. 84; on ilmunud ka venekeelne tõlge). Vastavalt ametlikule ideoloogiale pärisid vaaraod oma võimu kunagi maal elanud ja valitsenud jumalate dünastialt (vt samuti **Morenz, S.** Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960, S. 170). Suur egiptuse-saksa sõnastik annab sõnale "kull" (bjk) järgmise vaste: "der Falke; *kopt* BH3; *gr* Βηκισ; als wirklicher Vogel; als Bez. des Horus; auch anderer Götter; und des Königs" (WB, Bd. I, S. 444). **E. Blumenthal** kommenteerib seda nii: "bjk: Gattungsname der Falkenvögel, auf dem Weg über die Gleichung mit dem Horusfalken bildlich für den König gebraucht. Die Metapher ist seit dem AR in den Texten belegt, erscheint als Bildmotiv bereits auf den Paletten der Frühzeit. Häufig mit dem toten König verbunden; gilt wie "Horus" als Symbol für schnelles Erobern" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 102); vt veel **Sethe, K.** Erläuterungen zu den ægyptischen Lesestücken. Leipzig, 1927, S. 6.

37 Senusert ruttab, nagu seda teeb hiljem Babüloonia valitseja Nebukadnetsar (vt **Galling,** Textbuch..., S.74). **R. Borgeri** tõlkes kõlab see: "Damals eroberte Nebukadnezar das ganze Land Hattu. 21 Jahre hat Nabopalassar über Babel geherrscht, (10) am 8. Ab starb er. Im Monat Elul kehrte Nebukadnezar nach Babel zurück, (noch) am 1. Elul bestieg er in Babel den Königsthron" (vt **Galling**, Textbuch..., S. 73-74).

Senunsert I on egiptlastele muidugi elav jumal maa peal ning juba seepärast teistest inimestest põhimõtteliselt erinev, kuid samal ajal peab ta pingeliselt jälgima õukonnaintriige. See juhtum osutab omalt poolt vaarao kahepalgelisele, jumalikule ja inimlikule loomusele Keskmise Riigi ajal. (lähemalt kuninga positsiooni kohta egiptuse ühiskonnas: **Frankfort, H.** Kingship and the Gods. Chicago, 1948; **Posener, G.** De la divinité du Pharaon. Paris, 1960; **Blumenthal, E.** Darstellung und Selbstdarstellung

des ägyptischen Königtums. Untersuchungen zur schriftlichen Überlieferung des Mittleren Reiches. Dissertation zur Promotion. Leipzig, 1977). **E. Hornung** on toonitanud Keskmise Riigi kuningaideoloogia inimlikke aspekte võrreldes hilisema ajastu, Uue Riigi valitsejate "teoloogiliste" püüdlustega. (**Hornung, E.** Monotheismus im pharaonischen Ägypten. - Monotheismus im Alten Israel und seiner Umwelt. Fribourg, 1980, S. 85). Vt samuti: **Morenz**, Ägyptische..., S. 36-43; **Hornung**, Der Eine..., S.125-133.

Arvatavasti Sinuhe ei kuulunud Senuserti lähimasse kaaskonda, sest teda ei olnud troonipärija saatjate seas (**Brunner, H.** Grundzüge einer Geschichte der altägyptischen Literatur. Darmstadt, 1966, S.69). Vrd viide 5.

38 **W. Simpson** arvab, et oli saadetud kirjalik teade: "Now (they had) written to the sons of the king" (**Simpson, W.** The literature of ancient Egypt. New Haven and London, 1976, p. 59).

39 Determinatiiv kujutab meessoost isikuid, s.t. Senuserti vendi või poolvendi (vrd WB, Bd. II, S. 139). Sõna "kuningas" on kirjutatud jällegi lugupidamise märgiks esimesele kohale. Vt veel **Sethe, K.** Sesostris. Leipzig, 1900, S. 21.

40 Erinevalt minust tõlgib **E. Blumenthal**: "Ich stand da und hörte seine Stimme, als er sprach und mich (plötzlich) in der Nähe eines Verrats befand" (**Blumenthal**, Altägyptische..., p. 6). **W. Davies** loeb: "I'm being in the nearness (or vicinity) of a conspiracy" ning arvab, et teed kujutava determinatiivi asemel peab olema inimest tähistav määratleja (**Davies, W.** Readings in the story of Sinuhe and other egyptian texts. - Journal of egyptian archaeology, vol. 61, 1975, p. 45).

Sinuhe vihjab oma pealtkuulamise juhuslikkusele. "Tema hääl" kuulub kas troonipretendendile või saadikule, kes teatas sündmustest pealinnas. **E. Bresciani** ja **R. Parant** on minust konkreetsemad ja julgemad. Esimese meelest hääl kuulub Senuserti rivaalile: "La voce del rivale di Sesostri" (**Bresciani**, Letteratura..., p. 159). Teine aga tõlgib: "...j'entendis sa voix (d'un enfant royal), alors qu'il tenait des propos séditieux: j'étais ainsi dans une ambiance de conspiration" (**Parant**, L'affaire... p. 299).

Pole välistatud, et antud juhul on tegemist haaremivandenõuga (vt **Wessetzký, V.** Sinuhe's Flucht. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 90, 1963, S. 126). Ajaloost on teada säärastest vandenõudest, näiteks Pepi I (Vana Riik) ja Ramses III (Uus Riik) valitsemise ajast. Egiptuse päritoluga Heliopolise ülempreester **Manetho** (elas Ptolemaios I Soteri valitsemise ajal 305-285 eKr) teatab, et vaarao Amenemnes tapeti oma eunuhi poolt. Tema arvates valitses kuningas Sesostrise järel, olles järelikult Amenemhet II. Pole aga sugugi välistatud,

et "Egiptuse ajaloo" autor **Manetho** siin eksis (või eksisid hoopis hilisemad ümberkirjutajad ?) ja tegemist on siiski Amenemhet I. Vt samuti: **Wadell, W.** Manetho. Ægyptica. Cambridge and London, 1956. Ka **I. Shirun-Grumach** peab seostamist Amenemhet II valeks (Sinuhe R 24 - Wer rief? - Festschrift für W. Westendorf. Göttingen, 1984, S. 621).

41 **H. Grapow** arvab, et hirm võimalike rahutuste ees oli Sinuhe põgenemise põhjuseks (**Grapow**, Der stilistische..., S. 13). Samasugusel või sarnasel seisukohal on **B. Turajev** (Rasskaz ..., c. 20).

Erinevalt enamikust uurijatest **I. Shirun-Grumach** seab kahtluse alla haaremi vandenõu hüpoteesi. Tema arvates Senusert I kutsus ühe kuningalastest endaga kaasa valitsejakotta. Printside rivaliteet ei ole seega täheldatav. Sinuhe ehmatuse põhjustab teadasaamine, et Senusert I on saanud kuningaks (op.cit. S. 623-629). **E. Edel** (**Galling**, Textbuch..., S. 2); vrd **Gardiner, A.** Notes on the Story of Sinuhe. Paris, 1916, p. 13). **J. Wilson** esitab oma seisukohad mõnevõrra laiendatud kujul: "Sinuhe was a court official who apparently belonged to the wrong political party at the death of Amenemhet I. Probably he was not one of those conspirators who attacked the king by night and brought about his death, or he would never have won an ultimate pardon, but he may not have been wholeheartedly of the party of the crown prince and coregent Senusert I. Sinuhe's alarm at the news of the old king's death was enough to take him in sudden and furtive flight out of Egypt and up into Asia, where he found a place of exile out of the reach of the new pharaoh" (**Wilson,** The burden..., p. 134-135). **R. Parant** toetub situatsiooni hindamisel **J. Wilsoni** ja **V. Wessetzký** põhiseisukohtadele (**Parant**, L'affaire..., p. 305). Samuti vrd **K. Jansen-Winkeln**, Das Attentat auf Amenemhet I und die erste ägyptische Koregentschaft. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 18, Hamburg, 1991, S. 241-263

Minu arvates oli Sinuhel kaalukaid põhjusi oma elu eest muretsemiseks. Kuninganna lähikondlasena võis ta kahtlustada, et vandenõuga oli seotud tema valitsejanna Nefrut. Sel juhul oleks Sinuhele olnud ohtlik nii potensiaalne vandenõulane-troonipretendent kui ka Senusert I.

12. dünastia valitsemise algust iseloomustavad pingelisest sisepoliitilisest olukorrast johtuvad massilised repressioonid. See asjaolu ei sisendanud Sinuhele erilist kindlust oma edasise käekäigu suhtes. Seda enam, et ta sai kuulda saladusest, mille teadmine tähendas juba iseenesest tavalisele õukondlasele surmaohtu. Sellest siis Sinuhe informatsiooni üldsõnalisus ja lünklikkus. Siinkohal oleks huvitav esitada üks katkend üliku Una autobiograafiast (Vana Riik), kes vaarao käsul teostas ametlikku juurdlust kuningavastasest vandenõust osavõtjate üle (vandenõuga oli seotud ka

kuninganna!). Ta teatab muuhulgas: "Ükski minutaoline inimene ei olnud varem kuulnud kuningahaaremi saladusi" (**Breasted**, Ancient..., p. 142, § 310). Kuid ka Una ei esita üksikasju.

42 Sinuhe ehmus mitte pärast Amenemhet I surma teadasaamist (viide 37), vaid pärast seda, kui kuulis vandenõust. Erinevalt minust **R. Parant** arvab, et Senuserti lahkumise momendil Sinuhe ei teadnud vaarao surmast ja troonipärija lahkumisest: "Il est probable, et généralement admis, qu'au moment où Sésostris quitte l'armée, Sinouhé ne connaît ni la nouvelle de la mort du Roi, ni celle du départ de Sésostris et encore moins les circonstances ou les raisons de ces évenements. Mais peu après et par hasard, probablement à la faveur de la nuit, et en tout cas sans être vu, Sinouhé surprend un entretien entre d'autres messagers et un autre fils d'Amenemhat, et apprend des nouvelles si surprenantes et si alarmantes que, pris d'une peur irrésistible, il se cache une partie de la nuit et s'enfuit, solitaire, inquet, angoissé" (**Parant**, L'affaire..., p. 2). Edasi lisab ta, et ilma uute dokumentide õnneliku leiuta on võimatu määrata nii teate täpset päritolu, sisu ja adressaati kui ka vastuse mõtet. Igatahes Pap. Millingen osutab enam-vähem edukale Amenemhet I vastasele vandenõule (op. cit. p. 2-3).

Lõppkokkuvõttes Sinuhe langes "hingelisse kriisi", mis viis teda võõrsile (vrd **Otto, E.** Die Geschichten des Sinuhe und des Schiffbrüchigen als "lehrhafte" Stücke. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 93,1966, S. 100-111).

Säärases piirsituatsioonis on ta sunnitud pingutama kogu oma vaimset ja füüsilist jõudu. Sinuhel tuleb elu ja surma piiril olla veel kolmel korral - kõrbes, kahevõitluses Retenu vägilasega ning audientsil vaarao juures.

12. dünastia valitsemise algusele olid iseloomulikud sisepoliitilised pinged, pagemine välismaale ning isegi massirepressioonid (täiendavalt vt **W. Helck**, Politische Spannungen zu Beginn des Mittleren Reiches. - Ägypten. Dauer und Wandel. Mainz, 1985, S. 45-52).

43 Põõsastes mõtles Sinuhe rahulikumalt oma edasise tegevuskava üle.

44 Johtuvalt tekstist on Sinuhe teekonna marsruudi täpne määramine peaaegu võimatu. **E. Blumenthal**: "Nur wenige Stationen auf Sinuhes Fluchtweg können genau bestimmt werden" (**Blumenthal, E.** Altägyptische..., S. 42). **R. Parant** märgib omakorda: "Le texte, malheureusement, n'en dit pas plus ni sur raisons pour lesquelles Sinouhé poursuit sa fuite, ni sur ses intentions réelles, ni même sur l'endroit où il veut aller" (**Parant,** L'affaire..., p. 9). **A. Gardiner** on aga seisukohal: "The topography of Sinuhe's flight is not unattended by difficulties, most of the place-names mentioned being unknown" (**Gardiner**, Notes..., p. 165).

R. Paranti arvamuse kohaselt on Sinuhe marsruudi seostamine tema päritolu ja nimega (vt viide 5) liiga habras põhjapanevate järelduste tegemiseks (**Parant**, L'affaire..., p. 308).

H. Goedicke kinnitab, et põgenik liikus alguses mitte lõuna- vaid idasuunas ning alles siis pööras lõunasse (**Goedicke, H.** The route of Sinuhe's flight. - Journal of egyptian archaeology, vol. 43, 1957, p. 85). Seejuures läks ta kõigepealt mööda Wadi el Natrunit (tänapäeva araabia kohanimi), mida juba Vana Riigi ajast egiptlased kasutasid sõjateena oma retkedel liibüalaste vastu (lähemalt vt **Minutoli, H.** Tempel von Jupiter - Ammon. Berlin, 1823).

45 **H. Goedicke** märgib, et väljend "Ma ei kavatsenud ilmuda sellesse pealinna" ("I did not intend to approach in this residence") tõestab, et Sinuhe rändas alguses itta, Memphise poole ja siis linnast mööda keeras lõunasse. Just demonstratiivpronoomen "see" (pn) "pealinna" taga osutab tõigale, et siin on tegemist Memphisega, mis Vana Riigi ajal oli Egiptuse kuningate residentsiks ja tähtsaks poliitilis-religioosseks keskuseks. Viimase staatuse säilitas ta ka Keskmise Riigi ajal. Erinevalt Memphisest, XII dünastia valitsejate residentsi Ittauid ei mainita koos asesõnaga "see" või "too" (**Goedicke**, The route..., p. 85). **R. Parant** ei välista säärast võimalust (**Parant**, L'affaire..., p. 9), kuigi oma teksti tõlkes esitab: "Mois il n'était pas dans ma pensée d'alles á cette Résidence" (- Ittaoui, la Résidence du Roi); vt samas, p. 300.

Leian, et **H. Goedicke** seisukoht ei ole küllaldaselt argumenteeritud. Väljend "Tegin minekut lõuna poole, kuid ma ei kavatsenud ilmuda sellesse pealinna", võib tähendada, et Sinuhe ei tahtnud minna Ittauisse. Pealegi ei ole tekstis öeldud, et ta läks algul itta.

46 Verbid "arvama" ja "kavatsema" esinevad Sinuhe hiljemgi Retenu vägilase plaanide kirjeldamisel (vrd **Grapow**, Der stilistische..., S.49).

47 **W. Simpson** tõlgib Maati (m'^{c}.tj) kui "Kaks Tõde" (**Simpson**, The literature..., p. 59). **E. Hornung** peab Maatit mitte järveks, vaid kanaliks (**Hornung**, Meisterwerke..., S. 24). Osa teadlasi tõlgib "Maatide veed" (**Galling,** Textbuch..., S. 2; **Bullock**, The story..., p. 11; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 6). Enamik egüptolooge ei lokaliseeri täpselt seda kohta (**Turajev**, Rasskaz..., c.14; **Grapow**, Der stilistische..., S. 16; **Erman**, Die Literatur..., S. 42; **Livšits,** Skazki..., c. 180; **Katsnelson, I.** Hrestomatija po istorii Drevnego Vostoka. Moskva, 1963, c.45; **Roeder, G.** Altägyptische Erzählungen und Märchen. Jena, 1927, S. 25; **Gressmann, H.** Altorientalische Texte zum Alten Testament. Berlin, 1926, S. 56). **A. Gardiner** (**Gardiner**, Notes..., p. 165) ja **G. Lefebvre** (**Lefebvre**, Romans..., p. 7) asetavad Maati Vahemere kaldale. **H. Goedicke** annab Ashmoleoni ostrakoni

abil oma versiooni. Tema arvates tähendab Maati "kaks valgust ühes", mis osutab kahele suurele püramiidile Gizes (**Goedicke**, The route..., p. 83).

H. Goedicke arvamuse vastu kõneleb B ja R papüüruste tekst, kus Maati järel on veekogu tähistav determinatiiv (vrd WB, Bd. IV, S. 397). Tuleb arvestada ka asjaolu, et B ja R papüürused on kirja pandud Keskmise Riigi, Ashmoleoni ostrakon aga Uue Riigi (19. dün.) ajal ning on võrreldes nendega jutustuse noorem versioon.

Samal ajal olen **H. Goedickega** ühel nõul selles, et Maatit ei tohi paigutada Vahemere rannikule, sest siis oleks tekkinud liiga suur lõhe Sinuhe teekonna pikkuse ja selle läbimiseks kulunud ajavahemiku vahel. Määratlen Maati tänapäeva Gize piirkonda.

48 Nehet (nh.t) tähendab "Sükomoori" (B 9). **A. Erman** asetab selle koha tänapäeva Kairo lähedusse, Niiluse delta algusesse (**Erman**, Die Literatur..., S. 42). **H. Gressmann** (**Gressmann**, Textbuch..., S. 2) ei lokaliseeri seda. **B. Turajevil** ei ole kindlat arvamust (Rasskaz..., c.14). **I. Katsnelson** ei anna spetsiaalset viidet selle sõna kohta (Hrestomatia..., c.45). **A. Gardiner** (Notes..., p. 16), **I. Livšits** (Skazki..., c. 180), **W. Simpson** (**Simpson**, The literature..., p. 59) peavad Nehetit sükomooripühamuks, kuid samuti ei määratle täpsemalt selle asukohta. **G. Lefebvre** on seisukohal, et sõna tähistab jumalannade Hathor ja Nuti püha, mida nimetati sakraalse puu, sükomoori järgi. **E. Blumenthal** kirjutab: "Das Sykomoren - Heiligtum könnte mit einer bekannten Kultstätte in Giza identisch sein" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42). **H. Goedicke** märgib, et Nehet asus tuntud Gize pühamu läheduses (**Goedicke**, The route..., p. 81). **E. Blumenthali** ja **H. Goedicke** arvamusega võib põhimõtteliselt nõustuda, sest egiptlased tõepoolest istutasid sükomoore oma hauakambrite ümbrusesse. Gizes aga kõrguvad tänapäevalgi IV dünastia valitsejate püramiidid. Võib-olla Neheti (nh.t) järel maja kujutav determinatiiv (I—I) viitab omalt poolt kultushoonele (vrd WB, Bd. II, S. 283).

49 "Snofru saare" (iw śnfrw) asukoha suhtes lähevad arvamused samuti lahku. **W. Simpson** (**Simpson**, The literature..., p. 59); **I. Livšits** (Skazki..., c. 59); **B. Turajev** (Rasskaz..., c.14); **H. Gressmann** (**Gressmann**, Altorientalische..., S. 56); **A. Erman** (**Erman**, Die Literatur..., S. 42); **H. Grapow** (**Grapow**, Der stilistische..., S. 16) ei määratle seda üldse. **G. Lefebvre'i** arvates asus saar Delta loodeosas: "L'ile de Snéfrou, nommèe d'aprés un des rois de la IVe dynastia, est á localiser dans le nord-ouest du Delta" (**Lefebvre**, Romans..., p. 7). **A. Gardineri** järgi pidi ta olema Mariotise järvest lõunapool. **E. Edel** arvab, et: "Ausdruck "Insel" bezeichnet hier kultivierbares Land oder auch die von der Überschwemmung

unerreichbaren Sandhügel, auf denen die Siedlungen standen" (**Galling**, Textbuch..., S. 2). **E. Blumenthal** oletab, et see koht võis tähistada Dahšuris asuvat vaarao Snofru (IV dün.)matmispaika; vt **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42). Niisugusel seisukohal on ka **H. Goedicke** (**Goedicke**, The route..., p. 82; **H. Goedicke**, Readings B10. - Varia aegyptica, vol.4, nr.3, 1988, p. 201, 204). Mina ei välista niisugust võimalust.

50 Võib-olla Sinuhe oli veetnud mitte ainult päeva, vaid ka öö. Ülimalt huvitavatena tunduvad mulle **H.Goedicke** mõttearendused Sinuhe teekonna kohta: "There is no indication how Sinuhe had spent the preceding night. Assuming that he set out shortly after Sesostris I had "flown away like a falcon" (R 20-21), Sinuhe could have reached Giza dawn, or even before. From there he could easily have reached Dahshur, a distance of less 30 kms, not long after midday, if not even before, all more since it was spring. Since he tried to avoid any contacts, the Snofru-residence town would have been an obstacle for him. In order to get around it, he apparently had planned to wait out the day before continuing his journey south" (**Goedicke**, Readings B10..., p. 205). Samuti vrd **R. Koch**, Die Erzählung des Sinuhe. Bruxelles, 1990, S. 14, B8-10.

51 Lause tõlkimine on seni ikka veel problemaatiline. **W. Simpson**: "He greeted me respectfully, for he was frightened respectfully me (for) he was afraid" (**Bullock**, The story..., p.12); **E. Blumenthal**: "Er grüßte mich ehrfürchtig, denn (auch) erfürchtete sich" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 6); **E. Bresciani**: "Incontrai un uomo che stava all'inizio della mia strada, mi mostrò rispetto, perché aveva paura" (**Bresciani**, Letteratura..., p. 160). Seevastu **E. Edel** tõlgendab: "...und traf einen Mann, der auf meinem Wege stand; er grüßte mich respektvoll, während ich mich vor ihm fürchtete". Edasi ta kommenteerib: "Weil sich Sinuhe erkannt fühlte" (**Galling**, Textbuch..., S. 2). Analüüsides vastavat lõiku Ashmoleani ostrakonis kirjutab **J. Barns**: "This gives the most likely picture of the situation, the man saluted, who was terrifed by the fact that he was recognized" (**Barns**, Ashmolean..., p. 3, R 13).

Tõenäoliselt Sinuhe kartis olla ära tuntud ning ta muutis oma senist põgenemisteed, mis lõpuks viiski dramaatiliste sündmuste ahelani.

52 Mõnikord tõlgitakse Negau. Vrd **G. Lefebvre**: "Dmj (n) Ng, w - la ville de Négavu, ou la ville de Gau" (**Lefebvre**, Romans..., p. 7). **A. Gardiner** on seisukohal, et see koht oli loomade üleveo sadam ning asus tänapäeva Kairo läheduses (**Gardiner**, Notes..., p. 166). **I. Livšitsil** on sama arvamus (Skazki..., c. 181). **G. Maspero** asetab Gau (g'w) Embabeh lähedusse, kus veel praegugi esineb kohanimena Batu-el-Bakarah, mis tähendab "lehma kõht"

(**Maspero, G.** Les mémoires de Sinouhit. Le Caire, 1908, p. XXXIX). **A. Erman** oletab, et Gau pidi asuma Niiluse delta alguses (**Erman**, Die Literatur..., S. 42). **E. Blumenthal** tõlgib "Rinderort" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 6). Tema tõlget pean kõige paremaks selle koha jaoks.

Ma jagan **H. Goedicke** arvamust, kes paigutas Gau Kairost lõunapoole (**Goedicke**, The route..., p. 8). See oli arvatavasti loomade jootmise ja üleviimise koht. Sellele osutavad ka härja- ja irrigatsiooni kanalit kujutavad determinatiivid (vt samuti **Parant**, L'affaire..., p.308; **Franke, D.** Altägyptische Verwandtschaftsbezeichnungen im Mittleren Reich. Hamburg, 1983, S. 208-209).

Muide, pärast kohtumist tundmatu mehega eelistab Sinuhe liikuda kas õhtul või öösel.

53 **A. Erman** arvab, et Sinuhe ületas jõe mitte kiviveoks ettenähtud paadi, vaid parvega. (**Erman**, Die Literatur..., S. 42).

Kuid ma siiski oletan, et tegemist on paadiga (vt viide 52). **R. Parant** annab sellise kommentaari: "Pour passer le fleuve, Sinouhé ne trouve qu'une lourde barque servant au transport du betail ou de marchandises (wsh.t), sans gouvernail" (**Parant**, L'affaire..., p. 9). Arvatavasti seisis sõiduvahend kaldal ja Sinuhe lihtsalt ärandas selle. Võib-olla olid sõudevahendid ära võetud varaste kartusest (vrd **Assmann**, Die Rubren..., S. 22).

54 Võimalik, et tegemist on nn hamsiniga, mis puhub Egiptuses veebruaris (**Goedicke**, The route..., p. 79).

55 Üks kindlamaid allikaid Sinuhe marsruudi määramiseks. Tänapäevalgi asub Kairo lähedal Gebel el-Ahmari ("Punane mägi") nimeline koht. Sinna jõudis põgenik pärast öist triivimist allapoole Niilust.

56 "Punase Mäe Emanda" (nb.t dw dsn) all mõeldakse siin jumalanna Hathorit ja talle pühendatud templit (**Lefebvre**, Romans..., p. 7; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42).

57 **W. Wolf** kirjutab põhjalikumalt selle kohta:"Amenemhet I baute die sogenannte "Fürstenmauer", unter der wir uns weniger eine durchgehende Mauer vorzustellen haben als ein System von durch Grenzsoldaten besetzten Wachttürmen, von denen aus eine Kontrolle der Landenge von Suez möglich war" (**Wolf**, Das alte..., S. 75). Erinevalt minust arvab **W. Ward**, et see oli üks kindlus, mitte kaitsesüsteem (**Ward**, Egypt..., p. 65). Kuid jutustuses on selgelt osutatud "valitseja müüridele" (inb.w hk'). Vrd samuti: **Turajev**, Rasskaz..., c. 15; **Posener, G.** Littérature et politique dans l'Égypte de la XIIe dynastie. Paris, 1956, p. 89; **Roeder, G.** Altägyptische Sagen und Märchen. Berlin, 1927, S. 42; **Petrie, F.** A history of Egypt, vol. I , London, 1924, p. 159; **Erman**, Die Literatur..., S. 42; **Lefebvre**, Romans..., p. 7;

Livšits, Skazki... c. 145; **Bresciani**, Letteratura..., p. 160. **I. Livšits** on seisukohal, et kindlused olid püstitatud Suessi maakitsusele (**Livšits**, Skazki..., c. 181), kuid minu arvates Sinuhe alles pidi sinna jõudma.

Sõna "valitseja" järel olev kullikujuline determinatiiv viitab ühemõtteliselt Egiptuse kuningale Amenemhet I, kes arvatavasti käskis taastada vanad piirikindlustused. "Sinuhe jutustus" ei ole ainus kirjandusteos, kus kõneldakse situatsioonist idapiiridel (vt **Hermann, S.** Untersuchungen zur Überlieferungsgestalt mittelägyptischer Literaturwerke. - Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Ver. 33, Berlin, 1957, S. 55). Eriti tähtis on selles suhtes "Neferti ettekuulutus" (vt Hrestomatija..., c. 76), kus *ex eventu* teatatakse müüri ehitamisest idapiirile. **S. Hermann** peab selle allika teateid usaldustväärivaiks, paigutades "Valitseja müüri" Wadi Tumilati ida- või keskossa (**S.Hermann**, Zur Geschichte und Literatur der 12. ägyptischen Dynastie. - Orientalistische Literaturzeitung, Nr 7/8, 1958, S. 305).

58 Selle sõna transliteratsioon on štj.w (WB, Bd. IV, S. 348). Determinatiiv kujutab mehi ja naisi (vrd **Bullock**, The story..., p. 14). Sõna tõlkimisel on esinenud lahkarvamusi. Osa uurijaid tõlgib "beduiinid" (**Erman**, Die Literatur..., S. 42; **Gressmann**, Altorientalische..., S. 56; **Turajev**, Rasskaz..., c. 11; **Roeder**, Altägyptische... S. 25; **Petrie,** A history..., p. 159; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 6; **Galling**, Textbuch..., S. 2; **Breasted**, Ancient records..., vol. I, p. 237, § 493). **H. Grapow** tõlgib "kütid" (**Grapow**, Der stilistische..., S. 17). **M. Korostovtsev** pakub "nomaadid" (Poezija i proza Drevnego Vostoka. Moskva, 1973, c. 39). Arvan, et kõige täpsem oleks siiski sõna "aasialased". Olen nõus **W. Helckiga**, kelle järgi teose autor kasutab erinevaid nimetusi (štj.w; ^{c}m.w) aasialaste tähistamiseks, neid täpsemalt eristamata (**Helck, W.** Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1962, S. 17). Nagu mina, tõlgivad **W. Simpson** (The literature..., p. 60); **B. Turajev** (Rasskaz..., c.15); **I. Katsnelson** (Hrestomatija..., c. 45); **Bresciani** (Letteratura..., p. 160). Vrd samuti **Grapow**, Der stilistische..., S. 18.

59 Siin on tunnistus küllaltki efektiivsest piirivalvest. Ilma võimude loata ei tohtinud ükski egiptlane ega võõramaalane Egiptusesse sisse või välja sõita.

60 Lahkudes kodumaalt, eelistab Sinuhe liikuda öösel. **A. Jeremias** on osutanud mõnevõrra poleemiliselt Sinuhe lahkumise välisele sarnasusele Moosese põgenemise ajaloolise taustaga. (**Jeremias, A.** Das Alte Testament im Lichte des Alten Orients. Leipzig, 1916, S. 194). See on maailmakirjanduses üks vanimaid näiteid kangelase salajasest põgenemisest kodumaalt (**Pieper, M.** Aegyptische Literatur. Potsdam, 1927, S. 39).

S. Morenz osutab, et Sinuhe on esimene maailmaajaloos lähemalt tuntuks saanud emigrant (**Morenz, S.** Gott und Mensch im alten Ägypten. Leipzig, 1984, S. 100). Ettevaatlikum oleks minu arvates öelda, et Sinuhe on esimene poliitiline emigrant maailmakirjanduses.

61 Peteni täpne asukoht on teadmata (vt **Bresciani**, Letteratura..., p. 160). **Gustav Lefebvre** arvab, et ta võis asuda Wadi Tumilatis (Romans..., p. 8). Determinatiiv osutab võõrale maale. Arvatavasti oli Peten (ptn) väljaspool otsest Egiptuse sõjalist kontrolli (vrd **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42). Ashmoleani ostrakonis on ptn'i asemel eksikombel kirjutatud pn (**Barns**, Ashmolean..., p. 4, R 17).

62 Sõna-sõnalt "Suure Musta saar" (iw n km wr), mis asus arvatavasti Suessi maakitsusel. Võib-olla on siin tegemist tänapäeva Mõrujärvedega, iseäranis Timsahi järvega (vt **Bresciani**, Letteratura..., p. 160; **Lefebvre**, Romans..., p. 8; **Parant**, L'affaire..., p. 10; vrd samuti **Lichtheim, M.** Ancient egyptian literature. A book of readings. Los Angeles, 1973, p. 233). **A. Gardiner** on oletanud, et siin ei ole juttu mitte saarest ega poolsaarest, vaid hoopis vanast mahajäetud piiripostist (**Gardiner**, Notes..., p. 166). Ashmoleani tekstis on valesti kirjutatud km.t wr (**Barns**, Ashmolean..., p.4, R 17). **H. Kees** kirjeldab seda piirkonda järgmiselt: "Auf der südlichen Linie bot sich von der Gegend von Ismailije am Timsahsee aus das dünn besiedelte Wadi Tumilat als gegebener Weg zur Benutzung an. Freilich war die Gegend des Timsahsees mitten auf dem Isthmus von Osten her wieder nur auf beschwerlichen Wüstenphaden vom Sinai her oder aus der Negebwüste Palästinas erreichbar, die wenigen Brunnestellen leicht zu beobachten. Wie es am Anfang des Mittleren Reiches hier aussah, erfahren wir aus der Erzählung von der Flucht des Sinuhe" (**Kees, H.** Das alte Ägypten. Eine kleine Landeskunde. Berlin, 1977, S. 63). Kohanimi "Suur Must" (km wr) esineb juba Vana Riigi aegsetes püramiiditekstides. Algselt tähistas ta veekogu, hiljem laienes see ka järve ääres olevale kindlusele (muuseas nime järel seisis kindlust kujutav determinatiiv, mis tekstis juba puudub). Vt WB, Bd. V, S. 126; **Zibelius, K.** Zu Form und Inhalt der Ortsnamen des Alten Reiches. - Festschrift Elmar Edel. Bamberg, 1979, S. 463.

On kaunis huvitav märkida, et "Mõrujärvede" nimi esineb veel sargatekstides (vt **R. O. Faulkner**, The ancient egyptian coffin texts, vol. III, Warminster, 1978, p. 19).

63 Sõna-sõnalt: "Janu sai mu kätte."

64 Sõna järel olev determinatiiv kujutab ainult mehi. Tõenäoliselt kohtas Sinuhe ühe semiidi rändhõimu sõdalasi.

65 Sõna "pealik" ja "tee" erinevad kirjapildis teineteisest ainult determinatiivide poolest. Kasutades väliselt sarnaseid sõnu osutab autor täiendavalt rändkarjakasvatajatele. Vrd selle sõna erinevaid tõlkeid: **Galling**, Textbuch..., S. 3; **Bresciani**, Letteratura..., p. 160; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 7; **Grapow**, Der stilistische..., S. 7, 18; **Simpson**, The literature..., p. 60; **Erman**, Die Literatur..., S. 43; **Roeder**, Altägyptische..., S. 26; **Breasted**, Ancient..., p. 237, § 493; **Gressmann**, Altorientalishe..., S. 26; **Livšits**, Skazki..., c. 181; **Turajev**, Rasskaz..., c.17; **Katsnelson**, Hrestomatija... c. 45.

66 Tähendusrikas fakt Egiptuse välissuhete kohta. Väga huvitav on selles suhtes ülik Hnumhotepi II (elas Senusert II valitsemise ajal) hauakambri seintel kujutatud stseen ühe semiidi karavani saabumisest Egiptusesse. Aasialasi võtab vastu kuninglik kirjutaja Neferhotep, kes märgib üles nende poolt kaasa toodud silmavärvi hulga. Võõramaalaste (neid on kokku 37) eesotsas on habemikust võõramaa "valitseja" (hk' h'š.t) Ibša. Nende riietus, majapidamistarbed jne pakuvad ajaloolastele suurt huvi (vt lähemalt **Prichard, J.** The Ancient Near East in pictures relating to the Old Testament. Princeton, 1954, p. 249; **Lloyd, S.** The art of the Ancient Near East. London, 1974, p. 122; **Grollenberg, L.** Bildatlas zur Bibel. Gütersloh, 1958, S. 38; **D. Kessler**, Die Asiatenkarawane von Beni Hassan. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 14, Hamburg, 1987, S. 147-165; **K. Sethe**, Historisch-biographische Urkunden des Mittleren Reiches, Bd. I, Leipzig, 1935, S. 36; **G. Ebers**, Aegypten und die Bücher Mose's. Leipzig, 1868, S. 100-101; **W. Keller**, Und die Bibel hat doch Recht. Düsseldorf-Wien, 1964, S. 68-69). Olgu lisatud, et karavanis kasutati veoloomadena ainult eesleid. Kaameleid ei olnud veel õpitud selle jaoks rakendama (**J. v. Beckharth**, Abriß der Geschichte des alten Ägypten. München-Wien, 1971, S. 27).

67 Huvitav detail, juba tol kaugel ajal jõid nomaadid keedetud piima.

68 Sõna-sõnalt: "...hästi tegid nad (mulle)". Arvatavasti olid Sinuhe ja hõimupealik kohtunud ka varem. Teatud rahuloluga märgib põgenik, et ta võeti vastu kui aukülaline. (**Grapow**, Der stilistische..., S. 20).

69 Reaalselt väljendus see Sinuhe rändamises ühe hõimu juurest teise juurde. Teose autor on väga napisõnaline nende maade ja juhtumiste kirjeldamisel, mida ta ei pea kangelase elukäigu kujutamise seisukohalt oluliseks (vrd **Erman**, Die Literatur..., S. 43).

B. Turajev seletab lauset ajajärgu valitud stiiliga (**Turajev**, Rasskaz..., c.17). **A. Alt** toob ära ühe sarnase pärsiaaegse tsitaadi, milles ülemarst ja jumalanna Neiti preester kirjeldab oma teenistussõitu järgmiste sõnadega: "Aasialased saatsid mind maalt maale edasi, kuni juhtisid mu

Egiptusesse" (**Alt, A.** Zwei Vermutungen zur Geschichte des Sinuhe. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 58, 1923, S. 49). Vrd **E. Otto** tõlget: "Die Fremdländer trugen mich von Land zu Land und liessen mich wohlbehalten nach Ägypten kommen auf Befehl des Herrn der beiden Länder" (**Otto, E.** Die biographischen Inschriften der ägyptischen Spätzeit. Ihre geistesgeschichtliche und literarische Bedeutung. Leiden, 1954, S. 172). Võib-olla on tegemist omapärase erinevaid aegu läbiva kirjandusliku reministsentsiga, kus "Sinuhe jutustuse" fraseoloogia on eeskujuks hilisemale autorile.

70 Kuulus kaubalinn Büblos (siin kpnj), kus II a.-tuh. eKr algul elasid peaasjalikult kaananlased (lähemalt Foiniikia ajaloo kohta vt **Bernhardt, K.-H.** Der alte Libanon. Leipzig, 1976). Ashmoleani ostrakonis on Kpnj asemel kirjutatud Kpn' (**Barns**, Ashmolean..., p. 4, R 20). Kaubasidemed Büblosega on täheldatavad juba I dünastia ajast (umbes 3000 a. eKr). Sealt ja teistest Kaanani linnadest toodi metsa poolest suhteliselt vaesesse Egiptusesse väärtuslikku okaspuitu (vt **J. v. Beckerath**, Abriß..., S.15, 19). Sellega seoses öeldakse ühes sargatekstis (**R. O. Faulkneri** tõlge): "I cause you to act as pilot with a soundingpole of 40 cubits, of planted wood of cedar of Byblos, standing in the Bark of Re" (**R.O. Faulkner**, The ancient egyptian coffin texts, vol. I, Warminster, 1973, S. 58). Samuti vt **: J. Spanuth**, Die Phönizier: Ein Nordmeervolk im Libanon. Osnabrück, 1985; **S. H. Horn**, Byblos in ancient records. Berrien Springs, 1963; **E. Hornung**, Gesänge vom Nil. Zürich-München, 1990, S. 182; **P. Newberry**, Three Old-kingdom travellers to Byblos and Pwenet. - Journal of egyptian archaeology, vol. 24, 1938, p. 182-189; **W. Smith**, Interconnections in the Ancient Near East. Yale, 1965.

71 Kedem (kdmj) on semiidi päritoluga sõna. Heebrea keeles tähendab ta Idamaad (WB, Bd. V, S. 82). Vrd. **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 42; **Lefebvre**, Romans... , p. 8.

Laiemas mõistes tähistasid egiptlased selle sõnaga Aasiat, s.t. Egiptusest idapoole jäävat piirkonda (**Grapow**, Der stilistische..., S. 22). Võib-olla on siin tegemist maaga, mis ka Vanas Testamendis esineb selle nime all (1Mooses 29:1). Jutustuses on Kedemil geograafilise koha tähendus, mida ei ole seni õnnestunud täpselt määratleda. **A. Jirku** oletab, et Kedemi asukohta ei saa üldse kindlaks teha (**Jirku, A.** Die altägyptischen Listen palästinischer und syrischer Ortsnamen. Leipzig, 1937, S. 24). **E. Edel** kirjutab sel puhul: "Die genaue Lage dieses "östlichen" Gebietes (vgl *hbr* qaedem) ist nicht bekannt, doch wird man an das Hinterland Syriens, etwa in der Gegend von Damaskus, zu denken haben" (**Galling**, Textbuch..., S. 3). Ashmoleani

manuskriptis on kdm asemel kirjutatud kdš (**Barns**, Ashmolean..., p. 40, R 20). **W. Helck** on seisukohal, et juba "Sinuhe jutustuses" tähistas Kdm Süüria ala (**Helck, W.** Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägais bis ins 7. Jahrhundert v. Chr. Darmstadt, 1979, S. 160).

72 **R. Bullock** tõlgib:"I spent half a year there" (**Bullock**, The story..., p.18).

73 See sõna esines tekstis siis, kui teatati Senuserti sõjakäigust liibüalaste vastu (vt viide 29). Seal on sõna "viima" (in) kirjutatud ühenduses troonipärija sõjasaagiga. Võimalik, et osutatakse Sinuhe suhtes toimepandud vägivallale.

74 Amurru päritoluga nimi (**Simpson**, The literature..., p. 60). Osa teadlasi loeb Amunenši (**Simpson**, The literature..., p. 60; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 7; **Hornung**, Meisterwerke..., S. 25; **Bresciani**, Letteratura..., p. 161). Käsitledes seda probleemi **E. Hornung** kirjutab: "Ammunenschi: die präzise Wiedergabe dieses semitischen (amoritischen?) Personennamens ist noch umstritten, wir behalten die traditionelle Form bei" (**Hornung**, Meisterwerke..., S. 88). **E. Edel** lisab omalt poolt: "Nicht 'mmw-s- Sohn Nenši, wie B hat!" Vgl **J. J. Clère**, Sinuhe en Syrie (Melanges Dussaud, Paris, 1939, S. 836 ff.). Auch in den Ächtungstexten begegnen mit der Gottesbezeichnung 'mm zusammengesetzte palästinische Personennamen. - Die Lesung nš statt des bisher üblichen nnš geht auf **M. Burchardt**, Die Altkanaanäischen Fremdworte und Eigennamen im Ägyptischen. 1909, Nr. 259 zurück. Sie ist deswegen beizubehalten, weil die Zeihengruppe für die "Negation" tatsächlich n, und nicht nn zu lesen ist; vgl die Grammatik von **W. Westendorf** (250). Damit wird die Indentifizierung des Namens mit 'ammu-anas weiter gestützt" (**Galling**, Textbuch..., S. 3). **J. Barns** jätab selle küsimuse lahtiseks (**Barns**, Ashmolean..., p. 4). **R. Bullock** on tõlkinud nagu mina, lisades siiski: "Amu must be the father, since his name does not carry a determinative or (2) his name could be Amusanenshi" (**Bullock**, The story..., p. 19).

75 Ülem-Retenu (rṯnw ḥr .t) asus tänapäeva Põhja-Palestiinas ja Lõuna-Süürias (vrd **Hornung**, Meisterwerke..., S. 88).

76 Sõnale "valitseja" (ḥk') ei järgne kullikujuline determinatiiv (vrd viide 57).

77 See vestlus on Sinuhe edasise käekäigu seisukohalt väga oluline. On märkimisväärne, et põgenik valdab kohalikku keelt ja ei vaja tõlgi abi. Kohtumine ise toimus vähemalt kaks aastat hiljem pärast Sinuhe põgenemist (**Parant**, L'affaire..., p. 41).

78 Võimalik, et tegemist on samasuguste poliitiliste pagulastega. Nenšile võis mõju avaldada Sinuhe õukondlase staatus. **H. Schmökel** märgib, et lõik viitab egiptuse keele ja kirja küllalt laiale levikule Lõuna-Palestiinas,

kus juhtivaks diplomaatiliseks keeleks II a.tuh. eKr oli siiski akadi keel (vt **H. Schmökel**, Kulturgeschichte des Alten Orient. Stuttgart, 1961, S. 521-523).

79 Samasuguse küsimuse esitasid Punti elanikud egiptlastele pärast nende saabumist (**Breasted**, Ancient..., p. 107, § 257; **Buck, A. de.** Egyptian readingbook, vol. 1, Leyden, 1948, p.52). Sarnase küsimuse esitas "Muinasjutus merehädalisest" saare valitseja merehädalisele (vt Looming, nr. 5, 1983, lk 653).

80 **H. Grapow** tõlgib "die Heimat" (**Grapow**, Der stilistische... , S. 26). Siiski pean oma tõlget paremini vastavaks jutustuse stiilile, sest Sinuhe põgenemise põhjuseks on õukonna intriig. Ashmoleani ostrakonis on sõna kuningakoda (hnw) saadetud koos demonstratiivpronoomeniga "see" (pn); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 22.

81 Ashmoleani teksti versioonis on valesti kirjutatud: "Ütles ta mulle" (dd.n.f n.j.); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 22.

82 Ashmoleani fragmendis see vaarao ametlik nimetus puudub (**Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 23).

83 Kuningas Amenemhet I-st on nimetatud siin tema trooninimega (vt viide 20). Arvatavasti tahab Sinuhe rõhutada toimunud sündmuse tähtsust. Edasises jutustuses selgub, et Sinuhe sõnad ei jätnud erilist muljet Retenu valitsejale. Ashmoleani variandis on trooninimi kirjutatud koos demonstratiivpronoomeniga "see" (pw). Asesesõna esinemine on **J. Barnsi** arvates loogiliselt ning grammatiliselt põhjendatud (**Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 23).

84 **J. Barns** tõlgib: "One does not know why this has happened" (**Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 23). Sinuhe teatab kuninga surmast ilma mütoloogiliste vihjeteta (vrd viide 21).

85 Seda lauset on tõlgitsetud mitut moodi. Vrd **E. Blumenthal** ja **H. Grapow** tõlgivad: "Ich sagte aber als halbe Wahrheit" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 7; **Grapow**, Der stilistisische..., S. 26); **B. Turajev** pakub: "Odnako zatem skazal ja nepravdu" (**Turajev**, Rasskaz..., c.19); **W. Simpson**: "I then spoke equivocally" (**Simpson**, Literature..., p. 61). Ashmoleani ostrakoni põhjal tõlgib **J. Barns** hoopis: "But it was told me incorrectly" (ddw.n.j śwt m jw-ms). Kuid Sinuhe edasine tendentslik ja põiklev kõne räägib **J. Barnsi** arvamuse vastu (vrd **Barns**, Ashmolean..., p. 5, R 23 ja **Parant**, L'affaire..., p. 41).

Sellegipoolest jagab **E. Edel J. Barnsi** seisukohta: "Es wurde mir aber unkorrekt erzählt" (**Galling**, Textbuch..., S. 3). Täiendavalt vt **H. Goedicke**, The riddle of Sinuhe's flight. - Revue d'égyptologie, t. 35, 1984, p. 95-103; **H. Goedicke**, Three passages in the Story of Sinuhe. - Journal of American Research Center in Egypt, vol. 23, 1986, p. 171.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

86 Determinatiiv kujutab nii võõrast maad kui ka inimesi.

87 Tegelikult sai Sinuhe vaarao surmast (või surma asjaoludest) teada juhuslikult pealtkuuldud vestlusest. Mitte keegi ei teatanud (whm.tw n.j) talle sellest. Ka see teadlik ebatäpsus räägib **J. Barnsi** arvamuse vastu (vrd **Parant**, L'affaire..., p. 41).

88 Egiptlaste ettekujutuse kohaselt oli süda (ib) inimese mõtlemise, tahtejõu ja intellekti keskus. Süda kuulus lahutamatu koostisosana indviidi olemuse juurde ning tema säilimine oli hädatarvilik inimese eksistentsiks nii siin- kui ka sealpoolsuses. Südame kaudu andsid jumalad inimestele teada oma tahte. Süda oli peremehe truu kaaslane ja dialoogipartner, kellele muresid kurdeti. Nii oli Heliopolise preester Haheperre-senb (elas Keskmise Riigi ajal), hoolimata maa õitsengust ja stabiilsusest, väga pessimistlik. Ta ei leia vastust oma küsimustele õigluse kadumise kohta, sest kriitika kutsub inimestes esile vaenu ja "südamed ei võta tõde vastu." Toon ära ühe katkendi tema ütlustest **M. Lichtheimi** tõlkes: "My malady is long and heavy, The sufferer lacks strength to save himself From that which overwhelms him. It is pain to be silent to what one hears. It is futile to answer the ignorant, To reject a speech makes enmity; The heart does not accept the truth, One cannot bear a statement of fact, A man loves only his own words. Everyone builds on crookedness, Right-speaking is abandoned. I spoke to you, my heart, answer you me, A heart addressed must not be silent, Lo, servant and master fare alike, There is much that weighs upon you" (**Lichtheim**, Ancient egyptian..., p. 148; vt samuti **Gardiner, A.** The admonitions of an egyptian sage. Leipzig, 1909, S. 95-110, 17-18; **Erman**, Die Literatur..., S. 149-151).

Südameta on inimene tundetu ja tahtejõuetu, selle lahkumine kutsub lõppkokkuvõttes esile surma. Indiviid oli oma südame valdaja ning peremees ja pidi igal juhul säilitama kontrolli selle üle. Minu arvates osutab Sinuhe asjaolule, et see tal siiski täielikult ei õnnestunud teha väljastpoolt tulnud vahelesegamise tõttu.

H. Brunner on spetsiaalselt analüüsinud südame tähendust ja funktsiooni. Oma uurimuse lõpetab ta järgmiselt: "Wir würden am liebsten "Herz" in unserem Zusammenhang (daß diesem Organ daneben noch mannigfache andere Funktionen zugeschrieben werden, versteht sich) mit "Vernunft" wiedergeben, wäre nur dieses Wort nicht im Deutschen in einem bestimmten Sinne philosophisch und geistesgeschichtlich zu sehr belastet; zudem scheuen wir davor zurück, eine so konkrete ägyptische Vorstellung durch einen blassen Begriff zu ersetzen. Lassen wir also immerhin "Herz" stehen - wir wissen, daß es das Organ ist, mit dem der Mensch den Sinn

und die Ordnung der Welt aufnimmt, sei es, wie im Normalfall, von einem Lehrer belehrt, sei es aber auch durch eigene Beobachtung" (**Brunner, H.** Altägyptische Erziehung. Wiesbaden, 1957, S. 111-112). Vt veel **Piankoff, A.** Le coeur dans les textes égyptiens. Paris, 1930.

E. Otto rõhutab südame osa inimese otsustuste avaldumise kohana: "Daß das Herz der Sitz schöpferischen Denkens des Schöpfergottes ist (in Analogie zur Funktion des Herzens in allen Wesen), lehrt die Schöpfungslehre nach dem "Denkmal memhitischer Theologie". Diese Funktion hat es aber ebenso beim Menschen: Es regiert sein Handeln. "Mein Herz war es, das mich dies tun ließ unter seiner Leitung bei mir." Ja, eine unten zu besprechende Textstelle zeigt neben anderen deutlich, daß das Herz auch entgegen dem Willen der Gottheit handeln kann. So wird man doch wohl sagen dürfen, daß das Herz durchhaus den Sitz der letzten innersten Entscheidung darstellen kann." (**Otto, E.** Ägyptische Gedanken zur menschlichen Verantwortung. - Welt des Orients, Bd. 3, 1964, S. 21).

S. Morenz annab sellise hinnangu südame ja keele funktsioonide kohta: "Nach alter ägyptischer Auffassung genossen Herz und Zunge eine Vorzugsstellung unter den menschlichen Organen. Im Herzen war die Willenskraft einschließlich der geistigen Tätigkeit lokalisiert (die Funktion des Gehirns kannte man nicht), die Zunge ließ im Guten oder Bösen die Gedanken des Herzens verlauten" (**Morenz, S.** Gott und Mensch im alten Ägypten. Leipzig, 1984, S. 99). Teema kohta vt **W. Spiegelberg**, Das Herz als zweites Wesen des Menschen. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 66, 1931, S. 35-47; **H. Brunner**, "Herz". - Lexikon der Ägyptologie, Bd. 2, Wiesbaden, 1977, Sp. 1158-1168; **H. Brunner**, Das hörende Herz. - Theologische Literaturzeitung, H. 79, 1954, Sp. 697-700; **H. Brunner**, Das Herz als Sitz des Lebensgeheimnisses. - Archiv für Orientforschung, Bd. 17, 1956, S. 140-141; **H. Brunner**, Das Herz im ägyptischen Glauben. - Das Herz im Umkreis des Glaubens, I, Biberach, 1965; **H. Bonnet**, Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1971, S. 296-297; **A. Hermann**, Das steinharte Herz. Zur Geschichte einer Metapher. - Jahrbuch für Antike und Christentum, Bd. 4., 1961, S.77-87.

89 Siin on sõna "süda" kirjutatud teisiti (h't). Võrreldes eespool mainitud kirjaviisiga (ib) on h'.t ajaliselt arvatavasti noorem tähistus (**Deines, H. von, Westendorf, W.** Wörterbuch der medizinischen Texte, Bd. I, Berlin, 1961, S. 39). Kehast eraldunud süda võib osutuda oma peremehele eluohtlikuks, seepärast püüab indiviid temaga nii kiiresti kui võimalik uuesti ühineda ja taastada sellega kontroll oma südame üle. Ühes "Surnuteraamatu" tekstis (Uus Riik) ütleb kohtualune jumal Thoti kaaludel olevale südamele:

"Obéis - moi, mon coeur" (dit le défunt): "Je suis son maître, tant qu'il sera dans mon corps, il ne me sera pas hostile" (**Parant**, L'affaire..., p.130). "Muinasjutus merehädalisest" soovitatakse ülikule: "Rääkides kuningaga, olgu süda sinu käes" (mdw. k n nsw.t ib.k m^{c} . k); minu kirjanduslik tõlge: "Kuningaga räägi kindla südamega" (Looming, nr. 5,1983, lk 653). Sinuhe teatab, et ta süda oli põgenemise momendil kehast lahkunud (ilmselt mingi kõrgema võimu tahtel) ning seepärast ei saanud ta oma käitumist kontrollida. On aga ülimalt huvitav ja tähendusrikas, et see tuleb ilmsiks alles jutuajamises Nenšiga. Põgenemise loos endas sellest juttu ei ole ("Mu süda hakkas peksma, mu käed läksid lahku, värin haaras kõik mu liikmed"). Seega oli Sinuhe tegelik peataolek siiski mõnevõrra väiksem, kui ta seda ütleb Retenu hõimupealikule.

90 Vastates Retenu valdjale, on Sinuhe peamiseks mureks võõramaalase lugupidamise võitmine. Seepärast ta ei kõnelegi oma vaimsest ja füüsilisest seisundist põgenemise hetkel (vrd siinkohal **Parant**, L'affaire..., p. 41-42). Sõna "põgenemine" (w^{c}r.t; vt WB, Bd. I, S. 287) esineb siin koos järgneva osutusega jumalikule vahelesegamisele (vrd viiteid 41 ja 42, kus see argument ei esine).

91 Huvitav detail valitsevate kommete kohta (vrd **Turajev**, Rasskaz..., c.19; **Parant**, L'affaire ..., p. 42).

92 Kaks viimast fraasi esinevad ka Sinuhe kirjas kuningale.

93 Kõneldes enda süütusest, kasutab Sinuhe viieosalist mõtteparallelismi (selline stiililine võte esineb erinevates variatsioonides üsna sageli; vt lähemalt **Shirun, I.** Parallelismus membrorum und vers. - Fragen an die altägyptische Literatur. Studien zum Gedenken an Eberhard Otto. Wiesbaden, 1977, S. 463-492).

94 Determinatiiv osutab võõrale maale. Siin vihjab Sinuhe otseselt olukorrale, kuhu ta sattus vastu oma tahtmist. Paralleeli võib leida "Muinasjutus merehädalisest" (vt Looming, nr. 5, 1983, lk 653). Erinevalt jutustusest puuduvad muinasjutus kindlad ajalis-geograafilised raamid.

95 **E. Blumenthal** märgib sel puhul: "Nur das unerforschliche Walten der Gottheit kann einen Bevohner der Deltasümpfe im Norden Ägyptens plötzlich in den äussersten Süden führen" (**Blumenthal, E.** Altägyptische..., S. 43). Kahjuks ei saa täpselt kindlaks teha, millist jumalat silmas peetakse. **R. Parant** viitab asjaolule, et enamiku egüptoloogide arvates tähistab "jumal" (ntr) vähemalt mõnedes lõikudes kuningat. Prantsuse teadlase seisukohalt on siin mõeldud jumalust (**Parant**, L'affaire..., p. 139, 300). Ka mina olen lähedal tema arvamusele, sest ntr ei ole tekstis saadetud kuningale nii iseloomulike saatesõnadega (see, täiuslik, jne) või determinatiividega.

S. Donadoni tõlgib: "Fu come un consiglio di Dio"; täiendavalt vt **S. Donadoni**, L "inspirazione divina" di Sinuhe. - Acme, t.10, 1957, p. 53-55.

R. Parant on seisukohal, et sõna "kavatsus" (śhr) väljendab üheaegselt ühe ja sama idee kahte erinevat aspekti, kontseptsiooni ja realiseerimist, olevikku ning tulevikku, projekti ja resultaati (**Parant**, L'affaire..., p. 140-143).

96 See koht on enam tuntud kreeka nime Elefantine all. Abu ('bw) oli tähtis kaubavahetuse keskus Kuši hõimudega (vrd WB, Bd. I, S. 7) Egiptuse lõunapiiril.

97 Kuš (t'-stj) asus tänapäeva Põhja-Sudaanis ja Lõuna-Egiptuses. Väljend "...nagu näeks Delta elanik end Abus, soode inimene Kušis" viitab egiptlaste suhteliselt vähesele liikuvusele isegi oma maa piires. **S. Morenz** arvustab seda nii: "Es kommt hinzu, daß im allgemeinen nur die Funktionäre gereist sind, die Durchschnittsägypter aber ein Leben lang am Orte blieben, beruflich und zum Teil rechtlich an den Acker gefesselt. Man sagte sprichwörtlich, der Deltabewohner fühle sich im Angesicht Elephantines, an der Südgrenze des Landes, ebenso fremd wie umgekehrt der Südbewohner bei einer Nordreise. Bisher kaum beachtete Umstände dieser Art, dazu die quantitativ so schmale Basis geistiger Ausbildung müssen die überwältigende Menge des Volkes von einem Horizont abgesperrt haben, der der äußeren Erstreckung und inneren Größe seiner Zivilisation entsprochen hätte. Die Reiselust des kontaktfreudigen griechischen Adels und später die Weltweite des griechischen Kaufmannes haben dagegen die rasch durchmessene Enge heimatlichen Raumes in jeder Hinsicht und auf breiter Front kompensiert. So wurde eine Haltung bekräftigt, in der ein selbstverständliches Staatsbewußtsein mit einer grenzlosen Bereitschaft verbunden erscheint, von der Fremde zu lernen" (**S. Morenz**, Der Alte Orient. Von Bedeutung und Struktur seiner Geschichte. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Gesammelte Aufsätze. Weimar, 1975, S. 57).

Ashmoleani ostrakonis on erinevalt B 43 tekstist sõna Kuš järel mitte võõrast maad, vaid hoopis inimesi kujutav determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., p. 6, R 25).

98 Ashmoleani fragmendis on: "Seejärel ütles ta mulle"; d̲d.n.f.j (**Barns**, Ashmolean..., p. 6, R 25).

99 Kasutatakse meessoost demonstratiivpronoomenit (pf), sest vanaegiptuse keeles oli sõna "maa" meessoost (**Petrovski, N.** Egipetskii jazõk. Leningrad, 1958, c. 96). Ashmoleani tekstis esineb "maa" (t') ilma asesõnata "too" (pf) (**Barns**, Ashmolean..., R 25).

100 Tegemist on Amenemhet I-ga (vt **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 43). Ashmoleani tekstis on sõna "jumal" (ntr) saadetud mitte demonstratiivpronoomeniga "too" (pf), vaid "see" (pn). Pistrikut kujutav sõnamääratleja osutab kuningale (vrd viide 57); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 6, R 26.

101 Sõna-sõnalt "tema hirm" (šnd. f). Vastavalt egiptlaste sümmeetria ja tasakaalu armastusele, oli vaarao potents, kust karistus ja kaitse lähtusid. **S. Morenz** märgib selle kohta: "Der Pharao, Träger numinoser Potenzen und darunter des "Schreckens" im Verhältnis zu seiner gesamten Umwelt, war für das Ausland der Inbegriff des Sozialprestiges der ägyptischen Überflußgesellschaft" (**Morenz**, Prestige-Wirtschaft im alten Ägypten. - Bayerische Akademie der Wissenschaften. Phil-hist. Klasse, H.4, Jhg. 1969, München, 1969, S. 25). "Neferti ettekuulutuses" öeldakse Amenemhet I tegude kohta: "Die nach Bösem trachteten und die Rebellion planten, sie haben ihre Münder niedergeworfen wegen seiner Furcht" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 209). **E. Blumenthal** teeb järgmise kokkuvõtte: "Die Aura respekteinflößen der Eigenschaften, die den König umgibt, wird durch eine Reihe abstrakter Nomina umschrieben, die mit Bezeichnungen für den Pharao ein objektives Genitivverhältnis bilden (der Schrecken des Königs = der Schrecken vor dem König)"; vt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S.214.

102 Ashmoleani koopias on erinevalt põhitekstist (B 44) kirjutatud ainsuses - "võõras maa" (h'šwt); vt **Barns**, Ashmolean..., R 26. Olgu täheldatud, et muistsed egiptlased tähistasid võõrast maad, mägismaad ja kõrbet ühe ja sama hieroglüüfiga.

103 **J. Omlin** peab teksti täpsema mõistmise seisukohalt väga tähtsaks demonstratiivpronoomenite "too" (pf) kasutamist Nenši poolt. Viidates **A. Ermanile** (Aegyptische Grammatik. Berlin, 1928, S. 63) märgib ta, et pf kasutati vastikuse ning ebameeldivuse tähistamiseks (**Omlin**, Amenemhet I..., S. 97).

Võrdlus sõja- ning haiguse jumalanna Sahmetiga ei kõla eriti sõbralikult (op. cit. S. 97). Tõepoolest, sõnal pf on sageli negatiivistlik tähendus (vt **Petrovski**, Egipetskii..., c. 133; **Gardiner, A.** Egyptian grammar. Oxford, 1927, p. 87). Kuid antud juhul väljendatakse minu arvates siiski positiivseid emotsioone (tegemist on ju Egiptuse kuningaga!). **A. Gardiner** märgib pf kohta: "Pf, pfy, pf; with their feminines and plurals, are employed where some opposition between "that yonder" and "this here" is intended, but also, like Latin is, to express some emotional stress, whether of disgust or of admiration; exx. hr pf "that (vile) enemy", hnw pf špsy "that noble

Residence (of long ago)". Note that such a nuance of admiration is particularly often applied to things and persons belonging to the past" (**Gardiner**, Egyptian..., p. 87). Siinkohal vrd **E. Otto**: "... so wie im Lobpreis des verstorbenen Amenemhet I. die Furcht vor ihm mit der vor Sachmet (B45) verglichen wird" (**Otto**, Die Geschichten..., S. 107). **E. Blumenthal** jagab minu seisukohta: "t' pf, ntr pf : Verwendung des Demonstrativpronomens der großeren Distanz. Daß eine geheime Abwertung in der Frage des Beduinenfürsten mitschwingt, ist unwahrscheinlich" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 266).

On säilinud mitmeid egiptuse hümne, kus kuningat võrreldakse jumalanna Sahmetiga. Esitan mõningad fragmendid **J. Assmanni** tõlkes:

"Bastet" ist er, die die beiden Länder behütet;
wer ihn verehrt, wird von seinem Arm beschützt werden;
"Sachmet" ist er gegen den, der sein Gebot verletzt;
wen er haßt, wird im Elend sein.

(Lob des Königs)

Der den Pfeil schießt wie Sachmet,
um Tausende zu fällen unter denen,
die seine Macht erkennen."

(Lieder auf Sesostris III.)

Tsiteeritud: **Assmann, J.** Ägyptische Hymnen und Gebete. Zürich-München, 1975, S. 474, 477. Vrd samuti **Simpson**, The literature..., p. 280-282.

Märkigem, et võõramaalsed kõnelevad egiptuse kirjandusteostes (nagu näiteks siin) täiesti egiptuse stiilis ning mõistetes. Vastavalt egiptlastest autorite kontseptsioonidele omasid põlised egiptuse eluväärtused kaalu ja tunnustust ka võõrastes maades.

104 Oma hüperboolidega üleküllastatud kõnes (täpsemalt hümnis) püüab Sinuhe esile kutsuda Nenši lugupidamise enda isiku ja Egiptuse kuninga vastu. Olulisel kohal on samuti lojaalsuse kinnitamine Senusert I (vt lähemalt **Baillet, J.** Le régime pharaonique dans ses rapports avec l'evolution de la morale en l'Égypte. Paris, 1912, p. 128; **Assmann**, Ägyptische..., S. 474-476).

Autentsetes egiptuse biograafiates esinevad kuninga- ja jumalahümnid (tõsi küll, mitte kõige vanemates elulugudes). Aluseks on neile mingi erakordne sündmus, näiteks kohtumine Egiptuse valitsejaga.

105 Ashmoleani ostrakonis kirjutatakse: "tema valitsejakotta" (ᶜh.f); **Barns**, Ashmolean..., p. 6, R 26.

106 **R. Bullocki** väljaandes seisab sõna "isa" (it) järel pistrikut kujutav sõnamääratleja (**Bullock**, The story..., p. 26).

107 Sõna "pärandus" (iw^{c}. t) on kirjutatud mitmuses (vrd WB, Bd. I, S. 50-51). Pärandamise fakt väljendatakse Keskmise Riigi fraseoloogias kahte moodi. Kuningaraidkirjad ja ametnike ekspeditsiooniteated, olles arvatavasti seotud vana traditsiooniga, kujutavad vaarao valitsemist Egiptuse üle ühe osana jumalate pärandusest. Nii ütleb Amon Ra Senusert I: "Ich bin dein Vater: Sesostris. Geb gibt dir sein Erbe" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 32; vrd **P. Lacau, H. Chevrier**, Une chapelle de Sésostris Ier à Karnak. Le Caire, 1956). See ettekujutus ulatub arvatavasti tagasi jumal Gebi valitsemise aega, kes pärandas oma võimu Osirisele ja selle kaudu ka Horosele. Vana Riigi ajal iw^{c}.t tähistas jumalate ja surnud valitsejate pärandusosa. Keskmise Riigi ajal aga võtavad selle sõna kasutusele nii eraisikud kui ka elav kuningas Senusert I. Selle aja biograafilistes ja kirjanduslikes tekstides kujutatakse sageli kuningaameti pärandamist isalt pojale. Näiteks "Elutarkuses Merikarale": "Ich ekele mich vor einem schwachen Erben" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 31; **Helck, W.** Die Lehre für König Merikare. Wiesbaden, 1977). Sinuhe ütleb otse välja, et Senusert I astus oma isa Amenemhet I troonile. See aga viitab ametlikule kroonimistseremooniale, mille kaudu troonipärija sai jumalaks (säilitades samaaegselt ka oma senise inimliku loomuse) ning ainsaks vahendajaks inimeste ja jumalate vahel. **S. Morenz** märgib: "Man war nicht König, man wurde es. Man war Mensch und wurde Träger eines göttlichen Amtes" (**Morenz**, Ägyptische..., S. 40). Minu arvates on **S. Morenz** õnnestunult väljendanud Egiptuse kuninga loomust (eriti Keskmises Riigis) järgmiste sõnadega: "So ist der ägyptische König Gott und Mensch zugleich gewesen, und seine Mittlerrolle wird vorzugsweise in der Tatsache greifbar, daß ihm allein der Verkehr mit den Göttern zustand. Der Idee nach war er, und er allein, zum Kultvollzug befugt, wenn er auch das Amt in der vielfältigen Praxis zwangsläufig auf einen ganzen Stand von Priestern übertragen mußte" (op.cit. S. 42); vrd samuti **Morenz**, Gott..., S. 40-71.

Käsitledes vaarao jumaliku olemuse probleemi Keskmise Riigi ajal, asetab **E. Hornung** suurema rõhu valitseja inimlikule osale, märkides, et juba egiptlasele oli vaarao jumalikkus probleemiks, mida ta alati uute vormelitega ja definitsioonidega lahendada püüdis (**Hornung**, Der Eine..., S. 132). Oma mõtisklused lõpetab ta järgmiste sõnadega: "Die ausführlichen Textquellen, die mit der Ersten Zwischenzeit einsetzen, zeigen die Göttlichkeit Pharaos in deutlicheren Umrissen. Der König ist zwar "im Ei", also von Geburt an, zur Herrschaft bestimmt, aber nicht von Geburt an göttlich. Er erwirbt seine Göttlichkeit erst durch die Riten der Thronbesteigung, von diesem Augenblick an kommt sie ihm *ex officio* zu

"Erscheine als Gott", ruft Amenemhet I. (1991-1962 v.Chr) in seiner postumen "Lehre" seinem Nachfolger Sesostris I zu, und dieser sagt in einer Bauinschrift: "Ich bin als Horus gekommen, als ich herangereift war..."

Pharao ist nicht Gott, aber solange noch ein Rest der ursprünglichen Wirklichkeit des Königtums in Ägypten lebendig bleibt, ist er ein Zeugnis für die wirkende Mächtigkeit des Schöpfergottes in dieser Welt" (**Hornung**, Der Eine..., S. 132-133).

108 Sõna-sõnalt "see jumal" (nṯr pw). Demonstratiivpronoomenil "see" (pw) oli väga sageli 3. isiku (asesõnana) tähendus (**Gardiner**, Egyptian..., p. 86). Selle esinemine viitab lähedasele suhtele kõnelejaga (**Petrovski**, Egipetskii..., c.132). Sinuhe arvatavasti tahab rõhutada Retenu pealiku silmis oma tähtsat positsiooni õukonnas ning seepärast on tekstis kirjutatud asesõna pw (vrd Nenši pöördumisega). Paralleeli võib leida Millingeni papüüruses ("Amenemhet I õpetus"). **E. Blumenthali** tõlkes kõlab see: "Der du als Gott erschienen bist" (Untersuchungen..., S. 94).

109 Toetudes dünastilisele printsiibile püüab Sinuhe legitimeerida Senusert I valitsemist (vt ka **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 94).

110 Ashmoleani ostrakonis järgneb erinevalt põhitekstist B inimesi kujutav determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., R 28).

Hümnis Senusert III-le puudutakse seda teemat:

"Der das Land schützt, seine Grenze weit macht,
der die Bergländer niederzwingt durch seine Uräusschlange."
"Der die beiden Länder umfaßt mit seinen Händen,
der die Fremdländer (umschlingt) mit seinen Armen."

(**Assmann**, Ägyptische..., S. 476)

Puhtsõjaliste vägitegude kõrval kuulus analüütiline mõistus täiusliku valitseja omaduste hulka, mis kujukalt kajastus epiteedis "tarkuse isand" (nb ś'.t); vrd WB, Bd. IV, S. 16: "Herr der Weisheit". Vt samuti: **Bonnet, H.** Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1952, S. 432; **Posener**, Littérature..., p. 57-58. **G. Bryce** kirjutab sel puhul, et selline tava oli muistses Lähis-Idas levinud ning toob selleks rida näiteid: "This is true not only of Egyptian and Babylonian sources but also Phonician and Canaanite texts. The inscription of king Azitawadda contains the assertion that: Also every king dealt with me as father beacause of my righteousness and my wisdom. From Ugarit the legend of king Keret contains the following assertion about his wisdom: Like El, wisdom like Bull, the Kidly One. In Ezek 28:3 the wisdom of the king of Tyre is compared with that of Dan'el. Scholars have perceived in this name a reference to the legendary king mentioned in the Ugaritic texts. The Hebrews consonants correspond exactly

with those of the Ugaritic name. If this is the case. Dan'el must also be associated with the legendary hierophants who were especially renowed for their wisdom (1 Kings 4:31; Prov. 30:1; 31:1; Ezek. 14:14, 20).

In the Old Testament wisdom is attributed to a number of kings and is associated with their judicial function in several cases (Two kings of Israel, David and Solomon, and three foreign rulers, the kings of Egypt and Assyria and the prince of Tyre, are singled out as being wise). The connection between wisdom and kingship is strengthened by the association of wisdom with the royal court of Egypt (Isa. 19:11), with hierophants such as Dan'el (Ezek. 28:3), and with the future king-messiah (Isa. 11:2). The request of king Solomon for understanding to "judge the people" (1 Kings 3:9) accurately reflects the old tradition of the association of wisdom with the judicial function of the king" (**Bryce, G.** A legacy of wisdom. The egyptian contribution to the wisdom of Israel. London, 1979, p. 192-193, 247).

111 Ashmoleani fragmendis on "kanti ette" (šmj.tw); **Barns**, Ashmolean..., p. 6, R 28.

112 Ashmoleani tekstis seisab "see jumal" (nṯr pw) koos pistrikukujulise vaaraole osutavale determinatiiviga (**Barns**, Ashmolean..., R 28). Sarnane fraas esineb ka ühes Thutmosis III raidkirjas (**Lefebvre**, Romans..., p. 10). Vanas Testamendis esineb Jahve mõnikord väljasirutatud käega sõdalasena (2 Mooses 6:6).

113 Seda lauset on tõlgitud mitmeti. **G. Lefebvre'i** variandis on: "C'est un vaillant certes qui besogne de son bras, un héros qui n'a pas son pareil" (**Lefebvre**, Romans..., p. 10). **E. Blumenthal** pakub: "Ein Starker ist er ja, der seinen Arm gebraucht, zupackend, dem (darin) niemand gleichkommt" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 8); **J. Assmann** tõlgib: "Er aber ist ein Held, der mit seinem Schwert handelt, ein Kämpfer, dem niemand gleichkommt" (**Assmann**, Ägyptische..., S. 474); **E. Hornung** lähtub tema enda sõnade kohaselt paljuski **J. Assmanni** tõlkest: "Ein Held ist er, der mit seinem Arm wirkt; ein Kämfer, dem niemand gleichkommt" (**Hornung**, Meisterwerke..., S. 26, 88); **R. Bullock** kirjutab: "Moreover he is strong, achieving with his strong arm; active, with non like him" (**Bullock**, The story..., p. 28).

E. Blumenthal osutab, et väljend "der mit seinem Arm handelt" (ir m ḥpš.f) on kuninga sõjaline epiteet, mida korduvalt kasutati ka Uue Riigi ajal. Keskmise Riigi jooksul liikus sõna "käsi" (ḥpš) tähenduse raskuskese sõna "jõud" suunas, ilma et mõlema sisu oleks täpselt eraldatud (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 217). Piibli traditsioonis on Jahvet mõnikord kujutatud väljasirutatud käega võitlejana (2 Mooses 6:6).

114 **E. Blumenthal** tõlgib ja kommenteerib seda lauset nii: "Mit herausfahrendem Arm, ohne seinesgleichen"; prj-^{c} kriegerische Qualität des Königs (vom Privatmann nur G 3.50; ähnl. Bauer B 1, 116); im NR und in der Spätzeit häufig mit Versicherungen der königlichen Einzigartigkeit verbunden: Wb. I 527/10; **Otto**, Gott und Mensch 81. Auch außerhalb dieser Verbindung ist nn twt n. f (minul "ei ole talle sarnast") von Königen und Göttern vom NR an belegt (Wb. 257/4-5; **Otto**, Gott und Mensch, 11f.); **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 221.

115 Mõeldud on aasia hõime. Determinatiiv kujutab mehi, Senusert III hümnis öeldakse vaarao kohta:

"Der die Bogenvölker tötet ohne einen
Stockschlag,
der den Pfeil schießt ohne die Bogensehne
zu spannen."

(**Assmann**, Ägyptische..., S. 476)

116 w^{c}f ^{c}b ("sarve keerama" vt WB, Bd. I, S. 285). Tegemist on kas kuninga rünnakulusti väljendava metafooriga või vaarao vaenuliku tegevusega "sõnnikukujuliste vaenlaste vastu" ("entweder vom Bild des angreifenden Stiers auf den König übertragene Metapher für Angriffslust, sonst nicht belegt. Oder (so **Gardiner** l.c.170; vgl Wb I, 285/5) feindliche Handlung des Königs gegenüber den als Stieren vorgestellten Feinden" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 214). Hiljem on **E. Blumenthal** väljendanud mõtet, et siin kujutatakse kuningat ründava sõnnina (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 43).

117 Väljend "nõrgestama käsi" (sgnn dr.wt) esineb ka Amoni hümnis; sgnn ("nõrgestama") aga käitumise iseloomustamiseks vaenlaste vastu Hilisegiptuse ajal (**Blumenthal,** Untersuchungen..., S. 215; vrd WB, IV, S. 321-322: "weich machen, schlaff machen"; "schlaff machen, lahmen"; jemds. Kraft. v.ä. lähmen").

118 **E. Blumenthal** tõlgib ja kommenteerib: "Der das Gesicht wäscht, ist er, der Scheitel spaltet" i^{c} j hr (meil "kes peseb nägu") in wörtlicher Bedeutung seit Pyr. belegt (Wb I , 39/5); in übertagenem Sinne unverständlich, vgl. die Metapher i^{c}j ib "jem. erfreuen, erfreut werden", die seit dem AR in literarischen und biographischen Texten gebraucht wird" (**Blumenthal**, Unteresuchungen..., S. 215). Hiljem on **E. Blumenthal** arvanud, et siin võib olla tegemist rünnakurõõmu väljendava metafooriga (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 43).

119 Kuninga või jumala kohta käiv väljend. Kasutati kuni hellenismi ajani (vt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 221; vrd "in dessen Nähe man nicht standhalten kann", WB, Bd.II, S.477).

120 Sõna-sõnalt "Ei ole otsa talle selga andvatel" (vrd **R. Bullock**, The story...,p.30).

121 Sõna-sõnalt "Julge selle süda tagasilöögi hetkel". Väljendit ᶜhᶜ ib "julge või kindel süda" kirjutatakse ainult siin metafoorina julguse tähistamiseks (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 219).

Sõna "hetk" ('.t; vt "allgemeine Zeit", "ein bestimmter Zeitpunkt, Augenblick", jne ; WB, Bd.I, S.1). **E. Blumenthal** osutab: " '.t mit Personalsuffix, Person oder suffigiertem Nomen im Sinne qualifizierter Zeit verwendet, soweit es um menschliche Bezugssysteme geht. Vom Privatmann in dem kriegerischen Beiwort "Besitzer von Kraft in seinem rechten Augenblick", für den König des NR in der Verbindung '.t n titi "Augenblick des Niedertretens" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 219-220).

S. Morenz on sellega seoses väljendanud arvamust, et ajamõiste '.t põhines sirgel ja oli seotud isikutega s.t. inimeste ja jumalatega: "Die Zeit für Personen ('.t) hat ihren Ort auf der Geraden; hier liegen, mit diesem oder jenem Vorzeichen, die Kairoi für Götter und Menschen. Die Zeit für Naturphänomene und sachliche Ordnungen aber ist an die Kreislinie gebunden" (**Morenz, S.** Untersuchungen zur Rolle des Schicksals in der ägyptischen Religion. - Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Bd. 52, H.1, 1960, S. 15). Lähemalt selle probleemi kohta vt veel **S. Morenz**, Ägyptische..., S. 78-84.

122 Sõna-sõnalt "see, kes pöördub tagasi" (ᶜnn pw). **E. Blumenthal** on tõlkinud: "Einer der losgeht, ist er" (Untersuchungen..., S. 220); "ein Draufgänger ist er" (Altägyptische..., S. 9); **R. Bullock** pakub: "He is one who comes back" (The story..., p.30); **E. Hornung** ja **J. Assmann**: "Einer, der sich zuwendet" (**Hornung**, Meisterwerke..., S.27; **Assmann**, Ägyptische... S. 475).

E. Blumenthal märgib, et ᶜnn tähendab kartmatut pöördumist vaenlase vastu (Untersuchungen..., S. 220). Sõnastik annab "sich umwenden, umkehren, mit hr (spät r) sich abwenden von...; wiederkehren" (WB, Bd. I, S. 188).

123 Sõna-sõnalt "ei andnud oma selga" (n rdj.n.f ś'.f). **E. Hornung** tõlgib: "... und seinen Rücken nicht zeigt" (Meisterwerke..., S. 27); **J. Assmann:** "...der nie (nach dem) den Rücken kehrt" (Ägyptische..., S. 475). **E. Blumenthali** variant on: "Nicht kehrt er seinen Rücken" (Untersuchungen..., S. 220). **R. Bullock** tõlgendab: "... and does not turn his back" (The story..., p.30).

Sarnane fraas on ka ülik "Sebekhu" (XII dün.) steelil: "Then I captured an Asiatic (ᶜ'm), and had his weapons seized by two citizens (ᶜnh.w) of the army, (for) one did not turn back from the fight, (but) my face was the

Asiatic (ᶜ'm)" (**Breasted**, Ancient..., p. 304-305, § 681). Väljendiga "andma selga" (rdj ś') iseloomustati sageli vaenlase argust (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 220).

124 Sõna-sõnalt "süda on paks" (wmt ib). Siin on tegemist metafooriga. Sõnastik annab "standhaft, tapfer u.a." (WB, Bd. I, S. 306). Vrd samuti **H. Grapow**, Die Bildlichen Ausdrücke des Aegyptischen. Leipzig, 1924, S. 123. Väljend esineb ka Uue Riigi ja Hilisegiptuse ajal (vt WB, Bd. I, S. 306; **Blumenthal**, Untersuchungen ... , S. 220).

125 Determinatiivi järgi otsustades on siin tegemist meestega. **E. Blumenthal** tõlgib seda "Menge" (Untersuchungen..., S. 220; Altägyptische..., S. 9). Samamoodi tõlgendab **J. Assmann** (Ägyptische..., S. 475); **E. Hornung** annab "Massen" (Meisterwerke..., S. 27); **R. Bullock:** "a multitude" (The story..., p.30) ja **M. Lichtheim:** "the mass" (Ancient..., p. 225). **W. Simpson** tõlgib: "a crowd" (The literature..., p. 63).

E. Blumenthal lisab veel, et ᶜš'.t tähistab arvatavasti võitlussaginat (Untersuchungen..., S.220). Sõnastik annab "die Menge der Feinde; deren Masse" (WB, Bd. I, S. 229). Sõna on täheldatav alates Vana Riigi ajast (WB, Bd. VI, S. 104).

126 **M. Lichtheim** tõlgib: "He lets slackness fill his heart" (Ancient..., p. 225). **R. Bullocki** variant on: "He does not permit sloth about his heart" (The story..., p. 31). **W. Simpson** mõnevõrra stiliseerib: "...and he does not allow corvardice around him" (The literature..., p. 62). **J. Assmann** tõlgendab: "Er gönnt seinem Herzen keine Ausruhen (?)" (Ägyptische..., S. 475). Väga lähedal viimase tõlkele on **E. Hornungi** interpretatsioon: "Er gönnt seinem Herzen keine Ruhe (?)" (Meisterwerke..., S. 27). **E. Blumenthal** tõlgib: "Nicht läßt er Trägheit um sein Herz sein" ning märgib, et hmsw (mul nõrgaks laskma) esineb ainult siin. Süda tähistab sõjalise üleoleku kohta (Untersuchungen..., S. 221). Vrd viiteid 121 ja 124.

127 **E. Blumenthal** tõlgib: "Zustoßenden Gesichts is er, wenn er die Menge erblickt " (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 9); **J. Assmann**: "Er ist einer, der Blicke schlendert, wenn er das Gewühl (?) erblickt" (**Assmann**, Ägyptische..., S. 475); **M. Lichtheim:** "Stouthearted when sees the mass" (Ancient..., p. 225); **W. Simpson**: "He is eager when he falls upon the easterns" (The literature..., p. 62); **R. Bullock**: "He is eager when he sees the Easterns" (The story..., p. 31). Vrd i'b.tjw ; WB, Bd. I, S. 31. Sõna "rõõmustab" tähendab "mutig sein" (wdj hr); vt WB, Bd. I, S. 386. Arvatavasti on osa uurijaid jätnud tõlkimisel meelega arvestamata R 84-85, kus on otseselt viidatud idamaalastele.

128 Sõna-sõnalt: "Tema rõõm on see, kui ta astub vibuküttide vastu." **E. Blumenthal** tõlgib: "Seine Freude ist es, daß er das Kampfgetümmel

angeht" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S.225). **R. Bullock** esitab: "His joy is to charge down on the foreigners" (The story..., p. 31). **J. Assmann**: "Seine Freude ist es, gegen die Bogenvölker loszuziehen" (Ägyptische..., S. 475).

129 Sõna-sõnalt: "Ta ei pea kordama, et tappa" (vt WB, Bd. I, S. 314). "Tapma" (hdb) esineb sageli kuninga vaenlaste hävitamise kirjeldamisel Keskmise- ja Uue Riigi ajal (vt WB, Bd. III, S. 403).

130 Sõna-sõnalt: "Ei eemalda keegi ta noolt" (vt WB, Bd. II, S. 406; rwj: "entfernen von Gegenständen"). Vt samuti **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 220. **J. Assmann** tõlgib: "Niemand kann seinen Pfeil entfernen" (Ägyptische..., S. 475). **R. Bullock**: "There is nobody who can defleckt his arrow" (The story..., p. 31). **M. Lichtheim**: "None can escape his arrow" (Ancient..., p. 226). **W. Simpson**: "For there is no one who can defleckt his arrow" (The literature..., p. 62).

131 Sõna-sõnalt: "Ei ole (kedagi), kes pingutaks tema vibu." Vrd **J.Assmann**: "Niemand kann seinen Bogen spannen" (Ägyptische..., S. 475); **R. Bullock**: "Nobody who can draw his bow" (The story..., p. 32); **W. Simpson**: "Nor one who can draw his bow" (The literature..., p. 62); **M. Lichtheim**: "None turn aside his bow" (Ancient..., p. 226); **E. Blumenthal**: "Nicht gibt es einen, der seinen Bogen spannen könnte" (Untersuchungen..., S. 220). Samasugune motiiv esineb **Herodotosel** ("Historijas") ja **Homerosel** ("Odüsseias").

Tähtsamateks allikateks kuninga sõjaliste võimete kohta on kirjandustekstid ja autobiograafilised raidkirjad. Seal esinevate väljendite ja metafooride tähenduse kõik nüansid on tänapäeval sageli raskesti arusaadavad. Ametlikes raidkirjades ja erafraseoloogias mainitakse üksmeelselt vaarao sobivust kuningaametiks juba lapsepõlvest peale. Üllatavam on, et elulugudes puudutakse tagasihoidlikult kuninga varailmnenud sõjalist annet (vt lähemalt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 224).

132 **R. Bullock** tõlgib teistest erinevalt - "the foreigners" (The story..., p. 32). Vrd pḏ.t; WB, Bd. I, S. 570. See oli Egiptuse vaenlaste üldtähistus.

133 Tõenäoliselt mõeldakse siinkohal ureusmadu (sõnamääratleja osutab kobrale). Vana Riigi ajal oli ta iseseisev peaehe diadeemil või pearätil; alates Keskmisest Riigist ilmus ta vaaraode kaksikkroonile. Tema hirmuäratav, maagilise jõuga "tuldsülgav" kujutis oli üks kuningavõimu sümboleid. Mainitakse juba Vana Riigi püramiiditekstides (WB, Bd, I, S. 332, wr.t). Teda kandsid ka kuningajumalad Horos ja Ra. Ureuse päritolu on ebaselge (Alam-Egiptuse linna Buto või liibüa hõimude järgi). **R. Bullock** oletab, et siin võib olla tegemist jumalanna Sahmetiga: "The Great Goddess is probably Sekhmet" (The story..., p. 32). Vrd WB, Bd. IV, S. 250, kus jumalanna

nime järel esineb mõnikord maokujuline determinatiiv. Sahmeti epiteedina võis esineda sõna "suur" (wr.t); vt WB, Bd. I, S. 328.

Ureus ise on kreeka päritoluga sõna. Egiptuse keeles võib wr.t tähendada "Püstiseisev" (kobra rünnakupoos).

134 Tähistati sõnaga b'w. Ba (b') moodustas ühe inimese või jumala olemustest. Kuningatel ja jumalatel võis olla mitu Ba'd, kus juures üks jumal võis olla teise Ba (s.t. ilmumisvorm). Suur tähtsus oli sellel raskesti defineeritaval mõistel juba Vana Riigi ajal. Jumalatel tähendas Ba peidetud väge, mis mõnikord võis omada maailmasisest manifestatsiooni. Näiteks päikeseketas võis olla päikesejumala Ba. Mitmusega (b'.w) tähistatakse sageli vihase jumaluse karistavat vägivalda. Lähemalt Ba kohta vt **Buck, A. de**. The egyptian coffin texts, vol. 1-7, Chicago, 1935-1961; **Hornung, E.** Ägyptische Unterweltsbücher. Darmstadt, 1972; **Otto, E.** Altägyptischer Polytheismus. Eine Beschreibung. - Saeculum, Bd. 21, 1963, S. 259-260.

135 **J. Assmann** tõlgib: "Er kämpft, ohne ein Ende zu kennen, er wartet nicht und läßt nichts übrig" (Ägyptische..., S. 475); **W. Simpson**: "He fights having foreseen the outcome, and he takes no care for the remnants" (The literature..., p. 62); **R. Bullock**: "He fights, having planned the outsame and without having to pay heed to any remnant" (The story..., p.32); **M. Lichtheim**: "As he fights he plans the goal, Unconcerned about all else" (Ancient..., p. 226); **E. Blumenthal**: "Er kämpft, nachdem er das Ende bedacht hat. Nicht beachtet er den Rest" (Untersuchungen..., S. 221); vrd :"Er kämpft ohne Ende, er zögert nicht und läßt keinen Rest (?)"; vt **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 9.

Hümnis iseloomustatakse Senusert I võitmatu müütilise vägilasena (vt **J. Omlin**, Amenemhet I..., S. 98; **Posener**, Littérature..., p. 95). Niiviisi kujutati egiptuse kuningaid paljudes kirjandus- ja kunstiteostes. Kirjanduses üldiselt inimlikumalt kui kujutavas kunstis. Valitsejaisiksus oli võtmefiguuriks ka egiptlaste ajaloo arusaamises, mis erines oluliselt tänapäeva Õhtumaa pragmaatilis-kriitilisest ajalootunnetusest. Just vaaraole oli ette nähtud ajalooline aktiivsus, kõik ülejäänud isikud, nii alamad kui ka võõramaalased (sealhulgas vaenlased) võisid tema tegevusele reageerida ainult statistidena või objektidena. (Vrd pärsia valitseja Dareios I nägi end isikuna, kelle jaoks ja kelle kaudu ajalugu regenereeriti; **Eliade,M.** The myth of the eternal return or, Cosmos and History. Princeton, 1974, p. 37). Jumalatel oli siin täita kaksikroll: ühelt poolt oli neile ette nähtud kindlad kultustoimingud, mille kaudu kuningas või preestrid suhtlesid nendega, teiselt poolt olid nad aktiivsed kaasosalised ajaloolises draamas. Sellele viitavad otseselt templiseintel kujutatud ajaloosündmused, mis ilmuvad koos kultusstseenidega. Tundub, et egiptuse arusaamade kohaselt oli ajalugu mitte

tähtsate pöördumatute üksiksündmuste summa, vaid hoopis üks paljudest rituaalidest, mida kuningas vastavalt traditsioonilistele nõudmistele pidevalt jumalate ees pühitses, tagades sellega maailmakorra (m'^{c}.t) järjekestvuse. Kirjalikes tekstides väljendub see kõige selgemini ametlikes raidkirjades. "Mõlema maa ühendamine", "liibüalaste võitmine", "aasialaste löömine", templite püstitamine, pühade tähistamine, sõja- ja kaubandusekspeditsioonid jne, ei tähendanud egiptlastele muud, kui osavõttu suurest "ajaloolisest" kuningarituaalist, mis võis aja jooksul täieneda uute stseenidega. Vastavalt arusaamadele olid Egiptuse naabrid "põlastusväärsed vaenlased"; jumalik kuningas ei võinud kunagi saada kaotuse osaliseks, teda kujutati alati võitjana. Mõnikord praktiseerisid valitsejad oma eelkäijate vägitegude kopeerimist. Nii tegi vaarao Pepi II (Vana Riik, 6. dün.), võttes eeskujuks kuningas Sahure (Vana Riik, 5. dün.) reaalselt toimunud sõjakäike liibüalaste vastu, kujutades enda olematuid sõjalisi ekspeditsioone koos kõikide üksikasjadega. See tagas ajaloo õige kulgemise. Sõjakäikude juhtimine oli üks igale valitsejale ettenähtud rituaalidest. (Ühe sümboolse sõjakäigu juhtimisest juba ammu maharahustatud Nuubiasse ei pääsenud isegi naisvaarao Hatšepsut ja rahuarmastav kuningas Amenhotep III). Seepärast ei tohi iga kuningareljeefi ja raidkirja vaadelda mingi reaalse ühekordse sündmuse ühepoolse ajaloolise pildina. Pidagem meeles, et see võib kujutada ideaalse valitseja alatisi kohustusi, mis niiviisi tõsteti ajavälise olemise sfääri. Jumal-demiurgi poolt kehtestatud maailmakorrast (m'^{c}.t) hälbivad sündmused, nagu näiteks sõjalised kaotused, "parendati" nende "õige" kulgemise kujutamise kaudu, saavutades sellega lõpuks soovitud ning juba ettemääratud tulemuse. Kadeši lahingu kirjeldus on heaks näiteks selle kohta. Seal saavutavad egiptlased ülekaaluka võidu hettide üle tänu vaarao Ramses II (Uus Riik) isiklikule vaprusele. Tegelikult aga ei saanud otsustavat edu kumbki pool. Kuid siin ei ole siiski tegemist ajaloovõltsimise, propaganda või illusiooniga, sest egiptlaste jaoks omasid ametlikud raidkirjad ja rituaalid täit maagilist teostust ja sisu.

Praktilises poliitikas (näiteks ametnike- ja väepealikute ettekannetes ning diplomaatilises kirjavahetuses) kajastuvad sündmused objektiivsemalt. See tendents ilmneb selgelt alates 18. dün. kuningaraidkirjades. Näiteks Thutmosis III "Annaalides", kus kujutatakse vaarao ebaedu Megiddo linna piiramise algfaasis (lähemalt vt Looming, nr.1, 1982). On tähelepanuväärne, et sel ajal suurenes egiptlaste huvi oma iidse maa ajaloo vastu, mida nad hindasid rahvusliku identiteedi seisukohast lähtudes.

Kuid hoolimata kõikidest muudatustest, mõistsid egiptlased ajalugu mitte sotsiaal-majandusliku protsessina, vaid grandioosse järjepidevalt korduva kultustoiminguna, mille peaeesmärgiks oli maailmakorra *status quo*

säilitamine. Seepärast vaikivad nende "ajaloolised" tekstid mitte vähem, kui nad meile teatavad. Lähemalt probleemi kohta vt **Hornung, E.** Geschichte als Fest. Darmstadt, 1966; **Otto, E.** Geschichtsbild und Geschichtsschreibung in Ägypten, - Welt des Orients, Bd. 3, 1966, S. 161-176; **Decker, W.** Die physische Leistung Pharaohs. Köln, 1971, S. 1-3; **R. Müller**, Menschenbild und Humanismus der Antike. Leipzig, 1980, S.117; **A. Gardiner**, The Royal Canon of Turin. Oxford, 1959; **E. Hornung**, Zum altägyptischen Geschichtsbewußtsein. - Archäologie und Geschichtsbewußtsein. Bonn, 1982, S. 21-42; **J. Krecher, H.-P. Müller**, Vergangenheitsinteresse in Mesopotamien und Israel. - Saeculum, Bd. 26, 1975, S. 15-44; **L. Kákosy**, Urzeitmythen und Historiographie im alten Ägypten. - Studia aegyptiaca VII, Budapest, 1981, S. 92-105; **W. Kaiser**, Zu den Quellen der ägyptischen Geschichte Herodots. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd.94, 1967, S. 93-116; **E. Hornung**, Zur geschicthlichen Rolle des Königs in der 18. Dynastie. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Bd. 15, Kairo - Wiesbaden, 1957; **B. Hruška**, Das Verhältnis zur Vergangenheit im alten Mesopotamien. - Archiv orientalný, Bd. 47, 1979, S. 4-14; **H. Hoffner**, Histories and historians of the Ancient Near East: The hittites. - Orientalia, Bd. 49, 1980, S. 283-332; **H. Cancik,** Grundzüge der hethitischen und alttestamentlichen Geschichtsschreibung. Wiesbaden, 1976; **H. Freydank**, Zur Entwicklung einer Geschichtsschreibung im Alten Vorderen Orient. - Klio, Bd. 66, 1984, S. 380-387; **J. Assmann**, Politik zwischen Ritual und Dogma. - Saeculum, Bd. 35, 1985, S. 107-108.

136 Väljendil "lahkuse isand" (nb im'.t) võis olla vaste "der Beliebte" (WB, Bd. I, S. 80). **J. Assmann** tõlgib: "Ein Herr der Zuneigung ist er" (Ägyptische..., S. 475).

137 Sõna-sõnalt: "suur magususega" (^{c}' bnrj. t); vt WB, Bd. I, S. 463, "die Süssigkeit; zumeist übertragen Beliebtheit, Anmut u.ä." (gern mit wr: gross an Beliebtheit). **J. Assmann** tõlgib: "groß an Huld" (Ägyptische..., S. 475); **M. Lichtheim**: "rich in kindness" (Ancient..., p. 226); **R. Bullock**: "very gentle" (The story..., p. 33); **E. Blumenthal**: "(ist) von großer Gefälligkeit" (Altägyptische..., S. 9).

138 Kasutades kontrasti efekti, kujutatakse Senusert I armuliku kuningana; vastavalt egiptuse arusaamadele, ei olnud vaarao selliseks jõuks, kes ainult terroriseeriks. Sinuhe edasisest kõnest ilmneb, et valitseja armulikkus laienes mitte ainult Egiptusele, vaid ka sõbralikele maadele (vrd **Posener**, Littérature..., p. 95). **E. Blumenthal** märgib sel puhul: "Die Lesung der Var. R 90, die nach B. Gunn, JEA, 27, 1941, 147 die korrektere ist, aber keinen Bedeutungsunterschied ergiebt, da die Präposition m als Bindeglied

zwischen dem Verbum iṯj und einem direkten Objekt seit dem MR zum regulären Sprachgebrauch gehöre, doch gibt s auch die traditionelle Übersetzung "durch Liebe" einen befriedigenden Sinn" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 275-276).

Vrd **J. Assmann**: "Er erobert durch Liebe" (Ägyptische..., S. 475); **M. Lichtheim:** "He has conquered through affection" (Ancient..., p. 226); **W. Simpson**: "Through love he takes" (The literature..., p. 62); **R. Bullock**: "He has conquered through love" (The story..., p. 33).

139 "Tema linn" (njw.t.f) tähendab 12. dün. valitsejate residentsi Ittauid (tänapäeva Lišti piirkonnas). **S. Morenz** arvab: "Wie schon im Alten so werden auch im Mittleren Reich Städte von offenbar begrenzter Lebensdauer im Zusammenhang mit der königlichen Grabanlage gegründet. Deutlich genug wird daran sichtbar, daß der König nicht zuletzt im Inneren die Wachstumsquelle des Landes ist... Das historische und für den Gesamtverlauf charakterstische Einheitsreich beruhte auf der Partnerschaft von Gottkönig und Großgesellschaft. Für die Stadt war normalerweise in diesem Gefüge kein Platz, der über eine interne praktische Funktion hinausgegangen wäre. Daß die ägyptische Entwicklung an dieser frühen und entscheidenden Stelle zur griechischen, aber zum Beispiel auch zur syrischen gegenläufig gewesen ist, liegt klar auf der Hand. Es genügt vorerst, die Tatsache als solche festzuhalten" (**S. Morenz**, Der alte Orient. Von Bedeutung und Struktur seiner Geschichte. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Weimar, 1975, S. 50). **E. Otto** täiendab **S. Morenzi** seisukohta järgmiselt: "In der Lehre für Merikare ist von "volkreichen Städten" die Rede, daß aber die ägyptische Kultur kaum als "städtische Kultur" bezeichnet werden kann. Will man sich nun aber doch dem Begriff konkret nähern, so wird man ihn zunächst mit dem Begriff "Residenz" verbinden, wenn wir von jenen vorgeschichtlich gemutmaßten Städten im Delta absehen. Die Residenz wird umschrieben durch die Anwesenheit des Königs, der Zentralregierung, Zentralverwaltung, Wesirat usw. und damit verbundene Anhäufung von Menschen; ihre Funktion ist die des Kopfes im Verhältnis zu den Gliedern. In diesem Sinne dürfen wir wahrscheinlich Memphis, wo sich seit der Frühzeit die Regierungszentrale und seit der 3. Dynastie die Residenz befand als erste Stadt Ägyptens bezeichnen. Von hier verlagert sich der Begriff folgerichtig auf die Gauhaupstädte, und zwar in zwei Phasen: Einmal werden die Gaufürsten mit einem gewissen Recht diesen Stadtbegriff auf ihre Residenzen übertragen haben. Zum anderen aber, und dies erwies sich als folgenreicher, wurden bei der Beseitigung des Gaufürstentums in der 12. Dynastie die Städte mit Bürgermeistern die Verwaltungszentralen der Gaudistrikte, nunmehr also Städte ohne

Residenzcharakter" (**Otto, E.** Wesen und Wandel der ägyptischen Kultur. Heidelberg, 1969, S. 47-48).

Seega mõeldi Vana Riigi ajal linna all eelkõige kuningaresidentsi Memphist. See arusaam ei pea 12. dünastia ajal just tingimata paika pidama. Esmajärjekorras olid Vana- ja Keskmise Riigi aegsed linnatüüpi asulad valitsemiskeskused ja pühamute asupaigad. Käsitöö- ja kaubanduskeskusteks muutusid nad alles Uue Riigi ajal.

140 Mitmed kohalikud valitsejad on nimetanud end "oma linna poolt armastatud" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 305). **S. Morenz** märgib sel puhul: "Nach Maßgabe der Ideologie liebt die Stadt den König und jubelt über ihn, oder man preist die Größe des Herrschers für seine Stadt" (**Morenz**, Der alte..., S. 50).

141 Sõna-sõnalt "rohkem kui oma (keha)liikmeid" ($h^{c}.w.śn$).

142 Egiptuse hümnides kujutatakse sageli inimeste rõõmu oma valitseja üle. Hästi illustreerib seda "Hümn Senusert III-le" (Keskmise Riigi kuningas). Esitan siin ühe katkendi **J. Assmanni** tõlkes:

"Wie jubeln [die Götter]: du hast ihre
Opfer beständig gemacht!
Wie jubeln deine [Kinder]: du hast ihre Grenzen
weit gemacht!
Wie jubeln deine [Väter], die früher waren: du hast
ihre Anteile groß gemacht!
Wie jubeln die Ägypter über deine Kraft: du hast das
Alte geschützt!
Wie jubeln die Vornehmen über deinen Ratschluß:
deine Macht hat die Vermehrung
weggenommen!
Wie jubeln die beiden Ufer über den
Schrecken, den du einflößt: du hast ihren
Besitz vermehrt!
Wie jubeln deine Jungmannschaften der Aushebung:
du hast sie wachsen lassen!
Wie jubeln deine ehrwürdigen (Greise); du hast
sie jung werden lassen!
Wie jubeln die beiden Länder über deine Stärke:
du hast ihre Mauern geschützt!"
(Sein jnjjt: "Du Horus, der seine Grenze
weit macht, mögest du die Ewigkeit wiederholen!")
"Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Er ist Einer und zugleich Millionen - gering sind
die anderen Tausende von Menschen.

Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Ein Kanal ist er, der den Fluß abdämmt gegen seine Wasserfluten.
Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Eine Festung ist er aus Mauern von Sinai-Kupfer.
Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Ein Zufluchtsort ist er, dessen (helfende) Hand nicht fehlgreift!

Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Eine Schutzwehr ist er, die den Furchtsamen rettet vor seinem Gegner.

Ein frischer Schatten ist er, kühl im Sommer!

Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Ein warmer Winkel ist er, trocken zur Zeit des Winters.

Wie groß ist der Herr für seine Stadt!
Ein Berg ist er, der den Sturm abwehrt, wenn der Himmel tobt."

(**Assmann**, Ägyptische..., S. 477-479).

143 See väljend esineb juba Vanas Riigis (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 331). **H. Grapow** tõlgib selle sõna mitmuses "Götter" (Der stilistische..., S. 38). Asmoleani ostrakonis on samuti mitmus (ntr.w.śn), kusjuures väljendi "oma jumalate" järel seisab kullikujuline determinatiiv (vt Ashmolean..., p. 8, R 33). Samal ajal on peaaegu välistatud, et **Grapow** jõudis kasutada Ashmoleani ostrakoni. Vrd **R. Bullock**: "Rejoices over him more than over its god" (The story..., p. 33); **M. Lichtheim**: "Acclaims him more than ist own god" (Ancient..., p. 226); **J. Assmann**: "Sie jubeln über ihn mehr als über ihren Gott" (Ägyptische..., S. 476).

144 Sõna-sõnalt: "tema nime ütlemisel" (hr rnnw.t). Ashmoleani ostrakonis on "his names" (**Barns,** Ashmolean..., p. 8, R 33).

145 Ashmoleani ostrakonis seisab sõna "kuningas" (nśw) järel vaaraole otseselt osutav kullikujuline determinatiiv (**Barns,** Ashmolean..., R 33).

146 Sarnane fraas seisab ka Senusert I raidkirjas Atumi templis Heliopolises (egipt iwn; WB, Bd. I, S. 54). Vrd **M. Lichtheim**:

"I conquered as a fledgling
I lorded in the egg,
I ruled as a youth"

(**Lichtheim**, Ancient..., p. 116).

Esimest korda on jälgitav selline predestinatsiooniprintsiipi väljendav fraas "Elutarkuses Merikarale" ja "Sinuhe jutustuses". Lähemalt vt **Morenz**: "Nun hat die Ideologie später freilich alles getan, um die Bestimmung, ja die Prädestination des Königs zu seinem Amte schon bei oder gar vor seiner Geburt zu formulieren. Die Lehre für Merikare spricht davon, daß Gott den Menschen "Herrscher im Ei" erschuf, Sinuhe preist den regierenden König (Sesostris I.), daß er (schon) im Ei eroberte" (**Morenz**, Ägyptische..., S. 39-40).

Sõnaga "munas" (m šwh.t) tähistatakse noorust. Keskmise- ja Uue Riigi aegses kuningaideoloogias kasutati seda väljendit sageli valitsemise legitiimsuse toonitamiseks või jumaliku kuningadünastia kui institutsiooni pühitsemiseks. Viimane leiab aset "Elutarkuses Merikarale" (I Vaheperiood), kus jumal-demiurg loob inimestele valitseja; vt **Helck**, Die Lehre..., S. 7. Siin esitatakse teda jumala loovharmooniana, mille kestuse eest kuningas vastutab.

Keskmise Riigi aegsed ametnikud püüavad samuti oma ametikõlblikkust tagasi viia varajasse lapsepõlve. Selleks kasutatakse isegi kuningaideoloogiale sarnaseid fraase (m ḥrd ; "lapsena"). Põhjendamata ametialast karjääri jumaliku äramääratusega, tõstavad nad esile isiklikult saavutatud edu.

147 Sama mõte kõlab ka ühes Thutmosis III raidkirjas. **G. Lefebvre** tõlgib seda nii: "Oeuf parfait d'Amon, sorti du sein (maternel) alors que son visage était (déjà tourné) vers la royauté"(**Lefebvre**, Romans..., p. 11).

148 **B. Turajev** oletab, et vaarao jätab maa enam asustatuna, kui ta selle eest leidis (Rasskaz..., c.22). Samal arvamusel on ka **A. Erman** (Die Literatur..., S. 45). Leian, et peetakse silmas Amenemhet I haaremis sündinud lapsi. **G. Posener** on seisukohal, et see lause iseloomustab Senusert I võimeid abielumehena, mis seepärast pakkus egiptlastele samuti huvi (**Posener**, Littérature..., p. 95).

149 Sarnane väljend esineb "Hümnis Senusert III-le" (**Assmann'i** tõlge): "Er ist Einer und zugleich Millionen - gering sind die anderen Tausende von Menschen" (**Assmann**, Ägyptische..., S. 478).

Sõnaga "ainus" (w^{c}w) tähistati juba püramiiditekstides (Vana Riik) jumalate kordumatust; alates Keskmisest Riigist omavad seda omadust ka vaaraosid (WB, Bd. I, S. 275). Kõige enam kõneldakse valitseja võimetest ametlikes kuningahümnides ja kirjandustekstides. Kuningat iseloomustavatest väljenditest (kordumatu, suur, rikas, sõbralik, tark jne) võib peaaegu kõiki leida tolleaja ülikute autobiograafiates. Pea ainsateks ja samal ajal olulisemateks eranditeks on jumalate poolt vaaraole antud jumalik loomus ning sellega kaasnev ümberkaudset maailma hõlmav

hirmusisendav jõud. Just see omadus eristab teda otsustavalt homogeensest egiptuse ühiskonnast. Samuti püüdsid vaaraod rõhutada oma kordumatust ning asendamatust mitte ainult kaasaja, vaid ka mineviku suhtes (vt lähemalt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 281). Võrreldes oma eelkäija, Amenemhet I-ga, rõhutab Senusert I palju rohkem jumalate osa valitsemises. Näiteks "Neferti ettekuulutuses", mis käsitleb uue, 12. dünastia võimuletuleku asjaolusid, ei ole otseselt osutatud Amenemhet I jumalikule päritolule (vt lähemalt **Katsnelson**, Hrestomatia..., c. 55). **E. Hornung** kommenteerib poliitilis-vaimlist situatsiooni Keskmise Riigi algul järgmiselt: "Als sich das ägyptische Königtum zu Beginn des Mittleren Reiches neu formiert und auf seine Grundlagen besinnt, bleibt ihm die göttliche Autorität übergeordnet; fortan beruft sich der König auf seine besondere "Erwählung" durch einen Gott und richtet sein Handeln nach den "Befehlen" der Götter aus" (**Hornung**, Der Eine..., S. 188).

150 Paralleelse fraasi võib leida "Hümnis Senusert III-le": "Der das Land schützt, seine Grenzen weit macht" (**Assmann**, Ägyptische..., S. 476); vt ka **Simpson**, The literature..., p. 280. Suurem jagu maa piire puudutavaid ütlusi pärineb piiristeelidelt ja kirjandusteostest. Steelitekstid on kirjutatud ametlike raidkirjade stiilis. Tarkusekirjanduses mängib didaktilise eesmärgi kõrval tähtsat rolli ka ajalooline taust. Vähesed paralleelid autobiograafiatest on vahetult seotud kuninga poolt antud ülesannetega (vt lähemalt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 188-189).

151 Sõna "vallutama" (itj) ilmus linnade ja maade alistamise tähistusena alates Keskmisest Riigist (WB, Bd. I, S. 149; "ein Land erobern, eine Stadt einnehmen").

152 Nagu mina tõlgivad: **H. Grapow** (Der stilistische..., S. 39); **R. Bullock** (The story..., p. 35); **W. Simpson** (The literature..., p. 62); **I. Katsnelson** (Hrestomatia... , c. 45); **A. Gardiner** (Notes..., p. 170). Vrd **A. Erman**: "Er wird die südlichen Landschaften erobern und (noch) denkt er nicht an die nördlichen Länder" (Die Literatur..., S. 45); **H. Gressmann**: "Er wird die Südländer erobern, sollte er nicht (auch) der Nordländer gedenken?" (Altorientalische Texte..., S. 57); **Buck, A. de**: "He will conquer the southern lands" (A note on Sinuhe. - Journal of egyptian archaelogy, vol. 25, 1939, p. 100); **Blumenthal** : "Er wird die südlichen Länder erobern, und die nördlichen Fremdländer wird er geringschätzen" (Altägyptische..., S. 9).

12. dünastia valitsejad suunasid oma vallutuspoliitika teraviku lõunasse, s.t. Kuši (*kreeka k.* Nuubia). Aasias püüdsid nad saavutada ülesseatud eesmärke eelkõige diplomaatiliste ja majanduslike vahenditega. Muidugi ei saa välistada asjaolu, et ka siin oli egiptlaste aktiivsus mõnevõrra suurem, kui üldiselt arvatakse, kuid igal juhul ei saavutanud see Uue Riigi

taset. Kirjalikele allikatele toetudes võib kindlalt rääkida ainult Senusert III suurest sõjalisest ekspeditsioonist Kaananisse. Selle käigus jõudsid egiptuse väed Sekmemeni (tänapäeval Kesk-Palestiinas asuv Nabluse linn). Egiptuse-Kaanani suhete kohta vt lähemalt: **Sethe, K.** Ägyptische Lesestücke zum Gebrauch im akademischen Unterricht. Leipzig, 1928, S. 82-83; **Nibbi, A.** Ancient Egypt and some eastern neighbours. Parkridge, 1981; **Bietak, M.** Die Kanaanäer im östlichen Nildelta. Wien, 1982; **Frandsen, P.** Egyptian imperialism. - Power and propaganda. Copenhagen, 1979, p. 167-191; **Weinstein, J.** Egyptian relations with Palestina in the Middle Kingdom. - Bulletin of the American Schools of Oriental Research, vol. CCXVII, New Haven, 1975, p. 1-16; **Posener, G.** Princes et pays d'Asie et de Nubie. Bruxelles, 1940; **Helck, W.** Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1971; **D. Wildung**, Sesostris und Amenemhet. Ägypten im Mittleren Reich. München, 1984, S. 184-185.

153 **E. Blumenthal** oletab selle lause alusel , et B 17 (vt viiteid 57-58) peetakse silmas mitte piirikindlustusi, vaid vaaraod Amenemhet I (Altägyptische..., S. 43).

Vrd **J. Assmann**: "Er ist geschaffen, die Asiaten zu schlagen und die Beduinen niederzutreten" (Ägyptische..., S. 476); **M. Lichtheim**: "Through made to smite Asiatics and tread on Sand-farers" (Ancient..., p. 226); **R. Bullock**: "He will not even think about the northern countries, for he was to smite the Asiatics and to crush the sandfarers"(The story..., p. 35).

Sõnade "aasialased" (štj.w) ja "liival rändajad" (nmj.w-š^{c}) järel olevad determinatiivid kujutavad ainult mehi.

154 Vastukaaluks tavalisele verbile "saatma" (h'b), mis tähistab antud juhul alama ustavust. Vrd Senusert III pöördumisega (**E. Blumenthali** tõlkes): "Denn Meine Majestät sendet dich (Oberschatzmeister Ichernafret), weil ich mich darauf verlasse, daß du alles zur Zufriedenheit Meiner Majestät tust" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 401). Sõna ise esineb juba püramiiditekstides (WB, Bd. II, S. 249).

155 Sõna-sõnalt: "lase tal teada" (imj rh.f). See vormel esineb sageli Keskmise Riigi aegsetes kirjades (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 245; WB, Bd. II, S. 444).

156 Sõna-sõnalt "sinu nimi" (rn. k). Ashmoleani ostrakonis on valesti kirjutatud "tema nimi" (rn. f); vt **Barns**, Ashmolean..., R 35. Arvatavasti Sinuhe soovib, et Senusert I saaks teada mitte ainult Nenši, vaid ka tema enda nime, valmistades sellega ette Sinuhe tagasitulekut.

157 Võib tähendada ka "küsima, kõnelema"; vrd šnj , WB, Bd. IV, S. 495.

158 Sõna-sõnalt: "Ära nea Tema Majesteedi vastu" (m šnj w; r hm.f).

Toetudes Ashmoleani ostrakonile jätkavad mõned uurijad seda lauset: "der sich erkundigt, da er fern von Seiner Majestät ist [...] alles, damit er dir tue, [was sein Vater zu tun pflegte]!" (**Galling**, Textbuch..., S. 4); **Blumenthal**: "Äußere keinen Verrat gegen Seine Majestät, damit sie dir alles tut, was ihr Vater getan hat" (Altägyptische..., S. 9); **E. Edel** märgib, et Ashmoleani ostrakoni lõik viitab juba Amenemhet I ja Nenši vahelistele suhetele, mille juurde muuhulgas kuulus kingituste saatmine (**Galling**, Textbuch..., S. 4).

Kuid Ashmoleani ostrakoni ei kasutata just sageli selle koha kommenteerimiseks. Vrd **Lichtheim**: "Send to him! Let him know your name as one who inquires while being far from his Majesty" (Ancient..., p. 226); **Simpson**: "Write to him, and let him know your name. Do not cast a spell against his Majesty" (The Literature..., p. 62).

159 Väljend "head tegema" esineb sageli erakõnepruugis Keskmise Riigi ajal (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 197); vt samuti WB, Bd. II, S. 254; irj b'w nfr (mit n "jemandem wohl tun").

160 Sõna-sõnalt: "...kes on tema vee peal" (hr mw.f). Vana väljend alandlikkuse ja alluvuse väljendamiseks. Vt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 197; **Grapow**, Bildliche..., S. 50; WB, Bd. II, S. 52: hr mw. f , "auf seinem Wasser (sein, gehen u.s.w.) im Sinne von ihm ergehen sein"; rdj św hr mw-f "sich auf jemds. Wasser geben=sich unterwerfen (mit reflexivem Pronomen); htp hr mw- "auf jemandes Wasser ruhe"; wnn hr mw (+Suffix oder Genitiv) "sich auf jemandes Wasser befinden" (**Otto, E.** Gott und Mensch nach den ägyptischen Tempelinschriften der griechisch-römischen Zeit. Heidelberg, 1964, S. 43).

Neferti ettekuulutuses teatatakse aasialaste alandlikkusest kuninga ees. Vt lähemalt: **Blumenthal, E.** Die Prophezeihung des Neferti - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 109, H. 1,1982, S. 1-27; **Helck, W.** Die Prophezeihung des Nfr.tj. Wiesbaden, 1970.

161 Sõna-sõnalt: "Egiptusel läheb nüüd hästi"; vt WB, Bd. II, S. 253-254. Märkigem, et need sõnad ei avaldanud semiidi hõimupealikule erilist mõju. Edaspidi ei unusta ta rõhutada Sinuhe kui põgeniku sõltuvust temast (lähemalt vt **Ph. Derchain**, Sinouhé et Ammounech. - Göttinger Miszellen, H. 87, Göttingen, 1985, S. 7-15).

162 Determinatiiv osutab, et Sinuhe pandi poiste ja tüdrukute etteotsa. Võib-olla püüab Nenši ära kasutada Sinuhe kogemusi kuninga haaremi laste kasvatajana.

Hõimupealiku lapsi märgib teistsugune sõna (hrd.w), kui prints või printsess (vt viide 39; samuti vrd WB, Bd. III, S. 396; WB. II, S. 139).

Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud "oma hõimu" etteotsa (whjj.t.f) (vt **Barns**, Ashmolean..., p. 9, R 36). Hõimu järel on kirjutatud võõrast maad kujutav sõnamääratleja.

163 Sõna (m h'.t) ilmub juba püramiiditekstides (Vana Riik), kuid siiski harva. Alates Keskmisest Riigist kasutatakse seda sageli; Uues Riigis väga tavaline sõna (WB, Bd. III, S. 22).Ashmoleani ostrakonis on r h'.t (Barns, Ashmolean..., p. 9, R 36). Vt WB, Bd. III, S. 23: "vor jem; vor etw; an der Spitze von Personen." **R. Bullock** arvab, et m h'.t tähendab "in authority over" (The story..., p. 37).

164 Sõna-sõnalt "...oma suurema tütrega" (s'.t.f wr.t). Edaspidi ei räägi Sinuhe kordagi oma naisest.

Ashmoleani ostrakonis on erinevalt vanemast tekstist (B78) öeldud: "...oma tütrega" (s'.t.f); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 9, R 36. Samuti vrd **R. Koch**, Die Erzählung des Sinuhe. Bruxelles, 1990, S. 40.

S. Allam ei välista võimalust, et tegu on hoopis semiidi hõimupealiku adoptiivtütrega (lähemalt vt **S. Allam**, Sinuhe's foreign wife (reconsidered). - Discussions in egyptology, vol. 4, 1986, S. 15-16). Lisaks vrd **Ph. Derchain**, Sinouhé et Ammounech. - Göttinger Miszellen, H. 87, 1985, S. 7-15.

165 Sõna-sõnalt "valituimatest" (štp.w). Vt WB, Bd. IV, S. 338 ("das Auserlesene"; "das Auserwählte"). Sõna ise esineb juba Vana Riigi tekstides.

166 "Piir" (t'š) ei olnud konstantne suurus, see varieerus.

167 Iaa (i'') asukoha kindlaks tegemine on komplitseeritud (vt **Gardiner**, Notes..., p. 167). Tõenäoliselt asus ta tänapäeva Palestiina põhjaosas (vrd erinevaid seisukohti: **Breasted**, Ancient..., vol. I, p. 496; **Jeremias**, Das Alte..., S. 212; **Brugsch, H.** Die Aegyptologie. Leipzig, 1891, S. 70). **E. Edel** oletab, et Iaa võis asuda mägipiirkonnas rannaäärse tee juures. Mõned semiidi kohanimed on egiptuse põlastustekstides edasi antud kui 'rr, 'll, 'rl, 'lr (**Galling**, Textbuch..., S. 4).

168 Siin on tegemist emmeri-nisuga *triticum dicocum* (bd.t; WB, Bd.I, S. 486). Maa kirjeldus mõnevõrra sarnaneb Vana Testamendi tõotatud maaga (vt 5.Mooses 8:8). Tol ajal oli Ida-Vahemere alal levinud ekstensiivne põlluharimine. Poolrändkasvatajad külvasid kevadel vilja maha ning lõikasid selle sügisel (vrd Hrestomatija..., 1983, c. 218).

169 Sarnase fraasi leiame ka Senusert I sõjakäigu kirjelduses (vt viide 32).

170 Vrd erinevaid tõlkeid. **E. Edel**: "Zahlreich war ferner auch, was mir zuteil wurde infolge meiner Beliebtheit" (**Galling**, Textbuch..., S. 4); **E. Blumenthal**: "Viel war auch, was mir zuteil wurde als Ertrag meiner

Beliebtheit" (Altägyptische..., S. 10); **M. Lichtheim**: "Much also came to me because of the love of me" (Ancient..., p. 227); **W. Simpson**: "That which fell to my lot from what came througt love of me was great" (The literature..., p. 63); **R. Bullock**: "Great moreover was that which accrued to me as the outcome of (his) love of me"(The story..., p. 40); **E. Hornung**: "Gewaltig war, was mir (nur) mir zuliebe zugeteilt wurde" (Meisterwerke..., S. 28).

Võib-olla on kirjutaja tõesti vahele jätnud kolmanda isiku meessoost pronoomeni f (siis oleks "tema armastusest"). Pole välistatud ka **J. Barnsi** oletus, kes arvab, et jj n mrj.t.j ("tuli armastusest minu vastu") tähendab "armastatud", "proteežeritud" jne, kus esimese isiku meessoost pronoomen (j) ei ole siiski asesõna, vaid hoopis determinatiiv (**Barns, J.** Some readings and interpretations in sundry egyptian texts. - Journal of egyptian archaeology, vol. 58, 1972, p. 161).

171 B86 tekstis seisab "võõras maa" (h'ś.t), Ashmoleani fragmendis aga "hõim" (whjj.t); vt **Barns**, Ashmolean..., R 38; vrd samuti op.cit. p. 9.

172 Erinevalt B87 põhitekstist, seisab Ashmoleani versioonis sõna "hõim" järel mitte ainult inimesi, vaid ka võõrast maad kujutab determinatiiv (vt **Barns**, Ashmolean..., R 38).

173 Sõna "valitseja" (hk') järel ei ole kullikujulist determinatiivi (vt viide 57). **G. Lanczkowski** oletab minu arvates päris põhjendatult, et hk' (kirjapilt kujutab karjasekeppi ja istuvat meest) on arvatavasti suguluses sõnaga "ega" ("karjane"). Täpsemalt: "Das offenbar mit dem Bedauye-Wort "ega" ("Hirt") verwandte Wort hk' , zu dessen früher Bedeutungsgeschichte **Hermann Junker** wesentliche Beiträge gegeben hat, wird im Mittleren Reich mit singularischem Genitiv normalerweise zur Bezeichnung eines Machthabers eines größeren oder kleineren Territoriums gebraucht" (vt **G. Lanczkowski**, Die Geschichte vom Riesen Goliath und der Kampf Sinuhes mit dem Starken von Retenu. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Bd. 16, 1959, S. 218).

174 Osa uurijaid tõlgib sõna "võõras maa" (h'ś.t) kui "kõrb"; mõlemad on põhimõtteliselt lubatavad. Vt WB, Bd. III, S. 234.

175 Ashmoleani ostrakonis puudub 1. isiku asesõna (**Barns**, Ashmolean..., p. 9, R 39).

176 **A. Gardiner** arvab, et jutustuse autor on üle viinud Lõuna-Palestiina poolnomaadide olustiku Põhja-Süüriasse (**Gardiner,** Notes..., p. 167). Piimaroogade kohta vrd viide 67. Lähemalt teema kohta vt **H.G. Fischer**, Milk in everything cooked (Sinuhe B91-92). - Varia. Egyptian Studies, vol. I, 1976, p. 97-100.

177 Sõna-sõnalt "tegin" (ir.n.j).

178 Sõna (rnp.t) esineb juba püramiiditekstides (WB, Bd II, S. 429). Selle tähistusel oli üldine, vähem konkreetne tähendus. Daatumites kasutati teist aastat tähistavat sõna h'.t - sp (WB, Bd. III, S. 26). Sama põhimõte kehtis ka päevadę kohta. Päeva mõiste tähistamiseks oli egiptlastel mitte vähem kui kolm erinevat sõna, sealhulgas nii astronoomilise päeva kui ka kuupäeva üles märkimiseks (lähemalt vt **Otto, E.** Zeitvorstellungen und Zeitrechnung im Alten Orient. - Studium Generale, Bd. 19, 1966, S. 743-751). Väljend on üheks tõenduseks egiptlaste heast ajatajust ja keele väljendusrikkusest mitmekesise elukogemuse iseloomustamisel.

179 Kuigi determinatiiv osutab poistele ja tüdrukutele, mõeldakse siin vana hea semiidi tava järgi just poeglapsi.

180 Sõna-sõnalt "tugevaks" (nht). Determinatiiv kujutab mehi.

181 Ashmoleani versioonis seisab sõna "hõim" (whjj.t) järel võõrast maad tähistav determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., R 40).

182 Determinatiiv viitab meestele ja naistele. Lõigust võib välja lugeda, et Sinuhe juures ei peatunud ainult egiptlased. Siingi käitub Sinuhe vastavalt egiptuse külalislahkuse nõuetele, mis kehtisid ka välismaal. On tähendusrikas, et viidatakse kaunis elavale liiklusele. Algselt tähendas sõna "inimesed" (rmṯ.w) ainult egiptlasi (vrd WB, Bd. II, S. 422). See arusaam ulatus tagasi aega, mil jumal Gebi valitsemise ajal eraldati maa (Egiptus) taevast. Selle sõnaga võidi tähistada meest eraldamaks teda naisest, noorukist või võõramaalasest. Vana Riigi lõpul loodud "Ipuveri manitsustes" öeldakse seoses võõramaalaste sissetungiga Põhja-Egiptusesse, et "mägismaa elanikud (h'.śtjw) on igalpool saanud rmṯ", mis vihjab minu arvates nii "egiptlastele" kui "inimestele" (sõnastik esitab neid sünonüümidena).

Juba Vana Riigi ajal ei kujutanud egiptuse kunstnikud naaberrahvaid nagu nuubialasi (nhsj.w), aasialasi (ᶜ'm.w) ja liibüalasi (ṯmh.w), kes möödapääsmatu korreldaadina egiptlaste (rmṯ.w) juurde kuulusid, mitte ainult riiete ja soengute, vaid ka rassitunnuste alusel, mida anti edasi täpsetes ning iseloomulikes vormides, kõikidest egiptuse kunsti stiilikaanonitest kinni pidades (vt lähemalt **Morenz**, Ägyptische..., S. 49-52; **Wolf, W.** Die Kunst Ägyptens. Gestalt und Geschichte. Stuttgart, 1957, S. 211). Erinevate rahvustunnuste varajase kindlakstegemise alusel ja tihedama läbikäimise tulemusel teiste rahvastega ilmus egiptlastel Keskmise Riigi ajal inimkonna mõiste (rmṯ.t ; vt WB, Bd. II, S. 424). Keskmise Riigi alguseks lõdvenes samuti "inimese" ja "egiptlase" vaheline seos, nüüd vajas see mõningast täpsustust. Nii mainides oma rahvuskuuluvust, kõneleb Sinuhe "Egiptuse inimestest" (rmṯ. w km.t) s.t. egiptlastest (vt viitele 78 järgnenud lause; **S. Morenz** ei välista võimalust, et siin on tegemist eelkõige egiptlastega,

mitte aga Sinuhe taoliste emigrantidega (Ägyptische... , S. 51; vt samuti viide 78). Uue Riigi ajal tõstsid egiptlased muidugi end teiste rahvaste seas esile, kuid sõnaga rmṯ hakati nüüd märkima isegi sõjavange "röövitud inimesed" (rmṯ.w kfᶜ.w); (**Morenz**, Ägyptische..., S. 51).

Amenhotep IV (Ehnaton) 1364-1347 a. eKr, lähtudes tema enda poolt väljatöötatud monoteistliku jumala Atoni (itn) universaalsusele püüdlevast iseloomust, deklareeris kõikide rahvaste ja keelte võrdväärsust nende looja ees. Atoni maailmajumala iseloom mõjutas egiptuse rahvausundit ka pärast Ehnatoni valitsemise lõppu; selle mõjul arvati nn "Väravateraamatus" (Uue Riigi ajal loodud "teispoolsusejuht") Ra ja Horose poolt loodud ja kaitstud "karja" (ᶜw.t) hulka nii egiptlased kui ka võõramaalased (vt **Hornung, E.** Grundzüge der ägyptischen Geschichte. Darmstadt, 1978, S. 99). Kuigi Ehnatoni rahvaste võrdväärsuse printsiip kadus tema surma järel, säilis tinglikult öeldes võrreldavuse alus. Kõikidest universalistlikest tendentsidest (sealhulgas templite ehitamisest välismaale) hoolimata jäi egiptuse religioon siiski rahvusususndiks, ta ei muutunud kunagi maailmareligiooniks.

Egiptlased, nähes somaatilisi ja füsiognoomilisi erinevusi enda ja oma naabrite vahel, olid suhteliselt tolerantsed teiste rahvaste suhtes. Egiptlastele oli võõras dogmaatiline ksenofoobia. "Inimesed" olid sõltumata rahvusest kõik need, kes elasid Egiptuses. Kui võõramaalane asus elama Egiptusesse, kõneles egiptuse keelt, riietus egiptuse kommete kohaselt, tunnistas oma endise kodumaa jumalate kõrval ka egiptuse jumalaid, siis võis ta rahulikult Egiptuses elada, vahel tõusta isegi kõrgele positsioonile. Eriti suured võimalused avanesid välismaalaste ees Uue Riigi ajal (pole juhuslik, et Joosepi lugu käsitleb just selle perioodi sündmusi). Kuid juba Vana Riigi ajal asustati või asus elama võõramaalasi Egiptusesse. Nii värvati "rahustatud nuubialasi" korravalvuriteks (võrdle Ateena sküütidest politseinikega?); alates Keskmisest Riigist ilmub arvukalt aasia päritoluga käsitöölisi. Üldiselt oli Egiptuses elavatel muulastel niisugused reaalsed eneseteostuse võimalused, mida näiteks meile nii lähedases Ateenas asunud teiste kreeka poliste kodanikel (barbaritest rääkimata) ei olnud isegi teoreetiliselt. Tuletagem vaid meelde, kui palju tüli ja pahandust oli populaarsel Ateena riigijuhil Periklesel oma Mileetosest pärit naise (kreeklanna!) Aspasia pärast. Egiptlaste rahvustunne ei olnud nii väiklaselt alalhoidlik. Ilmselt said nad seda endale ka lubada, sest erinevalt klassikalisest Ateenast oli Egiptuse kultuuriline üleolek oma naabritest (Palestiina, Nuubia, Liibüa) ja teiste kultuuride assimileerimise võime väljaspool igasugust kahtlust. Seepärast võib väita, et egiptuse rahvustunne ei põhinenud niivõrd usulis-poliitilistel või rahvuslikel, kui kultuurilis-geograafilistel alustel (see tendents ilmneb selgelt juba Keskmisest Riigist alates).

E. Otto on õigustatult tähendanud, et jutustuses esineb didaktilise ja biograafilise kirjanduse fraseoloogia, kusjuures suure osavusega on välja valitud Sinuhe situatsioonile sarnased motiivid. Tervikuna osutab see asjaolule, et Sinuhe olles välismaal aasialase rollis järgneb kodumaal omandatud kogemusele ja eetilistele tõekspidamistele, mida nagu näeme, tunnustati ka Kaananis.

183 Esimene lause ("Ma andsin vett janusele") on iseloomulik paljudele autobiograafilistele raidkirjadele Vanast Riigist alates. Teine lause ("Ma juhatasin eksinu õigele teele") on kahemõtteline; seda võib mõista nii ülekantud kui ka sõna-sõnalises tähenduses; siin on eelistatud viimast tõlgendust. Sarnased laused esinevad kirjanduses väga sporaadiliselt alates "Sõnaosavast talumehest" kuni Ptolemaioste ajani. Kolmas lause on teada ainult "Hümnist Senusert III-le"; ülikute enesekohastes biograafilistes raidkirjades see sõnaseos ei ole täheldatav (vt **Otto**, Die Geschichten..., S. 108). Võib-olla tuleneb väljend ("aitasin röövitut") ilmumine seotud Sinuhe Kaanani-elu praktikaga.

Esitaksin mõned iseloomulikumad autobiograafiates esinevad elutarkused. Vt **Schmidt, H.** Wesen und Geschichte der Weisheit. Eine Untersuchung zur altorientalischen und israelitischen Weisheitsliteratur. Berlin, 1966: "Ich richtete die zwei Prozeßgegner so, daß sie zufrieden waren. Ich rettete den Schwachen vor dem, der stärker war als er, so gut ich es vermochte. Ich gab Brot dem Hungrigen und Kleidung dem Nackten. Ich brachte ans Land den, der kein Boot hatte. Ich begrub den, der keinen Sohn hatte. Ich machte eine Fähre dem, der keine Fähre hatte. Ich war ehrfürchtig gegen meinen Vater, liebeswürdig gegen meine Mutter, und zog ihre Kinder auf". (Nefer-sehem-Ra raidkiri; Vana Riik, 6. dünastia). Vt samuti: **Bissing, Fr. v.** Altägyptische Lebensweisheit. Zürich, 1955, S. 149; **Breasted,** Ancient..., vol. I, p. 121,161, 171; **Brunner, H.** Altägyptische Weisheit. Zürich-München, 1988. Säärased väljendid esinevad ka Uue Riigi aegsetes surnuteraamatutes. Näiteks Ani papüüruses (**W. Budge** tõlge): "I have given bread to the hungry, water to the thirsty, clothes to the naked, a boat to the shipwrecked" (**Budge, W.** The Book of the Dead. The papyrus of Ani in the Britisch Museum. New York, 1967, p. 205); vrd **Hornung**, Meisterwerke..., S. 69; **Goedicke, H.** A neglected wisdom text. - Journal of egyptian archaeology, vol. 48, 1962, p. 25-26; **Hornung, E.** Das Totenbuch der Ägypter. Zürich und München. 1979, S. 240.

184 Arvatavasti on tegemist röövretkedega oaaside piirkondadesse. "Aasialased" (šṯj.w) esinevad siin nomaadide tähenduses. Sõna järel olev determinatiiv osutab meestele.

185 **R. Bullock** on teistest erinevalt tõlkinud "kõrbed". Arvan, et selles kontekstis on minu variant siiski parem. Muide, temagi ei välista alternatiivse

tõlke "mägismaad" võimalust (vt **Bullock**, The story..., p. 44).

186 "Võõraste maade valitsejad" (hk'w h'śwt) - jutt on Aasia hõimupealikutest (vt **Alt, A.** Die Herkunft der Hyksos in neuer Sicht. Berlin, 1954, S. 37). Arvatavasti sellest terminist pärineb aasia hõime märkiv kreeka sõna "Yksos" **Manetho** on ainus antiikautor, kes neid mainib. Kuid temal ei tähista see "võõraste maade valitsejaid", vaid "karjuskuningaid". Poolteise sajandi pärast vallutasid hüksoslased suurema osa Egiptusest. "Valitsejate" (hk'.w) järel seisev sõnamääratleja kujutab mehi. Vt samuti WB, Bd. III, S. 171-173; **Galling**, Textbuch..., S. 4; **Lichtheim**, Ancient..., p. 234; **Alt, A.** Grundfragen der Geschichte des Volkes Israel. München, 1970, S. 105; **Barns, J.** Egyptians and Greeks. Bruxelles, 1978, p. 9.

187 Ashmoleani ostrakonis on erinevalt vanemast tekstist asesõna "see" väljendatud mitte pn vaid mõningast lähemat isiklikku suhtet tähendava pw kaudu (vrd viiteid 99-100; **Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 41).

188 Sõna-sõnalt "...andis" (rdj.f).

189 Ashmoleani versioonis on kirjutatud sõna "palju" (^{c}š'wt) grammatiliselt õigemini, kui vanemas B variandis (^{c}š'); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 41.

190 Ashmoleani fragmendis on "aastad" kirjutatud mitte rnp.wt (B), vaid ipw.t (**Barns**, Ashmolean..., S. 11, R 41), mida võib tõlgendada ka kui ülesannet (vt wp.t; "Einzelaufgabe"; WB, Bd. I, S. 303). Mõned uurijad on pidanud teksti mõistmise seisukohalt paremaks toetuda mitte vanemale (B 100), vaid nooremale (Ashmoleani ostrakon) versioonile; vt tõlkeid **Edel**: "Dieser Fürst von Rtnw pflegte mich seine vielen Aufträge ausführen zu lassen..." (**Galling**, Textbuch..., S. 4); **Blumenthal**: "Der Herrscher von Retenu ließ mich viele Aufträge" (Altägyptische..., S. 10); **Lichtheim**: "For this ruler of Retenu made me carry out numerous missions..." (Ancient..., p. 227); **Hornung**: "Der erwähnte Herrscher von Retenu veranlaßte, daß ich viele Aufträge von ihm ausführte..." (Meisterwerke..., S. 29).

191 B 101 tekstis on väljend "oma väeülem" esitatud mtsw n mš^{c}.f ; Ashmoleani fragmendis aga mõnevõrra laiendatud kujul iw.j m ṯsw n mš^{c}. f (**Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 41).

Mõningad teadlased toonitavad Sinuhe ametis viibimise sunniviisilist iseloomu (**Blackman**, The some..., p. 36; Hrestomatija..., c. 46). Ma ei ole nende arvamusega nõus, sest teksti põhjal ei saa sellist oletust teha.

192 Olustik meenutab vanatestamendiaegseid hõimudevahelisi kokkupõrkeid.

193 Autor kasutab siin sõna "viima" (in) vägivaldse tegevuse tähistamiseks. Varem toimis nõnda niiviisi Sinuhe suhtes Ülem-Retenu valitseja Nenši (vt viide 73).

194 Ashmoleani ostrakonis on väljendi "röövisin ta kariloomi, viisin ära ta elanikke" asemel "röövisin nende kõiksugu kariloomi, viisin ära nende kõiksugu elanikke" (**Barns**, Ashmolean..., p.11, R 42).

195 Ashmoleani tekstis on see sõna kirjutatud grammatiliselt õigemini (nhm.n.j), kui B alustekstis (vt **Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 42).

196 Ashmoleani fragmendis on "nende toidu" (wnm.t.śn) asemel kirjutatud "nende kõiksugu toidu" (wnm.t.śn nb.t); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 42; vrd B104.

197 Ashmoleani variandis on lihtsalt üks märk vahele jäetud; vrd śm'.j (**Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 42) ja śm'.n.j (B).

198 Sõna-sõnalt "inimesi temas" (rmṯ im.ś). Ashmoleani versioonis on "inimesi nendes" (rmṯ im.śn ; **Barns**, Ashmolean..., R 42). Siin on otseselt nimetatud Sinuhe vaenlasi-asiaate "inimesteks" (vt viide 182).

199 Ashmoleani ostrakonis puudub see sõna (vt **Barns**, Ashmolean..., p. 11, R 42).

200 Sinuhe sõjakäikudes võib leida teatud paralleeli Senusert I vägitegudega; loomulikult on vaarao teod efektsemad (vrd viiteid 110-132).

201 Sarnased väljendid esinevad ka Una autobiograafias (Vana Riik, VI dünastia; vt **Breasted**, Ancient..., vol. I, p. 142, § 310).

202 "Oma lapsed" (ḫrd.w.f) - vrd viiteid 39 ja 162. Determinatiiv kujutab mees- ja naissoost isikuid. Ashmoleani ostrakonis on laste asemel kirjutatud "oma hõim" (whj.t.f), kusjuures sõnamääratlejad kujutavad mehi ja naisi ning ühte võõrast maad. (**Barns**, Ashmolean..., p.11, R 43). Sarnane vahetus on Ashmoleani tekstis juba esinenud (vrd viiteid 162-163). Vt ka WB, Bd. I, S. 346, kus whj.t tähendab "Stamm der Beduinen Syriens".

203 Arvatavasti üks Nenšist sõltuv hõimupealik. Sotsiaalselt seisundilt oli ta Sinuhega enam-vähem võrdne. Huvitav, et Sinuhe ei nimeta oma vastast kordagi nimepidi.

204 Esitati väljakutse kahevõitlusele. Edasi järgneb maailmakirjanduse üks vanimaid kirjeldusi kahe inimvägilase vaheliset võitlusest, mis oma vaimult meenutab Taaveti ja Koljati heitlust. **E. Edel** arvab, et kahevõitluse stseen kuulub varasemasse aega, kuid kompositsiooniliselt on parem just siin (**Galling**, Textbuch..., S. 4).

Egiptuse kujutavas kunstis ja kirjanduses esinevad mõned kahevõitluse kirjeldused, kusjuures egiptuse võitlejad demonstreerivad alati oma selget üleolekut vastastest. Selles suhtes on "Sinuhe jutustus" heaks näiteks.

Samas on peaaegu täiesti tundmatu vaarao duelli motiiv. Neid stseene, kus vaarao hävitab rohkearvulisi vaenlasi, ei saa kahevõitlusena võtta, sest vastased ei kujuta neist palju võimsamale kuningale reaalset ohtu. Siingi kajastub ürgne hävitav võidumotiiv, mis ei luba kujutada vaaraoga võrdseid

vastaseid. Kuningas on võidumees *a priori* , kes maailmakorda kõikide ohtude vastu kaitseb ja kindlustab (vt lähemalt **Decker**, Die physische..., S. 34-37).

205 Sõna "telk" esineb juba Vana Riigi tekstides (WB, Bd. III, S. 368; 464), kuid tekstis seda väljendav kirjamärk (i'.w) ilmus Keskmise Riigi ajal (WB, Bd. I, S. 81).

206 Täpsemalt "välja mineja" (prj). Ilmselt tähistas sõna enam-vähem võrdseid vastaseid, kes oma sõjaleerist või peatuskohast väljudes võitlevad üksteisega. Kuid ei "Sinuhe jutustuse" ega Vana Testamendi traditsioonis (1Sam 17:8 - 18:5) pole tegemist lahingut otsustava kahevõitlusega. Sõnal prj on pigem topograafiline varjund, tähistamaks kahe vaenuliku laagri vahel kokku saanud vastaseid (vt lähemalt **Donner, H.** Zum "Streitlustigen" in Sinuhe B 110. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 81, 1956, S. 61-62).

207 Vanas Testamendis iseloomustatakse Taaveti vastast samuti võitmatu vägilasena (1Sam 17:4-8; vt **Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 214).

208 Sarnane väljendikombinatsioon on juba esinenud (vt viide 46).

209 Arvatavasti oli Retenu jõumehe väljakutse esitatud üleolevas, praalivas toonis, nagu "Iliase" kangelaste Parise ja Hektori pöördumises oma vastaste poole.

210 **H. Grapow** on tõlkinud "dieser Herrscher" (Der stilistische..., S. 50). Leian, et tekstis olev asesõna "too" (pf) on selle koha jaoks siiski sobivam. Sinuhele küllap ei meeldinud Nenši pärimised (vrd viiteid 99-100). Ashmoleani ostrakonis on tõenäoliselt kirjutatud "see" (pw); **Barns**, Ashmolean..., p. 12.

211 Ka Vanas Testamendis peab hiljem võitjaks osutunud kangelane nõu temast kõrgemal seisva valitsejaga (1Sam 17:31-37; **Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 214).

212 Võimalik, et siin on mõeldud mitte väravaid, vaid ust. Sõna (ś') võimaldab säärase tõlgenduse (WB, Bd. IV, S. 13). Vrd BR, in nt pw wn.n.j ś'.f ja Ashmoleani in iw ink pw wn hr ś'.f (**Barns**, Ashmolean..., p. 12, R 45).

Mõned egüptoloogid on tõlgendanud seda väljendit Retenu pealiku maja naistepoolse osana. Vt **Blumenthal**: "Verhält es sich etwa so, daß ich sein Frauenhaus geöffnet..." (Altägyptische..., S.11; 43); **Edel**: "Habe ich (etwa) sein Frauengemach geöffnet" (**Galling**, Textbuch..., S. 5); **Lichtheim**: "Have I ever opened his back rooms" (Ancient..., p. 227).

213 Sinuhe osutab oma võõramaalase staatusele ja pärismaalase kadedusele.

214 Tegemist on kahe eri tõugu härjaga (**Blumenthal**, Altägyptische... S. 44).

215 Egiptuse kirjandusele iseloomulike vastandpaaridega kirjeldab peategelane oma elu võõras keskkonnas aasialaste keskel, (vrd **Grapow,** Der stilistische..., S. 51; **Blumenthal,** Altägyptische..., S. 43).

216 Toonitatakse keelelis-kultuurilist erinevust. Egiptlaste vastandamist rändhõimudele esineb ka teistes Keskmise Riigi aegsetes ilukirjandusteostes, nagu Näiteks "Hümnis Senusert III-le", "Neferti ettekuulutuses", "Elutarkuses Merikarale" (**Turajev,** Egipetskaja literatura..., 1920, c. 71-77). Tõsi küll, eksisteeris terve rida tingimusi, millede täitmine võis muuta egiptlaste suhtumist võõramaalastesse (vt viide 182).

Fraasi mõte on lähedane **Platoni** seisukohale, mille järgi hellenid ja barbarid on juba oma loomult vaenlased (**Müller, R.** Menschenbild und Humanismus der Antike. Leipzig, 1980, S.112; vt samuti: **Dörrie, H.** Die Wertung der Barbaren im Urteil der Griechen. Knechtsnaturen? Oder Bewahrer und Künder heilbringender Weisheit? - Festschrift an H. Stier. München, 1975, S. 147-175).

217 **J. Barns** võrdleb seda kõnekäändu analoogilise fraasiga ("papüürus ei kasva mäe otsas") Leideni papüürusest. Nii nagu Niiluse delta soodes kasvav papüürus ei saa võrsuda mägedel, nii ei tunne ka egiptlane ennast koduselt välismaal (**Barns,** Ashmolean..., p. 13).

218 Sõna "härg" (prj) kirjapilt on peaaegu täiesti sarnane sõnaga "vägilane" (vt viide 206); erinevused on ainult determinatiivides (üks kujutab härga, teine aga meest). Võib-olla on siin tõesti tegemist üksikvõitleja mõiste ülekandmisega loomariiki. **H. Donner** pakub siinkohal omapoolset parafraseeritud tõlget, kus parallelism membrorum on sünteetiliselt muutunud: "Ebensowenig wie einen Kampflustigen Stier gibt es einen Einzelkämpfer, der zu fliehen pflegt, wenn er sich mit ihm (dem Gegner) messen will." Kuid samal ajal märgib ta, et tõlkekatse on siiski vaieldav, kuna see on raskendatud kahe konjektuuri tõttu (**Donner,** Zum "Streitlustigen"..., S. 62).

219 "Süda" on kaks korda järjest kirjutatud kui ib (vrd. viiteid 88-89), millega võib-olla rõhutatakse südame tahtelis-intellektuaalseid funktsioone (lähemalt **Grapow, H.** Über die anatomischen Kenntnisse der altägyptischen Ärzte. Leipzig, 1935, S. 14).

220 Raske on kindlaks teha, millist jumalat (ntr) peab Sinuhe silmas (**E. Otto** poleemilise hüpoteesini veel jõuame). **J. Vergote** arvates tähistab ntr anonüümset jumalust, kes võib mõnikord esineda lokaaljumalana või kuningana. Seevastu **W. Barta** on seisukohal, et see sõna märgib anonüümset üldjumalat (**Williams, R.** The sages of Ancient Egypt in the light of recent scholarship. - Journal of American Oriental Society, vol. 101, 1981, p.11). On olemas ka teisi arvamusi, kuid ntr'i probleem on ikka veel lahtine. Teema

kohta vt **H. Goedicke**, Sinuhé's self-realization (Sinuhe B113-127). - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 117, 1990, S. 138; **E. Otto**, Monotheistische Tendenzen in der ägyptischen Religion. - Welt des Orients, Bd. 2, 1955, S. 99-112; **S. Morenz**, Die Heraufkunft des transzendenten Gottes in Ägypten; **G. Posener**, Sur le monothéisme dans l'ancienne Égypte. - Mélanges bibliques et orientaux en l'honneur de M. Henri Cazelles, Paris, 1981, S. 347-351.

221 Lähenev kahevõitlus Retenu vägilasega on tähtsaim sündmus Sinuhe emigrandielus, piirsituatsioon, kus otsustatakse tema edasine saatus. Sinuhe ei kahtle (vähemalt sõnades) oma võidus, võitlus annaks Jumalale otsustusvõimaluse ja tema võit oleks seega tema vastus Sinuhele.

Kõik see kajastub ka Sinuhe vastuses Nenšile. Viimaseid sõnu ("Kas siis Jumal ei tea, mis talle määratud on?") peab **E. Otto R. Moftahi** seisukohale toetudes Sinuhe palveks. See oleks siis tihedalt seotud Uue Riigi aegsete palvetega, mis algasid jumalust tegutsemiseks üleskutsuva retoorilise küsimusega (**Otto**, Die Geschichten..., S. 109). Leian siiski, et tegemist on palvega. **W. Beyerlin**, Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Göttingen, 1975, S. 56-63; **Morenz**, Ägyptische..., Kapitel III, IV, VII; **Morenz**, Gott..., Kapitel II-III). Egiptlase palvel oli üldiselt väga range, kuid mitte kanooniline vorm. On huvitav märkida, et Keskmise Riigi aegses eetilisi küsimusi käsitlevas kirjanduses (eelkõige just õpetustes ja autobiograafiates) neid praktiliselt ei esine. Arvukalt ilmuvad nad alates Uuest Riigist. Täiendavalt vt **F. Heiler**, Das Gebet. Leipzig, 1923.

222 Vrd erinevaid tõlkeid - **Blumenthal:** "In der Nacht bespannte ich meinen Bogen" (Altägyptische..., S.12); **Grapow**: "Die Nacht vollbrachte, bespannte ich meinen Bogen" (Der stilistische..., S. 53); **Simpson**: "I spent the night stretching my bow" (The literature..., p.64); **Bullock**: "I spent the night stringing my bow" (The story..., p. 54); **Lichtheim**: "At night I strung my bow" (Ancient..., p. 228); **Lefebvre**: "Pendant la nuit, je bandais mon arc" (Romans..., p. 13).

W. Decker väljendab oma uurimuses teistsugust seisukohta. Tema arvates k'ś (esineb juba Püramiidide tekstides) tähendab mitte "pingutama", vaid hoopis kindlat *terminus technicust* "siduma". Viimane leidis kasutamist laevaparandusest. "Pingutamist" tähistasid teised sõnad (pḏ'ith); vt **Decker**, Die physische..., S. 117-118. Peale selle on mõttekas pingutada vibu vahetult enne kahevõitlust.

Sõnastik ei anna ühest vastust sellele küsimusele. k'ś tähendab nii "pingutama" kui ka "siduma" (WB, Bd. V, S. 13).

223 Vrd tõlkeid. **Blumenthal**: "Machte meinen Dolch scharf" (Altägyptische..., S. 12); **Edel:** "Ich lockerte meinen Dolch" (**Galling**,

Textbuch..., S. 5); **Hornung**: "Schärfte meinen Dolch" (Meisterwerke..., S. 30); **Simpson**: "I gave play to my dagger" (The literature..., p. 64); **Bullock**: "I took out my dagger" (The story..., p. 54); **Davies**: "I gave an edge to my dagger" (Reading..., p. 46); **Lichtheim**: "Practiced with my dagger" (Ancient..., p. 228).

224 Ka Vana Testamendi loos Taaveti ja Koljati kahevõitlusest kirjeldatakse hilisema võitja ettevalmistusi kahevõitluseks (vt 1Sam 17:38-40; **Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 214).

225 Sõna "tulema" on väljendatud vana perfekti naissoo vormis (ij.t) osutades sellega kohanimele Retenu (rṯnw); vt **Bullock**, The story..., p. 54. Sõna järel võõrast maad kujutav determinatiiv viitab mingile regioonile (tõenäoliselt Retenus elavate hõimude territooriumile). Kuid kontekstist tuleneb otseselt, et mõeldud on siiski inimesi. Seda kinnitab ka Ashmoleani ostrakon, kus võõrast maad tähistava determinatiivi ees seisab inimesi (mehi ja naisi) kujutav determinatiiv. Vt **Barns**, Ashmolean..., p. 13, R 50. Vrd samuti **Vandersleyen, Cl.** Sinouhé B 221. - Revue d'égyptologie, t. 26, 1974, p. 118.

226 Sinuhe oli juba võitluseks valmis. Sarnane situatsioon esineb ka Taaveti ja Koljati kahevõitluses (1Sam 17:41-47; **Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 214).

227 Sõna-sõnalt "Andsin end tema lähedale" (rdj.n.j wj m h' w f).

228 Tähistatud kui ḫ'tj - süda (vt viide 89).

229 Võib-olla oleks õigem tõlkida "abielunaised" (sõna-sõnalt "abielumeeste naised"; hm.wt t'.w; vt WB, Bd. V, S. 345; WB, Bd. III, S. 76). Tõenäoliselt tohtisid naistest ainult abielunaised seda kahevõitlust pealt vaadata. Vrd mõningaid tõlkeid: **Blumenthal**: "Die verheirateten Frauen jammerten" (Altägyptische..., S. 12); **Bullock**: "The wives of the men jabbered" (The story..., p. 55-56); **Edel**: "Die verheirateten Frauen seufzten" (**Galling**, Textbuch..., S. 5).

230 Kirjutatud on 'ib-süda (vt viide 88). Kunstilistest kaalutlustest lähtudes on süda kirjutatud erinevalt kahel korral.

231 Vastased olid veel teineteisest küllalt kaugel ja seepärast otsustas aasialane lõpetada Sinuhe elu vibu ja nooltega. (vt täpsemalt **Grapow**, Der stilistische..., S. 56). Kui kohalik laskis Sinuhet vibust, siis pidi ta maha panema kilbi, viskeodad ja kirve, mis segasid laskmisel. **M. Lichtheim** aga arvab, et ᶜḥᶜ.n (minul "seejärel") tähendab "seisma" (sõnastik ja grammatika põhimõtteliselt lubavad seda). Lastes vibust, hoidis Retenu vägimees kilpi ja kirvest ülestõstetud käes. Verb "langema" (br) käib ainult viskeodade kohta. Seepärast peab **Lichtheim** paremaks lisada omalt poolt ühe tegusõna ning tõlgib: "He (raised) his battle-axe and shield, while his armful of missiles

fell toward me" (Ancient..., p. 228-234). Minu meelest on säärane kiire manööver raskesti teostatav.

Sinuhel olid pistoda, vibu ja nooled, kuid puudusid kilp ja sõjakirves.

232 Võib-olla on see lauselõik hilisem interpolatsioon, sest ta mõnevõrra hälbib tegevuse dünaamikast (vrd **Barns**, Ashmolean..., R 53).

233 Pärast esimest ebaõnnestumist ei jäänud Retenu vägilasel muud üle, kui minna *va banque*. Maast ülestõstetud kirves oli arvatavasti tema relvaks.

234 Mõned egüptoloogid asendavad "kaela" sõnaga "kukal". Vrd **Edel**: "Ich durchschoß ihn, so daß mein Pfeil in seinem Nacken steckte" (**Galling**, Textbuch..., S. 5).

Nagu näeme, lootis ka Sinuhe peamiselt oma vibule ja nooltele. Vibu oli levinud relvaks egiptlaste juures juba eeldünastilisest ajast alates (**Wolf, W.** Die Bewaffnung des altägyptischen Heeres. Leipzig, 1926, S. 15; **Bonnet, H.** Die Waffen der Völker des Alten Orients. Leipzig, 1926, S. 118; **Helck, Otto**, Kleines Lexikon..., S. 406).

Taaveti ja Koljati kahevõitluses on viskerelvadel samuti tähtis koht (1Sam 17:48-51).

235 Taavet tappis vilist Koljati, tolle enda relvaga (mõõgaga; vt 1Sam 17:51-52; samuti **Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 214).

W. Helck on väljendanud seisukohta, et "Sinuhe jutustuse" ja Vana Testamendi pärimuse vahel eksisteerib seos, kus egiptuse kirjandusteos on mõjutanud ajaliselt nooremat kirjandustraditsiooni (vt **Helk, W., Otto, E.** Lexikon der Ägyptologie, Bd. 1, Wiesbaden, 1972, märksõna "Altes Testament"). **H. Donner** on samasugusel seisukohal, kirjutades muuhulgas: "Die Erzählung vom David - Goliath-Kampf ist in Stoff und Gestaltung von der Geschichte des Sinuhe - Zweikampfes abhängig" (Religion in der Geschichte und Gegenwart, Bd. V, Tübingen, 1961, S. 339).

Nii ühest otsustust ei julgeks siiski teha, sest ei ole sugugi välistatud, et "Sinuhe jutustuse" ning Taaveti-Koljati kahevõitluse näol on tegemist kahe iseseisva kirjandustraditsiooniga. Pealegi on ajaline distants liiga suur selleks, et eeldada otsest vahetut kontakti ("Sinuhe jutustus" on loodud II aastatuhande alguses eKr, seega lahutab seda Vana Testamendi pärimusest peaaegu tuhat aastat). Sealjuures ei taha ma väita, et kultuurilis-kirjanduslik läbikäimine Egiptuse ja Palestiina vahel puudus üldse (ka pärast heebrealaste Kaananimaa vallutust). Vastupidi, kunsti- ja kirjanduslembelise kuninga Saalomoni valitsemise ajal (ca 950 eKr) oli egiptuse kirjanduse tundmine ja tõlkimine moes. Kuid see puudutas eeskätt just Uue Riigi ajal loodud didaktilist ja prohvetlikku kirjandust. Väga populaarne oli näiteks "Amenemope elutarkus". Mõnes Saalomoni ütluses on tunda egiptuse eeskujusid.

G. Lanczkowski on samuti puudutanud seda küsimust. Ta osutab, et suur ajaline vahe Sinuhe teate ja Taaveti-Koljati võitluse vahel lubab, arvestades struktuurilist sarnasust, mõelda ühele kirjandustraditsioonile.

Muidugi, eksisteeris küllalt elav kirjanduslik side Iisraeli ja Egiptuse vahel, eelkõige tarkuskirjanduse ja prohvetliku kirjavara näol. Kuid antud juhul tuleb Koljati-jutustuse ajalooline väärtus siiski elimineerida. Ka "Sinuhe jutustuse" ajalooline väärtus on tema arvates vaieldav. Kusjuures mõlema jutustuse kahevõitluse tüüp esitab kirjanduslikust traditsioonist sõltumatuid paralleele.

Kahevõitluse tava ei ilmunud Ees-Aasiasse esmakordselt koos "mererahva" vilistidega. See oli kohalik traditsioon (**Lanczkowski**, Die Geschichte..., S. 216-217). Lähemalt teema kohta vt **E. Blumenthal**, Zu Sinuhes Zweikampf mit dem Starken von Retenu. - **M. Görg** (Hrg.), Fontes atque pontes. Eine Festgabe für H. Brunner. Wiesbaden, 1983, S. 42-47; **G. Fecht**, Sinuhes Zweikampf als Handlungskern des dritten Kapitels des Sinuhe-Romans - Studien zur Sprache und Religion Ägyptens, Bd. 2, Göttingen, 1984, S. 465-484; **P. Berens**, Sinuhe B 134 ff oder die Psychologie eines Zweikampfes. - Göttinger Miszellen, H. 44, 1981, S. 7-11. **J. Bainesi** arvates on kahevõitluse stseen tekstis selge võõrkeha, mida võidi üle võtta Ees-Aasia allikast (**J. Baines**, Interpreting Sinuhe. - Journal of egyptian archaeology, vol. 68, 1986, S. 36).

236 Ashmoleani ostrakonis on tähistatud mitmuses "kõik aasialased" (^{c}m.w nb ; vrd WB, Bd. I, S. 167), kusjuures erinevalt B-tekstist kujutab determinatiiv mitte meest, vaid mehi ja naisi (**Barns**, Ashmolean..., R 54).

Aasialaste nimetusel (^{c}'m) on mõnevõrra üldisem iseloom (vt viide 58), märkides erinevaid Ees-Aasia hõime ja rahvaid. **B. Kemp** toonitab, et termin "aamu", "aasialased" laienes ida kõrbe rahvastele (**B. G. Trigger, B. J. Kemp, D. O'Connor, A. B. Lloyd**, Ancient Egypt. A social history. Cambridge, 1983, p. 142).

237 Mont (mnṯw) - päikeseketta ja sulgedega ehitud kullipäine võitlusening sõjajumal, keda austati ka Medamudis ja Todis. "Teeba isandana" oli 11. dünastia (2040-1991 eKr) kaitsejumal. 2. aastatuhande alguses eKr tema tähtsus vähenes Amoni esilekerkimise tõttu. Siiski oli Karnakis pühendatud üks tempel Montile Medamudis ja Hermontis (alates 30. dün.) austati valget püha härga (Buhis) "Monti elava kujutisena".

Sinuhe tänab oma võidu eest just egiptuse jumalat, kes osutus kohalikest jumalustest tugevamaks. **J. G. Griffiths** kirjutab sel puhul: "The god is not named, but just before this, at the moment of victory, Sinuhe says: "I gave praise to Mont", refering to the well-know god of warlike prowess. A deity of wider powers is probably envisaged as the one who ordained the

whole course of events" (**J. G. Griffiths**, Intimations in egyptian non-royal biography of a belief in divine impact on human affairs. - Pyramid studies and other essays presented to J.E. S. Edwards. London, 1988, S. 93).

238 **W. Davies** pakub järgmist tõlkevarianti: "I gave praise to Montu, his (Montu) servants celebrated a triumph through him" (**Davies**, Readings..., p. 47).

239 Kasutatud on üldist jumalatähistust (nṯr). Põhitekstis (B) on jumal rõhutatult kirjutatud ainsuses. Ashmoleani ostrakonis seisab jumalat tähistava kirjamärgi taga kullikujuline determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., R 56).

Tõenäoliselt ei peeta silmas jumal Monti, kes andis Sinuhele võidu aasialaste üle, vaid jumalat, kes määras Sinuhe põgenemise ja faktilise pagenduse.

240 Sõna-sõnalt: "Täna on ta süda pestud" (mjn ib.f ʿᶜ).

241 Väljend "oma olukorra pärast" (n h'.w.f) ei esine peale "Sinuhe jutustuse" üheski teises egiptuse tekstis (vt WB, Bd. II, S. 478). "Sõnaosavas talumehes" tähendab h'.w "halbu asjaolusid", "katastroofilist olukorda".

Vrd tõlkeid - **Grapow**: "Wegen seiner Verhältnisse" (Der stilistische..., S. 60-61); **Blumenthal**: "Wegen seiner Verhältnisse floh ein Fliehender" (Altägyptische..., S.13); **Edel**: "Ein Flüchtling floh wegen seiner Angelegenheit" (**Galling**, Textbuch..., S. 6); **Hornung**: "Ein Flüchtling floh wegen seiner (schwierigen) Lage" (Meisterwerke..., S. 31); **Bullock**: "A fugitive fled in his time" (The story..., p. 61).

242 Mõeldud on kindlasti kuningaresidentsi ja maa halduskeskust Ittaui'd (vt viide 22; lähemalt vt **Simpson, W.** Studies in the Twelfth Egyptian Dynasty: I-II. - Journal of American Research Center in Egypt, vol. 2, 1963, p. 53-59).

Vrd samuti tõlkeid - **Blumenthal**: "(Jetzt) ist mein guter Leumund in der Residenz" (Altägyptische..., S. 13); **Edel**: "Mein Ruf ist in der Residenz" (**Galling**, Textbuch..., S. 6); **Hornung**: "(Jetzt) zeugt man für mich in der Heimat" (Meisterwerke..., S. 31); **Bullock**: "My fame is in the residence" (The story..., p. 62); **Lichtheim**: "I am famed at home" (Ancient..., p. 228).

E. Blumenthal lisab, et mtr.w (minul tegusõna "teatakse") esineb siin positiivse määratluse tähenduses ning pakub sõna-sõnaliseks tõlkeks: "Mein (Sinuhes) (gutes) Zeugnis ist in der Residenz" (Untersuchungen..., S. 311).

Alluvate ütlused oma suhetest kuningaga pärinevad peaaegu eranditult autobiograafilistest raidkirjadest ja väljendavad seepärast ametniku seisukohta. Kuningas ise või kuningaameti institutsioon on mõõdupuu kindlaksmääratud väärtussüsteemis, kus indiviidi prestiiži määrab tema lähedus kuningale.

243 Vt WB, Bd. III, S. 418: s'w "langsam gehen", "schleichen" (tõlgin "rännuteel"). Ashmoleani versioonis väljendab seda verbi šm ; (**Barns**, Ashmolean..., p. 15, R 57); s'w tegusõna kasutamisest on teada vaid üks näide ühes Vana Riigi aegses tekstis (**Livšits**, Skazki..., c.186).

Vrd tõlkeid - **Blumenthal**: "Hungrig schlich ein Schleichender" (Altägyptische..., S. 14); **Edel**: "Ein Schleichender schlich vor Hunger" (**Galling**, Textbuch..., S. 6); **Hornung**: "Ein Schleichender schleppte sich hungrig dahin" (Meisterwerke..., S. 31); **Lichtheim**: "A laggard lagged from hunger" (Ancient..., p. 228).

244 Tegemist on kõige parema linase riide sordiga (p'k.t), mis on mõnevõrra ebaharilik nähtus tolleaegset Ees-Aasia olustikku arvestades. Vt samuti WB, Bd. I, S. 499; p'k.t tähendab "feinster Leinenstoff"; "verarbeitet zu Kleidern der Vornehmen und der Götterbilder"; "zu Vorhängen der Kapelle"; "zum Überzeug des Bettes"; "Verbandstoff".

245 Seda lõiku on põhjalikumalt analüüsinud **O. Berlev**. Ta märgib, et antiteeside esimeses osas, kus kirjeldatakse Sinuhe möödunud raskusi, esineb alati liikumist tähistav verb. Sinuhe võrdleb oma põgeniku saatust teiste samasuguste põgenike eluga, keda sundisid kodumaalt lahkuma mitte oletatavad rahutused, vaid küllalt reaalsed sotsiaalsed katastroofid. Vastukaaluks neile naudib Sinuhe täisverelist elu ja ei tunne millestki puudust. Vaadeldava lõigu säärase arusaamise puhul saame ühe huvitavaima tõendi massilisest põgenemisest Egiptusest ja selle põhjustest. Mis puutub sõnasse mrjj.t (minul tähendab "teenrid"), siis sellest ei tule aru saada nii, et teenreid mitteomav inimene peab ise ringi jooksma (Sinuhel on palju käskjalgu). Ka tegusõna bt (siinkirjutajal "pages") ei tähista jooksma-liikuma, vaid jooksma - end päästma; jättes maha ameti, maja, perekonna jne (vt WB, Bd. I, S. 484). Kuid sellisel juhul muutub kogu fraasi kõla. Inimene päästab end põgenemisega seepärast, et ta ei saa kedagi teist enda asemel tööle saata. Siin on tegemist Egiptuse jaoks väga iseloomuliku situatsiooniga, nn "kuningatöödega" (ehitus, irrigatsioonitööd jne). Rasked töötingimused kutsusid esile inimeste massilise põgenemise. Põgeneti nii töökohtadelt kui ka sundvärbamise kartuses. Lause tähendus oleks seega: inimene, kes ei saa end kellegagi asendada, põgeneb hirmust, kuid Sinuhel on rohkearvuline teenijaskond (mrjjt). Seega tähistab sõna mrjjt üldiselt tööinimesi, sealhulgas ka teenreid. Sinuhe on vabastatud igasugusest füüsilisest tööst. Sõna mrjjt üheks tähendusvarjundiks on osutamine lähedasele suhtele peremehega (**Berlev**, Trudavoje..., c.99-100).

246 B-tekstis on sõna "jumal" (nṯr) kirjutatud nii ainsuses kui ka mitmuses (nṯr (w)nb). Arvatasti Sinuhe ise ei olnud kindel, milline jumal tema põgenemise määras ning kartis seepärast eksida (vrd **Morenz**,

Untersuchungen..., S. 16; **Lefebvre**, Romans..., p. 15; **Hornung**, Der Eine..., S. 160). Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud: "Iga(sugune) jumal" (ntr nb); vt **R. Koch**, Die Erzählung..., S. 55. Determinatiiv kujutab õrrel istuvat kulli.

Võib-olla on ka "Muinasjutu merehädalisest" tundmatule saarele paisatud peategelase ohverdamine jumalatele ajendatud sarnastest kõhklustest: "Valmistasin tulepuuri, tegin tule üles ja ohverdasin jumalatele" (Looming, Nr. 5, 1983, lk 653). Muinasjutu tõlgendamise kohta vt **D. Kurth**, Zur interpretation der Geschichte des Schiffbrüchigen. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 14, 1987, S. 167-179; **B. Radomska**, Die Insel des Schiffbrüchigen - eine Halbinsel? - Göttinger Miszellen, H. 99, 1987, S. 27-30; **D. Devauchelle,** Naufragé 184 - 186. - Göttinger Miszellen, H. 101, 1988, S. 21-25; **E.N. Maksimov**, Papirus N°1115 iz sobranija Gosudarstvennogo Ermitaža. - Drevnii Egipet i Drevnjaja Afrika, Moskva, 1967, c. 94-107; **E. Otto**, Die Geschichten des Sinuhe und des Schiffbrüchigen..., S. 100-111; **J. Baines**, Interpreting "The Story of shipwrecked sailor". - Journal of egyptian archaeology, vol. 76, 1990, p. 55-72; **M.-T. Derchain-Urtel,** Die Schlange des "Schiffbrüchigen". - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 1, 1974, S. 83-104; **H. Goedicke**, Die Geschichte des Schiffbrüchigen. Wiesbaden, 1974; **H. Altenmüller,** Die "Geschicte des Schiffbrüffigen" - ein Aufruf zum Loyalismus? - Miscellanea Aegyptologica. Wolfgang Helck zum 75. Geburtstag. Hamburg, 1989, S. 7 - 21; **S. Ignatov**, Some notes on the "Story of the Shipwrecked Sailor". - Journal of egyptian archaeology, vol 80, 1994, p.195-198; **W. Simpson**, "Shipwrecked Sailor". - Lexikon der Ägyptologie, Bd. 5, Wiesbaden, 1982, Sp. 619-622; **W. Westendorf**, "Die Insel des Schiffbrüchigen - keine Halbinsel". - Studies in egyptology presented to Miriam Lichtheim. Jerusalem, 1990, p. 1056-64; **B. Wainwright,** "Geberged: The Shipwrecked Sailors Island". - Journal of egyptian archaeology, vol. 32, 1946, p. 31-38.

"Sinuhe" omaga sarnane fraas esineb **Vergiliuse** "Aeneis": "Sancte deorum, quisquis es" (**Lefebvre**, Romans..., p. 15).

Sealjuures peab silmas pidama, et Sinuhe elukäiku mõjutanud jumalate arv ei saanud olla kuigi suur, sest ainult kõige võimsamatel ja tähtsamatel egiptuse jumalatel oli võime väljuda kaugele üle Egiptuse piiride (**Hornung**, Der Eine..., S. 160).

Vrd selle lausekatke erinevaid tõlkevariante - **Morenz:** "O jedweder Gott (der diese Flucht bestimmt hat)" (Untersuchungen zur Rolle..., S. 16); **Blumenthal**: "O Gott, wer immer du bist, (der diese Flucht bestimmt hat !)" (Altägyptische..., S. 14); **Edel**: "O Gott, wer du auch seiest"; (**Galling**,

Textbuch..., S. 6); **Lefebvre**: "O Dieu quel te sois" (Romans..., p. 15); **Bullock**: "O God, whoever you are" (The story..., p. 63).

R. Parant on selle väljendi põhjalikuma vaatluse alla võtnud. Ta märgib, et enamiku uurijate arvates tähistab sõna "jumal" (ntr) vähemalt mõnedes lõikudes kuningat, kuid **A. Gardineri** vastupidine arvamus tundub talle siiski eelistatavam (s.t. tegemist ei ole kuninga, vaid jumalaga; seda seisukohta jagan ka mina). Tõepoolest, kui sõna ntr tähendab kuningat, siis on ta harilikult saadetud adjektiividest ning pronoomenitest, nagu nfr ("täiuslik"), pn, pw ("see") või isegi ^{c} ("suur"), mis võib erandjuhul tähistada kuningat ka pärast Vana Riigi lõppu. Ükski neist omadustest ei ilmu hiljuti siin tsiteeritud lõikudes (vt viide 239). Sinuhe eelistab otse pöörduda Egiptuse kuninga (nśw.t n km.t) poole.

Teisest küljest tähistab ntr nb igal juhul jumalust (mul jumalat). Ashmoleani tekstis (R 56; R 59) on sõna "jumal" (ntr) saadetud õrrel istuva kulli determinatiivist, mis on nii jumalat kui ka kuningat tähistava sõna ntr järel (vrd WB, Bd. II, S. 358).

R. Parant eelistab tõlkida ntr mitte "jumal", vaid kui "jumalus". Seda teeb ta kahel põhjusel: **a)** väljendi ntr nb tõlkimine kui "Jumal, kes sa ei oleks" ("Dieu, qui que tu sois") võib edasi anda ainujumala ideed, kelle täpne loomus on tundmatu; **b)** selleks, et mitte ära segada ntr jumalat kuningaga (**Parant**, L'affaire..., p. 139-140).

Parant annab oma kirjandusliku tõlke: "Divinité (inconnue?), quelle que te sois, qui a prédéterminé cette fuite en exil" (L'affaire..., p. 301).

S. Morenzi ja **E. Otto** arvates on siin tegemist tundmatu, saatust määravat jumalaga, kes peab olema teistsugune kui kõik teised Egiptuse jumalad; ta ei ole vastandina neile piiratud kindlate funktsioonidega; tal ei ole nime, kuju ega isiklikku kultuskohta. (vrd **Otto**, Die Geschichten..., S. 107; **Otto**, Monotheistische Tendenzen in der ägyptischen Religion. - Welt des Orients, Bd. 2, 1955, S. 99-110; **Parant**, L'affaire..., p. 194). **J. Assmanni** seisukohalt on tegemist tundmatu ja varjatud jumalaga, kes aga siiski kuulub egiptuse panteoni. Ei ole täpselt teada, missugune jumalus sekkus Sinuhe elukäiku. (**J. Assmann**, Die Rubren in der Überlieferung der Sinuhe-Erzählung. - Fontes atque pontes. Eine Festgabe für H. Brunner. Wiesbaden, 1983, S. 27). Täiendavalt teema kohta vt **H. Brunner**, Name, Namen und Namenlosigkeit des Gottes im Alten Ägypten. - **W. Röllig** (Hrg.), Das hörende Herz. Kleine Schriften zur Religions- und Geistesgeschichte Ägyptens. Freiburg-Göttingen, 1988, S. 138-199; **E. Blumenthal**, Eine systematische Theologie der alten Ägypter. - Orientalistische Literaturzeitung, Bd. 83, 1988, S. 140; **S. Herrmann**, Die "Wirklichkeit Gottes" in der ägyptischen Religion. - Zeitschrift für ägyptische Sprache

und Altertumskunde, Bd. 101, 1974, S. 95-107; **H. Attiatallah**, Der Monotheismus vor Echnaton's Zeit. - Göttinger Miszellen, H. 121, 1991, S.19-24; **P. Vernus**, Le dieu personnel dans l'Égypte pharaonique. - Colloques de la Societé Ernest-Renan. Orsay, 1977, S. 143-157; **J. Assmann,** Primat und Transzendenz. Struktur und Genese der ägyptischen Vorstellung eines "höchsten Wesens". - Aspekte der spätägyptischen Religion (Hrg. W. Westendorf). Wiesbaden, 1979, S. 7-42; **D. Meeks,** Notion de "Dieu" et struckture du pantheon dans l'Égypte ancienne. - Revue de l'histoire des religions, t. 205, 1988, p. 425-446; **E. Otto,** Der Vorwurf an Gott. Zur Entstehung der ägyptischen Auseinandersetzungsliteratur. - Vorträge der orientalischen Tagung in Marburg 1950. Fachgrupppe: Ägyptologie. Hildesheim, 1951, S. 3-15; **E. Otto**, Zum Gottesbegriff der ägyptischen Spätzeit. - Forschungen und Fortschritte, Bd. 35, H. 9, 1961, S.277-280; **E. Wente**, Mysticism in pharaonic Egypt? - Journal of Near Eastern Studies, vol.41, 1982, p. 161-179.

247 Verb "määrama" (š') ilmub alates Vanast Riigist (WB, Bd. IV, S. 402). **R. Parant** märgib, et vastupidiselt "Sinuhes" väljendatud seisukohale, ei olnud haritud ringkondades (kuhu ka Sinuhe kuulus) kombeks näha šj's jumaliku vahelesegamise ega vältimatute tagajärgede väljendumist. Arvatavasti on siin tegemist lihtrahva uskumiste mõjuga, kus jumala tahte ideel oli tähtis koht.

Seevastu egiptuse ilukirjanduse tähtteostes ("Harfimängija laulus", "Misantroobi dialoogis", "Kuningas Amenemhet I õpetuses"), on vastupidiselt Sinuhe arusaamisele jumalat suurel määral ignoreeritud. "Sinuhe" kaasaegsete töödes ei kohta ainult skeptitsismi, vaid ka ilmalikku ratsionalismi (**Parant**, L'affaire..., p. 230-231).

Tõepoolest, ettemääratuse ja tegevusvabaduse probleem on juba iidsetest aegadest köitnud egiptuse kõrgintellekti (see kajastub vanaegiptuse kirjanduse ühes vanimas teoses "Ptahhotepi elutarkuses"). Ja peab ütlema, et lõplikku ja ühest vastust egiptlased ei suutnudki anda. "Sinuhe jutustusest" ja teistest allikatest teame, et lihtne eraisik seostas tegevust otsustavatel hetkedel jumaliku tahtega. Kuid see ei tähenda sugugi kogu toimuva absoluutset predestineerimist Jumala poolt; inimese aktiivsusele jääb alati ruumi, ta ei ole piiratud vormeliga nagu inscha'allah, "kui Jumal tahab" (vt lähemalt **Hornung**, Der Eine..., S. 207-208). Siinkohal oleks sobiv esitada ka **S. Morenzi** arvamus: "Die Wirkungsmöglichkeiten Gottes auf den Menschen waren mannigfaltig und ließen menschliche Mitwirkung in verschiedenem Grade zu. Wer auf diese oder jene Weise geleitet wird, ist in seiner Tätigkeit keineswegs ausgeschaltet. Die Eigenart der ägyptischen Auffassung des Schicksals, das vorzugsweise als Bestimmung eines zeitlichen Lebensrahmens vestanden wurde, schränkt aber auch von diesem

Bereiche her die menschliche Handlungsfreiheit nicht wesentlich ein" (**Morenz**, Gott und..., S. 119). 1912. a. kirjutas **A. Gardiner** sel puhul: "The influence of Fate seems to have been restricted to the thing that might happen to men, and did not extend to their actions" (**Parant**, L'affaire..., p. 194).

Valdkonnaks, kus kõigepealt kerkis üles isikliku vastutuse küsimus, oli kõlbeline kasvatus. Juba varasemates didaktilistes teostes käsitletakse seda mitmetahulist probleemi. Nii väljendatakse "Ptahhotepi elutarkuses" (loodud 3. a.-tuh. eKr) kogu predestinatsiooni problemaatika sisemist pingestatust (**Otto** tõlge): "Das Herz ist es, das seinen Herrn zu einem Hörenden oder Nichthörenden macht. Einer, den Gott liebt, ist ein Hörender; nicht kann einer hören, den Gott haßt." Nendes kahes ambivalentses, teineteist osaliselt välistavas seisukohas on esitatud küsimus vabadusest ja otsustusest ning tüüpilise inimliku vastuolulisusega sellele ka vastatud. Ühelt poolt on rõhutatud südame kaudu väljendatud tegevusvabaduse printsiipi, teisalt aga esitatakse laialt levinud uskumus inimese vahetust juhtimisest Jumala poolt. Kuid inimese otsustusvabadus ei olnud egiptlase jaoks religioossuse probleem. See oli praktilise moraali küsimus.

"Sinuhe jutustuses" peategelane ise arvatavasti usub, et ta on olnud Jumala meelevalla all, mis kaasaegsetele lugejatele võis kahtlemata pakkuda täiendavat kirjanduslikku pikanteriid (lähemalt vt **Otto**, Ägyptische..., S. 19-22). **A. Gardiner** on omalt poolt märkinud, et Sinuhe näol on tegemist erandjuhtumiga, kui peategelane vabandab oma põgenemist võõrale maale Jumala tahtega, kes määras selle põgenemise (**Parant**, L'affaire..., p. 194). **R. Paranti** seisukohale on väga lähedal **A. Gardineri** arvamus. Lähtudes verbi š'j ("määrama") analüüsist osutab ta, et siin on tegu täieliku erandjuhtumiga ("tout à fait exceptionnel") - "põgenemise" ($w^cr.t$) iseloomustamisel (**Parant**, L'affaire..., p. 194).

S. Morenz on pühendatud spetsiaalse uurimuse egiptuse "saatuse" mõistele (Untersuchungen..., S. 3-35). Tema käsitluses (mida ma põhimõtteliselt jagan) tuleneb "saatuse"-mõiste (š'w) tegusõnast "määrama" (š'j). Mõiste kui selline oli rahvausundis juba iidsetest aegadest, kuid kirjasõnas hakati seda fikseerima alles Uue Riigi perioodil. Otsustav läbimurre toimus Amenhotep IV (Ehnatoni) valitsemise ajal (lähemalt selle aja saatuse-käsitluste kohta vt **J. Perepelkin**, Perevorot Amenhotepa IV. Moskva, 1984, c. 103-104; 116-119). Egiptlastele tähendas saatus eelkõige maist eluaega, kusjuures jumalad olid selle loojad ja määrajad. Nii öeldi Amoni kohta, et ta "pikendab ja lühendab eluaega"; "lisab viiskümmend eluaastat inimese saatusele juurde" (Näiteks Jahve andis kuningas Hiskijale viisteist aastat; 2Kun 20:6).

Mesopotaamias valitsenud saatuse-ettekujutused olid egiptuse omadele sarnased: Babüloonias vaadeldi jumal Enlilit saatusetahvlite isandana. "Hammurapi koodeksis" kannab ta tiitlit "Saatust määrav isand" (vrd samuti **Klotškov, J.** Duhovnaja kultura Vavilonii: tšelovek, sudba, vremja. Moskva, 1983, c. 31-47; **W. Lambert**, Destiny and divine intervention in Babylon and Israel. - Oudtestamentische Studien, vol. 17, 1972, p. 65-71).

Seevastu Kreekas läks areng teist teed pidi. Antiikmütoloogias ja filosoofias prevaleeris seisukoht, mille järgi nii jumalad kui ka inimesed peavad end painutama ükskõikse ning erapooletu jõu, saatuse (moira) ees, kelle toimet võib ainult tunnetada, tabamata selle olemust. Näiteks ei suutnud jumalad (olles ise surematud) päästa inimest talle saatuse poolt määratud surmast (vt **Tšanõshev, A.** Egeiskaja predfilosofija. Moskva, 1970, c. 71-96; **Eisler, R.** Wörterbuch der philosophischen Begriffen. Bd. II, Leipzig, 1927, S. 327; Filosovskii entsiklopeditcheskii slovar. Moskva, 1983, c. 663). Lisaks vt **Stadnikow, S.** Über die Willens- und Handlungsfreiheit in der "Lebensgeschichte des Sinuhe". - Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte, Bd. 8, 1994, S. 99-111; **J. Quagebeur**, Le dieu égyptien Shai dans la religion et onomastique. Leune, 1975; **Griffiths, J.** Intimations in egyptian non royal biography of a belief in divine impact on human affaires. - Pyramid Studies and other Essays of J. E. S. Edwards. London, 1988, S. 92-101; **Morenz, S.** Untersuchungen zur Rolle des Schicksals in der ägyptischen Religion. Leipzig, 1960; **A. Gardiner**, Egyptian ethics and morality. - **J. Hastings** (toim.), Encyclopedia of Religion and Ethics, vol. V, Edinburgh, 1912, S. 475-495; **C.J. Bleeker**, Die Idee des Schicksals in der altägyptischen Religion. - Numen, vol. 2, 1955, S. 39-50; **G. Fecht**, Schicksalsgöttin und König in der "Lehre eines Mannes für seinen Sohn". - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 105, 1978, S. 20-21; **G. Thausing,** Der ägyptische Schicksalsbegriff. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Kairo, Bd. 8, 1939, S. 46-70; **E. Otto**, Ägyptische Gedanken zur menschlichen Verantwortung. - Welt des Orients, Bd. 3, H. 1, 1964, S. 19-26; **Fr. Heiler**, Erscheinungsformen und Wesen der Religion. Stuttgart, 1961, S. 458-459; **F. Miosi**, God, fate and free will in egyptian wisdom literature. - Studies in philology in honour of Ronald James Williams, vol. III, Toronto, 1982, p. 69-111; **K. Kasemaa**, Inimese saatus ja vabadus Vanas Testamendis (käsikiri), Võnnu, 1983; **M. Brønsted**, The transformations of the concept of fate in literature. - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 172-178; **H. Ringgren,** The problem of fatalism. - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 7-19;

C.-M. Edsman, Divine and demonic necessity in the "Oresteia". - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 19-35; **H. Ringgren**,, Islamic fatalism. - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 52-63; **J. Paulsqn,** Die Schicksalsseele. - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 133-150; **G. Sjöholm,** Observations on the chinese ideas of fate. - Fatalistic beliefs in religion, folklore, and literature (ed. H. Ringgren). Stockholm, 1967, p. 126-133; **H. Altenmüller**, Bemerkungen zu Kapitel 13 der Lehre des Amenemope (Am.15,19 - 16,14). - Fontes atque pontes. Eine Festgabe für H. Brunner (Hrg. M. Görg). Wiesbaden, 1983, S.1-17.

248 Siin esitatav Sinuhe palve on esimene kindlalt fikseeritud palve egiptuse ilukirjanduses (vt viide 221).

Hoolimata sellest, et Sinuhet saadab võõrsil suur edu, ei suuda ta kuidagi unustada oma kodumaad. Egiptus on Sinuhe elu lähte- ning lõppunkt, ainult seal võib ta saavutada igavest elu teispoolsuses. Sinuhe võrdleb võõraid maid Egiptusega ja iga kord on võrdlus viimase kasuks (vt **Westendorf, W.** Sinuhe B 160. - Festschrift für S. Schott. Wiesbaden, 1968, S. 126-128). Sinuhe mõtisklustes elu üle ühineb nii minevik (haletsusväärne põgenemine), olevik (hiilgav karjäär) kui ka tulevik (soov uuesti näha kodumaad, täpsemalt õukonda ning olla maetud Egiptuses); vrd viide 242.

249 Siin mõeldakse Egiptust, mis on väljendatud tasast maad kujutava kirjamärgiga (t').

250 Väga tähendusrikas tõik vananeva inimese puhul, kus kodumaaigatsus on seotud sooviga olla maetud kodukohas. Aktuaalne soov ka tänapäeval, omas ta egiptlase jaoks erilist tähendust. "Muinasjutus merehädalisest" soovib saare valitseja peategelasele matust kodumaal (vt Looming, Nr.5, 1983, lk 654).

251 Sõna-sõnalt "hea sündmus" (śp nfr). Siin märgib see väljend surma (vt **Westendorf**, Sinuhe, B 160..., S. 131; **Galling**, Textbuch..., S. 6). **E. Blumenthali** arvates tähendab see hoopis kodumaale tagasi pöördumist. (Altägyptische..., S.44).

252 **A. Gardiner** on esitanud tõlke, mis erineb enamikust teistest tõlgetest: "I have caused God to be gracious" (Notes..., p. 59-60); **R. Bullock** on talle järgnenud (The story..., p. 65). Vrd veel: **Blumenthal**: "Mögest du gnädig sein" (Altägyptische..., S. 14); **Edel**: "Sei gnädig" (**Galling**, Textbuch..., S. 6); **Lichtheim**: "May god pity me!" (Ancient..., p. 228).

253 Mõeldakse jumala ib-südant (vt viiteid 89-90).

254 Nagu näha, ulatub selle jumala mõjuvõim üle Egiptuse piiride. Järelikult peab siin Sinuhe silmas mõnda tähtsamat jumalat.

255 Palve iseloom mõnevõrra muutub. Jumala poole ei pöörduta enam teises, vaid kolmandas isikus. Sinuhe nimetab end nüüd kolmandas isikus.

256 Tegusõna inj tähistab taas vägivaldset tegevust (vt viiteid 29 ja 73).

257 Tegemist on sõnamänguga: "Olgu mulle armuline..." (htp.n.j); vrd "Elan tema armulikkusest" (ᶜnh.j m htp.t.f); vt **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 319.

258 Siin on mõeldud kuninganna Nefrut, Senusert I abikaasat. Epiteet "Maa Valitsejanna" (hnw.t t') ilmub Keskmise Riigi ajal (WB, Bd. III, S. 107).

Ashmoleani ostrakonis seisab hnw.t t' ees nt ; vt **Barns**, Ashmolean..., p. 17, R 63. Ashmoleani versioonis on sõna "valitsejanna" (hnw.t) järel kullikujuline determinatiiv (samas, R 63). Alustekstis (B 166) on hoopis maokujuline sõnamääratleja. Ta asub mitte "valitsejanna", vaid "maa" (t') järel ning võib osutada mingile jumalannale, kellega kuningannat võrreldakse. Seepärast oleks võib-olla õigem tõlkida: "Maa Valitsejanna, Jumalanna."

259 Vrd B-teksti klassikalisest eeskujust (nt.t) eemaldunud uusegiptuse kirjavormi (ntj) selle asesõna väljakirjutamisel (**Barns**, Ashmolean..., R 64). Uusegiptuse keeles sageli ei tehtud enam vahet asesõna kolme vormi (masc., fem., pl.) vahel.

260 Mõeldud on kuningat.

261 Keskmise Riigi aegses alustekstis (B 166) seisab sõna "valitsejakoda" (ᶜh) järel "maja" tähistav determinatiiv. Ashmoleani ostrakonis on sellele lisaks veel kujutatud õrrel istuva kulli kujulist sõnamääratlejat, mis täiendavalt viitab kuningale (vt **Barns**, Ashmolean..., R 64).

Samuti on Ashmoleani variandis sõna "valitsejakoda" kirjutatud mitte mees- (ᶜh), vaid naissoost sõnaga (ᶜh.t). Viimati mainitud kirjavorm muutus sagedasemaks 18. dünastia (Uus Riik) lõpust (vt WB, Bd. I, S. 214).

262 Naissoost kolmanda isiku asesõna (ś) osutab kuningannale. Ashmoleani ostrakonis see asesõna puudub (**Barns**, Ashmolean..., R 64). Erinevalt B-tekstist seisab Ashmoleani variandis sõna "kuulama" (ś<u>d</u>m) järel papüürusrulli kujutav determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., R 64). Kuid Ashmoleani ostrakonis ei ole esimese isiku pronoomenit.

263 Sõnamääratleja kujutab poisse ja tüdrukuid. Võimalik, et Sinuhe täitis haaremis lastekasvataja kohuseid. Sõna "lapsed" on kirjutatud teistmoodi (<u>h</u>rd.w), kui oli harilikult kuningalaste tähenduses kombeks (vt samuti viiteid 39 ja 162). Ashmoleani ostrakonis on sama sõna kirjutatud kui mś.w, mis on õigem variant (**Barns**, Ashmolean..., R 64).

264 Seda sõna (wpw.t) võib mõista kui "ülesandeid" (WB, Bd. I, S. 303). Ashmoleani tekstis on see sõna ainsuses (**Barns**, Ashmolean..., R 64).

265 Sinuhe sõnades ei väljendu ainult kurbus möödunud aastate pärast, vaid ka lootus saada uuesti nooreks ja elujõuliseks teispoolsuses (vrd **Hornung**, Der Eine..., S. 154). "Muinasjutus merehädalisest" teatab saare valitseja ühele egiptuse ülikule, et "sa saad kodumaal uuesti nooreks ning sind maetakse sinna" (vt Looming, Nr 5, 1983, lk 654; **Lefebvre**, Romans..., p. 37). **H. Grapow** näeb teatud paralleeli ühes meditsiinilises retseptis "Kuidas vanal mehel nooreks saada" (Der stilistische..., S. 65). Samuti vrd hr-ntt rf (**Barns**, Ashmolean..., p. 17, R 64) ja ntt.f (B).

266 Vrd sõna mõnevõrra erinevaid kirjutamisvariante: i'w (B) ja i^{c}w.t (Ashm.). Ostrakonis seisab sõna "vanadus" ees abiverb iw, järel aga täiendav istuvat meest kujutav determinatiiv (vanemas B-tekstis see puudub; vt **Barns**, Ashmolean..., p. 17, R 65). Vrd samuti WB, Bd. I, S. 28.

Vanadusnõtruse seisundit tähistati sageli sõnaga i'w, mis tähendas vananemisprotsessi lõppstaadiumi, raugana olemist, mis vahetult eelneb surmale. Nii võib lugeda ühes Teeba hauakambris järgmisi sõnu: "Ta maetakse vanaduse (i'wj) järel" (**Lüddeckens, E.** Untersuchungen über religiösen Gehalt, Sprache und Form der ägyptischen Totenklagen. Berlin, 1943, S. 121).

i'w seisundist erineb süvenevat vanaks saamise kulgu tähistav sõna tnj (vt lähemalt: **Wirz, G.** Tod und Vergänglichkeit. Ein Beitrag zur Geisteshaltung der Ägypter von Ptahhotep bis Antef. Sankt Augustin, 1982, S. 19-22).

267 Sama sõna ('s) on juba esinenud Sinuhe põgenemise kirjelduses (viide 63).

268 **H.Brunner** on õigustatult märkinud, et vanadussümptoomide kirjeldamisel on "Sinuhe jutustuse" autor võtnud endale eeskujuks ühe tsitaadi "Ptahhotepi elutarkusest" (vanim variant ulatub Vanasse Riiki): "Das Alter ist herabgestiegen, die Schwäche ist gekommen"; vrd "Sinuhe" lõiku: "Das Alter ist herabgestiegen, die Schwäche hat mich ereilt" (**Brunneri** tõlge). Minu tõlgenduses: "Vanadus on saabunud, nõrkus on tabanud mind". "Sinuhes" on "Ptahhotepi" kaunis lihtne pseudopartitsiibil põhinev lause asendatud teises osas komplitseeritud konstruktsiooniga: empfaasise ja śḏm.n.f verbivormiga. Levinud tegusõna "tulema" (iw) on asendatud drastilisemaga "tabama" ('s), rõhutades niiviisi vanaduse ootamatut saabumist (lähemalt vt **Brunner, H.** Zitate aus Lebenslehren. - Studien zu altägyptischen Lebenslehren. Freiburg, 1979, S. 125-126, 140); vrd **Žaba, Z.** Les maximes de Ptahhotep. Praha, 1956, p. 109; **Gardiner**, Notes..., p. 62.

269 Sarnased mõtted esinevad samuti "Ptahhotepi elutarkuse" sissejuhatuses (**Hornungi** tõlge): "Gebrechlichkeit ist mir beschieden, das Greisenalter ist eingetreten, die Altersbeschwerden sind gekommen, und Hilflosigkeit ist erneut da. Man liegt unbequem da allzeit, die Augen sind schwach, die Ohren taub. Die Kraft schwindet dahin für den mit ermattetem Herzen.

Der Mund schweigt, er kann nicht (mehr) sprechen, das Herz ist vergeßlich und kann sich an gestern nicht erinnern, die Knochen leiden durch das Alter. Gutes ist in Schlechtes verkehrt, und jedes Geschmack ist vergangen. Was das Alter den Menschen antut: schlecht geht es (ihnen) in jeglicher Hinsicht! Die Nase ist verstopft, sie kann nicht atmen. Aufstehen und Hinsitzen sind beschwerlich geworden" (**Hornung**, Meisterwerke..., S. 46). Vanaduse detailne kirjeldus (mille sarnast terves Vanas Idas annab otsida), tähistab surma lähenemist ja vajadust selleks väärilisel valmistuda. Kuid igal juhul ei ole tegemist Ptahhotepi seniilsusega! Surma eel jõudis ta veel kirja panna oma õpetussõnad järeltulevatele põlvedele (vt **Wirz**, Tod..., S. 24-26).

Samasuguse vaimse erksuse on suutnud säilitada ka Sinuhe, kes toimekalt püüab leida võimalust pöörduda tagasi kodumaale.

270 Arvatavasti kuningalapsed.

271 Kaasaegse Lišti juures asuv nekropol. Seal asusid Amenemhet I, Senusert I ja veel mõne valitsejate püramiidid ning nende õukondlaste hauakambrid (**Turajev**, Rasskaz..., c.28).

Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud "igaviku linna" (r njw.t nhh); vrd samuti nt (**Barns**, Ashmolean..., p. 18, R 68).

272 "Kõige Emanda" (nb.t r dr) all mõeldakse siin kuningannat. Selle epiteediga tähistati peaasjalikult jumalannasid ja jumalaid: Sahmetit, Nuti, Ra, Osirist jt (vt WB, Bd. II, S. 233). Kuninganna jaoks on see nimetus kaunis ebaharilik, ta esineb ainult "Sinuhe jutustuses" (WB, Bd. II, S. 233; WB, Belegestellen, Bd. 2/1, S. 337, 233, 5). Paralleeli epiteedile võib leida "Amenemhet I elutarkuses", kus Senusert I poole pöördutakse järgmiste sõnadega (**W. Helck'i** tõlge): "Der Anfang der Lehre, die die Majestät des Königs von O. und U. Ä. Śhtp-ib-R^{c}, Sohn des Re Imn-m-h; t der Gerechtfertigte, verfaßt hat, indem er (sie) sagte als etwas, was die Weltordung offenbart, zu seinem Sohn, dem Allherrn" (**Helck**, Der Text..., S. 13); vrd **E. Blumenthali** tõlget: "Anfang der Lehre die die Majestät des Königs von Ober- und Unterägypten (Śhtpt-ib-R^{c}), Sohn des Ra (Amenemhet), der selige, gemacht hat. Er spricht, indem er die Wahrheit eröffnet, zu seinem Sohn, dem Allherrn" (**Blumenthal**, Die Lehre des Königs Amenemhet. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 111, 1984, S. 94). Kuninga jaoks oli see epiteet kaunis ebatavaline (vt WB, Bd. II, S. 231; WB, Die Beleg., Bd. 2/1, S. 334, 231, 1 - 231, 2), mis **G. Poseneri** arvates osutab suurepärasele stiilile (Littérature et politique... , p. 70). Lisaks vt **Goedicke, H.** The Beginning of the Instruction of King Amenemhet. - Journal of American Research Center in Egypt, vol.7, 1968, p. 15-21; **Volten, A.** Zwei altägyptische politische Schriften: Die Lehre für König Merikarê (Pap. Carlsberg VI) und die Lehre des Königs.

Copenhagen, 1945, S. 106; **D. Sitzler**, Vorwurf gegen Gott. Ein religiöses Motiv im Alten Orient (Ägypten und Mesopotamien). Wiesbaden, 1995, S. 142-144; **E. Otto,** Vorwurf an Gott. Hildesheim, 1951, S. 8; **J. Zandee**, Der Amunhymnus des Papyrus Leiden I 344, Verso, Bd. III, Louvain, 1992, S. 1016; **J. Assmann**, Ägypten - Theologie und..., S.208.

Mõiste "kõik, kõiksus" (dr) on tänapäeval raskesti arusaadav sõna, kuna ei ole teada selle täpne tähendus. Ja see on ka loomulik, sest ammusurnud keelte puhul on eriti keeruline aru saada abstraktsetest väljenditest. **E. Otto** arvates hõlmab väljend "oleva ja mitteoleva" (Wesen und..., S. 17). **E. Hornung** on lähemalt vaadelnud seda probleemi. Tema uurimus põhineb peaasjalikult Uuest Riigist pärinevatel allikatel, kuid sellest hoolimata tundub, et autori arvates kehtis enamik seal väljendatud seisukohti ka varem, s.t. Vana- ja Keskmise Riigi ajal. Ta jõuab mõnevõrra teistsugustele järeldustele, kui **E. Otto** oma egiptuse ontoloogia käsitluses. Tema tõlgenduses tähendab sarkofaagitekstides sageli esinev nb-r-dr mitte "Kõige Isandat", vaid sõna-sõnalt "Isand Kuni Piirini". See mõiste kätkeb endas ettekujutust ühest piirist, mida ei saanud ületada isegi jumal-demiurg. Seespool piiri asub korrapärastatud jumalate poolt valitsetav maailm, mis on küll väga suur (sinna hulka arvati ka teispoolsus), kus samuti kehtisid aja ja ruumi kategooriad, kuid siiski mitte lõputu.

Sõnad "kõik" ja "piir, lõpp" kattuvad tõepoolest sageli välise kirjapildi järgi (vt WB, Bd. V, S. 585-592). Tema seletustele on väga lähedal **V. Wessetzký** r-dr'i tõlgendus (**Wessetzký, V.** Bildhafte Ausdrucksweise und Wortbildung im Ägyptischen. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 93, 1966, S. 146).

Sellest väljapoole aga jääb juba enne maailma loomist jumal-demiurgi poolt eksiteerinud vesine pimeduseriik, mille iseloomulikeks tunnusteks ning omadusteks on ürgveed, ürgpimedus, korrapäratus, ajatus ja lõpmatus. See on olemiseelne seisnud. Sinna ei ulatu ükski päikesekiir, seda olematust ei tunne ükski jumal, selle piiril lõpeb kuningate võim. **E. Hornungi** seisukohalt on jumalate, ka jumal-demiurgi, tegevus piiratud ajas ning ruumis, kuigi nad mõtlevad ja tegutsevad suurtes dimensioonides. Torino kuningatepapüüruse ja **Manethoni** andmetel on see arvutatav suurus. Ka aega mõõdetakse teispoolsuses teistes suurusjärkudes. Nii näevad teispoolsusekohtunikud "eluaega ühe tunnina" ("Elutarkus Merikarale"); nn "Väravateraamatus" määratakse teispoolsetele olenditele konkreetne "eluaeg" ($^{c}h^{c}.w$).

E. Hornungi erilise tähelepanu osaliseks saab egiptlaste mitteolemise (mitteoleva) käsitlus. Nii õigustab end Osirise surnukohtu ees seisev egiptlane ütlustes, mis ühtekokku moodustavad "Surnuteraamatu" 125. peatüki kuulsa "eitava pihtimuse". Nende eitavate tunnistuste juurde kuulub

ka lause: "Ma ei tunne olematust". Läbinud õnnelikult surnukohtu, suundub inimene teispoolsuse väljadele. Enne sinna jõudmist astub ta läbi värava, mis "neelab mitteolevat". **E. Hornung** märgib, et iga sellise mitteolemise manamise taga seisab faktiliselt kogu uue aja ontoloogia problemaatika. Kuid siiski ei saa filosoofialt oodata probleemi abstraktset selgitust, vaid ta on pigem avanud allikate ütlused, need filoloogiliselt kontrollinud ja teinud selgeks nende mõtte sisu. Alles siis oleks võimalik egiptuse ontoloogia mõisteline määratlemine ja selle lisamine filosoofia ajalukku. Filoloogiliselt tähendavad egiptuse mõisted tm wnn või nn wn tegusõna "olema" selget eitust. Sealjuures diferentseerib egiptlane täpselt verbe "olema", "saama", "elama". Mida mõeldi mitteoleva all?

Seda iseloomustati eelkõige n sḏmt.f verbivormi kaudu ("kui veel ei olnud..."). Eitatakse maailma ruumilisust ja ajalikkust, elu ning surma. Kõik need kategooriad esinevad juba püramiiditekstides (3. aastatuhandel eKr) loodud universumi omadustena. Seal valitseb rahu, ajatus ja ühtlus. See asjaolu vastandub egiptuse polüteismile, sest kõik jumalik peab, niikaua kui ta on olev, võitlema (näit. Ra ja Apopi ning Horose ja Seti võitlus) ja olema jaotatud (jumal-demiurg loob maailma enda jagamise kaudu duaalsuseks ja paljususeks). Olematuse põhjatus sügavuses elutsevad eesotsas maokujulise olevusega Apophisega (ᶜpp) päikesejumala vaenlased, kellega ta peab iga päev võitlema ning iga kord uuesti olematusesse paiskama. Maol oli egiptlase jaoks eriline tähendus maailma ümbritseva olematuse kujutamisel. Nii muundab aja lõppedes olemise ületanud ürgjumal Atum end maoks. Pöördudes päikeselaeva meeskonna poole ütleb "Kõige Valitseja Atum". Vrd **Hornungi** tõlget: "Ich habe Millionen von Jahren gemacht zu etwas zwischen mir und jenem "Müdherzigen", dem Sohne des Geb (d.h. Osiris!). Dann aber werde ich mit ihm zusammen wohnen an einer einzigen Stelle. Die Hügel werden zu Städten, die Städte werden zu Hügeln und ein Haus wird das andere zerstören" (Sargatekstid VII 467). Ajaliselt noorem "Surnuteraamatu" 175. peatükk teatab: "Die Welt wird zum Urozean (Nun) werden, zur Urflut wie bei ihrem Anbeginn. Ich (Atum) bin es, der übrigbleiben wird, zusammen mit Osiris, nachdem ich mich in eine andere Schlange verwandelt habe, welche die Menschen nicht kennen und die Götter nicht sehen." Paindunud maokujutis (nn Uroboros) omas niivõrd suurt sümboolset jõudu, et gnostilistes traktaatides vaadeldakse teda mitteolemise ja maailma ümbritseva piirina. Sabaotsa hammustav madu ümbritseb neljamõõdulist lõplikku maailma, mis on ka kaasaegse füüsika sfäärilises mudelis kõver. Uroboros on arvatavasti ainus sümbol, mis sellise käändumise teeb nähtavaks.

Edasi märgib **E. Hornung**, et olemise ja olematuse küsimus ei olnud egiptlase jaoks mingi elukauge abstraktne probleem, vaid pidevalt tema ees seisev reaalsus. Kõige brutaalsemalt tuletas olemise piiri meelde surm, kuid ta ise ei olnud see piir. Surnukohtu poolt süüdi mõistetud patuseid ei piinatud põrgus, nende eksistents kustutati olematuses. Seepärast on mõistetavad sargatekstides (Keskmine Riik) esinevad sõnad: "Tema (surnu) jäletuseks on mitteolev (iwt.t), ta ei ole korratust (iśf.t) näinud", kusjuures "jälestus" (bwt) tähendab ka midagi kultuslikult tabuiseeritud. Ja siin esineb Osiris õndsate ja äraneetute jumalana, "kelle juurde tuleb, mis on ja mida ei ole".

Teisest küljest on olematus viljastav ja noorendav, sest ainult mitteoleva kaudu on Jumala loomine võimalik. Nii vajub päike igal õhtul ürgookeani Nuni, et siis hommikul idakaarest uuesti üles tõusta. Egiptuse olematuse mõiste kätkeb endas kõrvuti negatiivsete omadustega (vormitu, jaotamatu, piiramatu) ka positiivseid tunnuseid: kõikvõimalikku ja absoluutset. Vastandina talle on olemine selgelt määratletud ja piiritletud.

Egiptuse olemisõpetuse tähendus ei seisne ainult selles, et siin esimest korda inimkonna ajaloos (juba 3. aastatuhandel eKr) prooviti leida ühe ontoloogia mõttelist alust. Veelgi enam, selle aluse abstraktset mõtteskeemi; oma ontoloogias jäi egiptlane pragmaatiliseks ja töötas mõistetega, milledega ta võis elada, mis tema enda olemist kandsid. Vaevalt on ükski teine kultuur olematust ja tema loovat potentsi nii täiuslikult oma elus integreerinud, nagu seda tegi egiptuse tsivilisatsioon. Selle järgi toimib korrapärastatud olemine ainult siis, kui tema juurde kuulub korrapäratu olematus (vt **Hornung**, Der Eine..., S. 157-180).

E. Hornungi seisukohad võttis kriitlise vaatluse alla **J. Assmann**. Tema meelest oli egiptuse maailmal algus, mis sellest liikus tagasi preeksistentsi suunas, seda kujutati eksistentsi eitusena ("kui see ja too ei olnud veel tekkinud"). Kuid loomiseelne maailm (nii öelda "puuduv seisund") ei olnud siiski kaos ürghalva mõttes ja korra eitus. Puudumine ilmnes potentsiaalsusena. Preeksistentsi negatiivsed määratlused täiendati terve rea ürgoleku positiivsete kirjeldustega, mis kujutavad teda "laisa" veetasandina: ürgoleku omadusteks on absoluutne pimedus (kkw), kohatus (tnmw) ja lõputus (hhw). Kahtlemata on siin tegemist ettekujutusega "kaosest" kui ühest maailmaeelsest ja maailmavälisest kategooriast. Kas aga tohib "ei millestki", "mitteolemise aspektidest" kõnelda? Uue Riigi ajast pärinevad kosmo-teogoonilised tekstid osutavad asjaolule, et ürgolek oli jumal-demiurgi "esimene manifestatsioon". Nad ei vastanda loojat kaosele, vastupidi, nad identifitseerivad teda ürgolekuga. Üleminek preeksistentsist eksistentsi on kompleksne protsess, mida need tekstid kahe täiendava aspekti kaudu kirjeldavad. "Loomine" on ainult üks aspekt, teine on "muundumine".

Jumal "muundab" end maailma erinevate "transformatsioonide" (hprw) kaudu, kus ürgolek on esimeseks, "esiküngas" (ruum) teiseks ja päike (valgus ning aeg) kolmandaks vormiks. Võttes kokku üksikuid kosmogooniaid esitab **J. Assmann** maailmaloomise neli staadiumi:

I	Preeksistents	a) Ühtsus
		b) Kaheksaainsus
II	Ürgolek A:	Esiküngas (ruum)
III	Ürgolek B:	Päike, taevas, tähtkujud (aeg)
IV	Olevik	Teispoolsus (järjepidevus, generatsiooni surma-elu tsüklis, trinitaarne mudel)

Isis-Osiris

▽

Horos

Üksikute templite õpetustes on see kosmogoonia aja jooksul esinenud erinevates vormides. Näiteks Esnes:

I	Preeksistents	Kematef
II	Ürgolek A:	Ptah-Tatenen (esiküngas)
III	Ürgolek B:	Ra (päike)
IV	Olevik:	Amun (vesi)
		Šu (õhk)
		Osiris (teispoolsus, Niiluse üleujutus)
		Thot (kuu, aeg)

Kõiki süsteeme iseloomustab "monistlik" lisandus. Alguses ei olnud võitlus kosmose- ja kaose jõudude vahel, vaid Jumala muundumisprotsess, kes end jaotas paljususeks ning maailmaks. Ta ei olnud "transtsendentne" Jumal, kes lõi maailma eimillestki, vaid Jumal, kes teostas maailma ja elustab seda katkematus loomises. Vormelis w^c jrj św hhw "Ainus, kes tegi end miljoniteks" näeb **J. Assmann** hellenistliku mõiste εντοπαν eelastet.

Need tekstid osutavad selgelt piirile, kust maailm sai alguse, teisalt teevad selgeks, et sellest piirist on "monistlikult" aru saadud. Sellest teispool ei ole mitte puhas negatsioon "ei midagi", vaid olemine, mis loodud maailmale täiendavalt vastas seisab ja on sellele juurde arvatud nagu ühtsus ja paljusus. Nii austati ürgoleku personifikatsioone isegi kultuslikult, kõigepealt Hermopolises kaheksaainsusena, siis Teebas, kus Hermopolise kontseptsioon seostati õpetusega, mis kujutas ürg-, looja- ja maailmajumala transformatsioone generatsioonide järgnevusena kõigis tähtsamates templites. Sel tasandil realiseerub piir preeksistentsi ja eksistentsi vahel väga huvitavalt: just need jumalused said kultuse, kes loodi surnukultuse mudeli järgi. Järelikult neid võrdsustati õigustatud (õigeks mõistetud) surnutega. Teispoolsuse

võimudena tegutsevad nad peidetusest, allilmast, mis on küll ktoonilis-varjatud, kuid mitte maailmaväline sfäär. Nad ei esinda maailmavälist "igavikku", vaid "lõpetatud mineviku" ühte vormi. Sellele viitab otseselt Teeba ürgjumala nimi (Kematef) "kes oma aja on lõpetanud" (vt lähemalt **J. Assmann**, Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Heidelberg, 1975, S. 19-28).

Mulle tunduvad **J. Assmanni** poolt esitatud argumendid veenvatena, kuid sellegipoolest oleks veel vara kõnelda egiptuse ontoloogia probleemi lahendamisest. Omalt poolt lisan veel, et eshatoloogiline õpetus maailmalõpust, (kuid ilma viimsepäevakohtuta), oli ainult üheks ühtsuse ja paljususe dialektika müütiliseks seletuseks, mis omas kõlapinda just Esimese Vaheperioodi ajaloolises situatsioonis (vt Sissejuhatus). Vt täiendavalt: **S. Schott** Altägyptische Vorstellungen vom Weltende. - Analecta Biblica, Bd. 12, 1959, S. 319-330.

273 "Oma lapsed" (mś.w.ś) vrd viiteid 39; 162; 263; 270. Determinatiiv kujutab poisse ja tüdrukuid. Sama on ka Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., R 69).

274 Mõningates tekstides kajastub ettekujutus sarkofaagist kui surnu emast, taevajumalannast Nutist. Jumalannat kujutati sageli sarkofaagi kaane siseküljel kadunu kohal oleva väljasirutatud naise poosis. Mõnikord oli Nuti alasti. Sarkofaagis olev surnu sattus tema rüppe ning nagu igahommikune päike sündis uuesti (vt **Livšits**, Skazki..., c. 187; **Wenig, S.** Die Frau im alten Ägypten. Leipzig, 1970, S. 89; **Haas, H.** Bilderatlas zur Religionsgeschichte. Leipzig, 1924, Tafel 125; **Kurth, D.** Den Himmel stützen. Bruxelles, 1975, S. 148). Kuninganna on samastatud jumalanna Nutiga, keda Sinuhe tahab teenida ka teispoolsuses ning saavutada tema igavene soosing (**Blackman**, Some notes..., p. 37; **Lefebvre**, Romans..., p. 16).

E. Otto on erinevalt enamikust uurijatest teistsugusel seisukohal: viimases lauses peetakse silmas taevajumalannat (mitte kuningannat); (vastukaaluks **H. Grapowi** arvamusele; vt **Otto**, Die Geschichten..., S. 107). Ma ei ole temaga siiski päri. Vrd **E. Blumenthali** arvamust: "Jutt on kuninga abikaasast, keda Sinuhe eluajal teeninud oli ja kelle hauakambrile tahtis ta ka pärast surma lähedal olla. Teda tõstetakse siin kõige emandaks ja taevajumalanna Nutiks (B 185), keda kujutati sargakaane siseküljel, kus ta surnut kaitstes teda kattis" (Altägyptische..., S. 44).

M. Lichtheim, toetudes **C. E. Sander-Hanseni** interpretatsioonile, on vahepealsel positsioonil ja ei ütle midagi otsustavat ühegi seisukoha kasuks: "In this context the "Mistress of All" could be either the queen or the goddess Nut. The latter interpretation was prefered by **C. E. Sander-Hansen.**" - Acta Orientalia, vol. 22 (1955-1957), p. 147.

E. Edeli arvates soovib Sinuhe endale hauakambrit kuninganna hauakambri läheduses (**Galling**, Textbuch..., S. 6).

275 Ülalmainitud saadikud tõenäoliselt teatasid kuningale Sinuhest (vt viide 182). Seepärast pean **A. Gardineri** (Egypt..., p. 142) ja **A. Ermani** seisukohta ebatäpseks, sest nad arvasid, et Sinuhe kirjutas Egiptuse valitsejale esimesena (vt **Erman, A.** Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum. Tübingen, 1923, S. 431).

276 Ashmoleani ostrakonis algab see lause mõnevõrra teistsuguse, kuid umbes samatähendusliku sõnaga ᶜhᶜn ("seejärel"). Lause algus on ka mõnevõrra erinev: "Siis korrati seda kõnet (Tema) Majesteedile" (ᶜhᶜn whm md.t tn n.hm n...; vt **Barns**, Ashmolean..., p.18, Verso 1). Sõnastik annab väljendile whm md.t ("kõne, ütluse kordamine") järgmise vaste: "eine Äusserung wiederholen; eine Sache erzählen" (WB, Bd. I, S. 343).

277 Senusert I trooninimi (hpr-k'.w-rᶜ). Sinuhe kasutab seda arvatavasti soovist rõhutada toimunud sündmuse tähtsust. Nimi ise tähendab "Ra Ka'de tekkimine". Alustekstis on Ka kirjutatud mitmuses, mis on vale. Seevastu Ashmoleani ostrakonis ainsuses, mis on õige (vt **Barns**, Ashmolean..., p. 18, V 1). Erinevalt B 173 tekstist seisab Ashmoleani variandis trooninime järel kuninga jumalikule loomusele osutav kullikujuline determinatiiv.

278 Tähendab surnukohtus "õigeks mõistetud" (vrd mᶜ - hrw tähendus WB, Bd. II, S. 15). Vana Riigi ajal tähistas see predikaat surnud kuningat. **E. Blumenthal** tõlgitseb mᶜ-hrw kui "gerechtfertigt an Stimme, selig", mis I Vaheperioodil toimunud kuningaprivileegide "demokratiseerimise" tulemusena laienes ka eraisikutele (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 55).

mᶜ-hrw esineb siiski sagedamini mineviku vormis. Näiteks Westcari papüüruses ilmub see epiteet ühes raamjutustuses Cheopsist ja tema valitsemisest, kuid mitte kunagi otsese pöördumise korral kuninga poole. Nii seisab alati vokatiivis "isand" (itj) taga triagramm ᶜnh wḏ' śnb "elus, vigastamatu, terve!", mis vastandina mᶜ hrw 'le tähistas tavaliselt elavat kuningat (**Blumenthal**, Die Lehre des Königs..., S. 103).

Alates Keskmisest Riigist lisatakse m'-hrw surnud inimese nimele. Vt **H. Junkeri** käsitlust: "NN õigeks mõistetud", nii nagu meie ütleme "NN õnnis" (Pyramidenzeit. Das Wesen der altägyptischen Religion. Zürich-Köln, 1949, S. 84). Mõnikord harva kasutati mᶜ-hrw epiteedina elavate inimeste puhul või väljendina "triumfeerima", "triumf" (**Grieshammer, R.** Das Jenseitsgericht in den Sargtexten. Wiesbaden, 1970, S. 41).

Ashmoleani tekstis on väljend mᶜ-hrw hävinud (**Barns**, Ashmolean..., p. 18, V 1). See-eest on seal lauselõik, mida B 173 tekstis ei ole "Horos, Senusert, tõese häälega", kusjuures Horose ja Senuserti taga seisab õrrel olev kullikujuline determinatiiv. Seda kasutati sageli alates Vanast Riigist jumalate (näit. Amon imn) ja kuningate sõnamääratlejana, osutades sellega nende jumalikule loomusele (vt **Gardiner**, Egyptian..., p. 459).

279 Sõna-sõnalt: "... selle seisundi kohta, mille all (Ashmoleani variandis "milles") ma (olin)" (vrd B 175 hr šš̈m pn ntj wj hrf ; **Barns**, Ashmolean ..., V 2-3, p. 18; mj šš̈m pn ntj tw.j im.f). Täiendavalt vt **Gardiner**, Egyptian..., p. 98, § 124. Vrd **E. Blumenthali** tõlget: "Es war nun aber der Majestät des Königs von Ober- und Unterägypten gesagt werden, in dem ich mich befand" (Altägyptische..., S. 16).

280 Sõna-sõnalt: "Siis saatis tema" (Ashmoleani ostrakonis puudub asesõna "tema" (f;); vt op.cit. p. 18, V. 3).

281 Ashmoleani tekstis seisab "Majesteedi" (hm) järel õrrel oleva kullikujuline determinatiiv ja meessoo pronoomeni "tema" (f) taga on sageli vaarao titulatuuri juurde kuuluv vormel "elu, kestust, tervist" (ᶜnh wḏ' šnb); vt **Barns**, Ashmolean..., V 3).

282 Pole välistatud võimalus, et Ashmoleani versioonis on see verb kirjutatud tulevikus. Vt **Barns**, Ashmolean..., p. 18, V 4; **Gardiner**, Egyptian..., p. 181, § 239.

283 Sõna-sõnalt "teener seal" (b'k im). Deminutiivne enesekohane tähistus alluva pöördumisel ülemuse poole. Esineb sageli Keskmise Riigi aegses kirjavahetuses. Kirjas Senusert I-le nimetab Sinuhe end just niiviisi (**Livšits**, Skazki..., c. 188). Uue Riigi aegsele kirjastiilile muutus see väljend võõrastavaks ning tolle aja kirjades puudub see peaaegu täiesti (WB, Bd. I, S. 429; Beleg., Bd. I, S. 71).

Väljend "teener seal" ei esine ainult kirjades. Nii mõnigi kord leiab seda biograafiates ja tarkusõpetustes. Näiteks palub ülik Ptahhotep kuningalt luba nimetada poeg ametikoha pärijaks. Vrd minu tõlget: "Kästagu teenril seal "Vanadusesau" nimetada, astugu mu poeg minu kohale!" (**Žaba**, Les maximes..., p. 17).

Selle väljendi kasutamine kirjades ja biograafiates ei olnud siiski eriti sagedane. Seda harukordsem on b'k im esinemine ülik Sabni (6. dün.) raidkirjas: "Kiideti teenrit seal kuningakoja majesteetlikkuses; ning teener seal ülistas suurt kuningat, sest kiideti teenrit seal" (**Sethe, K.** Urkunden des Alten Reichs, Bd. I, H. 2, Leipzig, 1933, S. 139; vrd **Grapow**, Wie die alten Ägypter..., S. 182).

284 ib - süda; sama ka **Barns**, Ashmolean..., V 4.

285 Sõna "valitseja" (hk') kirjutamisviis on B 176 papüürusel ja Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., V 4) mõnevõrra erinev. Olulisem, lausa olemuslik erinevus peitub determinatiivide väljakirjutamises. Vanemas tekstis seisab hk' järel istuvat meest kujutav sõnamääratleja, ostrakonis aga õrrel istuv kull.

286 Ashmoleani tekstis sõna "kuningakoda" (ᶜḥ) puudub (vt V 5).Selle asemel on kirjutatud m-ht.f, mis võib tähendada "saates"; "pärast"; "järel"; "sellega seoses" jne (vt **Faulkner, R. G.** A consise dictionary of Middle Egyptian. Oxford, 1962, p. 198).

287 Ashmoleani variandis sõna ei esine (**Barns**, Ashmolean..., V 5)

288 Sõna-sõnalt "teenrile seal".

289 Ashmoleani ostrakonis on see lause hävinud, kuigi lünga pikkus on ebaselge (**Barns**, Ashmolean..., V 6). Vt veel **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 397-398.

Koopia pealkiri on kirjutatud punase tindiga, millega püütakse ka väliselt sarnaneda Vana- ja Keskmise riigi aegsete kuningakantseleist väljuvate kirjadega. Kiri on ametliku iseloomuga ainult alguses (nagu seda nõuab traditsioon), ülejäänud osa, olles arvatavasti teksti kirjanduslikuks ümbertöötluseks, on teravas vastuolus kirja algusega (vrd **Posener**, Littérature..., p. 96). Kohati meenutab see määrus kuninga kirja lähedasele sugulasele (**Grapow**, Der stilistische..., S. 67). Seda kirja saab kaunis formaalsel tasandil võrrelda hauakambrites esitatud kuningakirjadega, kuna eksisteerib suur erinevus ametlike rangete käskude ja jutustuses ära toodud sõbraliku kirja vahel (**Posener**, Littérature..., p. 97). Täiendavalt vt **B. van de Walle**, La transmission des textes littéraires égyptiens. Brüxelles, 1948; **G. Posener**, Sur l'emploi de l'encre rouge dans les manuscrits égyptiens. - Journal of egyptian archaeology, vol. 37, 1951, p. 75-80.

290 Alates klasssikalisest ajast (Keskmine Riik) oli egiptuse valitsejatel detailselt väljatöötatud, peaaegu kanoniseeritud viieliikmeline titulatuur (nhb.t). On tähelepanuväärne, et just kirjasõna selles valdkonnas lähenesid egiptlased kõige enam kanoniseerimisele. Ptolemaioste ja rooma ajani kasutusel olev titulatuur koosnes viiest tiitlist ja nimest. Alljärgnevalt toon ära tiitlid:

1) "Horosnimi" (rn n hr)
2) "Mõlemad Emandad" (rn n nb.tj)
3) "Kuldhoros" (hr n nbw)
4) Tiitel "Ülem- ja Alam-Egiptuse Kuningas" (rn n n-śwt-bj.t)
5) Tiitel "Ra Poeg" (rn n s' r^{c}).

Neljas ja viies nimi ümbritseti nn *cartouchiga* s.t. ovaaliga (*egipt* šnw; täheldatav alates varajasest Vanast Riigist). Tähistus on tuletatud verbist šnj "hõlmama, piirama". Kuninganime paigutamine *cartouche'i* ilmselt sümboliseeris egiptlaste arusaama vaaraost, kui kõige selle valitsejast, mida ümbritseb päike.

Märkigem, et säärane nimede ja sinna juurde kuuluvate tiitlite paigutus vastab ligikaudselt nende titulatuuri sisseviimise järjekorrale. Ainult sünninimi anti lapsele vanemate poolt, kõik ülejäänud võttis värske Egiptuse kuningas troonilseastumisel, seepärast väljendavad nad mõnikord omapärast "valitsemisprogrammi". Selles suhtes oleks huvitav võrrelda Senusert I ja Thutmosis III titulatuure. On teada, et esimene valitseja ajas küllaltki mõõdukat, teine aga aktiivset vallutuspoliitikat.

Senusert I titulatuur: "Horos, Elav Sündimistega; Mõlemad Emandad, Elavad Sündimistega; Kuldhoros, Elav Sündimistega; Ülem- ja Alam-Egiptuse Kuningas Heperkara (Ra Ka Tekkimine); Ra Poeg Senusert (Jumalanna Usreti Vägilane), andku "elu, tervist ja õnne nagu Ra'le lõppematult!".

Thutmosis III (Uus Riik, 18. dünastia) titulatuur: "Horos, Tugev Sõnn, Särav Teebas; Mõlemad Emandad Kordavad Kuningavalitsemist Nagu Ra Taevas; Kuldhoros Võimas Jõuga, "Püha" Kroonidega; Ülem- ja Alam-Egiptuse Kuningas (Ra Saamine Kestab); Ra Poeg Tema Kehast, Tema Poolt Armastatud, Iga Võõramaa Isand, Thutmosis (Thot On Teda Sünnitanud), ilus saamisega, andku elu lõppematult!".

Seega võib mõlemas titulatuuris eraldada 5 ühesugust tiitlit ja viit erinevat nime.

Esimestel Egiptuse kuningatel oli peale isikunime veel nn. Horosnimi, s.t. nimi, kus nad samastati jumal Horosega, kuningavõimu patrooniga. Selle tõttu on sageli raske kindlaks teha mingi konkreetse valitseja isikut, sest hilisemas traditsioonis on enamasti säilinud kas isikunimi või Horosnimi.

Lähemalt Egiptuse kuningate titulatuuri kohta vt **Budge, W.** The Book of the kings of Egypt, 1-2 vol. London, 1908; **Gauthier, H.** Le livre des rois d'Égypte, 1-5 t. Cairo, 1907-1917; **Schott, S.** Zur Könungstitulatur der Pyramidenzeit. Göttingen, 1956; **Beckerath, J.** Handbuch der ägyptischen Königsnamen. München, 1981. Ashmoleani koopias seisab tiitli Horos (hr) taga kullikujuline sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 6), olles siin jumal Horose arhaiseeritud nimevorm. Oli kasutusel hiljemalt Vanast Riigist alates (**Gardiner**, Egyptian..., p. 459).

Horostiitel viitab otseselt kuningale kui jumal Horose inkarnatsioonile. Horost ennast võib pidada kõigi "siinpoolsete valitsejate" eelkäijaks ja "prototüübiks" (k'). Mõnikord kujutati seda jumalust Ülem- ja Alam-Egiptuse kroonidega (**Naville, E.** Textes relatifs au mythe d'Horus recuellis dans le temple d'Édfou. Paris, 1870, p. I; **Beckerath**, Handbuch..., S. 10).

Horostiitel kirjutati alati jumaliku kulli kujulisena. Monumentaalkirjutistes väljendub jumala eriline seos kuningaga seeläbi, et Horos-kulli kujutati sageli kuningakoja kohal (nn. sereh kujutis). Alates I dünastia (ca 2955-2570 eKr) 3. kuninga Džeri valitsemisest, hakati Horost kujutama ühel sirgjoonel istuvana. Vahel asetati isikunimi või trooninimi koos Horosnimega serehisse. Selja kohal olevasse vabasse ruumi kirjutati sageli ureusmaol rippuv päikeseketas.

Horostiitli (nagu iga tiitli) juurde kuulus ka nimi. See kirjutati alguses Horosekulli all oleva kuningakoja kujutise täisnurga sisse, hiljem aga Horose hieroglüüfi järele; mõnikord ilmub ta ilma tiitlita.

Juba esimesed kirjalikult fikseeritud kuningad tähistasid Horosnimesid, mida nad said troonile astumisel. Nimedeks valisid nad endale kas ohtlikke loomi (skorpion, kobra jne) või suurepärase võitleja omadusi (haaraja, võitleja, tagasilööja, vibu pingule tõmbaja). Hiljem esinevad ühest sõnast koosnevad Horosnimed väga harva. Nende asemele tulevad peaasjalikult kaheosalised nimed. Näiteks "Võimsa Südamega" (šhm-jb); "Jumaliku Olemisega" (ntrj hprn); "Kes Mõlemaid Maid Rahustab" (šhtp-t'.wj); "Kes Sündimist (Loomist) Kordab" (whm-mšwt); "Korra Isand" (nb m'^{c}.t) jne.

Esitatud Horosnimedest moodustasid paljud hiljem Uue Riigi ajal ühe Horos-Emanda- või Kuldnime (vrd Thutmosis III titulatuuri). Alates 18. dünastiast kuni 23. dünastiani juhatati Horosnimi pidevalt sisse tähistusega "Tugev Sõnn" (k' nht). Arusaadavaks erandiks on naisvaarao Hatšepsut (vt **Beckerath, J. v.** Handbuch..., S. 10-12).

Nime "Elab Sündimiste Läbi" (^{c}nh mšw.t) tähendus ei ole päris selge. Võimalik, et uue kuninga näol taassünnib siinpoolseks eluks jumal Horos, on ju vaarao viimase inkarnatsioon kuid mitte poeg! See asjaolu on kuninga institutsiooni olemuse mõistmise seisukohalt lausa ülitähtis. Isaduse au jäi päikesejumal Ra'le, kes oli isiklikult osaline (tõsi küll, kuninga kehastuses) tulevase vaarao eostamisel.

291 Ashmoleani versioonis on tiitli "Mõlemad Emandad" (nb.tj) taga kaks kullikujulist determinatiivi (**Barns**, Ashmolean..., V 6).

Tiitel osutab kahele jumalannale - harksabakujulisele Nehbetile (nhbj.t; pärineb Ülem-Egiptusest) ja maokujulisele Utole (w'd.t "roheline"; pärineb Alam-Egiptusest). Algselt oli nende asukoht erinev. Sel ajal kui Nehbet hõljus väljasirutatud tiibadega kuninga pea kohal, asus kobra Uto tuldsülitava ureusena (egiptue keeles i^{c}r.t "kõrgele tõusnud" ja wrr.t "suur" vrd kreeka ureus) vaarao laubal. Hiljem samastati jumalannad Ülem- ja Alam-Egiptuse kroonidega, kust maagiline kaitsejõud nende kandjale lähtus. Identifitseerimine läks varsti nii kaugele, et juba varadünastilises kirjapildis on jumalannad kroonidega vahetatavad. Niisugusele tiitlile järgnev nimi võrdus Horosnimega (^{c}nh mšw.t).

Tiitli "Mõlemad Emandad" ilmumist võib suure tõenäosusega seostada egiptlaste maailmavaates valitseva dualismiga, mille järgi oli kogu loodus jaotatud kaheks (vt **Otto, E.** Die beiden Länder Ägyptens in der Religionsgeschichte. Rom, 1938; **Otto, E.** Wesen..., S. 16). Nii koosneb mõiste "Egiptus" (km.t) Ülem- ja Alam-Egiptusest (njšwt-bjtj) ehk "lauskmaast" (t') ja "mägismaast" (h'š.t) või "Mõlemast Kaldast"; universum koosneb taevast ja maast. Sel viisil oli jaotatud kogu olev. Sellele korrale allus ka jumalate maailm, kus iga tervik koosnes üksteist täiendavast vastandpaarist. Müüdis väljendub see ettekujutuses mehelik-naiselikku

olemust ühendavast jumal-demiurgist, kes lõi esimese jumalate paari (Šu ja Tefnut), jaotades nad kaheks sugupooleks. Mõistemoodustised nagu "See, mis on ja see, mida ei ole" = "kõiksus" viitavad otseselt arusaamale maailmast, kui kahest komplementaarsest osast koosnevast tervikust. Vastavalt sellele parafraseeritakse mõistet "ürgaeg": (Siis) kui duaalsus ei olnud veel sellel maal tekkinud. Säärane seisukoht mõjutas egiptlaste ettekujutust nende kuningriigi tekkimisest, mis praktiliselt võrdus Universumi tekkimisega. Toetuspunkti võis leida ka Egiptuse geograafilisest keskkonnast: taevas (naiselik) ja maa (mehelik) moodustavad maailma; Egiptus ise koosneb "Mõlemast Kaldast" või "Mõlemast Maast" (sealhulgas Ülem- ja Alam-Egiptusest). Viimatinimetatud duaalsus andis egiptlastele riigidogma skeemi: kuningatiitlid, insiigniad ja kuningjumalad jaotati mõlema maa vahel. Vaarao kandis "Mõlema maa" valitseja kaksiktiitlit, mida ta oma troonileastumise hetkel sümboolselt ühendas (śm'-t'-wj "Mõlema maa ühendamine"). Sealjuures oli tal peas kaks erinevat (valge ja punane) krooni. Viimaseid hakati alates Vanast Riigist kujutama kombineeritult. Kaks jumalat, Horos ja Set annavad talle võimu ning kaks jumalannat, Nehbet ja Uto, kes olid sealhulgas ka kroonide personifikatsioonid, kaitsevad teda. Kuningaresidentsis jaotati kogu asjaajamine (vähemalt sümboolselt) kaheks. Sellist religioosset dualismi ei ole kaasaegne teadus veel suuteline rahuldavalt seletama. Säärastel paarmoodustistel põhinev arusaam, nagu oleks ühtne Egiptus tekkinud kahe riigi (Ülem- ja Alam-Egiptuse) ühendamise kaudu, muidugi lihtsustab ajaloolist tegelikkust. "Ühendajaks" pidanuks sel juhul olema Menes, I dünastia valitseja. Uuemad uurimistulemused muutsid seda traditsioonilist pilti. Nüüd teatakse, et ajaloolisele Egiptusele pani aluse üks Ülem-Egiptuses elanud rahvas nn Nagada kultuuri kandja, kes lõpuks laiendas oma mõjuvõimu üle kogu Niiluse oru ja delta. Traditsiooniline jaotus Ülem- ja Alam-Egiptuses (śm^{c}w ja t'-mhw) on arvatavasti lõivu maksmine ajaloolise aja alguses (ca 3000 eKr) väljatöötatud dualistlikule maailmadogmale, mille järgi kogu maa jaotati administratiivselt kaheks suureks osaks, pealinnaga Memphises. Niisamuti kunstlik oli kuningatiitlite, kroonide ja kaitsejumaluste jaotus Egiptuse mõlema osa vahel (**Beckerath**, Handbuch..., S. 14-18).

292 See tiitel (n-św.t-bj.t) kinnitab kuninga õigusi kogu Egiptuse üle. Esmakordselt on topelttiitel täheldatav kuningas Deni (I dün.) valitsemise ajal. Tõlge annab edasi tiitli sisu, selle algne tähendus on teadmata. Võimalik, et tegemist on pealikute nimedega. Kuid nende jaotumine mõlemate Egiptuse osade vahel ei pärine ajaloolisest ajast (3000 a. eKr, alates sellest ajast ilmuvad kirjalikud allikad). Kaksiktiitli mõlemaid osi võidi üksikult kasutada kuningaameti institutsiooni tähistamiseks. Eraldi ei ilmu nad kunagi kuninganime ees (vt **W. Helck**, Der "König von Ober- und Unterägypten. - Festschrift für W. Westendorf. Göttingen, 1984, S. 251-256).

293 Senusert I trooninimi, mida ta sai kroonimise rituaali kaudu. Nimi hpr-k'-r^{c} tähendab ligikaudu "Ra Ka Saamine". Nii nagu talle järgnev sünninimi, ümbritseti ka trooninimi *cartouchiga* . Alates Keskmisest Riigist muutub trooninimi kuningate tähtsaimaks nimeks. Trooninimi väljendas vaaraode erilist seost kosmilise jumala Ra-ga, kelle nimel nad siinpoolsuses valitsesid. Mõned valitsejad asetasid tema asemele iidse taevajumala Horose (Menkauhor, Merenhor, Neferkahor) või isegi viljakusejumala Mini (Neferkamin), ometigi muutus Vana Riigi lõpust alates Ra (r^{c}) nimetamine trooninimena püsivaks. Kirjapildis seisab see *honoris causa* esimesel kohal. Nii mõnigi kord väljendas trooninimi ühe või teise kuninga "valitsemisprogrammi" (vt viide 290).

294 Esimest korda esineb väljend "Ra Poeg" (s' r^{c}) ühel kuningas Dždefra (IV dün.) püramiiditemplist leitud kivitükil. Siiski ei ole veel tegemist tiitliga, vaid valitseja lisanimega. Alles Keskmises Riigis hakatakse teda reeglipäraselt kasutama tiitlina kuningate sünninimede ees.

295 Vt viide 8. Alustekstis (B 180) on kirjutaja ära seganud Amenemhet I ja Senusert I nimed. Ashmoleani ostrakonis on see kirjutatud õieti - Senusert (vt **Barns**, Ashmolean..., S. 18, V 17).

Samuti on vanemas versioonis (B 180-181) ümberkirjutaja vea tõttu vahele jäänud arvult kolmas tiitel ja nimi - "Kuldhoros Elav Sündimistega" (hr nbw snh mśw). Seevastu Ashmoleani koopias on ta olemas (**Barns**, Ashmolean..., V 6).

Põhjalikumalt on nime tähendust ja päritolu analüüsinud **O. Berlev**, kelle põhiseisukohad oleks vaja siin lähemalt esitada. Tema arvates tähendas kuld egiptlaste jaoks kindlust, hävimatust jne. Kuid mitte ainult seda. Kuld oli iga jumala substants, tema ihu (h^{c}w nṯr). Nii pöördub vaarao Seti I kullakaevajate poole: "Mis puutub kulda, jumalate ihu, siis..." (**Berlevi** tõlke järgi) ja "meenutab" päikese sõnu maailmaloomise algul: "Tõesti, minu ihu (sõna-sõnalt "nahk") on heledast puhtast kullast".

See ettekujutus oli väga levinud. Näiteks ühel "Muinasjutu merehädalisest" tegelasel oli kullast nahk (vt Looming, Nr. 5, 1983, lk 653). Kullaga kaetakse või värvitakse kuldseks (hiljem hõbedaseks) muumiate maskid, sarkofaagide "näod", sarkofaagid, skulptuurid jne. Deir-el-Medinas on mitmetes hauakambrites inimeste kujutised värvitud kollaseks. Mõnikord kaeti templite seinad ja obeliskide tipud kuldplaatidega.

Ra-Atumi kohta öeldi: "Ta ihu (h^{c}w) on kullast ja luud hõbedast" (**Berlevi** tõlke järgi). Seega peab tema poeg, Egiptuse kuningas, olema samuti kuldne. Näiteks püramiiditekstides kujutatakse surnud valitsejat kuldse sõnnina.

Kuldhorose tiitlis osutatakse kuninga jumalikule kuldsele ihule. Kulda sümboliseerival märgil seisev kull (Horos) võis tähistada mitte ainult vaaraod, vaid ka päikest, kes hävitab kõik Egiptuse vaenlased (vt **Berlev, O. D.** "Zolotoje" imja egiptskogo tsarja. - J. Fr. Champollion i dešifrovka egipetskih ieroglifov. Moskva, 1979, c. 41-60; vt veel märksõna "Gold", Lexikon der Ägyptologie, Bd. 2, Wiesbaden, 1977).

296 See kaunis sageli esinev väljend (ᶜnh d.t nhh) kujutab endast üht raskemini mõistetavat egiptuse reaali (minu tõlkes "lõppematult igavesti"), mida sageli tõlgitakse väga formaalselt ja pealiskaudselt, umbes "igavesest ajast igavesti" jne. Kummagi mõiste (d.t ja nhh) täpne tähendus ei ole seniajani teada. Kõige sagedamini tõlgitakse neid ühe sõnaga - "igavik". Kuid kahe sarnase mõiste kasutamine (samuti kaksikmõiste, analoogne Ülem- ja Alam-Egiptusega!) viitab minu arvates mõnesugusele erinevusele ja vastastikusele täiendamisele. Võib-olla on esimese kirjamärgi (d.t) järel seisev determinatiiv (kujutab mõnikord muumiat) tähendus konkreetsem, olles seotud lineaarse ajalise staatilisuse ning muutumatusega. Teine mõiste (nhh , sõna determinatiiv on päikeseketas) väljendab eelkõige universumis toimuvat katkematut looduse ringkäiku. Nii nagu saatus, alluvad ka aeg ja igavik jumalatele, kõigepealt Ra'le ja Osirisele. Ra'd, kes on seotud kosmosega ja kehastab igavesti uuenevat looduslikku tekkeprotsessi, on sageli seostatud nhh'iga; Osiris, kui allilma valitseja, väljendab lõpetatust ning muutumatut edasikestvust (d.t). Osirise lisanime wn nfr võib minu arvates tõlgendada igaveses "õndsusseisundis" oleva subjektina. Inimese seisukohalt vaadatuna kehtivad mõlemad mõisted nii olevikus kui ka tulevikus s.t. teispoolsuses. Sealjuures kuulub nhh enamjaolt siinpoolsuse- ja d.t teispoolsuse sfääri.

S. Morenz märgib, et nhh ja d.t on võrdses suhtes üksteisega; selle kasuks kõneleb asjaolu, et nad on sageli sisse lülitatud dualistlikku skeemi: nhh-igaviku njśwt-kuningas, d.t-igaviku bjtj-kuningas. **S. Morenzi** arusaamine sellest mõistepaarist on minu omale üpris lähedal: nhh tõlgib ta "igavikuna" (Ewigkeit) ja d.t on "lõpmatus" (Unendlichkeit); vt **Morenz**, Ägyptische..., S. 178-179, 191. Mõlemad mõisted ei olnud üksteisele vastandatud, kuigi algselt ei olnud nad sünonüümidena (vt **Kákosy, L.** Einige Probleme des ägyptischen Zeitbegriffes. - Oikumene, Bd. 2, 1978, S. 101).

Seevastu **J. Leclant** on just vastupidisel arvamusel. Tema järgi on nhh'il ajalik iseloom, d.t aga kuulub pigem kosmose valdkonda (**Bleeker, C. J.** Einige Bemerkungen zur religiösen Terminologie der alten Ägypter. - Travels in the world of the Old Testament. Assen, 1974, S. 18). Täiendavalt Egiptuse igaviku-arusaama kohta vt **E. Graefe**, König als Garanten der Zukunft (notwendiger Ritualvollzug neben göttlicher Selbstbindung) nach Inschriften der griechisch-römischen Tempel. - **W. Westendorf** (Hrg.), Aspekte der

spätägyptischen Religion. Wiesbaden, 1979, S. 47-78; **E. Hornung,** Verfall und Regeneration der Schöpfung. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 46, 1977, S. 411-449; **J. Assmann**, Königsdogma und Heilserwartung. Politische und kultische Chaosbeschreibungen in ägyptischen Texten. - **D. Hellholm** (Hrg.) Apocalyptism in the Mediterranean World and the Near East. Tübingen, 1983, S. 345-377; **W. Westendorf**, Zweiheit, Dreiheit und Einheit in der altägyptischen Theologie. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 100, 1974, S. 136-141; **J. Bergman,** Introductory remarks on apocalypticism in Egypt. - **D. Hellholm** (Hrg.) Apocalyptism in the Mediterranean World and the Near East. Tübingen, 1983, S. 51-61; **S. Schott**, Altägyptische Vorstellungen vom Weltende. - Analecta Biblica, Bd. 12, 1959, S. 319-330; **L. Kákosy**, Das Krokodil als Symbol der Ewigkeit und der Zeit. - Studia aegyptiaca VII, Budapest, 1981, S. 113-119; **H. Brunner**, Die Grenzen von Zeit und Raum bei den Ägyptern. - Das hörende Herz. Freiburg/Göttingen, 1988, S. 354-363; **H. Brunner**, Zum Zeitbegriff der Ägypter. - Das hörende Herz. Freiburg/ Göttingen, 1988, S. 327-339; **A. Niwinski**, Noch einmal über zwei Ewigkeitsbegriffe. Ein Vorschlag der graphischen Lösung in Anlehnung an die Ikonographie der 21. Dynastie. - Göttinger Miszellen, H. 48, 1981, S. 41-53; **J. Assmann**, Das Doppelgesicht der Zeit im altägyptischen Denken. - Die Zeit. Schriften der C.F.v. Siemens-Stiftung, Bd.6, München, 1983, S. 189-223; **E. Hornung**, Zeitliches Jenseits im alten Ägypten. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 269-307; **E. Otto**, Altägyptische Zeitvorstellungen und Zeitbegriffe. - Welt der Geschichte, Bd. 14, 1954, S. 135-148; **J. Assmann**, "Ewigkeit". - Lexikon der Ägyptologie, Bd. 2, Wiesbaden, 1977, S. 47-54; **W. Westendorf**, Raum und Zeit als Entsprechungen der beiden Ewigkeiten. - Festschrift für H. Brunner. Bamberg, 1983, S. 422-435; **W. Westendorf**, Die Geburt der Zeit aus dem Raum. - Göttinger Miszellen, H. 63, 1983, S. 71-76; **E. Hornung**, Zum ägyptischen Ewigkeitsbegriff. - Forschungen und Fortschritte. Nachrichtenblatt der deutschen Wissenschaft und Technik, H. 39, 1965, S. 334-336; **L. Borchardt**, Die altägyptische Zeitmessung. Leipzig, 1920.

R. Parant on omalt poolt märkinud, et d.t ja nhh, mida üldiselt tõlgitakse kui kestus, igavik, lõpmatus jne jäävad seniajani suuremalt jaolt lahendamatuteks arusaamadeks. Isegi kaasaegsetes keeltes on raske vahet teha nende mõistete vahel (L'affaire..., p. 241-242).

Väga olulise katse probleemi lahendamiseks tegi **E. Hornung**. Toetudes Uue Riigi aegsete kuningate hauakambrite seintel olevatele nn teispoolsuse juhtide tekstidele, arvab ta, et oma tegevuses ajaliselt ja ruumiliselt piiratud surelikele egiptuse jumalatele ei sobi niisugune igaviku omadus (vrd viide 272).

Parimal juhul võivad nad olla olemise ja olematuse piiril. Ühes sarkofaagitekstis räägitakse, et aegade lõpul, miljonite aastate möödudes, jäävad Atum ja Osiris ainsatena järele keset kaosesse tagasi vajunud maailma. Piiramatu kestus ei olnud ette nähtud ühelegi egiptuse jumalusele; jumalate ja inimeste eluaja pikkus arvutati välja jumaliku kirjutaja Thoti poolt.

Seega ei ole egiptuse jumalad meie mõistes "igavesed", ometigi kohtame egiptuse tekstide tõlgetes sageli jumalate lisanimesid "Igaviku isand", "Igaviku valitseja", "Kes igaviku läbi elab" ja kuninganimede taga asuvat stereotüüpi "Kes igavesti elab". Siin on kas vastuolu piiratud-sureliku arusaamaga jumalatest või on tegemist ebatäpse tõlkega. Mõlemad egiptuse mõisted, mida üldiselt tõlgitsetakse kui "igavik" ja "lõpmatus", on nhh ja d.t. Seega ühendati sellega kõik need ettekujutused, mis Õhtumaade igavikumõiste juurde kuuluvad (lõppematult eksisteeriv, katkematus, pidevus). Sääraseid predikaate on siiski raske ühendada egiptuse jumalaettekujutlusega ja tema ontoloogilise tagapõhjaga. Praegu oleks kasutu mõlema egiptuse "igaviku" vahel selget vahet teha, ennekõike peaks nende õige tõlke kindlaks tegema.

Kunagi ei ilmu nhh ja d.t olematuse kategooriatena (s.t. maailm enne loomist). Uue aasta esimese päeva tähistamine "igaviku algusena"; "Unase (surnud kuningas) eluaeg on nhh, tema lõpp on d.t" osutavad siinpoolsusele. Sargatekstides (Keskmine Riik) kuuluvad mõlemad mõisted olemise juurde ja isegi samastatakse sellega: "Ma olen too suur fööniks, kes on Heliopolises, Oleva ülevaataja. Kes see on? - Osiris on see! Ja mis on Olev - see on nhh ja d.t! nhh - on päev; d.t - on öö!"

Nii nagu päev ja öö vahelduvad väikeses tsüklis, nii vahelduvad suures, kogu olemise ulatuses eonid nhh ja d.t ning neil on oma osa selle piiratud mööduvusest. Nii ei peaks imestama, et nhh ja d.t on algus ja lõpp ning nad on loodud ühe jumala poolt. Päikesejumal on neid teinud või loonud. Amon on neid "alustanud" või "lasknud tekkida". Alates 19. dünastiast (Uus Riik) ilmuvad ütlused, et nhh'il on lõpp (dr), samal ajal kui d.t võib ise lõpuna ilmuda (nagu näiteks ühes Teeba hauakambris olevas kalendris): "Algus on nhh, lõpp on d.t". Kõik need väljendid võimaldavad d.t vaadelda horisondina, mis kogu oleva piirab ja mida sageli kujutatakse uroborosena, s.t. oma saba hammustava maona, nhh aga oleks lõpmatult läbivoogav oks, kuid mitte piiramatuks ajaruumiks seespool seda horisonti. Mõlema mõiste vastastikune asenduvus ilmnes suhteliselt vara, nii et ühetähenduslikku vahet on vaevalt võimalik teha.

Mõisted on jaotatud aastateks ja väljendavad sellega kõrgema korralduse ajamõisteid. Ruumilisest seisukohast lähtudes on nad teispoolsuse kategooriad, mis võisid hakata realiseeruma juba maises siinpoolsuses. Nii võis iga vaarao oma valitsemist lasta meelsamini eonides, kui aastates välja arvutada, aga "igavikku" ja "lõpmatust" ei antud tema valitsemisele kunagi.

Seepärast oleks tulevase tõlke jaoks vajalik adjektiiv "igavene" igal juhul ära jätta ja asendada vähem absoluutsete moodustistega nagu "lõppematu, alati kestev", "kes alati elab", mis väljendab kuninga lisanimena mõtet täpsemini, kui "kes igavesti elab". Kui meie "igavik" üldse mingis egiptuse mõistes sisaldub, siis oleks selleks mitteolemine (tm wnn); sellega tähistab egiptlane piiritut-koletislikku väljaspool kõikidest ruumilistest ja ajalistest piiridest, mis korrapärastatud olemist hõlmab. tm wnn oli enne loomist, ta piirab seda ja on aegade lõpul uuesti siin, olles järelikult "igavene" selle sõna sügavamas tähenduses. "Ma ei tunne mitteolevat", tunnistab surnu egiptuse surnukohtus, kinnitades sellega olemise kaduvust, piiratust ja nõtrust, millest igavik kui üks kaosevõim on ära rebitud (vt lähemalt **Hornung, E.** Zum ägyptischen Ewigkeitsbegriff. - Forschungen und Fortschritte. Nachrichtenblatt der deutschen Wissenschaft und Technik, Jhrg. 39, H. 11, 1965, S. 334-336; Der Eine..., S. 166-179).

J. Assmann on oma enda sõnade järgi seda probleemi püüdnud lahendada mitte niivõrd ontoloogiliselt kui eksistentsiaalselt tasandilt. Viidates **J. L. Borghesele** kirjutab ta, et aeg kui "looduslik müsteerium seisab väljaspool igat üksikkultuurilist mõistelisust" olles niiviisi vastandiks "inimeste poolt loodud igavikule"; viimane on määratav ainult mingi kultuuri, religiooni või filosoofia raamides. Sellise asjade kulgemise juures võiks arvata, et muistsetele egiptlastele oli meie igaviku käsitlus tundmatu, teisalt aga võib esitada küsimuse, kas nad siiski ei ole mõnda teist igavikumõistet välja arendanud. (Lisaks vt **J.L. Borghes**, Die Geschichte der Ewigkeit. München, 1965).

Analüüsi alustab ta väitest, et egiptlased, erinevalt kreeklastest (ja viimaste mõjul ka teistest Õhtumaa rahvastest) ei teinud vahet "aja" ja "igaviku" või mis on seesama, "olemise" ning "saamise" ("tekkimise") vahel. Tema arvates kontseptueerisid egiptlased kosmilist tegelikkust eelkõige ajalikuna ja protsessilisena, mitte aga ruumilisena ning asjastatuna. See oli eluprotsess, mis päikesekulgemises väljendas end suurima väljendusrikkusega. Egiptlastel ei olnud ruumi väljendavat mõistet kosmilise totaalsuse esmase kategooria tähenduses, küll aga oli aja tähistus. Seda disjunktiivset ajamõistet ja tema mõlemat komponenti (nhh ja d.t) ei saa tõlkida ühe sõnapaarina. Mingil juhul ei vasta ta meie "aja ja igavikule". Kreeka ontoloogia eristus (igavik kui olemise punktuaalne kokkusurutud preesens, mis avab end ajas saamise protsessile) oli egiptuse mõttele mitte ainult võõras, vaid ka vastandlik. nhh ja d.t vastasid meie aja- ning igavikumõistele, mida tõlkepraktikas võib edastada nii "ajana" kui ka "igavikuna". Pühadena, mõningal määral transtsendentsetena ja sellest tulenevalt ka "igavestena" olid nad korrelatsioonis kosmilise aja totaalsusega.

Siin teeb **J. Assmann** ühe põhimõttelise järelduse: harilikult mõeldakse totaalsuse all midagi lõplikku ja piiratut, seevastu egiptlased nägid totaalsuses vastandit lõplikule ning piiritletule. Nende arvates eksisteerisid totaalsuse piirid mitte piiritu, vaid "terviku" ja "külluse" jaoks.

"Surnuteraamatu" 17. peatükis (mis on egiptuse teispoolsuse uskumuskompendium) seletatakse väljend "kõik olev" kui nhh ja d.t. Sellega tähistavad d.t ja nhh kõikehõlmavat ning lihtsamat totaalsushorisonti. Meile on niisugune ajatasandil olev totaliseerimine nii võõras, et veel hiljuti oletati, nagu tähistaksid d.t ja nhh ruumi ja aega. Siiski olid nad ajamõisted, märkides egiptuse mõttemaailmas tegelikkuse terviklikkust.

Me ei tohiks imestada, et tänapäeva keelepruugis ei ole sellele paarile rahuldavat ekvivalenti. Põhineb ju meie aja ja ruumi dihhotoomia kreeka ontoloogial ja kristlikul dogmaatikal, meie ajamõiste aga indogermaani keelte ajasüsteemil koos aja järjestusega minevikuks, olevikuks ning tulevikuks. Seevastu afro-aasia keeled tunnevad selle asemel ajajaotuse kahte aspekti ja sealt ei ole enam pikk tee nhh ja d.t tähenduseni. Neid võib tänapäeval erinevate sõnade abil ainult assotsiatiivselt piiritleda, kuid mitte taastada.

Egiptuse keeles on "muutus" hpr ja "lõpetatus" tm. Mõlemad mõisted kehastavad "end jumalates". Hepra "saav", "tekkiv" ja Atumi "lõpetatud" moodustasid juba varakult kaks-ainsuse, tähistades päikesekulgemise teoloogias hommiku- ja õhtupäikest. Mõlemaid samastati ajamõistete nhh (muutus) ja d.t (lõpetatus). Nii soovitakse siinpoolsusest lahkunule sisenemist kosmilisse aega järgmiste sõnadega:

"Sa ühined nhh-ajaga,
kui ta tõuseb kui hommikupäike,
ja (ühined) d.t-ajaga,
kui ta loojub kui õhtupäike."

(**J. Assmanni** tõlke järgi).

Egiptuse ajaliigitust võib samuti vaadelda mõistetena "tulema" ja "jääma", kus nhh väljendab katkematult kulgevat päevade, kuude ja aastate ringkäiku ning d.t seda, mis "jääb", "kestab" ning "hoiab".

Mõiste nhh lubab end paremini seostada meie aja tavamõistega. Meie jaoks on aeg mitte niivõrd midagi tulevat, kui just mööduvat, igal juhul kulgemine. Seevastu d.t-aega on raske ette kujutada, seepärast tõlgendatakse seda sageli ruumina. Mõiste paremaks arusaamiseks oleks vaja lähemalt vaadelda egiptuse ajasüsteemi, kus meie "mineviku" asemel oli resultatiivsuse kategooria s.t. lõpetatud tegevus. See kas vastab meie perfektile või tähistab lõppseisundi pidevat edasikestust. Järgneval korrelatsioonide skeemil on see fenomen hästi jälgitav.

mõistemoodustis	d.t	nhh
	"Lõpetatuse edasikestus"	"Muutus" ja "Tulemine" (Saabumine)
ajakategooriad	resultatiivsus	virtuaalsus
	"Lõpetatud sündmuste/ tegevuste resultaatide edasikestus"	"Sündmus iseeneses"
aluseks olevad aspektide apositsioonid	Perfekt	Imperfekt

Resultatiivsus ei ole ainult grammatiline kategooria, vaid ka suhtumine: maailma üldises ja aega erilises tähenduses. Säärast suhtumist (mis siiski pöördub teises suunas) on **M. Eliade** oma raamatus "Le mythe de l'éternel retour" (Paris, 1954) kirjeldanud kui aversiooni ajaloo vastu, kui "profaanse" aja hävitamise püüdu alati kordumatu "püha" aja kaudu. **Eliade** arvates on see müütilise mõtlemise ajamõiste ja kuulub kui niisugune inimese "alusmoodustise" juurde. Veel üheks selliseks ajamõisteks (Vanas Egiptuses) on päikesekulgemisega seotud nhh - "igavene tagasipöördumine". Sellega erineb muistne Egiptus vähe teistest varajastest ja traditsionaalsetest kultuuridest, mis samuti kannavad "müütilise mõtlemise" pitserit. Kuid olgu öeldud, et Egiptuses esinevad nähtused palju kompleksemalt kui teistes kultuurides ning **Eliade** on ajamõisteid kohatult lihtsustanud (mida **Assmann** ei hakka siiski arutama), igal juhul vastandub Egiptuses sellisele müütilis-rituaalsele ajaettekujutusele ja suhtumisele midagi täiesti muud, mis baseerub resultatiivsuse kategoorial. Kultuurilise suhtumisena väljendub see püüdluses säilitada resultaati selle lõppkujus.

Niisugune soov väljendub vormides, mida võib pidada egiptuse kultuuri tunnusmärkideks: hieroglüüfid, püramiidid, muumiad. Nii kiri, kui hauaarhitektuuri massiivne monumentaalsus ja surnute mumifitseerimine kuuluvad kestuse ja jäävuse manifestatsioonide hulka. Siin põhjendab teooria egiptlastele kalliksminevat praktikat igavese eksistentsi saavutamiseks.

Selles ettekujutuste ja väärtuste kompleksis saavutab jumal Osiris oma kuju ja religioosse tähenduse, kus teda täiendab igavese uuenemise ideed kajastav Ra kulg siin- ja sealpoolsuses. Nii nagu **Fr. Nietzsche** üritas jumalanimede Apollo ja Dionysos kaudu avada kreeklaste kultuurilise dihhotoomia alused, võiks egiptlaste puhul (arvatavasti suurema õigusega) "osiriaanlikust" ja "solaarsest" kõnelda. Sest siin seisavad jumalad tõepoolest ühe paarina vastakuti ja moodustavad domineeriva antagonistliku konstellatsiooni. Osiris on aja d.t aspekti jumal. Teda võidakse mõnikord d.t või "eilseks" (sf) nimetada. "Eile" - saanud, teostatud, jääv - vastandina nhh päikesejumala Ra lisanimele kui tulevale ja võimalikule. Olles

resultatiivsuse ja hävitamatu edasikestuse jumal, oli Osirisel lisanimi wn nfr, mis sõna-sõnaliselt tähendab "valmis küpsenud kestus". Selgemalt ja täpsemalt kui selles Osirise lisanimes (mis kristlikus nimes Onnufrius edasi elab) ei saa resultatiivsuse ajakategooriat egiptuse mõtlemise mõistelisuses paremini väljendada. Pealegi, mida peaks vormel "valmisküpsenud kestus" tähendama, kui mitte selle muutumatut ja hävitamatut edasikestust, mis on end ajas lõpetanud? Just siin saab ajakategooria, kui ta ühe jumala nimes viiakse mõiste tasandile, oma püha, numinoosse, jumaliku tähenduse. Nii ühineb jumal wn nfr - idees ja kogemuses resultatiivsuse kategooria igatsusega surematuse järele. On ju Osiris surnute jumal. Temas saab surematuse idee Kestusel ja Jäävusel põhineva kuju. Ta valitseb ajalikkuse või igaviku üle, kus on kõige selle muutumatus ja hävimatus, mis päikesevalguses ja ühe teise jumala ajalikkuses saavutas oma täiuslikkuse.

Teiseks jumalaks on päikesejumal. Ta kehastab nhh'i virtuaalsust, nii nagu Osiris d.t'i resultatiivust. Oma katkematus tõusus ja loojangus, saamises ja kulgemises, surmas ja sünnis on ta igavesti Tulekul asuv, kui voog, nii päeval ja ööl, kuude, aastaaegade ning aastate rütmis pulseeriv aeg. Temas saavutab virtuaalsuse ajakategooria religioosselt tähendusliku püha jõu: kui mõõtmatu ajakülluses ammendamatu allikas vastandina inimlikule piiratusele ja surelikkusele.

Otsustav on, et mõlemad jumalad ei esinda alternatiive. Ei saa eelistada "päikese" või "Osirise aega" nii nagu **Fr. Nietzsche** ja võib-olla isegi vanad kreeklased valisid apollosliku või dionüüsosliku eksistentsi vahel. Ra ja Osiris moodustasid pigem (ja arvatavasti teisiti kui Apollo ja Dionysos) ühe konstellatsiooni. Mõlemad kokku moodustavad tegelikkuse ja nende koosmõjust tekib nhh ja d.t, mida inimesed omakorda kogevad kui aega: mõlema aspekti, muutumise ja lõpetatuse perioodiliselt toimivast ühinemisest tuleb esile kosmose elukontinuiteet. Nii on aeg egiptuse ettekujutuse järgi "päikeseaja" ja "Osiriseaja" seos.

Konstellatsioon, kus Ra ja Osiris mõlemad toimivad kui aja antagonistliku või komplementaarse aspekti kehastused, on "Ba" ja "laip", analoogiliselt indiviidi mõlemale aspektile, milles inimene igavesti elab pärast surma: kui "sisse- ja väljaminev" Ba päikese nhh - ajas, kui laip Osirise d.t - ajas. Kui linnukujuline Ba laskub öösel muumiale, ühinevad Ba ja laip, kindlustades niiviisi isiku kontinuiteedi. Seda mudelit kasutatakse "maailmavormelina" Ra ja Osirise konstellatsioonis kosmilise totaalsusena. Igal kesköösl ühineb Ra ("sisse- ja väljaminev" Ba) Osirisega (kes laibana sügavaimas edasikestuses puhkab), selleks, et tagada kestust. Ühes hilisegiptuse tekstis iseloomustatakse Ra ja Osirise ühinemise kulminatsiooni (seda teostati templirituaalina) järgmiste sõnadega:

"Suurim saladus on
Ra ja Osiris,
kes selle avab, sureb vägivaldset surma"
(**J. Assmanni** tõlke järgi).

Vastavat rituaali pühitseti "[elu]majas" ja see oli ette nähtud "elu säilitamiseks".

Sellise abstraktse ja kõikehõlmava totaalsushorisondi jaoks, mida mõisted "kosmos", "maailm", "tegelikkus", "aeg" ja "ruum" väljendavad, ei ole egiptuse keeles ainsatki sõna. Siin ei põrka me mitte mõistele, vaid pigem ühele mõistete ja jumalate konstellatsioonile. Selles väljendub kosmose religioosne mõte ja jumalate kosmiline tõelisus, kelle kaksainsusele redutseeritud paljusus pole enam kaheldav. Ei ole ühtegi jumalat, kelle "Ba" oleks päike ja kelle "surnukeha" oleks Osiris: igatahes mitte algusest peale. Maailm eksisteerib jumalate koostegevusena. Jumalad tegutsevad koos, kuna nad elavad. Selle viimase abstraktsiooniga käsitletakse elu "Ba" ja "keha" ühendina s.t. "igavest elu", milles võivad ka surnud osaleda. Aeg on igavese elu täitumine. Ei "olemine" (nagu kreeka filosoofias) ega uuestisündide ringkäigust vabanemine (nagu budismis), vaid "elu" on egiptlaste viimne reaalsus. Olemise igaviku asemel on elu järjepidevus, milles inimene kaasa lööb ja millest ta osa saab.

Arendades edasi oma meetodit, teeb **J. Assmann** selge eristuse piiride vahel, mis eksistentsiaalsel tasandil eraldab siin- ja sealpoolsust ning sise- ja maailmaväliste kategooriate erinevust. Mis puutub egiptuse igavikumõiste maailma, siis annab **J. Assmann E. Hornungile** tingimusteta õiguse. **E. Hornung** osutab "Surnuteraamatu" 17. peatükile, kus samastatakse "kõik olev" nhh ja d.t'ga. See (võimalik) lõplik olemine ja mitte lõpmatu mitteolemine iseloomustatakse nende mõistete kaudu. Kuid Egiptuse mõtte jaoks onto-kosmoloogiline piir, mis ajalises dimensioonis oli muundunud mõistelisteks erinevusteks, ei olnud siiski tähtis; nhh ja d.t eitus osutab mitte absoluutsesse ääretusse, vaid hoopis teisel viisil piiritletud sfääri. Piir, mis kuulub aja ja igaviku mõisteliseks eraldamiseks, kulgeb kosmoses ja olemises (olemisega samastatud aeg - nhh ja d.t - on episoodid mitteolemise ja olematuse vahel).

Järgnevalt analüüsib **J. Assmann E.Hornungi** seisukohti igaviku, aja ja olemise kohta ja esitab oma vastuväited. Osaliselt olen need juba esitanud viites 272. Sõna-sõnaliselt lähenedes on nhh ja d.t'l tõepoolest piirid, s.t. ühe piiratud aegruumi (eluaja ᶜhᶜw) mõttes. Kas aga tohib säärasest pöördumisest niiviisi aru saada? **J. Assmann** jagab **S. Morenzi** seisukohta, et siin on juttu "praktiliselt mittetoimivatest" piiridest hüperboolse parafraseeringu "alati" tähenduses ja vaevalt on selles vahe, et mõnedes tekstides kuningale soovitakse igavikku mitte "kuni selle piirideni", vaid "ilma piirideta". Paradoks seisneb selles, et aja "kogum" oli mõisteliselt

küll hõlmatav, kuid siiski ei olnud saavutatav kõikide aastate lõpliku "summa" mõttes; tegemist on "lõppematu summa" kujutamise viisiga.

Käsitledes preeksistentsi ja eksistentsi piiri küsimusi, märgib **J. Assmann**, et see probleem ei anna midagi aja ja igaviku vahelise erinevuse ning nhh ja d.t tähenduse mõistmiseks. Miski ei osuta sellele, et egiptlane kujutles ürgolekut kui midagi väljaspool nhh ja d.t'i olevat, kui "pärisigavikku" (pärsia "igaviku" ja "pika perioodi valitseva aja" tähenduses). Pigem jääb ka siin piir siin- ja sealpoolsuse, elavate ning surnute, üla- ja allilma vahel olemise, kosmose ja aja raamidesse, olles ainsaks tegevaks eraldamise võimaluseks. Ei ole märki selle kohta, et eksisteeris maailmavälise ajalikkuse mõiste.

Idee, et maailmal on algus, ei tähenda mingil juhul seda (eriti monistlikes interpretatsioonides), et ta ka lõplik on. Seda on eelkõige toonitanud **S. Morenz**; vt Ägyptische Religion..., S. 174. Ka platonistlik ja uusplatonistlik kosmoloogia (samuti monistlik), arvestab küll ühe tekkinud, aga sealjuures lõppematu maailmaga. Ettekujutus kogu oleva "eshatoloogilisest horisondist" on midagi ülimalt omapärast ja erilist. Võib osutada põhiliselt kolmele erinevale lõigule, mille tsitaadid ilmselt pärinevad samast alustekstist. Sargatekstis 1130 (I Vaheperiood) asuva vanima versiooni järgi ütleb esijumal Atum järgmised hämmastavad sõnad (esitan need **J. Assmanni** tõlkes):

> "Ich habe Millionen von Jahren gemacht zwischen mir und
> jenem Müdherzigen, dem Sohne des Geb (Osiris) dann aber
> werde ich mit ihm zusammenwohnen an einer einzigen
> Stätte.
> Die Hügel werden zu Städten,
> die Städte zu Hügeln werden,
> ein Haus wird das andere zerstören."

Hilisemad versioonid ("Surnuteraamatu" 175. pt. ja Ptolemaioste "Osirisehümn") kirjeldavad maailma lõppseisundit esioleku kordusena (**J. Assmanni** tõlge):

> "Ich werde alles vernichten, was ich geschaffen habe.
> Dieses Land wird in den Urozean versinken,
> zur Urflut (werden) wie bei seinem Aufgang."

Loomismüütidega on täpsemas vastavuses ettekujutus maailma lõpust mitte kui hävingust, vaid kui jumal-demiurgi tagasimuundumisest (**J. Assmanni** tõlge):

> "Ich bin, der übrig bleiben wird, zusammen mit Osiris,
> nachdem ich mich wieder in eine Schlange verwandelt habe,
> welche die Menschen nicht kennen und die Götter
> nicht sehen."

Jumala maokujutis sümboliseerib siin teispool loodud maailma alg- ja lõppseisundit, ürgühtsust, mis on ennast Oleva paljususteks jaotanud, et siis lõpus ühtsuseks tagasi pöörduda (muutuda). Siiski jääb pärast maailmalõppu kehtima nhh - igavik, mis ei ole ajavahemik olematuste vahel, vaid paljususe ja diferentseerituse intervall ühtsuste vahel.

Huvitav oleks teada, kui esinduslik on see tekst egiptuse maailmapildi jaoks. Kui oleks tõepoolest tegemist ühe egiptuse ontoloogia *locus classicusega*, siis võiks ju leida teistest tekstidest vähemalt jälgi säärasest eshatoloogilisest mõttest. Seda aga ei saa siiski täheldada. Idee vältimatust ja pöördumatust maailmalõpust oli egiptuse intellektile olemuslikult võõras.

Egiptlaste arvates eksisteeris pidevalt katastroofivõimalus, mis puudutas mitte ainult kosmilist või looduslikku, vaid haaras ka kultuuri ja ühiskonda. Kõneldes "asjade korrast" mõeldakse egiptuse sõnale Maat, mis niihästi "maailmakorda", "õiglust" ja "ohvrit" tähendas ja end kosmilisele, sotsiaalsele ning neid mõlemat vahendavale kultuse tasandile asetas. Kultus garanteeris "asjade korra", ta takistas "taeva maale langemist", hoidis päikese kulgu ning ei lasknud Niilusel ära kuivada. Kultusliku tegevuse eesmärgiks oli eelkõige "vie sociale" ja kultuurilise identiteedi kinnistamine, kus põhiprobleem seisnes mitte "maailmalõpu" ärahoidmises, vaid ühe perioodilise kriisi ületamises. Positiivne opositsioon ei olnud paljas edasikestus, vaid Oleva kontinuiteet, ajas edasiminev ning end perioodiliselt muundav identsus: kriis ning selle ületamine. Öö on üheks säärakseks kriisiks, aga ka troonivahetus ja surm, kui üleminekud ühest olemisevormist teise. Iga muutus teostab seda kriisi, mis lahendatakse mõlema antagonistliku printsiibi rituaalse ühendamise kaudu - Ra ja Osiris kosmilisel, Ba ja surnukeha antropoloogilisel tasandil. Mõlemaid egiptuse igavikumõisteid (nhh ja d.t) võib asetada sellesse suhtesse; nhh'i seosest kui igavesest printsiibist ja perioodiliselt regenereerivast ajast ja d.t'ist kui alatises samasuses püsiva kestuse printsiibist edastatakse kõrgeimal abstraktsiooniastmel olev kontinuiteedimõiste.

Aeg on igaviku liikuv kujutis. Seda **Platoni** vormelit aja ja igaviku dialektilise suhte kohta eelistatakse hermeetilistes kirjades. Seda mitte niivõrd abstraktses-filosoofilises, kui pigem mütologiseerivas vormis väljendatud dialektikat konkretiseeritakse "Ühe" katkematus esiletulekus "Teisest". Siin on tegemist täpselt sellesama ettekujutusega, mida me juba oleme kohanud teisel tasandil kui *creatio continua* : paljususe pidev esiletulek (ühtsusest), mida tähistati "dialektilise monismina". Aja esiletulek igavikust toimub nüüd nii, et igavik kosmost, mida ta endas sisaldab ja ringikujuliselt piirab, väljast elustab, kes aga omalt poolt temas endas reeglipärases liikumises teostuva elu jõuga aega regenereerib ning sealjuures väljast vastuvõetud elu "kõigile edasi annab, kes temas on". Heaks illustratsiooniks sellele on ühel Tutanhamoni laekal (?) olev kujutis, kus nhh kui mehelik ja d.t kui naiselik jumalus (seega võisid ilmuda jumalikustatud kategooriad) toetavad

taevasambaid ning keda juurdelisatud kirjas tähistatakse kui "mõlemad suured jumalad." Muidugi, aega ei austatud mitte kui niisugust, vaid kui päikesejumala manifestatsiooni.

Egiptlaste aeg ei sünni koos taeva loomisega, ta manifesteeritakse, tulles esile taevas ja tähtedes ning "jumalate Ba'des", lastes end austada jõuna, mis taevast ja tervet kosmilist kulgu sünnitab ja üleval hoiab. Seepärast ei tähista nhh ja d.t maailmasisest aega, mis end eel- ja maailmavälise igaviku suunas transtsendeerida laseb. Nad on nii maailmasisene aeg, kui ka maailmaväline igavik, nad on igavik, mis avaldab end ajana. Samuti ei ole nad koekstensiivsed loodud maailmaga, vaid Jumalaga, kes on selle maailma esile toonud ja kes end selles kehastab, seepärast võib seda (maailma) tähistada tema "kujuna".

Näiliselt nii lihtne süllogism: "Kõik olev on nhh ja d.t. Kõik olev on loodud. Järelikult nhh ja d.t on loodud" - on egiptuse mõtte seisukohalt siiski teostamatu. Kõik olev on nhh ja d.t, aga nhh ja d.t on ka see, mis kõik oleva esile tõi. Egiptuse mõte ei saanud siin tõmmata mõistelist piiri, ta on esimesena saavutanud (täiesti teisel tasandil) **Platoni** filosoofia. Hermeetilised kirjad, milles kajastuvad nii platonism kui ka egiptuse kosmogoonia fragmendid, osutavad põhimõttelisele kooskõlale dialektilise monismi tähenduses.

Enamjaolt sünonüümidena esinevate sõnade nhh ja d.t semasioloogiline diferentseerimine on üheks palju diskuteeritavaks probleemiks. Lahendust on püütud leida erinevail tasandeil: "minevik", "tulevik", "igavik enne loojumist" ja "kosmose igavik", "teispoolne igavik" ja "siinpoolne igavik", "ajaline ja ruumiline nähtamatus", "igaviku ringlev" ja "puhkav poolus" jne. Veel vaatleb *communis opinio* nhh-i muutumatu igavese kestusena. **J. Assmann** on säärase arvamusega põhimõtteliselt nõus, kuid peab siiski vajalikuks seda täpsemalt formuleerida. Tema seisukohalt on nhh igavesti korduv muutumine. Seda tõendab ka nhh tihe seos mõõdetavate ajaühikute (päevade, kuude ja aastate) allikaga - päikesega, d.t olles determineeritud maaga, on kestev muutumatus.

Edasi analüüsib **J. Assmann** **S. Morenzi** arvamust, kelle meelest nhh tähistab tsüklilisi protsesse, d.t aga lineaarset eesmärgistatud kulgu, mis maise olemise "elusummana kestab muutumatult" "indiviidi igavikus". Võib minna veelgi kaugemale ja esitada hüpoteesi, et egiptlased on mõlemast klassist (nhh ja d.t) ühe vastava komplementaarse ajamõiste abstraheerinud, kus nhh (aeg) on vastandatud d.t-le (igavik). Ettepanek paistab olevat veenev, kuid ei leia tekstides õiget tuge. Vaadeldes nhh kui tsüklite lõpmatut perpetuiteeti ja d.t'i elusumma lõppematu permanentsina, tsiteerib **J. Assmann** **W. Blake'i** sõnu, mis ligilähedaselt väljendavad nhh'i ja d.t'i mõtet:

"The generations of men run on in the tide of Time,
but leave their destin'd lineaments permanent for ever and ever."

Imelikul kombel ei ühenda **S. Morenz** enda poolt väljatöötatud ajaaspekte mõlema igavikumõistega, vaid eraldab lineaarse "inimesteaja" (koos '.t'i kui καιρος-mõistega). **Morenzi** jaotus "inimeste aeg" ja "loodusnähtuste aeg" ei ole sellises vormis kindlasti teostatav. Egiptuse ajaloopilt ühendab mõlemat aspekti, kus tsükliline "ritualiseeritud ajalugu" on üksikfaktide liitmise (annalistika) kaudu lineaarsele ajaarusaamisele juurdearvatud. **J. Assmann** ei tea nimetada ühtki teksti, kus mõistelist opositsiooni tsüklilisest ja lineaarsest ajast oleks arendatud nii, et oleks kasutatud lekseemi nhh ja d.t. Mõlemad mõisted esinevad sageli sünonüümidena. Ainsateks ütlusteks, mis võiksid osutada nende semasioloogilisele diferentseerumisele, on "liigitused". Nii määratletakse ühes sargatekstis kogu olev kui nhh ja d.t, kusjuures nhh on päev ja d.t on öö. **E. Hornung** järeldab, et nhh ja d.t kujutavad eoone, mis vahelduvad suures tsüklis nagu päev ja öö väikses. Kuid see oleks ainult formaalne analoogia. Veel võiks mõelda sisulisele analoogiale päeva ja nhh ning öö ja d.t'i vahel; selles suunas osutavad teised "liigitused", nagu nhh jumal Ra'le, d.t Osirisele, nhh päikesele, d.t kuule, nhh homsele ja d.t eilsele või nagu uusaasta vormel, mis seostab nhh'i algusega ja d.t'i lõpuga.

Säärased liigitused võib jaotada kahte rühma:

nhh	d.t
mehelik (isa, abikaasa, poeg)	naiselik (ema / abikaasa)
ajakulg (dünaamiline)	ruum (staatiline)
päev (päikesevalgus)	öö (pimedus)
siinpoolsus / maisus	teispoolsus / maavälisus

Mõnikord esitatakse nhh ja d.t'i paariliste opositsioonide reas kõikehõlmavate komplementaarsete printsiipidena jing ja jang põhimõttel, mis lõppkokkuvõttes juhitakse tagasi meheliku ja naiseliku vastandlikkusele (muide, keelelisest seisukohast on nhh mees- ja d.t naissoost).

Mõlemad mõisted väljendavad erinevaid aja ning ruumi vahelisi seoseid. Järgnev opositsioonirida esitab seda väga näitlikult:

nhh	d.t
kord	kaos
tagasipöördumine	kestus
Ra (Horos) elav kuningas	Osiris / kuningamuumia
Ba-hing	h'.t - laip / keha

nhh realiseerub siin kui lõppematult palju korduv potentsiaalne, tulevane igavik. Biograafilistes raidkirjades ja tarkusõpetustes tsiteeritud

sünonüümsed ütlused kajastavad seda hästi ("endale nhh silmade ette seadma", "tulevikule mõtlema", "homset kaalutlema"). Vanimate arusaamade kohaselt erinevad "Hommik" ja "Eile" põhimõtteliselt teineteisest, kus üks kuulub nhh-aja juurde, teine aga d.t-aja valdkonda.

Kuid d.t ei lase end lihtsalt "aktuaalse ajaga" samastada, niisama vähe ka "lineaarse ajaga", mida mõistetakse kui sihipäraseid protsesse. Samuti d.t ei ole "aeg", vaid "igavik" vastandi mõttes ühe spetsiifilise ajamõiste suhtes. d.t kuulub lõpetatu ning suletu sfääri ja seda võib vaadelda kui "lineaarses ajas" kulgenud sihipärase protsessi lõpptulemust, mis aktuaalse ajana kulgeb minevikust tulevikku.

Ometigi ei ole "minevik" ja "tulevik" otsustavad kategooriad d.t'i ja nhh'i eristamisel, nendeks on "lõpetatus" ja "muutus" (vt **Assmann**, Zeit und..., S. 40-48).

Siiski ei saa lõplikku otsustust selle komplitseeritud probleemi kohta teha. Igal juhul peavad nii praegused kui ka tulevased uurijad arvestama **E. Otto** poolt juba aastate eest väljendatud seisukohaga, mille järgi nhh-igavik tähendab katkematut tagasipöördumist ja d.t-igavik katkematut kestust, jäävust (vt **E.Otto**, Gott und Mensch nach den ägyptischen Tempelinschriften der griechisch-römischen Zeit. Heidelberg, 1964). Täiendavalt aja ning igaviku mõiste kohta vt **F. Seibt**, Die Zeit als Kategorie der Geschichte und als Kondition des historischen Sinns. - Die Zeit (Hrg. **A. Mohler, A. Peisl**). München, 1983, S. 145-188; **E. Pöppel**, Erlebte Zeit und die Zeit überhaupt: Ein Versuch der Intergration. - Die Zeit (Hrg. **A. Mohler, A. Peisl**), München, 1983, S. 369-388; **R. Wendorff**, Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewußtseins in Europa. Opladen, 1981; (Hrg. **A. Portmann, R. Ritsema**), Zeit und Zeitlosigkeit. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1981, S..1-346; **M. Heidegger**, Sein und Zeit. Leipzig, 1927; **C. Colpe**, Die Zeit in drei asiatischen Hochkulturen (Babylon-Iran-Indien). - Die Zeit (Hrg. **A. Mohler, A. Peisl**). München, 1983, S.225-255; **W. Gent**, Die Philosophie des Raumes und der Zeit, Bd.1-2, Hildesheim, 1962; **H. Cancik**, Die Rechtfertigung Gottes durch den "Fortschritt der Zeiten". - Die Zeit (Hrg **A. Mohler, A. Peisl**). München, 1983, S. 257-288; **W. Beierwaltes**, Plotin über Ewigkeit und Zeit. Stuttgart, 1967; **H. Fraenkel**, Die Zeitauffassung in der frühgriechischen Literatur. Leipzig, 1931; **G. Delling**, Das Zeitverständnis des Neuen Testamentes. Gütersloh, 1940; **A. J. Gurevitš**, Vremja kak problema istorii kulturõ. - Voprosõ filosofii, n. 3, 1969; **E. Bentz**, Zeit, Endzeit, Ewigkeit. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 1-41; **J. Brun**, Les murs et les fêlures du temps. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 239-269; **S. Sambursky**, Das Gespenst des Vergänglichen. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 205- 239; **M.-L. von Franz**, The psychological experience of time. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 173-205.

297 Ashmoleani ostrakonis on kuninga nśwt järel mitte inimese (nagu B 180), vaid kullikujuline determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., V 7).

K. Sethe märgib, et kirja algus sarnaneb tõelistele kirjadele (Erläuterungen zu..., S. 13). Egiptuse õigusloolisest vaatevinklist lähtudes oli kuningas subjekt, kes kehastas ainsat seaduslikku võimu, kelle käskudel (wḏ.t) oli täielik juriidiline kaal. Eelkõige oli kuningas õiguse ja õiguslikkuse allikaks selles mõttes, et just nimelt tema oli loodusliku ja sotsiaalse maailmakorra Maati (m'^{c}.t) peateostaja ja säilitaja (vt täiendavalt **Seidl, E.** Einführung in die ägyptische Rechtsgeschichte. Glückstadt, 1951; **Helck, W.** Altägyptische Aktenkunde des 3. und 2. Jahrtausends v.Chr. München-Berlin, 1974, S. 129; **Blumenthal, E.** "Befehl des Königs" in den königlichen Rechtsurkunden des Alten Reiches. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 100, 1973, S. 72-76; eriti tähtis nimisõnade ja tegusõnade uurimise seisukohalt).

R. Parant'i wḏ nśwt tõlge on minu omale väga sarnane (vrd "ordre royal"). Ta märgib, et wḏ tõlgitakse sageli kui "dekreet", "reskript", kuid see on liialt ülepakkuv ja kirjanduslikult üleliigne tõlge ning sobimatu Senusert I Egiptuse jaoks (vt **Parant**, L'affaire..., p. 201).

298 Lõigus B 180 seisab Sinuhe (s'-nh.t) nime taga kolm sõnamääratlejat (puu, maja, inimene); seega ei ole nime kirjakuju peaaegu muutunud võrreldes jutustuse algusega (vt viide 5).

Ashmoleani ostrakonis on muutused nime kirjapildis põhjalikumad, nimelt lisandub V 8 ja V 21 veel üks determinatiiv, suursugust ülikut kujutav kirjamärk (špśś). Võib-olla ei ole see juhuslik, võimalik, et kuningas tahab sellise pöördumisega rõhutada Sinuhe kõrget positsiooni. Kuid siin tekib vastuolu. Jutustuse algul ära toodud tiitlite loetelus (enamiku neist tiitlitest sai Sinuhe alles elu lõpul), ei ole Sinuhe nime järel špśś'i sõnamääratlejat (vrd **Barns**, Ashmolean..., R 2).

299 Ashmoleani ostrakonis (V 9) on sõna "nõuanne" (sh) asemel kirjutatud "plaanid", "kavatsused" (śhr.w). **R. Parant'i** arvates ei saa neid sõnu pidada sünonüümideks, kuna sh eelneb ajaliselt śhr s.t. faktiliselt tegevusele (**Parant**, L'affaire..., p. 227; vrd viide 209).

On loomulik, et Senusert I puudutab põgeniku elu võõrsil. Juba kirja alguses ütleb ta otse, et Sinuhe sattus välismaale vastavalt oma südame (s.t. tahte) soovile (vt viiteid 88 ja 89). See seisukoht erineb põhimõtteliselt Sinuhe kinnitustest Retenu valitsejale (viide 95) ja ka iseendale (vt viiteid 246, 247, 252, 254, 255, 256).

R. Parant analüüsib põhjalikult seda tekstilõiku. Ta on üldiselt nõus **A. Gardineri** arvamusega, mille järgi kuningas tõrjub eemale Sinuhe argumendid, osutades tõigale, et põgenemine (w^{c}r.t) toimus tema vabal tahtel.

Kuid samas vihjab kuningas eufemistlikult, et Sinuhel ei tule juriidiliselt vastutada, vaid kanda pigem moraalset vastutust.

R. Parant rõhutab, et sääraseid mõtteid esitab ka "Ptahhotepi elutarkuse" autor: "See on süda, kes teeb oma valdajast inimese, kes kuuletub või kes ei kuuletu" (**Parant**, L'affaire..., p. 228-229). Vrd viide 247.

300 Asmoleani ostrakonis on kirjutatud "sinu ütlus" (dd.k; **Barns**, Ashmolean..., V 9).

Edasi järgneb Ashmoleani tekstis lause, mis vanemas (B 180) tekstis puudub: "Sinu nime ei kuuldud kõne alguses, sinu hirm viis karistusse (karistas)". See fraas tuletab meelde Sinuhe sõnu Retenu valitsejale: "...ei kuuldud minu nime ettekandja (kordaja) suust" (vt viide 92). Samal ajal erineb ostrakoni lause ühe põhimõttelise tunnuse poolest alusteksti B 40-41 lõigust. Kuningas jätab nimme vahele sõna "ettekandja", "kordaja" (whm), samal ajal kui Sinuhe mainib seda kahes fraasis (vt **Parant**, L'affaire..., p. 46-47). Arvan, et niisugune konkreetsuse erinevus ei ole juhuslik. Arvatavasti kanti Sinuhe teguviisist vaaraole siiski ette. **R. Paranti** meelest osutab väljend "kõne alguses" (vrd **Barns**, Ashmolean..., V 9) vandenõule (**Parant**, L'affaire..., p. 60).

Lause sisselülitamist alusteksti võib seletada Uue Riigi lõpu aegse tekstiredaktsiooniga, kus klassikalise kirjandusteoste mõningad nüansid ja sümbolid vajasid täiendavat läbimõtestamist.

301 Ashmoleani ostrakonis ei olekirjutatud "suurnike nõukogus" (m sh n sr.w), vaid "suurnike ees" (m-b'h.srw); vt **Barns**, Ashmolean..., V 10. Kogu V 10 tõlge kõlab põhimõtteliselt nii: "Sa ei ole ette kuulutanud (halba) ülikute ees, nii et su juttu peaks ümber lükatama" (nn hmt.k m-b'h sr.w itn.tw m tsw.k);vt samuti **Parant**, L'affaire..., p. 58-60.

Võibolla vihjab kuningas asjaolule, et eksiilis elades ei ole Sinuhel võimalik osaleda ülikute nõukogus selle täieõigusliku liikmena (**Turajev**, Rasskaz..., c.30).

302 Ashmoleani fragmendis on kirjutatud "sinu plaanid" (śhr.w.k ; V 10). Siin ei pea vaarao niipalju silmas vandenõud, kuivõrd Sinuhe hirmu kuninga viha ees.

303 Üks kuninganna metafoorsetest nimetustest ("sinu taevas" - pt.k). "Sina" rõhutab Sinuhe erilist seost kuningannaga, kes arvatavasti oli juba varem tema protežeerija (oli ju Sinuhe põhiteenistus haaremis), nüüd aga kaitses oma kunagist favoriiti kuninga ees.

304 Ashmoleani versioonis on "valitsejakoda" (^{c}h) kirjutatud natukene teisiti kui B 185. Põhierinevuseks on kullikujuline (vaaraole osutav) determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., V 11).

305 Ashmoleani ostrakoniga võrreldes, on see koht B 186-s arusaadavam (vt **Barns**, Ashmolean..., p. 19, V 11). See väljend on opositsioonis sõnaga "taevas".

306 Ashmoleani variandis seisab "Maa kuningavõimu" (nsjj.t nt t') asemel halvasti mõistetav "koht (troon) mis" (ś.t nt'). **Barnsi** arvates võib seda seletada teksti kvaliteediga (**Barns,** Ashmolean..., p. 19, V 11).

307 Alustekstis kujutab determinatiiv (B 187) poisse ja tüdrukuid. Seevastu Ashmoleani versioonis ainult poisse (**Barns**, Ashmolean..., V 11). Samuti puudub naissoo kolmanda isiku pronoomen (ś).

308 Ashmoleani ostrakonis on "vastuvõtukambri" (^{c}h n wtj) järel maja (pr) kujutav kirjamärk koos kuningale kuuluvate traditsiooniliste epiteetidega "elu, õnne, tervist!" (^{c}nh wd' śnb). On väga tõenäoline, et vähemalt ostrakonis viidatakse kuninga vastuvõtukambrile (**Barns**, Ashmolean..., V 12).

309 See fraas on kirjutatud alustekstis (B 187) punase tindiga. Tõenäoliselt peavad neid rikkalikke kingitusi andma Sinuhele kuningalapsed, kelledest osaga oli ta juba varem tuttav. Seda lubades ületab Senusert I Sinuhe enda soovid ja lootused (vt viited 246, 247, 248, 249, 250-264; vrd. samuti **Parant**, L'affaire..., p. 293). Kuid see ei ole veel kaugeltki mitte viimane kuninga lubadustest Sinuhe edasise käekäigu korraldamise suhtes.

Muuseas, Ashmoleani koopias on verb "elama" (^{c}nh) asendatud "rahul olema" (htp); **Barns**, Ashmolean..., p.19, V 12.

310 Sõna-sõnaliselt: "Tee tulekut!" (ir .k iw.t ; B 188).

311 Ashmoleani ostrakonis ei osuta sõna "kuningakoda" (hnw) taga seisev determinatiiv hoonele (nagu B 188), vaid hoopis linnale (**Barns**, Ashmolean..., V 12). See determinatiiv ilmus tekstidesse alates Keskmisest Riigist, tähistades võib-olla ühe linna residentsi, konkreetsel juhul pealinna administratiivkeskust; vt WB, Bd. III, S. 369; "hnw einer Stadt".

312 Ashmoleani versioonis on sõna järel kahte hoonet (arvatavasti kuningakoda) kujutav sõnamääratleja ning nende taga veel otseselt vaaraole kuuluv epiteet "elu, tervist, õnne!" (^{c}nh wd' śnb); **Barns**, Ashmolean..., V 12. Alates Keskmisest Riigist tähistas rw.tj wr.tj kuningakoja väravaid (vt viide 23; **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 333).

313 Sõna-sõnalt "(kuninga) sõbrad" (śmr.w). Vanemas tekstis (B 189) kujutab determinatiiv toolil istuvat suursugust isandat, ilmselt üht kõrgemat, kuid siiski mitte esimest õukondlast. Ashmoleani fragmendis on istuva üliku asemel hoopis pikka saua hoidva püstiseisva õukondlase kujutis (**Barns**, Ashmolean..., V 12). Sõnamääratleja on väga iseloomulik just Uuele Riigile (WB, Bd. IV, S. 138).

Vrd **Barns** , Ashmolean..., R 1 - śmr w^{c}.tj , mille Sinuhe lülitas sisse oma tiitlite loetellu jutustuse alguses. Alustekstis R 1 see tiitel puudub. śmr w^{c}.tj on Vanast Riigist alates väga sagedane tiitel kõrgematel isikutel (noomoste valitsejad, vesiirid jne; WB, Bd.IV, S. 138).

314 Vrd seda lõiku **Žaba**, Les maximes..., p. 15. Vt samuti viiteid 266, 267, 268, 269.

315 **R. Bullock** tõlgib: "The blessed state of the dead" (**Bullock, R.** The story..., p. 77). Põhimõtteliselt ei tohi niisugust tõlkevarianti siiski välistada (vt WB, Bd. I, S. 81).

Ashmoleani versioonis on sõna im'h ("väärikus") järel toolil istuvat suursugust isandat kujutav sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 14). Vrd mõningaid tõlkeid - **M. Lichtheim**: "Passing into reverence" (Ancient egyptian..., p. 229); "... an dem zur Ehrwürdigkeit geleitet wird" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 17); "...denke an den Tag des Begräbnisses und des Geleitens zur Ehrwürdigkeit" (**Galling**, Textbuch..., S. 7).

316 Sefetiõli (šf.t) toodeti okastaimede hulka kuuluvast ^{c}š puust. Harilikult mõistetakse ^{c}š puu all seedrit, mida toodi Egiptusesse Ees-Aasiast. Seda õli kasutati laipade palsameerimisel.

317 Tait oli kangrute jumalanna. Oma nime sai ta ühe Alam-Egiptuse riidekudumise keskuse järgi. Tema käsutuses olid ka jumalate kujude jaoks ettenähtud rõivad, mõnikord võttis ta ise ohverdamisest osa. Aegajalt esines Tait surnud kuninga hauasidemete personifikatsioonina, valitseja kaitsjana. Sellisena seostati teda mõnikord ühe kuningavõimu sümboliga (vt **Bonnet**, Reallexikon..., S. 764). Taitit mainitakse "Surnute raamatus" (Uus Riik), kui jumalannat, kelle käsutuses on surnu riided (**Livšits**, Skazki..., c. 31).

Niisugune suur tähelepanu mumifitseerimisrituaali kirjeldamisele oli eelkõige seotud egiptlaste kindla usuga, et inimese elu edasikestuseks teispoolsuses on vaja säilitada indiviidi kehaline ja kehaväline olemus. Vastasel korral võis inimene jäädavalt hukkuda, sest isegi teispoolsuses olles, vajas ta urjasid ning kehaliselt tajutavat sidet muumia (või skulptuurportree) näol siinpoolsuses. Muuseas, teispoolsust käsitlevates tekstides esineb muumia nimi ja kuju kaunis harva. Muumia puhkab rahulikult hauakambris ja peale tasase hinguse ei ole temast mingit muud elumärki. Teispoolsuses tegutsevad (pöördudes mõnikord siinpoolsusesse tagasi külastamaks kodupaiku ja hauakambrit) indiviidi mittekehalised olemused. Samal ajal ei saa muumiat siiski teispoolsusest päriselt elimineerida, muumia võis kaitsva olemusena maagilise "suu avamise rituaali" abil aidata inimesel ületada kõik teispoolsuses olevad ohud (rohkearvulisest vastavat probleemi käsitlevast kirjandusest julgeksin soovitada lugeda: **A. Herrmann**, Zergliedern und Zusammenfügen. - Numen, Bd.3, 1956, S. 81-96; **S. Morenz**, Ägyptische..., S. 208-210; **A.-P. Leca**, Die Mumien. Düsseldorf u. Wien, 1982; **E. Hornung**, Vom Sinn der Mumifizierung. - Die Welt des Orients, Bd. XIV, 1983, S. 167-176; **A. Erman**, Die Religion der Ägypter. Berlin-Leipzig, 1934, S. 260-276).

Selline kehalise ja mittekehalise eripära ja kordumatuse säilitamise püüd on teravas vastuolus juba **Herodotose** aegadest peale (V saj. eKr) levinud arvamusega, nagu oleksid egiptlased uskunud hingede rändamisse. **Herodotose** järgi pöördus hing pärast 3000 aastast tsüklit mõne vastsündinu kehasse uuesti tagasi (**Herodot**, Das Geschichtswerk, Bd. 1, Berlin u. Weimar, 1985, S. 162). Niisuguse arusaama aluseks võis olla egiptlaste uskumus, et võimukad surnud võivad mõjutada siinpoolset elu; moondudes sealhulgas kõige erinevamatesse inimestesse, esemeisse, loomadesse jne. Kuid need ümberkehastumised väljendasid vaid head või halba toimingut, olemata seotud inkarnatsioonide kulgemisega, indiviidi arenemisega või puhastumisega. Täiendavalt vt **W. Spiegelberg**, Die Glaubwürdigkeit von Herodots Bericht über Ägypten im Lichte der ägyptischen Denkmäler. Heidelberg, 1926, S. 32.

Herodotose ebatäpse arusaamise täiendavaks põhjuseks võis olla tema soov põhjendada kreeklaste rahvauskumistes ja mõnedes filosoofilistes süsteemides (näiteks pütaagorlased) levinud ettekujutust hingede rändamisest egiptuse iidse religiooni autoriteediga. Ei ole saladus, et kreeklased püüdsid sageli religioossete mõtlejate vaateid ja seisukohti (isegi kreeka jumalaid!) tuletada Egiptusest. Uskumine hingede inkarnatsiooni oli **Herodotosele** palju harjumuspärasem ja arusaadavam, kui süüvimine egiptlaste religioosse antropoloogia nüansside analüüsi.

318 Sõna-sõnalt "tehakse" (ir.tw).

319 Ashmoleani ostrakonis ei ole sõna "matmispäeval" kirjutatud otseses genetiivis nagu tekstis B 192-193; vrd **Barns**, Ashmolean..., p. 20, V 15, hrw n sm'-t' .

320 Siin on mõeldud sisemist sarkofaagi (wj), kus asus muumia. Ashmoleani tekstis on kirjutatud valesti wj' , mis tähendab päikeselaeva; vt **Barns**, Ashmolean... p. 20, V 15; WB, Bd. I, S. 271.

321 Taevas (p.t) tähendab kas katafalgi kohal olevat baldahiini (vrd **Bullock**, The story..., p. 78; **Blackman**, Some..., p. 37; **Barns**, Ashmolean..., p. 20; **Galling**, Textbuch zur..., S. 7; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 17) või sarkofaagi kaane siseküljel kujutatud taevajumalannat Nuti (**Gardiner**, Notes..., p. 69; **Lefebvre**, Romans et..., p. 17; **Bresciani**, Letteratura..., p. 167). Viimast varianti pean tõenäolisemaks (vt samuti viide 274).

322 Nii vanemas tekstis (B 194) kui ka temast nooremas Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., V 16) seisab sõna "lauljad" ($šm^{c}$.w) järel ainult mehi kujutav mitmuse determinatiiv.

323 Matuserituaali juurde kuuluv tants. Muu (nnjw) tantsu esitavad mehed kandsid omapäraseid rookroone, tervitades Osirisega samastatud surnut (vt **Livšits**, Skazki..., c. 190; **Mertz, M.** Red land, black land. New York,

1966, p. 344; **Bonnet**, Reallexikon..., S. 768; **Brunner-Traut, E.** Der Tanz im Alten Ägypten. Glückstadt, 1958; **Knaurs** Lexikon der ägyptischen Kultur. München-Zürich, 1960, S. 260). Sõna-sõnalt tähendab "Muu tants","väsimuse tantsu", vihjates ühemõtteliselt "väsinud südamega Osirisele" (vt **Hornung**, Meisterwerke..., S. 61-62; samuti vt **H. Altenmüller**, Zur Frage der MWW. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 2, Hamburg, 1975, S. 1-37).

Ashmoleani ostrakonis ei ole kirjutatud nnjw (nagu B 195, mis on õige), vaid hoopis nmhw, mis teeb sõna arusaamise raskemaks. **Barns** näeb kõige enam sarnasust sõnaga nmh (w^{c}'f). Ka teine determinatiiv on vale, olles kahtlemata tavaline kirjaviga (**Barns**, Ashmolean..., p. 20, V 16).

324 Ohverdamine toimus hauakambris asuva läbipääsmatu kiviukse ees ("Sinuhe jutustuses" ohvrikivide juures).

"Suuavamise" rituaali üks esimesi riitusi oli ohvriloo̯ma(de) veristamine. Ohvriloomade elujõud kanti maagiliste ütluste ja toimingute kaudu muumiale üle. Härja jalg lõigati kehast ära ja hoiti teatud aeg muumia suu ning muumiasarga ees. Rituaali esimene tseremoonia (mis omakorda kuulus matuserituaali juurde) on esmakordselt kirjalikult fikseeritud Vana Riigi ajal. Maagiliste loitsude retsiteerimise saatel avati noa ja kalapüügiriistadega surnu silmad, suu, nina, kõrvad ning sarkofaag nii, et indiviid oli uuesti võimeline vastu võtma ja sööma talle toodud ohvreid.

Kuninga kirjas ei ole üksikasjaliselt kirjeldatud kogu matusetalitust, vaid on esitatud selle viimased kõige tähtsamad osad. Kuid needki ületasid seda, mida Sinuhe julges üldse soovida. Teatavasti tahtis ta olla lihtsalt maetud egiptuse mulda (vt viiteid 249, 250).

Olgu täheldatud, et mumifitseerimise- ja matuserituaali täpne täitmine oli üks tähtsamaid igavest elu tagavaid tingimusi (**Morenz, S.** Ägyptischer Totenglaube im Rahmen der Struktur ägyptischer Religion. - Forschungen und Fortschritte, Jhrg. 41, H. 2, 1967, S. 49; **Morenz**, Religion und..., S. 177-178).

325 Ashmoleani ostrakonis "tehtud kuningalastele" (irt n mś.w - nśw); **Barns**, Ashmolean..., p. 20, V 17; vrd mj irt n śmr (B 307).

Mumifitseerimise- ja matuseriituste kõrval oli inimese teispoolse elu kestuse seisukohalt ilmtingimata vajalik hauakambri "igaviku maja" (pr n d.t ; vt WB, Bd. I, S. 514) ehitamine. Keskmisele Riigile eelneval ajal oli iga egiptlase sooviks teispoolse eksistentsi saavutamine selle valitseja läheduses, keda ta oli oma eluajal teeninud. Vana Riigi lõpus tõusis alguses esiplaanile Ra ning seejärel Osirise surnuteriik. Omavahel suhteliselt vähe põimunud teispoolsuseuskumused, nagu näitavad sargatekstid ja surnuteraamatud, ei olnud seotud mingi seotud spetsiifilise hauakambritüübiga. Alles Keskmise Riigi ajal surmajärgne sfäär hakkas otsustavamalt mõjutama hauakambrite arhitektuuri.

Lootus teispoolsele eksistentsile Osirise läheduses, ühinemine surnutejumalaga Osirise nime võtmise kaudu tegi indiviidi suhteliselt sõltumatuks vaaraost. Kuid ühinemine Osirisega ei tähendanud, et surnu muutus ise jumal Osiriseks, teispoolsuse isandaks. Ta muutus surematuks, ületades Osirise nime abil kõik teispoolsuses olevad ohud. Koos nimega jäävad surnule kõik tema maised tiitlid ning Osiris ilmub siinpoolsete predikaatide rea ees, näiteks: "Osiris kirjutaja" jne, ilma et midagi isiksuse ajalikust taustast oleks ära võetud.

Keskmise Riigi ajal maeti suhteliselt sageli kuningaresidentsi maa-alale, kuid samal ajal sagenesid matused kohalikesse nekropolidesse. Kesk-Egiptuse hauakambrite kompleksid (näiteks Beni Hassan, Berše ja Mer) väljendavad suurt omapära, neil on nõrk side Keskmise Riigi aegse kuningakojaga. Üle terve maa tulid palverändurid jumal Osirise kultusekeskusesse Abüdosse, et osa võtta tema müsteeriumidest. Sel puhul püstitasid nad kohaliku templi lähedusse väikesi steele, kus temalt palutakse head matust ja surnuohvrit. Osirise templi ümber ehitati rohkesti varihauakambreid (nn kenotaafe), kuhu asetati väikesed kujud, et surnutel (kes olid maetud oma kodukohtadesse) oleks võimalik ka edaspidi osa võtta riitustest, ammutades sealt endale täiendavat lootust. Jumala matus on tema poolt läbielatud üleminek teispoolsuse surematusse, kandudes müsteeriumis osavõtjatele üle.

Keskmise Riigi aegne komme lasta matta end kodukohas ja ehitada kenotaaf Abüdosse on mõnikord täheldatav ka Uue Riigi ajal. Mind huvitab siin järgmine probleem: Sinuhe ei olnud pärit kuningaresidentsist Ittauist, vaid kusagilt Gize-Memphise piirkonnast (vt viide 5); miks siis lubatakse talle matus valitseva dünastia liikmete lähedusse? Ilmselt rõhutab kuningas veelkord Sinuhe seost nii enda (vt viide 298) kui ka kuningannaga (viited 303, 304, 305, 306, 307, 308). Lubadus korraldada Sinuhe matused on vaarao erilise soosingu avaldus. See seadis hauakambri valdamise õiguse väljapoole igasugust kahtlust.

326 Sõnamääratleja osutab poistele ja tüdrukutele (B 197); seda ka Ashmoleani tekstis (**Barns**, Ashmolean..., V 17).

327 Sõnamääratleja "aasialaste" (^{c}m.w) järel osutab ainult meestele, seda ka Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., V 17).

328 Vanemas tekstis (B 197) on kirjutatud bs, mida sõnastik määratleb kui "einführen, herbeiführen" (WB, Bd. I, S. 473). Siiski ei välista ta võimalust, et Keskmise Riigi ajal tähendab bs mõnikord "matmist" (vt WB, Bd. I, S. 25; WB, Belegestellen, Bd. I, S. 77), rõhutades sealjuures, et väljend on kaunis ebaharilik, märkides sõna-sõnalt kedagi hauakambrisse "sisse juhatama" (vt WB, Bd. I, S. 473); vt veel **Faulkner**, A concise dictionary..., p. 84, kus bs on muuhulgas tõlgitud eesliitega "inter".

Ashmoleani koopias on bs asemel kirjutatud krš (**Barns**, Ashmolean..., V 17). Sõna esineb juba Vana Riigi aegsetes püramiiditekstides, tähendades otseselt matust (vt WB, Bd. V, S. 63; **Faulkner**, A concise... p. 281). Sellest asjaolust johtuvalt võib nõustuda **J. Barnsi** seisukohaga, kes eelistab krsh kirjamärki (Ashmolean..., p. 20).

329 Rändkarjakasvatajatel oli kombeks matta lambanahka mässitud keha maa sisse ja kuhjata sinna peale üks kivihunnik (**Galling**, Textbuch zur..., S. 7; **Bresciani**, Letteratura..., p. 167). Vt samuti **M. Lichtheim,** Ancient egyptian..., p. 230, 234, kes tõlgib kirjamärki drj mitte kui "haud", vaid "sarg" (coffin). Vrd **W. Simpsoni** tõlget: "You shall not be placed in a ram's skin as they make your grave" (The literature..., p. 68); **R. Bullock**: "You shall not be placed in a sheep's skin when your enclosing-wall is made" (The story..., p. 80). Sõnastik pakub drj jaoks (see esineb ka Ashmoleani koopias, ainult ilma valli või seina kujutava determinatiivita; V 18) järgmise seletuse: "als Bez. für ein primitives Grab in der Fremde" (WB, Bd. V, S. 598), võttes aluseks just "Sinuhe jutustuse" (WB, Belegestellen, Bd. V, S. 85). Vt veel **Faulkner**: "drj enclosing wall" (?), Urk. IV, 11, 174, 475, 7; var Sin B 198 (**Faulkner**, A concise dictionary..., p. 328).

330 Vrd B 198 iw n' r hwt' ja Ashmoleani teksti iw nn' w wr.t hwj t' (**Barns**, Ashmolean..., V 17), wr.t on graafiline viga wr r asemel, kus esimene tähistab auastme suurust, teine aga on kvantiteeti väljendav määrsõna (vt **Faulkner**, A concise..., p. 63: "too much, too great for"). Sellest tulenevalt tõlgib **J. Barns** järgmiselt: "All this is too much for one who has roamed the earth" ning võrdleb seda sarnase lausega "Elusttüdinu vestlusest oma Ba'ga": iw n' wr r.j m mjn, mida mina tõlgin: "Neid asju (see) on täna liiga palju minu jaoks". Tehes väikese grammatilise paranduse, peab **Barns** ostrakoni lõiku Berliini papüürusest (B 198) paremaks. Tema arvamust jagab täielikult **E. Edel**, kes võttes aluseks ostrakoni versiooni tõlgib: "Dies alles ist zu viel für einen, der (stets) gewandert ist"; (vt **Galling**, Textbuch zur..., S. 7).

Sellegipoolest on mõlema teksti variandid niivõrd raskesti arusaadavad tänapäeva uurijatele, et see kutsub esile kaunis suuri lahkuminekuid selle lõigu tõlkimisel. Mitmed egüptoloogid on tõlkinud kaunis tinglikult. Vrd siin **E. Hornung**: "Dies alles vergeht ja" (Meisterwerke..., S. 33); **H. Grapow**: "Dies alles wird den Boden schlagen" (**Grapow**, Der stilistische..., S. 77); **E. Blumenthal**: "Schluß mit Herumwandern (?)!" (Altägyptische..., S. 17); **A. Blackman**: "Yea all these things shall fall to the ground" (**Blackman**, Some..., p. 38); **Lichtheim**: "Too long a roaming of the earth!" (Ancient..., p. 230); **R. Bullock**: "These things are too important for one who has roamed the earth" (The story..., p. 80); **Bresciani**: "E troppo tardi per correre il mondo" (Letteratura..., p. 167).

Sõna "lauskmaa" (t') on nii B 199 tekstis kui ka Ashmoleani ostrakonis (V 18) kirjutatud ilma võõrast maad kujutava sõnamääratlejata. Tõenäoliselt on see seletatav asjaoluga, et siin on mõeldud maad üldises mõttes, kui Universumi üht osa (WB, Bd. V, S. 121; **Faulkner**, A concise..., p. 292).

331 Vrd Ashmoleani m mh ja mh (B 199); esimene kirjutamisviis tundub **Barnsile** mõttetuna (vt Ashmolean..., p. 21, V 18).

332 Ashmoleani koopias on see sõna pronoomenina välja kirjutatud (k'; V 18).

333 Senusert I annab Sinuhele mõista, et võõral maal ei ole võimalik tema surnukeha palsameerida (vt veel **Zandee**, Death as enemy..., p. 63).

Erinevalt enamikust uurijatest tõlgib **A. Blackman** sõna h'.t (minu tõlkes "surnukeha") kui "haigus" (**Blackman**, Some..., p. 38). Ta lähtub arvatavasti sõnade "haigus" (h'j.t) ja "surnukeha" välise kirjapildi sarnasusest, seda isegi deteminatiivide osas. Kuid siiski nõustugem **J. Barnsi** vastuväitega, et siin on tegemist Sinuhe laiba ettevalmistamisega mumifitseerimiseks, kuid mitte tema haigusega. Sellest oli juba juttu eespool (vt viiteid 266, 267, 268, 269, 314; vt samuti **Barns**, Ashmolean..., p. 21, V 18).

Üks vähestest, kes **Blackmani** interpretatsiooni aktsepteerib, on **E. Edel**, kuid tema peab ostrakoni varianti paremaks (**Galling**, Textbuch zur..., S. 7).

Sõna väljakirjutamisel on Ashmoleani koopia autor kasutanud alates Keskmisest Riigist enam levinud kirjavormi (vt **Faulkner**, A concise..., p. 200; WB, Bd. III, S. 359; WB, Belegestellen, Bd. III, S. 74). Vt veel viide 249, kus "surnukeha" h'.t on kirjutatud enam levinud viisil, olles tõenäoliselt selle sõna vanim kirjavorm (esineb juba püramiiditekstides).

Ühes varasemas lõigus (vt viide 89) on sõna "keha" kirjutamiseks kasutatud ühte teist kirjamärki (h.t), mis sõna-sõnaliselt tähistab "kõhtu" (WB, Bd. III, S. 356), kuid mis võis esineda ka üldisemas mõttes. Edaspidi, vaarao audientsil mainitakse h.t veel kaks korda, kusjuures ühel korral "kõhu" (B 253), teisel aga "keha" tähenduses (B 253). Ehk tuleneb säärane erinevus sellest, et h'.t näol on tegemist laibaga, h.t aga märgib veel elava inimese keha.

334 Kuningas teatab Sinuhele otsesõnu, et ainult pärast kodumaale naasmist on võimalik teda väärilselt matta. Matuserituaali lubab korraldada vaarao ise. Igale egiptlasele tähendas see erilist soosingut.

Senusert I sõnades kajastub egiptlaste eriline kultuuriline seotus oma kodumaaga. Ainult Egiptuses võis inimene saada õnnelikuks. Ükski võõras maa ei saanud seda asendada, eriti, mis puudutab teispoolset eksistentsi (vt viiteid: 248, 249, 250). Nii teatab egiptuse ülik Sabni (Vana Riik) oma autobiograafilises raidkirjas, et ta on toonud Egiptusesse tagasi oma isa Mehu surnukeha. Isa matustest ütleb Sabni järgmist: "Matsin ta (pn) (oma) nekropoli tema hauakambris, kunagi ei ole säärast matust olnud ühelgi temaga võrdväärsel (enne seda)" (**Sethe**, Urkunden des Alten..., S. 139;

Morenz, Ägyptische..., S. 214). Vt veel **Helck, W.** Die Ägypter und die Fremden. - Saeculum, Bd. 15, 1964, S. 109.

S. Morenz arvab, et matustest kodumaal oli veelgi tähtsam matuserituaali täpne täitmine. Selles suhtes pakub vähemalt Egiptuse naabermaa Nuubia palju õpetlikke näiteid. Samas lisab **Morenz**, et niikaua kui egiptlased ei elanud seal pidevalt (nagu näiteks Sabni isa), tõid nad ka oma surnud sealt tagasi (**Morenz**, Religion und..., S. 178). Ees-Aasia kohta on vastavaid fakte raskem esitada, kuid üht-teist uut peaksid andma arheoloogilised väljakaevamised egiptlaste matmiskohtades Siinail ja Lõuna-Palestiinas (vt samuti **Westendorf**, Sinuhe B 160...,S.125-128; **Kees**, Totenglauben und Jenseitsvorstellungen..., S. 32).

Teeksin nüüd lühikokkuvõtte kuninga kirjast. Kõigepealt torkab silma põgenemise erinev motivatsioon, vastutuse asetamine Sinuhele endale. Senusert I ei rõhuta kusagil Sinuhe kõrget positsiooni ja head elujärge välismaal, tema diplomaatilisi teeneid. Ta ei pidanud neid ilmselt vajalikuks esile tõsta. Selle asemel ei unusta ta põgenikule meelde tuletamast, et too hakkab vanaks jääma. Tõsi küll, vananemissümptoomide kirjeldamisel ei ole ta nii värvikas, kui Sinuhe ise (vrd viiteid 265-269). Oluline osa kirjast on pühendatud mumifitseerimis- ja matmisrituaali kirjeldamisele. Ma ei ole siiski nõus **J. von Beckerathiga**, kelle järgi peab isegi Sinuhe lugu esmajärjekorras selgeks tegema tõsiasja, et põgenemine välismaale, mis tol ajal tuli mitte just harva ette, ei too õnne ja purustab lootuse surmajärgsele elule (**J. von Beckerath**, Geschichtsüberlieferung im Alten Ägypten. - Saeculum, Bd. 29, H. 1, 1978, S. 15). Minu meelest on teose peaprobleem inimliku tahtevabaduse ja Jumala predestinatsiooni vahekord ühe konkreetse indiviidi elust lähtudes. Niisugusel alusel ei oldud seda probleemi egiptuse kirjanduses veel nii põhjalikult ja teravalt läbi elatud (nii "Ptahhotepi elutarkus" kui ka "Muinasjutt merehädalisest" jäävad "Sinuhe jutustusele" alla probleemiasetuse teravuse poolest).

Kuid mis siis lõppude lõpuks oli Sinuhe tagasikutsumise peamiseks põhjuseks? Ühest vastust sellele küsimusele anda ei saa. Kindlasti oli siin oma osa nii kuninganna eestkostel, Sinuhe palvetel kui ka Senusert I soovil meelitada koju Sinuhe eeskuju varal teisigi poliitilisi emigrante. Neid võis olla 12. dünastia valitsemise algul üsna palju, kuid kirja väljasaatmise ajal kindlasti palju vähem.

Eespool oli juba küllalt palju juttu Sinuhe surma peatsest saabumisest. Sel puhul oleks vajalik tutvustada lähemalt surma fenomeni tähendust egiptlastele. Märkigem, et ainult väga väheste rahvaste vaimumaailmas on surmal ja lootusel täisväärtuslikule elule teispoolsuses olnud niisugune valitsev koht. Seepärast hindavad mõned egüptoloogid egiptuse religiooni

kahest aspektist: jumalate kummardamine ja surnukultus. Alates Vanast Riigist viimase tähtsus suurenes. Peajumalate kõrval eksisteerisid igas paikkonnas oma peajumalad, kuid surnukultusele oli iseloomulik palju suurem universaalsus: surnute sfääri ning matmisrituaali valitsevad jumalad kehtisid kogu Egiptuses. Matmisrituaalid, hiljemalt alates 3000 a.tuh. eKr olid samuti identsed Niiluse 1. kärestikust kuni Vahemereni (Fischer Weltgeschichte, Bd. 2, Die altorientalischen Reiche I, Frankfurt am Main und Hamburg, 1983, S. 279).

Paratamatult tekib kahtlus, kas surma ja igavese teispoolsuse tõstmine vaimsete meditatsioonide üheks tähtsamaks lähtealuseks oli siiski viljakas? Kas siis tõesti pidi egiptlaste pidurdamatu surma ja kaduvust eitav "tahe kestusele" ("Wille zur Dauer" **O. Spengleri** tabava tähelepaneku järgi) end väljendama tänapäeva inimesele mõnevõrra mõistetamatus arusaamas, mille järgi inimese elu kõige olulisematest üleminekustaadiumitest (sünd, küpsus, abielu ja surm) pöörasid egiptlased oma tähelepanu peaaegu eranditult surmale, jättes elu teised kriitilised hetked praktiliselt ilma tseremooniateta.

Nii teame väga vähe lapse sündi saatvast kombestikust, peaaegu mitte midagi sellest, kuidas nägi välja üks egiptuse pulm ja ka meheikka jõudnud noorukite ümberlõikamine ei olnud eeldatavasti religoooselt põhjendatud. Seevastu kõigil surma ja teispoolsusega seotud ettekujutustel oli tähtis koht egiptlaste elus, vohades aja jooksul üha enam ja enam. Targaks peeti inimest, kes "asetab igaviku oma silmade ette".

Ärgem rutakem andma ühepoolset hinnangut, kasvõi juba seepärast, et mõtisklused surma üle on abstraktse teadmise algus. **Sokrates** nimetab oma filosoofiat "õpetuseks surmast", sest filosoofiale tõeliselt ustavad mõtlejad tegelevad tegelikult ainult ühe asjaga - suremise ja surmaga. Filosoofia on ettevalmistumine surmaks. **Sokratese** seisukohale on väga lähedal **M. de Unamuno**, kelle arvates on filosoofia ja poeesia lätteks inimese igatsus surematuse järele. Selle probleemi lahendamise püüd või sellest meeleheitlik loobumine sünnitab filosoofia ja religiooni.

Egiptlaste surmaettekujutuste analüüsi lähtekohaks võiks võtta ühe nende endi kosmogoonilise "definitsiooni" (**H. Grapowi** tõlke järgi): "Kui taevas ei olnud veel tekkinud, kui maa ei olnud veel tekkinud, kui jumalad ei olnud veel tekkinud, kui inimesed ei olnud veel tekkinud, kui surm ei olnud veel tekkinud" (**H. Grapow**, Die Welt vor der Schöpfung. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 67, 1931, S. 35-42). Seega kuuluvad surm ja suremine korrapärastatud (loodud) siinpoolse maailma olemuse juurde, olles kõigi inimeste möödapääsmatuks ning vajalikuks saatuseks. Elu ja surm ei ole üksteist välistavad vastandid, pigem on surm ning surmajärgne seisund ainult elu faasid. Füüsiline surm, mis eraldab siin- ja sealpoolsust ei ole elu eitus, vaid elu transformatsioon, mitte lõpp, vaid

üleminek sfääri, kus valitseb teistsugune ajadimensioon (vt viide 296). Sealjuures kulgeb siin- ja teispoolsust, aega ning igavikku eraldav piir - füüsiline surm - siinpoolses olemises, mida võib isegi meeleliselt tajuda.

Juriidilistest dokumentidest on teada vormel, millega kinnitati pärandaja maine staatus teispoolses elus. Ei öeldud "kui ta veel elus oli" või midagi sarnast, vaid hoopis teatatakse: "Kui ta veel oma mõlemal jalal seisis". Järelikult on siinpoolne elu ära märgitud spetsiaalse väljendiga. Kuid "elu"-mõiste ületas sõna otseses mõttes füüsilise surma piirid, nii et teispoolse eksistentsi ohtude hulka kuulus ka hirm "korratud" (teistkordse) surma ees".

Füüsiline surm ei olnud seega elu lõpp, vaid pigem ohtlik ning kardetud kriis ja muutus, mille ületamise järel lootis egiptlane oma elu jätku. Surm oli (kuigi ühtset, kindlat seisukohta ei saa siiski täheldada) eelkõige midagi välist ja vägivaldset, inimest reeglina ootamatult tabav vägi. Püramiiditekstides esinevad surma saadikud, kes kutsuvad inimesi tagasi. "Ebersi meditsiinilise papüüruse" järgi siseneb "surma hingus" inimese vasakusse kõrva. Surma põhjusi on loetletud paljudel teistelgi papüürustel. Tõenäoliselt mõistsid ka egiptuse arstid surma ikkagi väljaspoolt tulnud põhjusena. Surmaga on otseselt seotud sellised ütlemised nagu "oma Ka juurde minema" (paralleelselt "oma isade juurde minema") või et "Ka läheb koos Ba'ga puhkama". Arvukatest tekstidest võib teha järelduse, et surnu peab muutuma tegevaks olevuseks, kes võib tuua elavatele inimestele kas kasu või kahju (lähemalt surma fenomeni kohta võib lugeda **Gardiner, A.** The attitude of the ancient Egyptians to death and the dead. Cambridge, 1935; **Sander-Hansen, C. E.** Der Begriff des Todes bei den Ägyptern. Kopenhagen, 1942; **Zandee**, The death as..., p. 35; **Assmann, J.** Tod und Initation im altägyptischen Totenglauben. - kogumikus **H. P. Duerr**, Sehnsucht nach dem Ursprung. Stuttgart, 1983, S. 336-359). Täiendavalt teema kohta: **C. Seeber**, Untersuchungen zur Darstellung des Totengerichts im Alten Ägypten. München, 1976; **S. Brandon**, The judgement of the Dead. New York, 1967; **J. Spiegel**, Die Idee des Totengerichts in der ägyptischen Religion. Leipzig, 1935; **R. Grieshammer**, Das Jenseitsgericht in den Sargtexten. Wiesbaden, 1970; **J. Assmann**, Maat: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München, 1990, S. 122-140; **S. Schott**, Altägyptische Vorstellungen vom Weltende. - Analecta Biblica, Bd. 12, 1959, S. 319-330; **D. Hellholm** (ed.), Apocalyptism in the Mediterranean World and the Near East. Tübingen, 1983; **H. Brunner**, Grundzüge der altägyptischen Religion. Darmstadt, 1983, S. 130; **R. Bultmann**, History and eschatology. Edinburgh, 1957; **H. Brunner**, Die Unterweltsbücher in den ägyptischen Königsgräbern. - Leben und Tod in den Religionen: Symbol und Wirklichkeit. Darmstadt, 1980, S. 215-229; **E. Hornung**, Ägyptische

Unterweltsbücher. Darmstadt, 1984; **E. Hornung**, Das Totenbuch der Ägypter. Zürich-München, 1990; **G. van der Leeuw**, Unsterblichkeit. - Eranos-Jahrbuch, Bd. XVIII, 1950, S. 183-206; **A.J. Spencer**, Death in Ancient Egypt. London, 1982; **K. Koch**, Geschichte der ägyptischen Religion. Von den Pyramiden bis zu den Mysterien der Isis. Stuttgart, 1993, S.77-105, 151-174, 209-233, 299-332, 396-417, 556-589; **H. Kees**, Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1986; **S. Morenz**, Ägyptische Ewigkeit des Individuums und indische Seelenwanderung. - Asiatica. Festschrift für Fr. v. Weller zum 65. Geburtstag. Leipzig, 1954, S. 414-427; **H. Brunner**, Grundzüge der ägyptischen Religion. Darmstadt, 1983, S. 122-148; **S. Morenz**, Ägyptische Religion..., S. 192-223; **M. D. Lemonick**, Secrets of the lost tomb. - Time, vol. 145, n. 22, 1995, p. 38-45.

Egiptlaste teispoolsuse ettekujutuste lähtekohaks oli juba iidsetest aegadest pärit veendumus, et teispoolsus on põhimõtteliselt väga sarnane siinpoolsusega, seal kehtib sarnane elukorraldus. Ka teispoolsuses vajab surnu toitu, riiet, vett, seal loodab ta ükskord ühineda oma perekonnaga (**Morenz, S.** Ägyptischer Totenglaube im Rahmen der Struktur ägyptischer Religion. - Religion und Geschichte des Alten Ägypten. Gesammelte Aufsätze. Weimar, 1975, S. 180). Kuid olles sarnane siinpoolsusega, on teispoolsusel võrreldes maise eluga mitmeid olulisi paremusi, nagu näiteks Niiluse regulaarsed üleujutused, rikkalikud viljasaagid, edukas jaht jne.

Paralleelselt selle arvatavasti ajaliselt kõige vanema uskumisega, esines ka teistsuguseid arusaamu teispoolsusest. Vastavalt ühele neist asus teine maailm seal, kus päike igal õhtul loojub s.t. läänes ("ilus lääs"). Sellega seoses on juba esiajas täheldatav komme matta surnuid näoga lääne poole. Vanimaks surnutejumalaks oli Chontamementi "see, kes on lääne eesotsas". Vana Riigi lõpus asus tema kohale Osiris (mõlemad pärinesid Abüdosest). Samal ajal oli surmajumal egiptlastele tundmatu. Sõltumata läänepoolsest surnutemaast tundsid egiptlased samuti antipoodset allilma ja taevast, kus surnud pea peal käivad (kindlalt fikseeritud Uue Riigi aegse Egiptuse kohta; lähemalt vt **E. Hornung**, Altägyptische Höllenvorstellungen. Berlin, 1968). Selle kõrval eksisteeris taeva, tähtede ja päiksega seotud ettekujutus teispoolsusest, milles loodeti elu jätku päikesejumala laevas. Algselt oli see õigus reserveeritud ainult kuningale. Hiljem, I Vaheperioodi ajal toimunud usuvormide "demokratiseerumisprotsessi" käigus, levis ettekujutus solaarsest eksistentsist laiemates rahvakihtides.

Kuid siiski jäi usk siinpoolsusega sarnasesse ja viimasega tihedalt seotud teispoolsusesse, tooniandvaks kogu Egiptuse ajaloo vältel. Kõige veenvamalt tunnistab sellest egiptlaste hauakambrite ehitamise tava, mumifitseerimis- ja matuserituaalid, ohverdamine surnutele jm (viide 317).

Kellel oli võimalust, need lasid endale hauakambrisse kaasa panna mööblit, toidunõusid, tualettesemeid, laevamudeleid, relvi ja veel palju muud. Suureks mureks oli toiduvajaduse rahuldamise järjepidevuse tagamine (vt **Morenz**, Ägyptischer Totenglaube..., S. 193-194). Surnukultuse katkemise korral (mis varem või hiljem pidi juhtuma) asendasid ohvripanuseid puust mudelid ja hauakambri ülemistes, külastamiseks lubatud, ohvriruumide seintel olevad reljeefid ja maalingud. Maagiliste vormelite kaudu muutusid need kujutised elavaks, igavikustatud reaalsuseks, kusjuures "ohtlikke" hieroglüüfe välditi või vigastati.

Selline omapärane piltprogramm kujutas eeskätt kõrgest ametnikuseisusest pärit inimeste elule tüüpilisi eluolukordi. Siiski üsna pea (Vana Riigi lõpul), hakati neid laiendama kordumatute, ainult ühte konkreetset inimest puudutavate sündmuste kujutamise kaudu: sõjakäigud, eriti märkimisäärsed teenistuslikud juhtumid ning isegi ootamatu kohtumine hüääniga kõrbes jne. Kõikides hauakambrites esineb motiiv, mis kujutab ohvrilaua ees istuvat surnut (mõnikord koos naisega). Kõrgem võimukandja võib ilmuda ohverdaja ette perekonnaringis, pidada jahti metsloomadele (isegi lõvidele ja jõehobustele), juhatada majapidamist. Just tegelemine majapidamisega on üheks vanemaks ja tähtsamaks teemaks, mis ulatub tagasi 3. dünastiasse (ca 2700 eKr).

"Stseenid eraelust" esinesid väga pika aja vältel (domineerides Vana- ja Keskmise Riigi aegsetes hauakambrites), alates Vanast Riigist kuni Ptolemaioste dünastiani (IV saj. eKr). Individuaalsetel kujutistel oli samasugune tähendus, mis autobiograafilistel raidkirjadel (vt "Sissejuhatus", viide 1): rõhutatult esitatakse hauakambri valdaja nimi, elulugu, titulatuur, perekond s.t. nad püüdsid omalt poolt rõhutada ja esile tõsta inimese kordumatust. Ükski hauatagune panteistlik ühinemine kõrgeima jumalusega või sansaara taoline inkarnatsioon ei olnud egiptlastele ahvatlev, sest ta ei saanud olla see, kes ta oli (vähemalt riskis olla sellest mitte teadlik). Kõik surnutekstid toonitavad tugevalt nime, iga inimese üht tähtsamat olemust. Erinevalt heebrealastest ei ole elust rahva kehastuses juttu, niisugune arusaam oli egiptlastele võõras. Ka sumerite, akadlaste ja kreeklaste teispoolsuse ettekujutused olid egiptlaste omadega võrreldes väga kahvatud ja sageli tröödstitud. Tõenäoliselt ei pidanud nad vajalikuks teispoolse elu üksikasjade üle juurelda. Kuid see ei tähenda sugugi, et surm kui niisugune ei paelunud sumerite, kreeklaste või heebrealaste intellekti ja kujutlusvõimet. Tuletagem kasvõi meelde "Gilgameši" eepost, Vana Testamendi 90. psalmi, **Sokratese** ja **Platoni** arutlusi surma olemuse ja tähenduse üle jm.

Egiptlaste kõrgendatud tähelepanu surma fenomeni ja teispoolsuse suhtes võib põhimõtteliselt seletada lähtudes järgmistest eeldustest:

1) Egiptlased armastasid siinpoolset elu nii väga, et tahtsid seda endaga kaasa võtta ka teispoolsusesse ning kujutasid viimast seetõttu võimalikult maise elu sarnasena.

2) Peale siinpoolse elu hindasid egiptlased igat individuaalsust. Nad ei võinud lubada, et tulevikus, s.t. teispoolsuses isiksus kaoks. Ta pidi seal olema koos kogu siinpoolse minevikuga. Indiviidi edaspidine käekäik sõltus sellest, kuivõrd tugevalt oli tulevik, s.t. teispoolsus suutnud eetiliselt tasandilt mõjutada tema käitumist siinpoolsuses. Hiljemalt 2000. a. eKr kujunes Egiptuses välja ettekujutus teispoolsest surnukohtust (seda ei tohi mingil juhul vaadelda viimsepäevakohtuna kogu inimkonna jaoks!). Iga surnu tegusid vaagiti Osirise eesistumisel nn "Tõe (Maat) ruumis". Süüdimõistetuid ootas teistkordne, nüüd juba lõplik surm, jäädav kadumine mitteolemisse. Seega olenes inimese lõplik saatus tema enda tahtest teha head või kurja. Tõsi, peab arvestama maagia kasutamise võimalusega kohtuotsuse mõjutamiseks.

Ja lõpetuseks, kui võrrelda kreeklaste ja egiptlaste suhtumist surmasse, siis võib täheldada mitmeid olulisi erinevusi. Kreeklane kartis mitte niivõrd surma, teadvusetust või olematust, kui pelgas teadmatust, ebakindlust ja piinu hauataguses elus (meenutagem siin kasvõi Ahhilleuse kurbi sõnu Odüsseusele). Antiikmõtlejad püüdsid ratsionaalse intellekti abil ületada hirmu surma ja eriti teispoolsuse ees. **Sokratese** ja **Platoni** jaoks tähendas surm hinge vabanemist kehalisest vanglast. Mõnevõrra teistsuguset lähtekohast püüab seletada surma fenomeni **Epikuros**. Tema arvates inimesel ei ole vaja surma karta, sest seda ei ole reaalselt olemas: kui inimene elab - surma ei ole, kui ta aga ilmub, siis inimest juba ei ole. Sellest järeldab **Epikuros**, et surma ei ole olemas ei elavate ega ka surnute jaoks (vt lähemalt **Rohde, E.** Psyche. Seelenkult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen. Stuttgart, ilma aastata, S. 135-141). **Herodotose** osutus on ülimalt kõnekas: egiptlased olid esimesed, kes sõnastasid ja ütlesid välja mõtte hinge surematusest: "Psyche on surematu" ("ψυχη αδανατος εστι"); vt **Gerodot**, Istorija v devjati knigah (tõlk. T. Mištšenko). Moskva, 1888, II, 123.

Seevastu egiptlastele oli kohutav tema "mina" isiksuse hävitamise perspektiiv, olematus. Selles suhtes on egiptlaste arusaam surmast ja teispoolsusest lähedane kristlikule surma mõistele, kus surm ja teispoolsus on üks tähtsamaid probleeme. **S. Kierkegaardi** määratluse kohaselt oli surmahirm kreeklasele tundmatu (milles ma sügavalt kahtlen), seepärast ei saanud too olla isiksus. Inimene, mitte kui mõiste, vaid kui isiksus ilmub **Kierkegaardi** järgi alles kristluses. Siit järeldab taani filosoof, et antiikkreeka kultuur ei olnudki võimeline mõistma surma tähendust, kuna ta ei tundnud tõelist introvertset isiksust.

Egiptlaste rohkearvulised ja mitmekesised teispoolsusvisioonid kajastusid mitmesugustes surnutekstides, millest suurema osa moodustavad rituaaltoiminguid saatvad ütlused. See kirjavara on mitmekesine ja jäikadest kanoonilistest seostest vaba. Säärasel surnukirjandusel ei ole Vahemere aladel peaaegu üldse analooge. Ainult orfikute kogukondadel Kreekas oli üleskirjutatud "surmaläbimise" teksti näol midagi sarnast, sõltudes siin arvatavasti egiptuse traditsioonidest (**Morenz, S.** Altägyptischer Jenseitsführer. Papyrus Berlin 3127. Leipzig, 1964, S. 3). Vanemateks teadaolevateks tekstitsükliteks on Vana Riigi lõpust pärinevad kuningaid ja kuningannasid puudutavad püramiiditekstid. Neid retsiteeriti kuninga matuserituaali pühitsemisel ja nad pidid aitama saavutada tal igavest teispoolset eksistentsi taevas, Põhjanaela piirkonnas.

11-17. dünastiast pärinevatel sargatekstidel oli suurem levikuala ja nad käsitlesid sisuliselt laiemat teemaderingi (üksikud on illustreeritud). Neis väljendatud surnute vajadused on konkreetsemad ning inimlikumad (kindlustus janu ja nälja vastu, soov ühineda perekonnaga jne). Arvukalt on keerulist ajaloolist situatsiooni (vt "Sissejuhatus") kajastavaid eshatoloogilistele küsimustele pühendatud tekstilõike, millel on kokkupuutepunkte ka tolleaegse ilukirjandusega. "Surnuteraamatu" all mõistetakse harilikult papüürusele kirjutatud ja rohkelt illustreeritud ütlusi, mis alates 18. dünastiast pandi surnule hauakambrisse kaasa. Nii nagu püramiidide- ja sargatekstide puhul, ei ole ka siin tegu kindlamahuliste kirjutistega. See sõltus tellija jõukusest. Redigeeritud sargatekstide kõrval sisaldab "Surnuteraamat" samuti uut materjali - näiteks surnutekohut käsitlev kuulus 125. peatükk, mille motiiv avaldas suuremat või väiksemat mõju peaaegu kõigile Vahemereäärsetele religioonidele. Vastavalt teispoolsuse topograafilisele loomusele eksisteeris Uue Riigi ajal rida kartograafilise iseloomuga tekste ("Kahe tee raamat", "Igaviku läbimise raamat" jne), mis pidid kadunul aitama orienteeruda kaunis konkreetselt mõõdetavas allilmas.

Põhjalikumat teavet egiptlaste teispoolsuseuskumiste kohta võib lugeja tutvudes järgnevas valikbibliograafias ära toodud erialase kirjandusega: **Brunner, H.** Grundzüge der altägyptischen Religion. Darmstadt, 1983, S. 122-148; **Morenz, S.** Ägyptische..., S. 192-223; **Kees, H.** Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1980; **Otto**, Wesen..., S. 87-93; **Grieshammer, R.** Das Jenseitsgericht in den Sargtexten. Wiesbaden, 1970; **Faulkner, R. O.** The ancient egyptian coffin texts, vol. I - III, Warminster, 1969; **Goyon, J.-C.** Rituels funéraires de l'ancienne Égypte. Paris, 1972; **Hornung, E.** Das Totenbuch der Ägypter. Zürich-München, 1979; **Hornung, E.** Ägyptische Unterweltsbücher. Zürich-München, 1972; **A. Champdor**, Das ägyptische Totenbuch. Bern-München, 1977; **B. George**, Zu den altägyptischen Vorstellungen vom

Schatten als Seele. Bonn, 1970; **A. Piankoff**, Le Livre du Jour et de la Nuit. Le Caire, 1942; **K. Sethe**, Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten, Bde.1-6, Glückstadt, 1939-1962; **R. O. Faulkner**, The ancient egyptian pyramid texts. Oxford, 1969; **S. Mercer**, The pyramid texts in translation and commentary, vol. 1-4, New York -London -Toronto, 1952; **J. Allen**, The cosmology of the pyramid texts. - Religion and philosophy in Ancient Egypt. New Haven, 1989, p. 1-27; **E. A. W. Budge**, The Egyptian book of the Dead. The Papyrus of Ani. New York, 1967; **G. Allen**, The Egyptian book of the Dead. Chicago, 1960; **A. Piankoff**, Les chapelles de Tout-Ankh-Amon. Le Caire, 1951-1952; **J. Zandee**, The Book of Gates. - Liber Amicorum. Studies in honour of C. J. Bleeker. Leiden, 1969, p. 282-324; **E. Hornung**, Das Amduat, Bd.1-3, Wiesbaden, 1963-1967.

335 Erinevalt alustekstist (B 200) on Ashmoleani ostrakonis sõna "hõim" (whjjt) järel veel teine, võõrast maad kujutav determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., V 19).

336 Ashmoleani versioonis on lause algus kirjutatud natuke teisiti: "(Kui) ma seda valjult ette lugesin..." (šd.n.j św); vt **Barns**, Ashmolean..., p. 21, V 19.

Vanemas tekstis (B 200) on sõna "lugema" (šd) järel kirjutatud mõnevõrra ebaharilik, suhteliselt harva selle kirjamärgi jaoks esinev sõnamääratleja, mis sümboliseerib keppi hoidvat kätt (**Faulkner**, A concise..., p. 273).

Ashmoleani ostrakonis sobib esimene determinatiiv antud sõna jaoks hästi (kujutab papüüruserulli). See-eest teine sõnamääratleja ei kõlba küll kuhugi. Harilikult seisab see samakõlalise sõna šd järel, millele **Faulkner** annab järgmised vasted: "take away, remove, cut, put, tescue" jne (**Faulkner**, A concise dictionary..., p. 273); vt veel **Barns**, Ashmolean..., V 19.

337 **A. Gardiner** on tõlkinud selle sõna kui "hair" (šnj' ; vt Notes..., p. 72). Kuid Ashmoleani ostrakon kinnitab juba **G. Maspero** poolt tehtud oletust, et siin on tegemist siiski teise kirjamärgiga - šnbj (B 201), mida enamik egüptolooge tõlgib "rind" (šnbt; Ashmolean..., p. 21, V 19).

Mulla raputamine oli alistumise ja alandlikkuse märk (**Barns**, Ashmolean..., p. 21; **Lichtheim**, Ancient egyptian..., p. 234; **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 332).

E. Blumenthal toonitab, et väljend "maad puudutama" esineb ainult "Muinasjutus merehädalisest" (Untersuchungen..., S. 332).

338 Determinatiiv sõna "laagripaik" (^{c}f'jj) järel kujutab maja (B 201; **Barns**, Ashmolean..., V 19). Sõnastiku andmeil kasutati ^{c}f'jj beduiinide laagri tähistamiseks (WB, Bd. I, S. 182); vrd **Faulkner**, A concise..., p. 42. Sõna esineb teoses veel kahel korral (B 115, B 146; vt viiteid 210, 211, 212, 238, 239).

339 Sõna-sõnalt "ütlemine", "ütlus" (rḏd); **Faulkner** (A concise..., p. 325) annab: "saying", "that"; vrd **Gardiner**, Egyptian..., § 224. Ashmoleani ostrakonis seisab hrḏd (**Barns**, Ashmolean..., V 19), mis on põhimõtteliselt eelmisega samatähenduslik.

340 Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud "teener seal" (b'k im), ilmselt mehhaaniliselt lisades im, korrates prepositsiooni n puudumise (B 202 on olemas; **Barns**, Ashmolean..., p. 21, V 20).

341 Süda (ib), mis Sinuhe arvates oli mõjutatud Jumala poolt. See on sama süda, mis viis tahteta Sinuhe võõrsile (vt viiteid 88, 89, 90). Väljend on väga sarnane Sinuhe poolt Retenu valitsejale esitatud põgenemise motivatsiooniga. Arvatavasti uskus ka Sinuhe sellesse (või hakkas uskuma; vt viiteid 239, 240, 246).

R. Parant analüüsib põhjalikult märgi th (tõlkisin "kiskuma") tähendust. Tema arvates kätkeb thj endas anormaalse, halva teo nüanssi (**Parant**, L'affaire..., p. 136). **Faulkner** pakub muuhulgas järgmisi tõlkevõimalusi: "go astray"; vb. 3 inf, instrans; "of straying pains"; "transgres"; "trespass"; "lead astray", "mislead" jne. (**Faulkner**, A concise..., p. 300).

342 Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud ainsuses - "võõrale maale" (h'št ; **Barns**, Ashmolean..., V 20). Väljend "võõras(d) maa(d)" on nii alustekstis kui ka Ashmoleani ostrakonis tugevdatud sõnaga ḏrdjjt, mis tähendab midagi võõrast (vt WB, Bd. V, S. 604; **Faulkner**, A concise..., p. 324). **J. Barns** interpreteerib ḏrdjjt kui "barbarian", "strange", "foreign" or "barbarous", "hostile", "distant" (**Barns, J.** Sinuhe's message to the king: a reply to recent article. - Journal of egyptian archaeology, vol. 53, 1967, p.6). Seepärast pean selle lõigu tõlgetest kõige õnnestunumaks **E. Blumenthali** interpretatsiooni: "... den sein Herz zu den fremdesten Ländern getrieben hat?" (Altägyptische..., S. 17); vrd samuti **Edel**: "... den sein Herz in fremde Länder verschlagen hat?" (**Galling**, Textbuch zur..., S. 8); **Bullock**: "...led astray his heart into foreign lands strange?" (The story..., p. 82); **Parant**: "...son coeur a dévoyé vers des pays lointains et étrangers" (**Parant**, L'affaire..., p. 135-136); **Goedicke**: "How does this happen to a servant whom his heart has led to distant countries?" (**Goedicke, H.** Sinuhe's reply to the king's letter - Journal of egyptian archaeology, vol. 51, 1965, p. 29).

343 Sõnal w'h-ib ("südameheldus") on palju tähendusvarjundeid. Sellest tulenevad ka rohkearvulised erinevused tõlgetes. Suur egiptuse keele sõnastik pakub: "das Herz neigen zu..."; "wohlgesinnt"; "wohlwollend"; "geduldig"; "bescheiden" (WB, Bd. I, S. 256). Ka **Faulkner** paistab eelistavat sarnast interpretatsiooni - "clemency, benevolence" (**Faulkner**, A concise..., p. 54).

Üks esimestest, kes püüdis täpsemalt määratleda w'h-ib tähendust, oli **A. Gardiner**. Oma analüüsis lähtus ta märgi w'h tõlkest ("dauern"; WB, Bd. I, S. 255; vrd **Faulkner**, A concise..., p. 53, "live long, endure" jne).

Tema arvates esineb w'h intrasitiivses mõttes "to be durable"; "lasting". Seepärast tal w'h-ib "complacent attitud of mind", tõlkides seda kirjamärki kui "benevolence", "good-will", "clemency" (vt **Gardiner**, Notes..., p. 76; Egyptian grammar..., p. 187). Vrd veel järgmisi tõlkeid - **Simpson**: "Indeed, (your) benevolence is excellent" (The literature..., p. 68); **Lichtheim**: "Truly good is the kindness" (Ancient literature..., p. 230); **Bullock**: "Indeed good (is) the clemency" (The story..., p. 82); **Blumenthal**: "Nun gut ist die Milde des Herzens" (Altägyptische..., S. 17); **Hornung**: "Wie schön ist die Herzensgüte" (Meisterwerke..., S. 33); **Edel**: "Fürwahr, gut ist der Gnadenvolle" (**Galling**, Textbuch zur..., S. 8); **Bresciani**: "É bella questa clemenza" (Letteratura..., p. 167).

H. Goedicke tõlge erineb teistest: "Good, indeed, is loyalty (which saves me (now) from death)"; vt **Goedicke**, Sinuhe's replay..., p. 29.

H. Goedicke seisukohad võtab kriitilise vaatluse alla **J. Barns**. Tema arvates w'h-ib tähendab mitte lojaalsust või ustavust, vaid kannatlikkust ja armulikkust ülema suhtumises alluvasse. Oleks väga julge väita, et Sinuhet päästis tema enda lojaalsus, mitte aga valitseja suuremeelsus.

R. Paranti arvamus on väga lähedane **J. Barnsi** seisukohale. Erinevalt **Barnsist** ei ühenda ta "kannatlikkust" "armulikkuse" ja "suuremeelsusega", sest viimased kaks omadust on sageli, kuid siiski mitte alati ühendatavad "kannatlikkusega". Siin osutab Sinuhe Senusert I tahtejõule, mis valitseb tunnete üle (vt **Parant**, L'affaire..., p. 265-267, koos näidetega w'h-ib kasutamise kohta erinevates tekstides).

344 Vrd B 203 nhm wj ja Ashmoleani nhm n wj , kus n on ilmne viga.

345 S.t. surmast võõral maal.

346 Vana-Egiptuse religioosse antropoloogia tasandil oli Ka üks inimese mittekehalisi olemusi (Ah'i, Ba'ga jt), kätkedes endas inimese kehalist ja vaimset elujõudu. Koos lapse sünniga läks ta jumaliku loomise kaudu isalt lapsele (eelkõige pojale!) üle. Kuninglikul tasandil oli Ka jumal Horos (vt viide 36). Teda võib vaadelda indiviidi nähtamatu teisikuna, kes oli küll kehaga seotud ning vajas eluks siin- ja sealpoolsuses vastavaid tingimusi (ennekõike toitu ja eluaset, ohvripanuseid ning hauakambrit), ei olnud siiski keha osa ja toimis sellest eraldi (vrd **Perepelkin, J. J.** Tšastnaja sobstvennost v predstavlenii egiptjan Starogo tsarstva. - Palestinskii sbornik, t. 16, Moskva-Leningrad, 1966, c. 9). Ka ja keha ei olnud üksteisele vastandatud, nii siinkui sealpoolsuses olid nad tihedas vastastikuses sõltuvuses ja seoses. Kõlaline identsus sõnaga "härg" (k') osutab asjaolule, et algselt tähendas Ka mehe sigitusjõu "liikuvat eluenergiat". Alates 3. aastatuhandest eKr muutus see ettekujutus veelgi vaimsemaks. Nii ütleb tark Ptahhotep (Vana Riik), et "poeg, kes sinu õpetust kuulab on (laps), keda sinu Ka on sulle sigitanud".

Surma puhul pöördub inimese Ka jumaliku Ka juurde tagasi, surnu läheb "oma Ka juurde", ilma et ta sealjuures oma eripära kaotaks. Koos ettekujutuse tekkimisega, et Ka ei ole mitte ainult kehaline, vaid ka vaimne jõud, hakati teda kujutama kaitsvat maagilist žesti väljendavate ülestõstetud kätena.

Üldisemas mõttes oli Ka eluandev printsiip, mis tavalistes olevustes toimis eeskätt kui sigitaja ja toitja, jumalates aga manifitseeris end tahte-elu ning sigitusjõuna. Olles paterniteedi kõrgeim üldistus, kõikide sigitusjõudude abstraktsioon, läks Ka isalt pojale ja jumalatelt kuninga vahendusel kogu inimühiskonnale üle. (Vt täiendavalt **Schweizer, U.** Das Wesen des Ka im Diesseits und Jenseits der alten Ägypter. Glückstadt, 1956; **J. Assmann**, Das Vaterbild in Mythos und Geschichte. Stuttgart, 1976, S. 47-48).

Mõnikord tõlgitsetakse sõna Ka inimese hingena (samuti nagu Ba ja Ah). Sellega ei saa siiski nõustuda, sest ei Ba'l, Ka'l ega Ah'il ei olnud **Platoni** hingekäsitluse selget mõistelist piiritletust. Neid võiks pigem vaadelda kui indiviidi erinevaid mittekehalisi osasid-olemusi. Kuid just Ka puhul on hästi näha tema eriline seos inimese keha, nime ja hauakambriga (**Daumas, F.** Ägyptische Kultur im Zeitalter der Pharaonen. München-Zürich, 1969, S. 763-764).

Platoni filosoofias on hing oma olemuselt kehale täiesti vastandlik. Tema järgi asus preeksistentne hing enne ihuga ühinemist ideede maailmas, kust ta siis mingil põhjusel on ühendatud maise ihuga, mistõttu viimane on üksnes surematu hinge ajutine vangla, millest hing tunnetuse teel püüdleb tagasi täiuslike ideede valdkonda. Keha on säärase käsitluse järgi loomulikult midagi alaväärtuslikku ja hinge aheldavat. Taoline hinge-ihu dualism valitses antiik- ja keskajal, saades niivõrd omaseks ka kristlikule mõtlemisele, et alles põhjalik süvenemine piibelliku mõttemaailma ja selle eripärasuse tundmaõppimine kriitilise teoloogia abil sellise dualismi vaidlustas. Populaarses mõtlemises aga püsib see antiikaja pärand visalt edasi, kuigi uuem psühholoogia ja meditsiin tõestavad hinge ja keha lahutamatut ühtekuuluvust ja nende olemuslikku sõltuvust teineteisest.

Egiptlaste arusaama kohaselt vajas Ka oma eksistentsiks siin- ja sealpoolsuses mingit materiaalset tagatist ja meeleliselt tajutavat sidet inimestega (vt samuti **Hornung, E.** Ägyptische Unterweltsbücher. Zürich-München, 1972, S. 34-38; **Bolšakov A. O.** O dialogizme "Spora tšeloveka i Ba". - Kulturnoe nasledije Vostoka. Leningrad, 1985, c. 26).

347 Sõna-sõnalt: "...lõpetada oma keha". Sinuhe peab silmas nimelt elavat keha (h^c ; WB, Bd. III, S. 37), mitte aga laipa (vt viide 33 ; "Sinu Ka" (k'.k) - parafraseeritud sina).

348 Ashmoleani versioonis seisab sõna "valitsejakoda" (hnw) taga mitte ainult hoonele (nagu B 204-s), vaid ka linnale osutav sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 21).

349 Vastus imiteerib üpris tõetruult ülikute reaalseid kirju valitsejale. **H. Goedicke** võtab kriitlise vaatluse alla kirjamärgi shmj traditsioonilise tõlke. Tema arvates ei saa seda tõlkida kui vastust (nagu mul), sest smj ei oma otsest seost küsimusega (vrd **Gardiner**, Notes... p. 76; **Gardiner**, Egyptian grammar..., p. 557). Ka **H. Grapow** peab **Goedicke** tõlgendust segadusse viivaks (vrd **Grapowi** smj tõlget kui "Empfang-Anzeige"; **Grapow**, Der stilistische..., S. 77). Sinuhe positsioon välistab võimaluse, kus ta saab "vastata" oma kuningale, sest see väljendaks teatud võrduse olemasolu, mis muidugi ei eksisteerinud. Selline suhe kajastub smj valikus, sagedamini märkides ainult "aruannet" oma kuningale, mitte aga "vastust", kuigi spetsiaalsele küsimusele võis Sinuhe "vastata" (wšb , B 260). Lõpuks esitab **Goedicke** oma tõlke sellest lauselõigust: "Copy of the report on this decree" (Sinuhe's reply..., p. 29). Võrreldes B 204 ja Ashmoleani ostrakoniga (V 21), **J. Barns** märgib, et ostrakonis seisab väljendi "see käsk" (wḏ pn) lisa ir n, mida **Goedicke** kaldub vaatlema kui relatiivset vormi, ühendades selle ilma kahtluseta smj-ga. See võib olla ka passiivne partitsiip, tähendades koos wd+n daativiga väljendit "kellegi jaoks";**Barns**, Sinuhe's message to the king..., p. 6.

Nagu näha, eelistab **Barns** erinevalt **Goedickest** vanemat (B) teksti. Ja minu arvates täiesti õigustatult; vrd tema tõlget: "Copy of the acknowledgement (põhimõtteline erinevus **Goedicke** tõlkest!) of this decree" (**Barns**, Sinuhe's message..., p. 14).

350 On tähendusrikas, et Sinuhe tahab oma ameteist ja tiitleist esile tõsta sellist, mis kõige enam osutab tema seosele õukonna, kuninganna ning tema lastega. Tõepoolest, Sinuhe "teener seal" (b' k im) erineb kuninga pöördumisest "kaaslane Sinuhe" (šmśw s'-nht.t) .

R. Bullock pakub esimesel pilgul kaunis arusaamatu tõlgenduse, tõlkides ipt "haarem" (The story..., lk 83; minul "kuningakoda"). **R. Bullock** järgib siin **J. Barnsi** Ashmoleani ostrakonis V 21 oleva kirjamärgi ḥ.t-^{c}'t analüüsi. Iseenesest tähendab see märk suurt maja või lossi; respektist kuninga ees kirjutati lauses sageli esimesele kohale. Võrreldes B 205 lauses oleva ^{c}h-ga on mõnevõrra arhailisem sõna, seda kohtab juba püramiiditekstides, vt WB, Bd. III, S. 3; WB, Bd. VI, S. 116; **R. Faulkner**, A concise..., p. 46). **J. Barns** osutab tõigale, et Ashmoleani koopias puudub B 205 sõnas ḥ.t-^{c}'t suurust väljendav kirjamärk ^{c} , vastavalt tuleks lugeda ^{c}h(t) "valitsejakoda". Toetudes siin **A. Gardineri** oletusele, arvab **J. Barns**, et mõlemas tekstis on kopeerijad teinud vea ja tegelikult tuleks lugeda nii, nagu on lõigus R 3, s.t. ip',t-nšw ("kuningahaarem"; vt viide 7).

J. Barns juhindub nähtavasti asjaolust, et kuna väljend "kuningahaaremi teener" juba esines jutustuse algul (R 3), siis võib ta sisuliselt sobida ka siia (B 205). Mööngem, et sellised targutused on üles

ehitatud kaunis ebakindlale alusele. Sinuhel oli kasulikum rõhutada oma sidet kogu õukonnaga ja eriti kuningaga; h.t-^{c},.t ja ^{c}h sobivad sellise soovi väljendamiseks hästi (vt **J. Barns**, Ashmolean..., p. 21, V 21).

H. Goedicke märgib, et mõlemad kirjaviisid (B 205 b'k n ^{c}h ja Ashmoleani V 21, b'k n hwt ^{c}j.t - "kuningakoja teener") vastavad Keskmise riigi ajal levinud tavale. Kahe versiooni vaheline erinevus seisneb selles, et kui vanem (B) tekst paistab rõhutavat lojaalsust paleele, siis noorem versioon (Ashmolean) tõstab esile seost matmisinstitutsioonidega (hwt-^{c},.t); vt **Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 30.

351 *egipt* dd.t .

352 Selline tervitusviis esineb juba vanimates surnutekstides. Nii näiteks pöördub surnud kuninga poole jumalanna Neftid (lähemalt vt **H. Grapow**, Wie die alten Ägypter..., S. 118-119).

353 Rõhutatult pidulik pöördumine. Ka väljendas indiviidi elujõudu, vaimne eneseteostus kulges nii siin- kui ka sealpoolsuses pigem südame kaudu (vt viiteid 79-80; vt ka **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie. Wiesbaden, Bd. 5, 1984, märksõna **J. Assmannilt**, "Persönlichkeitsbegriff und -bewußtsein", S. 966). Berliini papüüruses (B 206) on sõna "Ka" taha kirjutatud kullikujuline determinatiiv. Ashmoleani ostrakonis sõnamääratleja puudub (**Barns**, Ashmolean..., V 22).

354 "Täiuslik jumal" (ntr nfr ; B 206) - "noor jumal". Ashmoleani ostrakonis seisab mõlema sõna järel kullikujuline determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., V 22).

355 Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningas Senusert I.

356 Alustekstis (B 206) on päikesejumala nimi (r^{c}) kirjutatud foneetiliselt täielikult välja, koos antropomorfset jumalat kujutava determinatiiviga. Seevastu Ashmoleani koopias on seda kohta oluliselt laiendatud: "Elav Ra (ja) teda kiidab Ra, Mõlema Horisondi Isand" (^{c}nh r^{c} hs św ^{c}nh r^{c} nb 'h.ty; **Barns**, Ashmolean..., V 22). Mõlemal juhul on "Elav Ra" ümbritsetud *cartouschi'ga* , selle järel seisab kullikujuline sõnamääratleja (esimesel korral ka *cartouschi* sees). Kullikujuline sõnamääratleja on samuti kirjutatud tiitli "Mõlema Horisondi Isand" järele. Nagu **J. Barns**, arvan, et kirjutaja mõistis 'h.ty duaalina, mitte aga adjektiivina (**Barns**, Ashmolean..., p. 22; vrd samuti WB, Bd. I, S. 17-18).

Võimalik, et algselt tähistas Ra ainult päikest. Ehkki päike mängis peaosa enamikes teoloogilistes süsteemides, muutus Ra jumala nimeks suhteliselt hilja (Vana Riigi algul), omandades ajapikku universaalsed omadused. Teofoorsetes kuninganimedes esineb ta esmakordselt 2.dünastia ajal ("(Minu) Isand On Ra"; nb r^{c}). 4. dünastia valitsejate titulatuuri ilmub esmakordselt tiitel "Ra Poeg" (s' r^{c}). Kuid isegi Heliopolises ei kuulunud Ra

kultus kõige vanemate hulka. Alles 5. dünastia valitsemise ajal saavutab ta piiramatu ülemvõimu kui kuninga- ja maailmajumal. Ühe legendi järgi (Westcari papüüruse muinasjuttude tsükkel) põlvnesid selle dünastia vaaraod päikesejumalast enesest, kummardades teda selleks ettenähtud kultuskohtades, päikesepühamutes. Ra kultus muutus ülemaaliseks kuningas Userkafi (5. dünastia) võimuloleku ajal. Mitmesugustes müütilistes tekstides kirjeldatakse päikesejumala loomust. Sõites oma paadis koos saatjaskonnaga üle taevalaotuse idast läände, sünnib ta igal hommikul uuesti, olles õhtul alla neelatud taevajumalanna Nuti poolt. Jumal Set võitleb tema eest horisondil varitseva mao Apopisega. Ühe hilisema arusaama järgi läbib Ra igal ööl allilma, teda saata on iga surnu soov. Ra nimega ühendati sageli mitmesuguseid jumalaid. Nimiseose väljendatud assimilatsioon (Amon-Ra, Mont-Ra, Hnum-Ra jt) tähendab egiptuse teoloogia keeles, et kõik need jumalad, säilitades oma esialgse eripära ja tähenduse, võisid samaaegselt esineda kõikvõimsa päikesejumala ilmumisvormidena (s.t. tegemist on henoteismiga). Ainult vähesed jumalad suutsid vastu panna Ra külgetõmbejõule; eelkõige käib see surnutejumala Osirise (kes alati oli avalikus või varjatud vastasseisus Ra'ga) ja Memphise peajumala Ptahi kohta.

Kunagi ei ühendatud Ra'd Egiptuse jaoks nii tüüpilistesse triaadidesse. Mõnikord vaadeldi Maati päikesejumala tütrena. Ra sümboliks oli obelisk.

Lähemalt Ra kohta vt **J. Assmann**, Ra und Amun. Fribourg, 1983.

357 Võrreldes B 206-ga, seisab Ashmoleani versioonis nime Mont (mnṯw) taga mitte inimese- , vaid kullikujuline determinatiiv (**Barns**, Ashmolean..., V 23).

Monti kujutati kullipäisena koos päikeseketta ja kõrge sulgedepaariga pea kohal. Monti vanim kultuskeskus asus Hermontis, kust tema kultus laienes juba suhteliselt vara (3.-2. aastatuhande vahetusel eKr) Medamudi, Todi ja Teeba piirkonda. "Teeba Isandana" (nb w'š.t) oli ta 11. dünastia (ca 2040-1991 a. eKr) valitsejate kaitsejumal. Karnakis asub veel praegugi Amoni templist põhja pool Montile pühendatud tempel. Siiski kaotas Mont palju oma senisest tähendusest senise suhteliselt tagasihoidliku lokaaljumala Amoni kultuse transformeerumisega ülemaaliseks 12. dünastia kuningate valitsemise ajal (eriti intensiivseks muutus see protsess alates Senusert I). Montis nägid egiptlased vaenlasega võitlevat kulli. Seepärast oli Montil ka sõjajumala omadusi, kes kindlustas egiptlastele võidu. Pole juhuslik, et pärast võidukat kahevõitlust Retenu vägilasega, tänab Sinuhe esmajärjekorras just Monti (vt viide 237).

Monti kultusega oli seotud valge sõnni (Buhhis) kultus. Neid pühasid loomi hakati 30. dünastiast (380-342 eKr) alates matma Hermonti.

358 Monti üks tähtsamaid tiitleid. Ashmoleani fragmendis seisab Teeba järel linnakujuline sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 23).

359 Amoni (imn) täpne tähendus ei ole seniajani teada. Nii püramiiditekstides kui ka hilisemates kirjalikes allikates tähendab imn "peidetud", "varjatud", "salajast". Need olid jumala alatised tähistused. Siiski ei pea imn tingimata tähendama "nähtamatu" õhu ja tuule jumala nime, kellena Amonit algselt kummardati. Tema nime teket võib seletada lähtudes egiptlaste endi juba Vana Riigi ajal küllalt arenenud ettekujutusest jumala olemusest, tema nime salapärast ning tunnetamatusest. Näiteks "Surnuteraamatu" 162. peatükis kõneldakse Ra'st kui jumalast, "kes on peidetud jumalustest kõige salapärasem". Ptahi nimetatakse mõnikord "varjatud jumalaks, kelle kuju ei teata".

Niisugused ettekujutused on iseloomulikud paljudele religioonidele. Kui pöörduda näiteks aafrika rahvaste uskumiste poole, siis võib näha, et näiteks šilluki hõimudel oli arusaam jumalast, kes nagu tuul oli nähtamatu. Noeeride ülemjumal oli tuule sarnane, siiski ei olnud ta tuul, kõikeläbiv ja nähtamatu kui õhk, kes ilmutas end nähtavate esemete kaudu.

Sääraste ettekujutuste analüüsil võib tekkida õigustatult mulje, et Amon, olles "nähtamatu" nagu tuul (õhk), ei pruukinud veel olla oma päritolu järgi õhu jumal. Tema, jumal-demiurg oli oma loomuselt tunnetamatu. Ühe püramiiditekstides esineva lõigu järgi kuulusid Amon ja Amonet koos Nuni ja Nunetiga Hermopolise kaheksaainsuse hulka. On tähendusrikas, et Amon ja tema femiinne korrelaat Amonet esinevad loojate osas. Hilisematest tekstidest järeldub, et just see roll oli neile kõige enam iseloomulik. Nii nimetati Amoneti "taeva emandat", sageli jumalate emaks, selles seoses samastati teda sageli teiste tähtsamate jumalannadega (Nut, Neit jt). Tema jumalik abikaasa oli samuti demiurg. Arvatavasti just see funktsioon oli talle juba algselt omane; ta säilitas selle läbi aastatuhandete, hoolimata sellest, kas ta oli jumalate kaheksaainsuse (ogdoaadi) liige, päikesejumala, viljakuse- või kosmilise jumaluse osas. Arvatavasti just sellepärast samastati Amonit teiste jumalate-demiurgidega.

Kas Amoni nimi oli mingi tema algse nime "pseudonüüm", on vähemalt praegu võimatu öelda. Kuid analüüsides Amoni nime kirjutamisviisi võib siiski järeldada, et see jumal ei kuulunud kõige vanemate egiptuse jumaluste hulka. Kõige vanematel temaga seotud mälestusmärkidel (kuni 18. dünastiani) on Amoni nimi kirjutatud eranditult foneetiliselt, mitte aga ideogrammiliselt (nagu näiteks egiptuse vanimate jumalate Mini, Neiti jt nimed). Sarnast nähtust võib täheldada ka mõningates teistes Vanade-Idamaade religioonides, kus nimede foneetiline kirjutamisviis on harilikult iseloomulik äkitselt esiletõusnud, vähetuntud jumalatele (näit. Assur Assüürias; Haldi Urartus).

Kuigi püramiiditekstid loovad meile teatud ettekujutuse Amonist kui jumal-loojast, ei anna nad kahjuks mingeid otseseid viiteid tema vanima

kultuskeskuse kohta. Amoni mainimine Hermopolise kaheksaainsuse ühe liikmena ei pea veel tähendama, et selleks keskuseks oli Hermopolis ise. Püramiiditekstides nimetatakse sagedamini neid jumalaid, kes olid laialdaselt tuntud juba varadünastilisest ajast või saavutanud tähtsuse seoses nende kultuskeskuste poliitilise esilekerkimisega ülemaalises ulatuses. Amonit mainitakse kindlalt neis tekstides ainult üks kord, järelikult oli tema kultus Vana Riigi ajal tagasihoidlik. Arvatavasti ei mänginud Amoni kultuse keskus tol ajal märkimisväärset poliitilist ja religioosset rolli. Kuid see ei pruukinud sugugi asuda Hermopolises. Pole sugugi välistatud, et Amon pärineb mõnest muust noomist, võib-olla isegi Teebast.

Teebas on Amoni kultus fikseeritav alates 11. dünastiast. Amonit mainitakse koos tähtsamate egiptuse jumalate Ra ja ja Hathoriga ning Teeba noomi peajumala Montiga; raidkirjadesse ilmub uus nimi - Amon-Ra. Teeba jumal omandab mõnikord viljakusejumala Mini väliskuju ja atribuudid. Esmakordselt ilmub kasutusele Amoni tiitlina "Mõlema Maa Troonide Isand"; hakkavad levima Amoniga seotud teofoorsed nimed - kõik see tunnistab Amoni üha suurenevast tähtsusest valitseva 11. dünastia kuningate silmis. Amon muutus peaaegu võrdseks Monti ja Ra'ga.

Otsustav läbimurre toimus 12. dünastia valitsemise algul. Juba dünastia esimese kuninga nimi osutab selgelt sellele asjaolule (viide 12). Senusert I võimuletuleku ajal algasid suured ümberehitustööd Amoni templites Karnakis; sellest ajast on Amoni kultus täheldatav ka väljaspool Teebat.

Kuid miks siis seisab Amon Sinuhe kirjas olevas nimekirjas alles kolmandal kohal s.t. Ra ja Monti järel. Siin toetub teose autor vanale traditsioonile, mis kehtis mitte ainult 11., vaid ka 12. dünastia ajal. Kui sõjajumal, oli Mont 11. dünastia kuningate, Egiptuse taasühendajate poolt eriti soositud. (Mitte asjatult ei kandnud mitmed selle dünastia valitsejad nime Mentuhotep, mis tähendab "Mont On Rahul"). Oma koha säilitas ta ka 12. dünastia kuningate juures. Kui Monti nimi figureeris koos Amoniga, siis kirjutati see alati Amoni nimest eespool. Arvatavasti säilitas Mont veel 12. dünastia ajal Teeba tähtsama jumala staatuse; sellele osutab tema üks sagedasem tiitel: "Teeba Isand".

Paratamatult kerkib üles küsimus Amoni tõusu põhjuste kohta, mis lõppkokkuvõttes viis Amoni ülemaalisele kultusele Uue Riigi perioodil. Tähtsaim põhjus peitub arvatavasti Monti kultuse iseloomus, mis arvatavasti ei vastanud enam 12. dünastia vaaraode religioossele poliitikale (kuigi Montile pühendatud templite ehitamine jätkus). 11. dünastia kuningate ajal kummardati Monti eelkõige kui sõjajumalat. See aspekt oli ülimalt aktuaalne võitluses Egiptuse taasühendamise eest. Kuid uues ajaloolises situatsioonis ei olnud see enam hästi sobiv, sest 12. dünastia valitsejad said pärandiks

juba ühendatud maa, mille valitsemise pidid nad reorganiseerima ning kindlustama. Selleks sobis Amoni universaalne loomus palju paremini. Väga kaalukaks tuleb pidada asjaolu, et Amon oli ühe tähtsama Egiptuse noomi (Teeba) jumal, kellel oli suhteliselt vähe eredaid kohalikke jooni. Järelikult oli vajaduse korral võimalik anda tema kultusele tarvilik poliitiline suunitlus valitseva dünastia stabiilsuse huvidest lähtudes. Seda hakatigi aktiivselt praktiseerima Senusert I valitsuseajal.

Nagu paljudele teistele jumalatele, nõnda oli Amonile iseloomulik võime ilmuda nii zoomorfses kui antropomorfses kujus (peale Amoni veel Ra, Horos, Mont jt.). Zoomorfsetest ilmumisvormidest tuleks kõigepealt nimetada oinast (kui viljakuse jumal) ja hane; neis kehastustes oli Amon tunnetatav ka alamatele rahvakihtidele.

Teema kohta vt veel **Sethe, K.** Amun und die acht Urgötter von Hermopolis. Eine Untersuchung über Ursprung und Wesen des ägyptischen Götterkönigs. Berlin, 1929; **Otto, E.** Osiris und Amun - Kult und heilige Stätten. München, 1966; **Pavlova, O.J.** Amon Fivanskii. Rannaja istorija kul'ta. Moskva, 1984; **Pavlova, O. J.** Kult Amona pri XI dinastii. - Meroe, t. 3, Moskva, 1985, c. 190-203; **J.G. Frank-Kamenetski**, Pamjatniki egipetskoi religii v fivanskii period, t. 1-2, Moskva, 1917-1918.

360 Enamik egüptolooge tõlgib millegipärast sõna "troon" (nś.t) kas duaalis või mitmuses (Ashmoleani ostrakonis on see kirjutatud duaalis; V 23). Arvatavasti on ainsus tingitud ümberkirjutaja ebatäpsusest. Duaal või mitmus sobiksid konteksti palju paremini (vrd Mõlemad Maad, Ülem- ja Alam-Egiptus).

Juba 11. dünastia ajal hakati Amonit muuhulgas nimetama "Mõlema Maa Troonide Isandaks" (nb nśw.t t'. wj). 12. dünastia ajal muutub see tema üheks tähtsamaks tiitliks, esinedes mitte ainult kuningate ja Amoni preesterkonna raidkirjades, vaid ka nende isikute steelidel, kellel ei olnud otsest seost Amoni kultusega. See tiitel kuulus ainult Amonile.

361 Sobek (sbk) oli täiesti või osaliselt krokodillikujuline jumal (**Zamarovský, V.** Bohové a kralove Starého Egypta. Praha, 1979, S. 314). Teda kummardati erinevais kohtades, sealhulgas Krokodilopolises, Kom Ombos ja eriti el-Faiumis, mille peajumal ta oli. Faiumis (asus muide väga lähedal 12. dünastia kuningate residentsile) toimusid Keskmise Riigi ajal suured melioratsioonitööd; sellega on suures osas seletatav jumala laialdane austamine 12. dünastia valitsemise ajal. Sellele osutab ka ühe naisvalitseja nimi Egiptuse ajaloos, kes oli 12. dünastia viimane esindaja - Sobekneferu (1789-1786 a. eKr). Nimi tähendab "Sobek On Ra Ilu(d) (Täiused)". Ühe 13. dünastia vaarao isikunimi oli jällegi Sobekhotep ("Sobek On Rahul"). Ühel hilisemal kuningal oli järgmine teofoorne nimi: Sobekemsam ("Sobek On Tema Kaitse").

Egiptlaste arusaamade kohaselt oli Sobek üks ohtlik olevus, kelle võimsust kardeti, kuid keda samaaegselt viljakusejumalana kummardati. Sobeki elavate inkarnatsioonidena peeti paljudes kultuskeskustes pühades tiikides krokodille; arheoloogid on välja kaevanud mitu krokodillisurnuaeda. Teda hakati varakult teiste jumaltega (Amon, Ra, Osiris, Horos) identifitseerima, mis viis omapäraste sünkreetiliste vormide tekkimiseni (näiteks kullipeaga krokodill). Mõningates noomides oli Sobek seotud kuningakultusega.

Juba püramiiditekstides hakati Ra'd ühendama teiste jumalatega. Päikesejumalaga hakati Sobekit seostama Keskmise Riigi ajal. Seda võib seletada Faiumi piirkonna poliitilise ja majandusliku tõusuga. Samuti vt **Volkov, J. V.** Drevneegiptetskii bog Sobek. Petrograd, 1917; **Bonnet, H.** Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1971; **Zamorovský**, Bohové..., S. 314-316; Fischer Weltgeschichte..., S. 337-340; **Kees, H.** Der Götterglaube im alten Ägypten. Berlin, 1977, S. 14-19; **Dolzani, C.** Il dio Sobk. Roma, 1961; **Goma, F.** Der Krokodillgott Sobek und seine Kultorte im Mittleren Reich. - Studien zu Sprache und Religion Ägyptens. Göttingen, 1984, S. 787-803.

Ashmoleani tekstis (V 13) mainitakse veel tiitlit, mis B 207 puudub. See on "Semenu Isand" (nb śmnw). **H. Goedicke** peab seda õigustatult hilisemaks lisanduseks. Epiteet ei ole täheldatav enne Amenemhet II valitsemist (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 32).

Ashmoleani ostrakonis (V 23) on sbk'i järele kirjutatud kullikujuline, jumalikkust rõhutav sõnamääratleja. Ka siin eelistab ostrakoni autor zoomorfset (kull) determinatiivi antropomorfsele (nagu see on B 207).

J. Barns, polemiseerides **Goedickega**, kelle arvates Ashmoleani (V 22-26) pikem jumalate loetelu on alustekstiga võrreldes kahtlemata parem, eelistab mitte avaldada arvamust jumalate loetelu ja selles peituva tähenduse kohta.

Varasem seos "Sobek-Ra, Semenu Isand" (mida **Goedicke** vaatleb kui hilisemat lisandit) 12. dünastia kuningatega on **Barnsi** seisukohalt tugevam, kui seda arvab **Goedicke** (vt **Barns**, Sinuhe's message..., p. 7).

Semenu asus tänapäeva Muhamed Qibli ümbruses, Ülem-Egiptuses. Talle pühendatud tempel eksisteeris seal (hwt-ntr nb sbk nb sw-mnw) juba Esimese Vaheperioodi (2135-2040 eKr).

G. Lefebvre märgib, et alanud jumaluste loetelus esinevad valitseva dünastia jumalad (Ra, Mont , Amon, Sobek), tähtsamad kosmilised jumalused (Ra, Horos, Atum ja tema üheksaainsus); mainitakse veel Sopdut, Neferbaud, Semseru, Ida-Horos; kolm Sopduga assimileeritud Aaŝia jumalat, kuninglikku ureust; Min-Horos Koptose jumal, ta oli Punase mere juurde

viivate teede kaitsja; kolm jõejumalat; Ureret ("Suur") tähistab üheaegselt nii Ülem-Egiptuse valget krooni kui ka Hathorit, Punti emandat; Nut ja Haroeris, kes olid Kuši jumalused (**Lefebvre**, Romans et..., p. 18).

On tähendusrikas, et jumalate nimistu eesotsas on ülemaalise tähtsusega kosmiline peajumal Ra ja Teeba noomiga (tähtsaim religoosne keskus Keskmise- ja Uue Riigi ajal) ning 12. dünastiaga tihedalt seotud Mont ja Amon (vrd **Y. Yoyotte**, A propos du pantheon du Sinouhé (B 205-212). - Kemi. Revue de philologie et d'archéologie égyptiens et coptes, t. XVII, Paris, 1964, p. 70-71).

362 Alustekstis (B 207) seisab nime Horos (hr) taga inimesekujuline determinatiiv; Ashmoleani koopias aga kullikujuline sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 23).

Kullikujuline jumal Horos (nimi tähendab samuti "kauge"), kuulub nende jumalate hulka, kelle ajalooline areng ja teoloogia saavutasid kõrgeima tunnustuse. Oma vanima olemuse kohaselt pidi ta olema taevajumal, taevast moodustav kull, kelle silmadeks olid päike ja kuu, ning tiivaotsad puudutasid maa äärt. Üks esiaja piltsümbolitest, hiljem nii sageli esineva "tiivulise päikese" eelkäija, kujutab tiivapaari, päikesepaati ja sellel istuvat kulli, olles erinevate taevakujutiste kontaminatsioon. Ajaloolis-religioosses pärimuses vaadeldi Horost kui kuningjumalat, elav valitseja oli lihtsalt Horos. See väljendub selgelt arvukates kuningaepiteetides ja nimedes. Horos kui kuningjumal ja Sethi vastandpartner (mõlemad kehastasid Ülem- ja Alam-Egiptust) oli figuur, kes ühendas kuningadogma Osirise müüdiga. Kuningana pidi ta surnud jumala pojaks saama. Tema vastane Set esineb siin Osirise mõrvari ja pärandi saaja pretendendi topeltrollis, rebides sellega puruks genealoogilise suhte Horosega, olles Osirise vend on ta seega Horose onu. Makstes kätte oma isa eest, astub Horos võitjana troonile. "Horos, kes oma isa asemel astub (ametisse)", armastava südamega pöördub isa poole ja viib läbi kõik need imettegevad surnukultuse riitused, mis tagavad kõige täielikuma õndsuseseisundi. Need riitused olid eeskujuks igale Egiptuse kuningale. See mütoloogiline isa-poja-onu konstellatsioon on samuti üheks vanimaks näiteks Hamleti motiivist maailmakirjanduses. Eksisteerivad ka antropomorfsed Horose kujutused. Eeskätt olid nad seotud ettekujutustega "Horosest Kui Osirise Pojast" ja "Isise Pojast" (Harsiese) või "Horoslapsukesest" (Harpokrates). Koos Osirise uskumiste laienemisega kasvas samuti lapse tähtsus. Horose tähtsamateks kultuskohtadeks olid Edfu, Pe (Buto) ja Saft el-Henne. Lähemalt vt **Kees**; Götterglaube..., S. 39-45.

363 Hathori (ht-hr) nimi tähendab "Horose maja" (muuseas, Ashmoleani ostrakonis on majakujuline determinatiiv; V 23). Ta oli taeva-, tantsu- ja armastusjumalanna. Tähtsam kultusekoht oli Dendera, kus teda kummardati

kui Edfu-Horose abikaasat. Hathori kehastuseks olid peale lehma veel mitmed pühad puud, nagu sükomoor ja datlipalm. Imetlusväärne on Hathori laialdane austamine väljaspool Egiptust: Bübloses, Siinai poolsaarel, Nuubias ja Puntis. Rahvauskumustes levib alates Uuest Riigist uskumus seitsmest Hathorist-saatusejumalannast. Kreeklased samastasid Hathorit Afroditega. Hathorit kui võõraste maade jumalannat kummardati juba Vana Riigi ajal (hiljemalt 6. dün.) Puntis, Bübloses, Siinai poolsaarel, Liibüas jt (**Sethe, K.** Zur altägyptischen Sage vom Sonnenauge, das in der Fremde war. Leipzig, 1912, S. 147).

Ashmoleani tekstis on Hathori järele kirjutatud veel: "kõik Egiptuse jumalad" (ntr.w nb.w t'-mrj ; **Barns**, Ashmolean..., V 23). Sõna "Egiptus" on kirjutatud alates 11. dünastiast käibele tulnud foneetilis-ideograafilise märgiga, mille kasutamine muutus sagedaseks 18. dünastia ajal. Sõna järel olevad determinatiivid osutavad ühemõtteliselt Egiptusele, täpsemalt "Mõlemale Maale". Niisuguses seoses hakati neid sõnamääratlejaid kirjutama alates 19. dünastiast. Sõna-sõnalt tähendab t'-mrj (meil tõlgitud kui Egiptus) "armastatud, soovitu, tõotatud maa" (vt WB, Bd. I, S. 223; **Faulkner**, A concise..., p. 111). Sõna "jumalad" järel on kullikujuline sõnamääratleja mitmuses, mis viitab omakorda jumalike olevuste paljususele.

H. Goedicke osutab, et Ashmoleani ostrakonis on Horos ja Hathor arvatud kui t'mrj tähtsamad esindajad. Neile järgnev Atum koos oma üheksaainsusega (enneaadiga) ei ole arvatavasti sisselülitatud t'-mrj jumalate hulka, vaid järgneb neile, olles nimekirjas Delta idaosa jumalustest eespool. Asjaolu, et Heliopolise ja Niiluse delta idaosa jumalused on mainitud eraldi, paneb juurdlema t'-mrj täpse tähenduse üle (vt **Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 33).

364 Atum (tm) oli algselt Heliopolise (*egipt* iwn) peajumal, kelle nimi tuleneb verbist "lõpetama". Teda kummardati jumal-demiurgina, kes androgüünse olevusena oli tekkinud iseendast. Seepärast olid ta ilmumisvormideks põrnikas (hpre), esiküngas, madu jne. Tema nimega seotud Heliopolise kosmogoonia on üheks kõige väljendusrikkamaks sellealaseks süsteemiks. Enamasti kujutati teda antropomorfsena; sagedasemad lisanimed olid "Kõige Isand", "Heliopolise (Isand)", "See, Kes Tekkis Iseendast". Heliopolise kosmogoonia järgi lõi Atum iseenda rahuldamise ja viljastamise kaudu universumi, lõi esimese jumalate paari, meessoost Šu ("õhk", "tühi ruum") ja naissoost Tefnut ("niiske"). Heliopolises oli ta kohaliku üheksaainsuse (*kr* ενεαδ) isand, sealset püha härga nimetati "Selleks, Kes Laseb Maatil Tõusta Atumi Juurde". Varakult on täheldatav Atumi samastamine päikesejumal Ra'ga (Atum-Ra). Sealjuures omandas Atum, kui ürgsem ning vanem jumal, loojuva päikese iseloomu. Ometigi olid mõlemal omad kultusetemplid Heliopolises veel 8. saj. eKr. Nii külastas Etioopia kuningas Pianhi järgemööda Atumi ja Ra templit.

365 Sõna-sõnalt "Atum Koos Oma (Jumalate) Üheksaainsusega" (B 207); vt tm hn^{c} pśḏ.t.f. Ashmoleani versioon on kirjutatud mõnevõrra teisiti: "Atum (Ja) Suur (Jumalate) Üheksaainsus" (tm pśḏ.t ^{c}' nṯr ; **Barns**, Ashmolean..., p. 22, V 24). Ostrakonis seisab sõna "Üheksaainsus" järel kullikujuline determinatiiv mitmuses. Tiitel "Suur Üheksaainsus" esineb esmakordselt püramiiditekstides (WB, Bd. I, S. 559; WB, Die Belegestellen, Bd. I, S. 89).

"Üheksaainsus" on teoloogiline mõiste, mille võtsid esimestena kasutusele Heliopolise preestrid. Sellega tähistasid nad üheksat jumalat, kes kehastasid endas maailma loonud ning seda valitsevaid jumalikke olevusi. Hiljem esineb see mõiste ka teiste linnade teofoorsetes süsteemides, ilma et arvust üheksa olnuks kohustuslik kinni pidada.

Heliopolise (ja hiljem ka Egiptuse) tähtsamate jumalate hulka kuulusid Atum ja tema lapsed Šu ning Tefnut, nende lapsed Geb (maajumal) ja Nut (taevajumalanna). Kui "Nuti lapsed" liideti peajumalate juurde Osiris (surnutejumal), tema õde ja üks naistest Isis (emaduse, naiselikkuse ning kodukolde jumalanna), Set (Osirise vend, tormi, kõrbe ja võitlusraevu jumal) ja Neftid (Gebi tütar, oma venna Seti abikaasa, algselt oli ta võib-olla taevajumalanna). Üheksaainsuse jumalate hulka ei arvatud Osirise poega Horost ja päikesejumal Ra'd. Pole välistatud, et ettekujutus üheksaainsusest eksisteeris juba 3. dünastia valitsemise ajal (vähemalt nii lubavad oletada püramiiditekstid). Täiendavalt vt **W. Barta**, Untersuchungen zum Götterkreis der Neunheit. München-Berlin, 1973; **H. Goedicke**, "Symbolische Zahlen". - Hrg. **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie, Bd. 5, Wiesbaden, 1984, Sp. 128; **K. Sethe** , Von Zahlen und Zahlworten bei den alten Ägyptern. Göttingen, 1916.

366 Sopdu (spdw) nimi tähendab "teravik, tipp". Ta oli 20. Alam-Egiptuse noomi (tänapäeval Saft el-Henne juures Niiluse delta idaosas) peajumal, võimalik, et mitteegiptuse päritoluga. Juba varakult samastati teda kuningakulli Horosega, kelle kujulisena (kui istuv kull-iidol) teda meelsasti kujutati. Kõikides, juba varakult ilmunud jumala antropomorfsetes kujutistes ilmub Sopdu "beduiinina", habemega, kahe suure sulega peas ning kahe kitsa põllega. Egiptlaste ettekujutuste kohaselt oli ta Ida kõrbe, delta idaosa, Punase mere ning Siinai poolsaare kaevandustesse viivate karavaniteede patroon ja kaitsja (Põhjalikumalt vt **Kees**, Der Götterglaube..., S.90; **J. W. Schumacher**, Der Gott Sopdu - der Herr der Fremdländer. Freiburg-Göttingen, 1988; **E. Otto**, Die Anerkennung und Ablehnung fremder Kulte in der ägyptischen Welt. - Saeculum, Bd. 19, 1968, S. 330-343; **R. Giveon**, "Sopdu". - Hrg. **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie, Bd. 5, Wiesbaden, 1984, Sp. 1107; **L. Borchardt**, Das Grabdenkmal des Sahure. Leipzig, 1913, Bl. 5; **S. Stadnikow** , Gottkönig und Fremdländer.

Universalistische Ausdrücke der Könige des Alten Reiches in Ägypten nach offiziellen Texten. - Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte, Bd. 9, Münster, 1994, S. 306-307; **R. Stadelmann**, Syrisch-palästinensische Gottheiten in Ägypten. Leiden, 1967; **W. Helck**, Zum Auftreten fremder Götter in Ägypten. - Oriens Antiquus, Bd. 5, 1966, S. 1-15). Peale Hathori on Siinai kaevanduspiirkonna paljudes kohtades leitud jälgi Sopdu ja Semseru kultusest (**Yoyotte**, A propos..., p. 71). **M. Korostovtsevi** arvates Semserunimelist jumalat ei ole olemas olnud. See ei ole miski muu, kui vale lugemise ja interpretatsiooni vili (seda nii egiptlaste endi kui ka kaasaegsete teadlaste poolt). Toetudes **A. Gardineri** uurimusele teeb **Korostovtsev** ettepaneku lülitada Semseru egiptuse panteonist välja (Religija Drevnego Egipta. Moskva, 1976, c.145-146); vrd **Gardiner, A.** The god Semseru. - Journal of egyptian archaeology, vol. 29, 1943, p. 74-75.

Y. Yoyotte märgib, et Sopdu'ga algas loetelu teine osa; nüüd esitletakse neid jumalaid, kelle võimusfäär on suunatud välismaailmale (**Yoyotte**, A propos..., p. 71).

367 Sõna-sõnaliselt tähendab Neferbau (nfr b'.w) "täiuslikud (ilusad) võimud". Neferbau oli üks Ida kõrbe kaitsejumalustest. Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud see nimi ainsuses, kusjuures sõna "vägi, võim" järel seisab kullikujuline, jumalusele ning jumalikkusele osutav sõnamääratleja (**Barns**, Ashmolean..., V 24); vrd **Goedicke** tõlget: "Beatiful-of-might" (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 33).

Ühes oma varasemas uurimuses pidas **J. Barns** spdw-nfr-b'w liitjumaluseks (Ashmolean..., p. 22).

H. Goedicke arvab, et Neferbau on iseseisev nimekirja sisselülitatud jumalus, kelle olemasolu ei ole kusagil kindlaks tehtud. nfr-b'w on Horos-nime ilmumine. (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 33).

Sellest hoolimata, jäi **Barns** oma esialgsele seisukohale truuks, öeldes, et **Goedicke** ei ole mõistnud vastavat märkust Ashmoleani ostrakoni kommentaarides. Tema arvates kuuluvad kõik neli nime ühele jumalusele, mitte aga kahele esimesele. Arvamus põhineb asjaolul, et Ashmoleanis esineb väljend hnskw mntjw ("Monti juuksed") seoses Ida-Horosega (hr-i'btj), samal ajal kui kahes teises kohas on selle väljendiga pöördutud vastavalt Sopd-Semseru ja Semseru poole (**Barns**, Sinuhe's message..., p. 7-8). **B. Turajev** (Rasskaz..., c. 34) ja **A. Erman** on **Barnsiga** samal arvamusel (Die Literatur..., S. 51).

368 Ashmoleani ostrakonis puudub Ida-Horose taga võõrast maad ja istuvat antropomorfset jumalust kujutav determinatiiv nagu on B 208. Selle asemel on Horose (hr) järel õrrel istuva kulli (jumalust sümboliseeriva) kujutis; vt **Barns**, Ashmolean..., V 24.

Nii või teisiti on Sopdu, Neferbau, Semseru ja Ida-Horos Ida kõrbe kaitsejumalused. Võimalik, et Sinuhe osutab siin nendele maadele, mida ta läbis oma rännakute ajal ning mis asusid nende jumaluste (või jumala) kaitse all.

369 Alustekstis (B 208) on kirjutatud tegelikult Imehet (imh.t), mis võib-olla tähendab teispoolsust või jumalanna Isise lisanime (vrd WB, Bd. I, S. 88). Tekstist lähtudes on siiski tõenäolisem, et mõeldud on Alam-Egiptuse linna Butot, kuigi ureus-madu kujutav determinatiiv ei näi olevat selle jaoks sobilik.

370 Niiluse delta idaosas asunud Buto lokaaljumalanna (tänapäeva Nebeše asula, 14 km Tanisest lõunapool). Esines Kaananimaale viivate teede kaitsjana (nii piki rannikut kui ka mööda sisemaad). Sealjuures oli ta arvatavasti veel kuninga kroonijumalanna (vt **Yoyotte**, A propos..., p. 72; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 45). Tõenäoliselt on siin mõeldud ureust (vt viide 133).

Ashmoleani versioonis on kirjutatud nb.t ᶜh.t "kuningakoja emand" (vt **Barns**, Ashmolean..., V 24; **Faulkner**, A concise dictionary...., p. 46; WB, Bd. I, S. 214; 18. dünastia lõpust oli kuningakoda sageli naissoost).

371 Nii vanemas tekstis (B 209) kui ka Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., p. 22, V 25) seisab sõnade ("jumalate hulk") (d'd't) järel mitmuse meessoost determinatiiv (lähemalt determinatiivi kohta vt **A. Gardineri** artiklit ZÄS, LXXIII, 74). Ilmselt on siin peetud silmas Niiluse ülemjooksu patroneerivaid jumalusi. Omapärasest "jumalate kolleegiumist" on juba juttu Keskmise Riigi aegses matusekirjanduses (**Yoyotte**, A propos..., p. 72). Need jumalad saadavad ja teenindavad vete (sealhulgas Niiluse) jumalat Hapit (**Lefebvre**, Romans..., p. 18).

372 Kombineeritud nimetus rõhuasetusega inimesekujulisele Minile (mnw), kes sageli esines lõunapoolsete, Punase mere juurde viivate kõrbeteede kaitsjana (vt **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 45; **Yoyotte**, A propos..., p. 72). Mini nimi seostatakse tavaliselt tiitliga "Võõraste Maade Isand" (nb h'ś.wt). Esmakordselt esineb see XI-XII dünastia tekstides Wadi Hammamatis. See Mini jaoks kõige iseloomulikum tiitel saadab teda kuni kreeka-rooma ajani. Mõnikord esinevad selle asemel teised tiitlid, nagu "Võõraste Maade Ülik" (wr h'ś.wt); "Võõraste Maade Eesotsas" (hrj-tp h'ś.wt) ; "Võõraste Maade Keskel (Olev)" (hrj-ib h'ś.wt).

Eriti tihti seostati Mini nimi nende maade nimetustega, kust toodi Egiptusesse lõhnaaineid ja kalliskive. Teda kutsuti sageli "Lõhnaainete Isandaks" (esmakordselt esineb see tiitel Keskmise Riigi ajal) ja "Tõeseks Lasuriidis". Kõige sagedamini seostati Mini Puntiga.

Mis siis põhjustas Mini erilise seotuse võõraste maadega? Tõenäoliselt Mini tähtsama kulguskeskuse Koptose (5. Ülem-Egiptuse noom, asus ca 630 km tänapäeva Kairost lõuna pool) geograafiline asend, mis oli

esmakordselt tähtis kaubavahetuseks lõunapoolsete maadega (vt **Pavlova, O.** Min - "vladõka tšužezemnõh stran". - Kulturnoe nasledie Vostoka. Leningrad, 1985, c. 34-44).

Ashmoleani versioonis seisab Mini ja Horose taga mitte antropomorfne (nagu vanemas B 209), vaid kullikujuline sõnamääratleja (vt **Barns**, Ashmolean..., V 25).

Jumalikkust (üldisel tasandil) rõhutava kirjamärgina on see Uue Riigi jaoks eriti iseloomulik.

373 Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud samuti "võõrad maad" (h'ś.wt). Kahtlemata võib neid samastada Ida kõrbega (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p.33).

374 Ashmoleani koopias on kirjutatud mitte "võõraste maade keskel" (B 209, hrj-ib h'ś.wt), vaid "võõraste maade eesotsas" (hrj-tp h'ś.wt); vt **Barns**, Ashmolean..., V 25. See on enam iseloomulik Uue Riigi stiilile.

375 Sõna-sõnalt "suur" (wrr.t); fem. Siin egiptuse nimi ühe võõramaa jumalanna tähistamiseks. **K. Sethe** arvates on mõeldud hoopis egiptuse jumalannat Hathorit, keda mõnikord tituleeritakse "Punti Emandaks" (nb.t pwn.t); vt **Sethe, K.** Sesostris. Leipzig, 1900, S.147. Tõsi küll, vastava näite toob ta hilisemast, Uue Riigi ajast (vrd **Sethe, K.** Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1906, V 345). Hathori nimi esines juba Sinuhe jumalate nimistus (vt viide 363). Nagu **K. Sethe** arvab **E. Bresciani** (Letteratura e..., p. 168); vt samuti **Yoyotte'i** sarnast seisukohta (A propos..., p. 72).

On igati loogiline, et Mini-Horosele järgneb Punti jumalanna, moodustades niiviisi lõunapoolse *orbis terrarumi* (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 34). Ashmoleani ostrakonis puudub tiitel "Punti Emand" (vt **Barns**, Ashmolean..., V 25).

376 Puntimaa täpne asukoht ei ole teada. Mõnikord seostatakse teda Araabia poolsaare lõuna- ja edelaosaga, mõnikord jälle Ida-Aafrika Punase mere rannikuga või Aafrika sarvega (eriti Somaaliaga). Võib-olla on Piiblis peetud Puti all silmas Punti (lähemalt probleemi kohta vt **Herzog, R.** Punt. Glückstadt, 1968).

377 Nut (nwt) oli egiptuse taevajumalanna, tähistades algselt taevast. Alates 3. a.tuh. eKr kujutati teda enamasti kas lehmana või maajumal Gebi kohal oleva naisena. Nut sünnitab ja neelab päikest ja tähti. Tähed olid tema "hing", seepärast nimetati Nuti "tuhande hingega" jumalannaks. Heliopolise kosmo-teogoonias moodustab Nut koos Gebiga jumalate kolmanda generatsiooni. Teispoolsuse uskumistes mängib ta mitmetahulist rolli. Nii on jumalanna tähtede juurde läinud surnute kaitsja ja päikesejumala juurde tõusva kuninga ema. See päästev ja kaitsev osa väljendub kujukalt arusaamas, nagu oleksid sarkofaag ja hauakamber jumalanna Nut. Hiljemalt Uuest Riigist alates hakatakse sarga kaant kaunistama Nuti kujutistega (vt viited 274, 321).

Taevajumalannana ei olnud Nut'il kultuskohta. Heliopolises kummardati teda kui jumal-demiurgi Atumi üheksaainsuse liiget (viited 364, 365). Mõnikord samastati Nut kui surnute kaitsja Hathoriga (viide 363). Tema tähtsamaks pühaks puuks oli sükomoor.

Lähemalt Nuti kohta vt **Rusch, A.** Die Entwicklung der Himmelsgöttin zu einer Totengottheit. Leipzig, 1922; samuti vt **M. Montet** artikkel Nuti kohta: Kemi, t. XVII, Paris, 1964.

378 Sõna-sõnalt tähendab "Suur (vanem) Horos" (B 210 hr-wr).Esineb juba püramiiditekstides. Ashmoleani ostrakonis on sõna "suur" (wr) kirjutatud teisiti, kui B 210 (vrd **Barns**, Ashmolean..., V 25). Haroeris oli jumal Horose üks erivorme (vt viide 362).

379 **Y. Yoyotte** osutab, et kombineeritud taevalik-solaarse jumaluse (Haroeris-Ra) asetamine nimekirja lõppu tähendab, et siin esinevad nad eelkõige võõraste kohtade või kaugele viivate teede valitsejatena. Eelnevad jumalused hõlmavad endas Aasiat, Ülem-Niilust, Araabia kõrbe ja Punti. Kaks viimast jumalust võivad olla teoreetiliselt seotud Liibüaga või Vahemerega (**Yoyotte**, A propos..., p. 72).

Alustekstis (B 210) on Haroerise ja Ra järele kirjutatud antropomorfne sõnamääratleja, aga Ashmoleani ostrakonis kullikujuline (**Barns**, Ashmolean..., V 25).

380 Keskmise Riigi aegses tekstis (B 210) on Egiptus kirjutatud t'-mrj, mis sõna-sõnalt tähendab "armastatud maa" (vrd **Faulkner**, A concise..., p. 293). Tõsi küll, determinatiiv osutab võõrale maale, kuid teistes ideogrammides esineb Egiptust sümboliseeriv determinatiiv (või determinatiivid). Kirjamärk (t'-mrj) esineb alates 11. dünastiast, 18. dünastiast muutub sagedasemaks (WB, Bd. V, S. 223).

Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud t'-mrj asemel t'-dšr.t , mis tähendab eelkõige "nekropoli", "surnutemaad" (koos võõramaa determinatiiviga; vt **Faulkner**, A concise..., p. 293; WB, Bd. V, S. 228).

H. Goedicke arvates tähendab t'-dšr.t välismaad, kuid sõnastik ei võimalda siiski niisugust järelgust teha. Pole välistatud, et siin on tegemist ümberkirjutaja veaga. Igal juhul sobib "Egiptus" (t'-mrj) paremini (vrd **Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 34; **Barns**, Ashmolean..., p. 22, V 25).

381 Suure tõenäosusega Vahemeres asuvad saared, sõna-sõnalt "Suure Rohelise Saared" (iw. w nw w'<u>d</u>-wr), millega olid egiptlastel juba Vana Riigi ajal kaunis tihedad kaubandussuhted (**Schachermeyer, F.** Griechische Frühgeschichte. Wien, 1984, S. 99). Nii kaebleb Ipuwer (alustekst pärineb I Vaheperioodist), et maal valitseva kaose, röövimiste ja tapmiste ning nälja tõttu ei sõida (egiptlased) enam Büblosse (kpnj ; vt viide 70) ja Kreeta (kftjw)

saarelt ei tooda enam muumiate jaoks nii vajalikku seedrit ja õli. Esitagem ka **W. Helcki** analüüs: tekstis leidub erinevatesse ajastutesse kuuluvaid sõnu ja ütlusi. Nii nimetatakse palju kordi nśwtjw - talupoegi, kes esinevad ainult Vana Riigi ajal. "Suur vangla", hnw kuningaresidentsi tähenduses osutavad aga Keskmisele Riigile; d'd'.t - harf on teada ainult Uue Riigi tekstidest. Juba sellest järeldab **W. Helck**, et "Ipuweri kaebuste" algtekst on loodud I Vaheperioodi alguses, mis hilisematel aegadel täiendati ja tehti paljuski ümber. Seepärast on ebakindel kftjw nimetus Keskmisesse Riiki tagasi viia. Ettevaatlikum oleks see tekst tõestusmaterjalist välja arvata (**Helck**, Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägais..., S. 27). Lähemalt vt **Fecht, G.** Der Vorwurf an Gott in den Mahnworten des Ipuwer. - Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Heidelberg, 1978, S. 17-18; **Lichtheim**, Ancient egyptian..., p. 149-161; **Simpson** , The literature..., p. 210-229; Hrestomatija po istorii..., Moskva, 1965, c. 63-73. Võimalik, et kaubavahetus Kreetaga toimus ilma vahendajate abita. Merekaubandusel oli suur tähtsus maadevahelises kaubavahetuses juba neoliitikumis. Büblosest lähtusid mitmed tähtsad merekaubateed, mis lõunas ulatusid Niiluse delta lääneosani. Sellised keskused nagu Sais, Buto ja ainult kultusepaikadena mainitud kohad delta lääneosas võisid olla muistsete kaubateede lõpp-punktideks. Kes aga tahtis Niiluse ülemjooksule sõita, see ei pidanud peatuma (vähemalt tol ajal) mingis kindlas peatuspaigas, vaid võis peatuda seal, kus ta soovis või kus seda võimaldas loodus. Egeuse ja Egiptuse vaheline kaubandus kulges 3. a.tuh. eKr peamiselt mööda tänapäeva Küprose-Liibanoni-Palestiina rannikut (**Helck**, Die Beziehungen Ägyptens..., S.3-4).

Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud mõnevõrra teisiti: "Mere (Suure Rohelise) keskel (olevad) saared" (iw.w hrj-ib w'd-wr ; **Barns**, Ashmolean..., V 25-26). Niisugune väljendusviis on iseloomulik Uue Riigi tekstidele (vt Urk. IV. Abt. 616; WB, Beleg., Bd. III, S. 28; **Schachermeyer, Fr.** Die Levante im Zeitalter der Wanderungen vom 13. bis zum 11. Jahrhundert v. Chr. Wien, 1982, S. 74; Lexikon der Ägyptologie, Bd. 3, Wiesbaden, 1980, S. 165, märksõna "Inseln inmitten Ozeans"). Võrrelda võiks ka **H. Goedicke** tõlget: "The island in the Sea" (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 32-33; erinevalt minust on sõna "saar" tõlgitud ainsuses).

W. Helck analüüsib põhjalikumalt seda topograafilist väljendit. Näiteks toob ta ühe lõigu egiptuse üliku Rehmire (Uus Riik) hauakambrist: "Kaftu (ja) mere keskel (olevate) saarte valitsejad". Nimetust on harilikult vaadeldud kahe erineva, teineteist vastastikku välistava piirkonnana. Kuid niisugune arusaam ei arvesta tüüpiliselt egiptuse topelt vaatlusviisiga, mis kulgedes kord müütilisel tasandil, kord tegelikus maailmas, lõi sideme nende mõlema vahel. Et mõiste "Mere keskel (olevad) saared" kuulub kahtlemata

müütilisse kujuteldavasse maailma, näitab kaudselt Amenhotep IV (Ehnatoni ca 1364-1347 eKr) eesistumisel toimunud piduliku istungi raidkiri: "Ilmus (kuningas) kõrgel elektronist troonil, et vastu võtta Hurrimaa (ja) Kuši saadetisi, idast ja läänest ja ka mere keskel olevad saared tõid kuningale oma kingitused". Siin väljendatakse igivana ettekujutust maailmast, mida Ramses II (1290-1224 a. eKr) hiljem väljendab veel täpsemalt: "Lõuna ja põhi, lääs ja ida ja mere keskel (olevad) saared". Selle taga on kujutlus ringikujulisest, nelja ilmakaare järgi jaotatud maast, mida piirab ürgvesi - ookean. Sealt tulevad võõrad võivad elada ainult mere keskel olevatel saartel. "Maailm" ja sellest väljaspool asuvate saarte vastandlikkust näitab juba "saarte" vanim mainimine "Sinuhe jutustuses" (vt veel viited 380 ja 382) või Thutmosis I (Uus Riik) raidkirjas olev ütlus, mille järgi "Suure Veeringi (šn-wr) saared" teenivad teda ja kogu maa on vaarao taldade all. Sarnane mõte esineb ka Thutmosis III väepealiku ḏhwtj raidkirjas: "Kuninga usaldusalune kõikides võõrastes maades ja mere keskel olevatel saartel." Seda müütilist maailmapilti seostas egiptlane oma kogemustega. Näiteks Thutmosis III poeetilises steelis, samastatakse "lääs" Kaftu ja Asija, "ida" aga , "nendega, kes on Jumala maal" (sealhulgas Puntis) ja Mitanniga. Sarnaselt tuleb mõista ka Rehmire raidkirja, kus "Kaftu valitsejate" all mõeldakse müütilist piirkonda, "mere keskel (olevaid) saari". Nad ei ole ehtsad topograafilised mõisted ja nende identifitseerimine Kreeta või Kreekaga toimus sporaadiliselt, kuna egiptlased vaatlesid neid müütilise sfäärina. Samuti võisid egiptlased üle kanda reaalseid topograafilisi tähistusi müütilisse maailma. Nii esinevad Vana Riigi aegsed Niiluse delta idapiiri nimetused wnt ja id' allilma topograafias. Sellest müütilisest ilmast võidi neid seostada uuesti siinpoolsete kohanimedega. Ptolemaioste ajal võis Kaftu tähistada hoopis Foiniikiat. Ramessiidide valitsemise perioodil (Uus Riik) ühendati "mere keskel (olevaid) saari" nn. mererahvastega, kes põhjast ründasid Egiptuse mererannikut. See ei tähenda sugugi, et egiptlased samastasid neid kreetalastega. Siin on vihjatud ainult "mererahvaste" põhjapoolsele päritolule, kes elasid teispool tuntud oikumeeni (vt **Helck**, Beziehungen..., S. 33-34); täiendavalt vt veel **Hölbl, G.** Die historischen Aussagen der ägyptischen Seevölkerinschriften. - Sammelband 10, Griechenland, die Ägais und die Levante während der "Dark ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v.Chr. Wien, 1983, S. 122-123. Toetudes peamiselt **W. Helcki** uurimustele tuleb artikli autor järeldusele, et w'ḏ wr ja šn wr on kahtlemata mõisted, millel oli kindel koht egiptlaste müütilises maailmapildis, tähistades maad ümbritsevat maailmamerd. Juba Amenhotep IV (Ehnatoni) raidkirjades esinevad geograafilised tähistused põhjendavad egiptlaste maailmapildis kindlalt juurdunud vaarao kõikehõlmavat maailmavalitsemispretensiooni.

"Mere keskel (olevad) saared" on täienduseks Süüria, Kuši, Lääne ja Ida juurde; seega on väga sageli tegemist mütoloogilise ja tegeliku topograafia samastamisega ning sel juhul peavad "mere keskel (olevad) saared" tähistama ainult Egeuse mere saari. Seega võis w'd wr olla nii müütiline kui ka topograafiline mõiste.

Egiptuse ja Egeuse vaheliste suhete kohta soovitan lugeda samuti: **Vercoutter, J.** L'Égypte et le monde égéen préhellénique. Le Caire, 1956; **Morenz, S.** Die Begegnung Europas mit Ägypten. Berlin, 1968, S. 32-52; Fischer Weltgeschichte, Bd. 3, Die altorientalischen Reiche, Frankfurt am Main, 1984, S. 294-333; **Helck, W.** Die Fahrt von Ägypten nach Kreta. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Kairo, Bd. 39, 1984.

Omalt poolt märgin, et Keskmise Riigi ajal tugevnes kuningavõimu ideoloogias intensioon universalismile. See tendents kajastub ka Sinuhe kirjas Senusert I-le, kus Egiptuse kõrval on esindatud erinevate jumalate kaudu peaaegu kogu tolleaegne välismaailm. Loetletud jumalate seas esinevad valitseva dünastia jumalad (Ra, Mont, Amon, Sobek), tähtsamad kosmilised jumalused (Ra, Horos, Hathor, Atum ja tema üheksaainsus), terve rida kohalikke ja võõraste maadega seotud jumalusi. Ülekaalus on Teeba noomist pärinevad jumalad. Huvitav on esimese kolme jumala (Ra, Mont, Amon) järjestus. On loogiline, et esikohal on iidne jumal-looja päikesejumal Ra. Kuid see asjaolu, et talle järgneb Mont, osutab minu arvates 12. dünastia valitsejate erilisele sisemisele seosele Teebaga, mille tähtsaim jumal oli Mont.

382 Ashmoleani ostrakonis on sõna "jumalad" (ntr.w) järel kullikujuline determinatiiv.

383 Sõna-sõnalt "Sinu ninale"; (r fnd. k' ; B 211). Pidulik sooviavaldus. Nina tähistamiseks oli egiptlastel kaks erinevat lekseemi: fnd ja šrt. Mõnikord kirjutati neid paralleelselt, konkreetne tähendus oli neil kindlalt erinev, mida ei saa tänapäeval ühetähenduslikult seletada. Tundub siiski, et fnd tähistab nina kui tervikut, šr.t seevastu ninasõõrmeid (**H. v. Deines, W. Westendorf**, Wörterbuch der medizinischen Texte..., S. 305-306). Egiptlaste arusaamise kohaselt oli nina üks neist tähtsatest kehaosadest, millest sõltus inimese elu. Seda toonitatakse näiteks niisugustes lausetes: "Hingeõhk on minu ninas, seeme minu falloses" või "eluhingust (tema) ninale" jne. Atumi kohta öeldi, et ta lõi õhujumala Šu oma nina hinguse kaudu. Nii oli nina koos suu, silmade ja kõrvadega kunstiteoste elustamise objektideks. Ümberpöördult pidi nendel olevate nimede, silmade ja nina mahakraapimine või vigastamine takistama isiku edasist eksistentsi. Nina ja kõrvu vigastati neil, keda tabati abielu korduvalt rikkumiselt või templite kariloomade varguselt.

Rahulolu, rõõmu, suurepärast lõhna jne tähistavates sõnades esineb sageli nina kujutis. Lõpuks mängis nina koos teiste kehaosadega tähtsat rolli suguorgani substituudina (**W. Helck, W. Westendorf,** Lexikon der Ägyptologie, Bd. 4, Wiesbaden, 1982, S. 350).

Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud mõnevõrra teisiti: "Andku nad sulle igavikku (ja) lõppematust" (rdj śn n. k nhh d.t). Oma kommentaaris peab **J. Barns** seda kohta tekstis ebaselgeks, koos järgneva lõigu (nn dr. f ; B 212) vahelejätmisega (Ashmolean..., p. 22, V 26); vrd **Barns**, Sinuhe's..., p. 8; **Goedicke**, Sinuhe's..., p. 34.

384 Ashmoleani tekstis on see lõik vahele jäetud (**Barns**, Ashmolean...,V 26).

385 Asmoleani ostrakonis on kirjutatud veidi lühemalt: "Andku nad sulle igavikku (ja) lõppematust" (rdj śn nhh d.t; **Barns**, Ashmolean... , V 26).

See koht jutustuses (B 212) leidis kaunis elavat kommenteerimist, kusjuures teadlaste arvamused lähevad üksteisest sageli lahku. Iga teadlane püüabki interpreteerida seda lõiku vastavalt oma arusaamisele egiptlaste igavikuettekujutustest.

E. Hornung eeldab, et nhh ja d.t kuuluvad siin- ja sealpoolsuse juurde suurte ("miljon korda miljon aastat"), kuid siiski lõplike ja mõõdetavate suurustena "mitteolemise" ja "mitteolemise" vahel. Siin võib tõesti kokku põrgata kaunis sagedaste ütlustega nhh ja d.t "piiridest", järelikult aja piiridest. **J. Assmann** proovib, nagu seda **S. Morenz** enne teda tegi, neid piire kui praktiliselt mittetoimivaid relativeerida. Selle formuleeringuga **E. Hornung** nõustub, sest analoogiliselt tänapäeva diskussioonidega Universumi (ja järelikult ka aja) lõplikkusest või lõpmatusest (kas 15. miljardi valgusaasta järel laienemisprotsess jätkub või mitte) osutatakse asjaolule, millel ei olnud praktilist toimet egiptlaste (samuti meie) elutunnetusele. Egiptlaste tahe võis ületada kõik mõeldavad piirid, nii et nad tõepoolest mõnikord soovisid kuningale "aega ilma piirita" (nagu "Sinuhe jutustuses").

Vaadates koos egiptlastega aja lõpule on piir kaunis ebaselge. Kuid me ei saa eitada, et piir on siiski olemas, mida egiptlase teatud ajaloolistes situatsioonides teravalt tunnetasid (vt **E. Hornung**, Zeitliches Jenseits im Alten Ägypten. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 295-301).

E. Hornungi arvates ei tähenda nhh ja d.t mingit teist ajalikkust ega hilisemate igavikumõistete ajatust. Nad ei ole absoluudid Õhtumaa metafüüsika mõttes, vaid piirmõisted ajaliku olemise horisondil. Mõnikord paistab see horisont olevat läbimurtud, nagu näiteks Sinuhe (B 212) ülepaisutatud õukondlises kõnes, kus kuningas Senusert I mõlemaid mõisteid "ilma piirita" soovitatakse, toonitades sellega nende harilikku piiratust. Leidis aset ülimalt omapärane ristumine, kuid siiski ei kattu nad Õhtumaade igaviku mõistega (vt **Hornung**, Zum ägyptischen Ewigkeitsbegriff..., S. 335).

S. Morenz lähtub oma analüüsis eeldusest, et egiptlaste arvates oli ajal algus (vrd **Morenz**, Ägyptische Religion..., S. 178-182). Palju komplitseeritum on olukord selle lõpuga.

Hornungi seisukohale, mille järgi nhh ja d.t kuuluvad olemise ja koos sellega vormitud ja piiratud maailma juurde, vastandub võrdväärse õigusega teistsugune arvamus. Nimelt vormitud olemine püüdleb lõppematu kestuse poole, järelikult eksisteerib algus, kuid mitte lõpp. Kõneldes d.t-st, millel on "piir" (dr), ei tohi siiski järeldada, et d.t (kestus) oleks mingi piir (dr): kahtlemata ei ole see piir toimiv, just sellele tehakse rõhuasetus. Samuti võib viidata kujutavale kunstile, mis vastavalt struktuurile elimineerib võimaluse korral koos juhuslikkusega ka seose ajaga. Mõtet paljutahulise maailma lõpu kohta ei saa Egiptuse jaoks välistada. Rituaalid võisid elu säilitada (vt **Morenz**, Religion und Geschichte..., S. 207-208).

Seda kohta on muuhulgas kommenteerinud **J. Assmann**. Sõna-sõnalt võttes paistavad "aja piirid" osutavat tõsiasjale, et nhh ja d.t-l on piirid, järelikult piirtletut aegruum ($^{c}h^{c}$.w mõttes). Kas aga tohib sääraseid pöördumisi nii täht-tähelt võtta? Kui neid vaadelda retooriliste kujunditena, mis kõnelevad olematusest või praktiliselt mittetoimivatest piiridest hüperboolse parafraasi "alati" tähenduses, siis ilmuvad nad hoopis teises valguses ning vaevalt võib teha sisulist vahet, kui mõned lõigud soovivad kuningale igavikku mitte "selle piirideni", vaid "ilma piirideta". Paradoks seisneb selles, et aja "kogum" on küll abstraktselt hõlmatav, kuid mitte kunagi kõikide aastate lõplik "summa" (**Assmann**, Zeit und Ewigkeit..., S. 20-21; vt veel viide 296).

W. Westendorf analüüsib seda lõiku lähtudes omaenda arusaamisest nhh ja d.t olemusest. Selle järgi vastavad ruumi ja aja kategooriad nende üle olevale d.t printsiibile (tuletan meelde, et minu tõlkes väljendab nhh igavikku ja d.t lõppematust). Sellest johtuvalt ei ole **W. Westendorf** nõus ka **E. Hornungi** ja **J. Assmanni** käsitlusega, kes vaatlevad d.t ja nhh kui puht ajakategooriaid (eriti radikaalne on **E. Hornung**). Vrd **Assmanni** "Igavik ja aeg"ning **Hornungi** "Aja summa". Nad ei vaatle ruumi iseseisva (komplementaarse) suurusena, vaid sporaadiliselt ning mõnikord lausa häguselt aja suhtes piiritletult, aja lisandina.

Kuid just d.t'i ruumilist iseloomu tahab **Westendorf** tõestada oma uurimuses (elimineerides ajalise aspekti).

Selleks, et näite lähtealus oleks võimalikult vaba hilisematest muudatustest, lähtub ta vanimast senituntust tekstilõigust püramiiditekstist 412 a.: "NN eluaeg on igavik (nhh), tema piiriks on lõpmatus (d.t)". Juuresolev **K. Sethe** kommentaar on järgmine: "Surnu on ajaliselt ja ruumiliselt piiramatu". **J. Spiegel** väljendub veelgi selgemalt: "Võrdlussõnade "eluaeg" ja "piir" valiku kaudu on nhh igaviku ajaline iseloom vastandatud d.t'i igaviku ruumilisele iseloomule"; (**A. Piankoff** ja **R. Faulkner** tõlgivad vastavalt "eternity" ja "everlastingness").

K. Sethe poolt tehtud nhh ja d.t jaotust aja ja ruumi kategooriateks (seda jagavad ka **J. Leclant** ja **J. Spiegel**) võib toetada veel järgmiste üksikasjadega:

1) d.t determineerimine maad ja vett tähistavate märkidega osutab ühemõtteliselt ruumilisust väljendavatele mõistetele.

2) Vastupidiselt päikesele seotud nhh-ga.

386 Sõna-sõnalt: "Kordugu...," (B 212); see verb on ka Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., V 26), kuid seal eelneb talle old perfekti vorm. Vanemas tekstis (B 212) on śdm. f passiiv.

387 Sama väljend (śnd.k) on ka Ashmoleani ostrakonis (**Barns**, Ashmolean..., V 26). "Sinuhe jutustuses" esineb see pöördumine mitmel korral (vt viide 101).

Sarnaseid väljendeid võib leida teistestki Keskmise Riigi aegsetest tekstidest. Näiteks Senusert III kohta öeldakse Kahuni raidkirjas: "Tema hirm lõikas üheksa vibu" ("üheksa vibu" tähendab siin alistatud rändhõimude paljusust). Sinuhega sama tiitlit ("kaaslane"; šmśw) omav ülik Tutu kinnitab oma autobiograafilises raidkirjas: "Ma andsin oma jumala (s.t. kuninga) hirmu oma ib - südamesse, kuninga (hirmu) oma h'tj - südamesse, minu isanda austust mu liigestesse, et ma jõuaksin vanaduseikka, mida nad annavad" (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 210).

Juba püramiiditekstides esinev polüsemantiline śnd kuulus nende kuningate ja jumalate omaduste hulka, mis toimusid alamate ja vaenlaste suhtes. Keskmise Riigi ajal ilmub see sõna ka ülikute tekstidesse, esinedes siinjuures ametnikku mõjustava ja teda passiivsusesse paiskava jõuna (vt lähemalt: **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 211-214).

Jumalate hirmuäratavus mängib hümnides ja teistes religioossetes tekstides suurt osa, kajastudes rohkearvulistes sellealastes mõistetes. On täiesti kindel, et kõik jumalad ei olnud võrdse hirmuäratavusega, vaid neil olid spetsiifilised õudussfäärid, nagu näiteks kõnekäänuline "Sahmeti hirm katkuaastal" (vt viide 103) või "Minu hirmuäratavus tema tuleku aastal" jne. Ühtegi jumalat ei kujutatud ühepoolselt hirmuäratavas valguses.

Kuninga puhul, vastupidiselt jumalusele, tõlgendati kiirguse numinoosset polaarsust poliitilisel ja kõlbelisel tasandil. Ta on eitavalt-hirmuäratav "Sahmet" "selle vastu, kes tema käsku rikub" ja veetlev-sõbralik "Bastet" "sellele, kes teda austab". Kuninga surmav hirmuäratavus, olles suunatud vaenlaste ja mässajate vastu, oli lojaalsetele alamatele eluandvaks kaitseks. Kuninga aura kahetähenduslikkus ilmneb eriti veenvalt alamate ilmumisel valitseja palge ette. Vaarao viha ja armulikkus olid ettearvamatud, seepärast mattis hirm kuninga raevu ees egiptlaste hinge: "Kes seisab valitseja ees (ütleb): "Anna õhku Amon!" ja "Kui Ra (s.t. kuningas) on armuline, hingavad nad tema hingust". Rohkearvuliste vaenlaste hirm kuninga sõjalistel ilmumistel (mis omandavad sageli sõjajumala hierofaania dimensioonid)

on ajalooliste raidkirjade üks armastatumaid teemasid, kujutavas kunstis on nende meeltheitvad žestid ja toimingud esitatud ülimalt väljendusrikkalt (vt **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie, Bd. 2, Wiesbaden, 1977, S. 359-367; **Y. Zaniolo de Vázques-Presedo**, Elemente des Schreckens im Alten Ägypten. Göttingen, 1958; **S. Morenz**, Der Schrecken Pharaos. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Weimar, 1975, S. 139-151; **S. Bickel,** Furcht und Schrecken in den Sargtexten. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 15, 1988, S.17-25).

388 Siin kajastub samuti kuningas Senusert I maailmavalitsemispretensioon, mis sel korral väljendub vastandlike geograafiliste struktuuride ühendamises, viimased vastavad ligikaudu poliitilisele vastandpaarile Egiptus - "võõras maa" (vt veel: **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 199-202).

389 Sõna-sõnalt: "mida päikeseketas hõlmab, piirab". Hüperboolne kirjavormel (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 200).

W. Barta rõhutab, et päikesejumal Ra hõlmab korrapärastatud maailma ja allutab selle nõnda endale. Vrd samuti **W. Barta** tõlget: "Die Furcht vor dir wird weitererzählt in den Ländern und Fremdländern; du hast das, was die Sonne umkreist, niedergebeugt" (**W. Barta**, Untersuchungen zur Göttlichkeit des regierenden Königs. München, 1975, S. 59).

390 Oma elegantses pöördumises väljendab Sinuhe soovi olla maetud kodumaal, sest surm võõrsil oli igale egiptlasele vastuvõtmatu (vt viide 334).

Läände (imn.t) paigutati teispoolsus, seal asusid ka nekropolid. Lähemalt vt: **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie, Bd.3, Wiesbaden, 1980, S. 256-257; **H. Bonnet,** Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte. Berlin, 1971, S. 867.

391 Epiteet "tundmise isand" (nb sji') laienes I aastatuhandel eKr isegi eraisikutele. Tõenäoliselt mõeldakse siin kuningas Senusert I (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 279).

392 Keskmise Riigi aegsetes kirjanduslikes ja biograafilistes tekstides tähistab verb sj' inimeste ja asjade tunnetamist. Seevastu substantiiviga "tundmine" (sageli personifitseeritud kujul) tähistati jumalate ja kuningate sellist karismaatilist teadmist, mis oli lihtegiptlase ees varjatud. Nii öeldakse ühes Vana Riigi aegses raidkirjas: "Jumal andis talle (s.o. Sahurele) tundmise sellest, mis on kehas" (s.t. inimeses); **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 279-280.

393 Tõenäoliselt mõeldakse siin "inimeste" all kuninga "alamaid" (vrd **Faulkner**, A concise dictionary..., p. 152).

H. Goedicke arvab, et nbsji' (vt viide 391) ja sji rhj.t vastandamises väljendub üldine ning spetsiifiline aspekt. Kui nb sj' ilmutab peaaegu jumaliku omadusena, siis sj' rhj. t paistab toonitavat selle inimliku mõistmise võimalust (**Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 18).

394 Väljend "kuningakoja majesteetlikkus" štp.s' on täheldatav alates Vanast Riigist. **E. Blumenthal** viitab olulisele tõigale, et Keskmise Riigi ajal ei kasutatud seda väljendit jumalate templite tähistamiseks, sellega kinnitatakse uuesti, et lõigus B 214-218 ei peeta silmas mingit jumalat, vaid kuningat. Kuigi pöördumine nb sj' (vt viide 391) ei ole kuningaepiteet, on selle side vaaraoga Vana Riigi ajast küllalt kindel (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 280).

O. Berlev, analüüsides kirjamärki štp-ś' ("kuningakoda"), osutab ühele ülimalt huvitavale asjaolule, nimelt lisandile hmw ("majesteet"; vt lähemalt viide 25). Kuigi selle esinemist ei saa iga kord kontrollida (seda võidakse mainida või mitte), on kuningakoja nimetuste puhul küsimus täiesti selge: ükski kuningapalee rohkearvulistest nimedest, peale štp-ś'i ei seostu hmw-ga. Selgub, et štp-ś on kuningakoja ainus nimetus, millest kunagi ei moodustata ühtegi tiitlit. Sellel kuningakojal (štp-ś) ei ole mingit personali. Seega on ta fiktsioon. Kui aga tuletada meelde, et sõna štp-ś; tähendab lihtsalt "kaitset", siis võib öelda, et ta tähistab eranditult iga hoonet, mis kaitseb kuninga isikut. Meie ees on kuninga kaitse idee, mingi reaalsetes hoonetes kehastunud vägi s.t. jumalus.

395 **H. Goedicke** arvates on ostrakoni väljakirjutus - dd ("rääkida") ja whm ("korrata"), kahtlemata parem.

396 Ashmoleani ostrakonis on "suure jumala" (ntr ^{c}') asemele kirjutatud **H. Goedicke** arvates elava kuninga tähistamiseks enam sobilik "elav jumal" (ntr ^{c}nh); vt **Barns**, Ashmolean..., V 28; **Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 36. Keskmise Riigi aegsetes ametlikes tekstides esineb epiteet kuninga tähistusena ainult üks kord. Seevastu 6. - 13. dünastia aegset Elefantine (Abu) noomi valitsejad nimetavad end niiviisi kaunis sageli (**E. Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 25).

Väga oluliseks probleemiks on tiitli "suur jumal" lahtimõtestamine. Vana Riigi ajal märgiti sellega harilikult tähtsamaid taevajumalaid ja sageli ka kuningaid (**J. v. Beckerath**, Handbuch der ägyptischen..., S. 37). Keskmise Riigi ajal võis ntr ^{c}' ainult erandjuhul tähistada kuningat (vrd **E. Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 88-98; **G. Lefebvre**, Romans et contes..., p. 19; **E. Blumenthal**, Altägyptische..., S. 46). Teksti niisugune interpretatsioon on igati asjakohane.

397 **E. Hornung** analüüsib põhjalikumalt substantiivi mrw. t ("samasus") juurde kuuluvat nisbemoodustist mjtj ("taoline"; "samane"), mis omakorda on tuletatud prepositsioonist mr ("sarnaselt"). Põhitähendus on seega selge, küsitavaks jääb, kas see "samasus" laieneb ka välistele tunnustele. Siin abistab meid ainus, kuid näitlik tõend Amduati allilmaraamatust, kus leidub fraas "suure jumala enese mjtj". Teiste sõnadega: rituaali tundmine või teostamine teeb inimese jumala (antud juhul päikesejumala Ra) sarnaseks.

Järelikult, ei avaldu Jumala samasus välispidises imagos, vaid jumalike tegude kultuslikus kordamises.

Vaarao teostab *ex officio* jumalikke toiminguid, kui ta ajaloo kulgemise rituaalis toob maailma ikka jälle selle algseisundi täiuslikkuse juurde tagasi. Ta ei ole jumal ega "jumalkuningas", vaid mängib jumal-demiurgi rolli maal ja sellest johtuvalt käitub "nagu" üks jumal. Tema teod ei ole "inimlooming" ja tema sõna on "jumala enese mõttetera".

Sesostris I (1971-1926 eKr) ajal ilmuvad, kui palju vanem tiitel "Ra poeg" välja arvata, kuninga "solaarsed" tähistused ja lisanimed: ta "valgustab" maailma nagu päike. Uue Riigi ajajärgul on nad lihtsalt "kuningate päike" ja "inimeste päikeseketas".

On ülimalt tähenduslik, et kuningas esineb pidevalt päikesejumala mjtj-na, ta ei samasta end mõne teise jumalusega. See on ka arusaadav, sest juba varasest ajast peeti päikesejumalat maailma loojaks.

Mittekuningliku päritoluga isikud võisid saada jumala mjtj-ks alates Esimesest Vaheperioodist (2140-2040 eKr), mil toimus kuninglike privileegide "demokratiseerumine". Selle aja ametnikud võrdlevad oma tarkust jumal Ptahiga, õiglust teispoolsuse kaaludega; ometigi esineb ka lihtsat mjtj ntr, mis mõningail juhtumeil võib tähistada kuningat (**E. Hornung**. Der Mensch als "Bild Gottes" in Ägypten. - "Die Gotteben - bildlichkeit des Menschen". München, 1967, S.128-130; **E. Blumenthal**, Untersuchungen..., S.98).

B. Ockinga probleemi käsitlus sarnaneb **E. Hornungi** omale. Kuningas teab isegi Sinuhet, kes kunagi oli teda teeninud ning muretseb tema pärast. Sinuhe on sellest niivõrd vapustatud, et vaevalt söandab seda välja öelda. Kõikteadmine on eriti omane jumal Ra'le (**B. Ockinga**. Die Gottebenbildlichkeit im alten Ägypten und im Alten Testament. Wiesbaden, 1984, S. 96; vrd samuti viiteid 391 ja 392).

G. Lefebvre arvab, et väljend osutab vaaraole (vrd tema tõlget: "Le grand dieu, image de Ré"); vt **G. Lefebvre**, Romans et contes..., p. 19.

I. Livšits oletab siin samuti kuningat: (Skazki..., c. 193). Kuningale viitab ka **S. Morenz** (**Morenz, S.** Die Heraufkunft des transzendenten Gottes in Ägypten. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Weimar, 1975, S. 102).

H. Goedicke märgib, et väljend mjtj R^c esineb teistes suhetes ainult koos väljendiga ntr nfr ("noor jumal"), aga mitte ntr ^{c}' ("suur jumal"); vt **H. Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 36.

Seevastu **E. Otto** on teistsugusel seisukohal. Tulenevalt oma kontseptsioonist toonitab ta, et jumala nimi esineb ainult võrdlusena. Ra on siin niivõrd, kuivõrd oli vaja kuningale selgeks teha jumala seda külge; samuti nagu ülistuskõnes surnud Amenemhet I-le, võrreldakse hirmu tema

ees jumalanna Sahmetiga (vt viiteid 101-103). Kõik see näitab selgelt, et saatust määrav jumal on teistsugune kui kõik teised tuntud maa jumalad; ta ei ole piiratud kindlate funktsioonidega, tal ei ole nime, kuju ega kultuskeskust (**E. Otto**, Die Geschichten..., S. 107; vt samuti viiteid 246-248).

H. Grapowi tõlgendus on sarnane **E. Otto** interpretatsioonile. Toetudes **A. Gardineri** uurimustele, arvab ta, et jumalik predikaat nb sj' ("tundmise isand") ei lähtu kuningast (vrd viited 391-392), vaid osutab jumalusele, kes on sama suur kui Ra ise. See jumalus resideerib "kuningakoja majesteetlikkuses" (vt viide 394); **Grapow**, Der stilistische Bau..., S. 81.

Arvestades Sinuhe eelnevaid pöördumisi (vt viiteid 391, 392) arvan siiski, et on tegemist kuningaga.

398 **G. Fecht** on pühendanud sellele lõigule (B 215-217) pikema analüüsi. Tema tõlkes kõlab see nii:"Es-ist-wie-etwas-das-zu-groß-ist,als-daß-man-es-verkünde der-Große-Gott, das-Ebenbild-des-Re, bewirkt-daß-selbst-weise -wird-wer-ihm-dient".

Egiptlane teenib oma kuningat, tõdedes, et just kuningas on teda teinud targaks ja teadjaks. Sinuhe puhul võib seda tõlgendada kuninga ja "suure jumala" imelise saavutusena (tiitli esinemine on hämmastav), esitades kuningat jumal-looja Ra taolisusena. Olles seotud absoluutse sõltuvuse ja alandlikkuse formuleeringutega, loob omaenese vaimsete võimete niisugune tõlgendus aluse, millel poliitilisi nõuandeid tegelikult esitatakse (vt **Fecht, G.** Schicksalgöttinnen und König in der "Lehre eines Mannes für seinen Sohn". - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 105, 1978, S. 20-21).

399 Vt viide 362.

400 Sõna-sõnalt: "...kõikide maade vastu". (B 218). Ashmoleani ostrakonis on lause kirjutatud mõnevõrra erinevalt: "Sinu Majesteet, elu, kestust, tervist, on Horos allaheitja, kes on oma linnaelanikke kaitsnud kõikides maades" (**Barns,** Ashmolean..., V 29-30).

H. Goedicke tõlgib ostrakonis olevat väljendit njw tj. w kui "alamad" (vt **H. Goedicke**, Sinuhe's reply..., p. 37). Hieroglüüf osutab siiski linnaelanikele (vrd WB, Bd. II, S. 315; **Faulkner**, A concise..., p. 126; **Barns**, Sinuhe's message..., p. 218).

401 Järgnevatest isikunimedest on ainult vähesed korrektselt välja kirjutatud. Näiteks Meki on enam tuntud kohanimena (vt **Posener, G.** Princes et pays d'Asie et de Nubie. Paris, 1940, p. 83; **Blumenthal**, Altägyptische..., S. 46; **Galling**, Textbuch..., S. 8). Tõsi küll, Meki järel olev mehekujuline sõnamääratleja osutab ilmselt nimele. Ashmoleani ostrakonis vastav determinatiiv puudub (**Barns**, Ashmolean..., V 30).

402 Vt viide 71.

403 Nimetus ei esine isiku- ega kohanimena.

404 Ilmselt peetakse silmas põlastustekstides mainitud Kuši piirkonda (vt **Posener**, Princes et pays..., p. 88).

405 Esineb ühe Kaananis asunud maakoha nimena vaaraode poolt alistatud maade nimistus (**Galling**, Textbuch..., S. 8). Nime taga seisab mehekujuline (ilmselt isikunimele viitav) determinatiiv.

W. Helck peab Menust samuti topograafiliseks mõisteks, mis asus võibolla isegi Egeuse geograafilises ruumis. Hilisemates stereotüüpsetes nimistutes esineb see kui min-nu-š (**Helck**, Die Beziehungen Ägyptens..., S. 36).

406 Pole välistatud, et siin peetakse silmas hilisema Foiniikia asukohta.

407 Ashmoleani ostrakonis on kirjutatud mitmuses: "Fenehi maadest" (m t'. w fnhw ; **Barns**, Ashmolean..., V 31). Väljendi järel on kirjutatud kahesugune - inimkooslusele (mees ja naine) ning geograafilisele tähistusele (h'št) osutav sõnamääräteleja, rõhuasetusega tõenäoliselt viimasel. Vrd samuti: **M. Green**, The Syrian and Lebanese topographical data in the story of Sinuhe. - Chronique d'Égypte, t. 58, 1983, p. 40-43; **Cl. Vandersleyen**, Sinouhé B 221. - Revue d'égyptologie, t. 26, 1974, p. 118-119; **Goedicke**, Sinuhe's..., p. 40-41.

408 "Amenemhet I elutarkuses" võrreldakse asiaate samuti koertega (vt **Simpson**, The literature..., p. 196).

409 Antitees "Delta - Elefantine (Abu)" esineb kaunis sageli egiptuse tekstides. Nii teatab Amenemhet I: "Saatsin Elefantinesse, jõudsin deltasse" (**Breasted**, Ancient..., p. 232).

410 "Teataja" (sõna-sõnalt "kordaja"; whmw) politseifunktsioonide kohta vt **W. Helck**, Zur Verwaltung des Mittleren u. Neuen Reiches. Leiden, 1958, S. 67.

Vastavalt egiptlaste kõlbelistele arusaamadele olid salajased pealekaebamised taunitavad. Nii teatab ülik Pepinaht oma autobiograafilises raidkirjas: "Kunagi ei öelnud ma mingit kurja ülemale ühe inimese vastu" (**Breasted**, Ancient... , § 357).

411 Sinuhe vihjab meelemõistuse kaotusele. Täiendavalt vt viiteid: 88, 89, 90.

412 Vt **Fecht**, Persönliche Frömmigkeit..., S. 130. Tõenäoliselt viitab Sinuhe tema käekäiku määranud (anonüümse?) jumala vahelesegamisele (vrd viiteid 396, 397).

413 Asmoleani ostrakonis on kirjutatud "hirmu kõikide võõrastes maades" (**Barns**, Ashmolean..., V 34).

414 Lõigus B 232 on sõna "kuningakoda" (hnw) järel hoone (maja) sõnamääratleja, Ashmoleani koopias (V 34) aga linna determinativ, mis üldiselt vastab Uue Riigi ajal prevaleerinud arusaamale kuningaresidentsist kui pealinnast.

415 Tšatit (ṯ'tj) tõlgitakse traditsiooniliselt "vesiirina" s.t. vaarao lähim abiline riigi juhtimisel. Selle puhtegiptuse reaali kaudu osutab Sinuhe oma tähtsale positsioonile Kaanani valitseja juures. Senusert I suhtes esineb Sinuhe ühe egiptuse kuningale alluva piirkonna nomarhina. Oma fiktiivse titulatuuri vormistas Sinuhe vaaraole nii kallis Vana Riigi aegses stiilis. Nii Berliini kui ka Ashmoleani käsikirjas (B 235 ja V 36) on lisatud inimeste (meeste ja naiste) determinatiiv, B 235 teksti lõppu aga "istuva mehe" hieroglüüf.

Nii Berliini kui ka Ashmoleani variantides on silmas peetud inimeste paljusust. Nood ei saanud muidugi olla kõrged ametikandjad, tõenäoliselt olid nad tšatiameti juurde kinnistatud teenrid. Seega, pärib Sinuhe järeltulija koos ametiga selle juurde kuuluva teenijaskonna.

416 Seda grammatilisest seisukohast keerulist lauset on tõlgitud ja interpreteeritud üsna mitmeti: **E. Edel**: "Der Diener da wird das Vezieramt (?), das der Diener da an diesem Ort ausgeübt hat (einem Nachfolgen) übergeben" (**Galling**, Textbuch zur..., S. 9); **E. Blumenthal**: "Der Diener wird an seine Nachkommenschaft vererben, was der Diener an diesem Ort erworben hat" (Altägyptische Reiseerzählungen..., S. 19); **M. Lichtheim**: "This servant will hand over to the brood which this servant begot in this place" (Ancient egyptian..., p. 231); **W. Simpson**: "Now that this servant has been sent for, this servant will hand over (his property) to his children, whom he has brought up in this place" (The literature..., p. 70); **J. Barns**: "This humble servant will hand over to my brood whom this humble servant hath begotten in this place" (Sinuhe's message..., p. 14); Lisaks vt **B. Turajev**, Rasskaz..., c. 36-37; **I. Livšits**, Skazki...,c. 24.

417 Iaa maakoha nimetus on "Sinuhe jutustuses" juba korra mainitud (vt viide 167). Tuletagem meelde, et see oli jumalate poolt looduslikult heldelt õnnistatud Ülem-Retenu (vt viide 75) osa. Iaa seisab samuti vaarao Thutmosis III poolt alistatud maade nimekirjas (Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1984, 799, nr. 73 c). Eeldan, et nii Iaa kui ka Kedem (vt viide 71) olid reaalsed toponüümid.

M. Görgi arvates tähistab Iaa Büblose lõunapoolset tagamaad (**M. Görg**, Das Land I". - "Festschrift für G. Fecht. Sammelband Form und Mass. Beiträge zur Literatur, Sprache und Kunst des alten Ägypten". Wiesbaden, 1987, S. 142-148); vt täiendavalt: **M. Green**. The Syrian and Lebanese topographical data in the Story of Sinuhe. - "Chronique d'Égypte", t. 58, Brüssel, 1983, p. 57.

418 Mitmuse sõnamääratleja kujutab nii mehi kui naisi (vt B 239; **Barns**, Ashmolean..., V 38; erinevused on isikunimedes).

419 Mitmuse determinatiiv osutab millegipärast ainult meestele (B 240), hiljem see kordub. Tavaliselt lisati ka naise kujutis (vt **Faulkner**, A concise..., p. 66). Ashmoleani ostrakonis (V 38) on sõna (whjj.t) järel võõrast

mägismaad väljendav sõnamääratleja, mis on enam iseloomulik Uue Riigi aegsele kirjaviisile. Peale selle on determinatiiviks ka kõvera kepi kujutis.

D. Franke järgi tähendab whjj.t hõimust väiksemat inimeste kooslust - patriarhaalset suurperet (**Franke, D.** Altägyptische Verwandtschafts-bezeichnungen im Mittleren Reich. Hamburg, 1983, S. 204-208); vrd veel: **Faulkner**, A concise..., p. 66; **A. Rainey**, The world of Sinuhe. - Israel Oriental Studies, vol. 2, 1972, p. 376-377.

420 "Horose teed" (w'wt-hr ; ainsuses w't-hr) oli Suessi kanalist ida pool tänapäeva El-Kantara lähistel asunud piirikindlus, kust lähtunud lõuna- ja põhjapoolne tee juhtisid piki kaevude rida Lõuna-Palestiinasse. "Sinuhe jutustuses" (B 242) seisab selle taga võõrast maad kujutav määratleja (sama ka: **Barns**, Ashmolean..., V 39).

See iidne müütiline mõiste esineb juba püramiiditekstides (ilma võõrast mägismaad kujutava determinatiivita). **A. Gardineri** järgi läksid vaaraod seda teed mööda juba esiajal sõjakäikudele asiaatide vastu. "Horose teed" on seotud ka Horose mütoloogiaga, kusjuures on osutatud Hebemu Horose ja Meseni Horose kultusele.

"Horose teed" oli tähtis kaubatee, potensiaalse sissetungi väravana Egiptusesse oli eriliselt strateegilise tähendusega. "Horose teed" võtsid uuesti (ja kindlalt) oma valdusesse Herakleopolise (9-10 dün.) valitsejad. Hiljemalt 12. dünastia valitsuse ajaks oli "Horose teed" tugevaim ning tõenäoliselt tähtsaim idapoolne piirikindlus, mis oli veetsi otseseühenduses residentsiga. "Horose teed" on identifitseeritav Vana Testamendi "vilistide maa teega" (2 Moosese raamat 13:17) ja funktsioneeris "Darb es - Sultani" nimelise karavanirajana veel 20. sajandi alguses (vt **Küthmann, C.** Die Ostgrenze Ägyptens. Leipzig, 1911; **Schlott - Schwab, A.** Die Ausmasse Ägyptens nach altägyptischen Texten. Wiesbaden, 1981, S. 92-96; **W. Helck, W. Westendorf**, Lexikon der Ägyptologie, Bd. 2, Wiesbaden, 1977, S. 62-64; **Salvator, L.** Die Karavanenstraße von Ägypten nach Syrien. Prag, 1879; **Kees, H.** Das alte Ägypten. Eine kleine Landeskunde. Berlin, 1977, S. 63, 105-106; **Donner, H.** Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen. Göttingen, 1987, S. 85-86).

Põgenemise hetkel oli Sinuhe juba täismees, tõenäoliselt Senusert I-st vanem. Sinuhe poja täisealiseks saamiseni kulus ligikaudu kakskümmend aastat, niisiis elas teose protagonist Kaananis kogu selle aja. Kojutulekul oli Sinuhe umbes kuuekümne aasta vanune (**Posener**, Littérature..., p. 102).

421 Saadeti teade (võib-olla isegi kirjalik) Sinuhe saabumisest Egiptuse piirile. Egiptuse rangelt reglementeeritud ühiskonnale oli muuhulgas iseloomulik väliskaubanduse tsentraliseeritud juhtimine (puht erakaubandus oli välja tõrjutud või vähemalt riigi poolt kontrollitav) ja kaunis efektiivne

piirivalve (meenutagem kas või, milliste raskustega õnnestus Sinuhel välismaale põgeneda). Juhul, kui nomaadide tulek Egiptusesse toimus rahulikult, olid egiptlased üldiselt tolerantsed ning lubasid võõrastel pärast ranget kontrolli ja bürokraatlikku asjaajamist, asuda maale elama. Uue Riigi aegsest (Seti I valitsemine) asjaajamise protseduurist annab tunnistust ühe piiriametniku kiri oma ülemale: "Teine teade minu isandale: "Me oleme valmis lubama Edomi š'św hõimudel minna Merneptahi (residentsi) Pitomi tiikideni tkwš, et neile ja nende kariloomadele säiliks elu vaarao iga maa päikese tahte kohaselt. Kaheksandal aastal, (jumal) Seti sündimise päeval (s.t. aasta viie lisapäeva ajal). Ma olen lasknud neid tuua (s.t. loetleda) ühel kirjalikul teatel kohta, kus asub minu isand, koos teiste päevade nimetustega, mil Merneptahi kindlus tkwi läbiti (š'św hõimude) poolt" (vrd veel: **R. Caminos**, Late-Egyptian miscellanies. London, 1954, p. 293-296; **Breasted, J.** Ancient records of Egypt, vol. III, Chicago, 1927, § 636-638; **Erman, A.** Tagebuch eines Grenzbeamten. - Zeitschrift für aegyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. XVII, 1880, S. 29).

422 Vrd siin 1Moosese raamat 45:17-24: Ja vaarao ütles Joosepile: "Ütle oma vendadele: tehke nõnda: koormake oma veoloomad ja minge Kaananimaale, võtke oma isa ja oma pered ning tulge minu juurde, siis ma annan teile Egiptusemaa parimat ja te saate süüa maa rasva! Ja sul tuleb anda käsk: tehke nõnda: võtke endile Egiptusemaalt vankrid väetite naiste ja laste jaoks ja tooge oma isa ning tulge. Teie silm ärgu kurvastagu teie asjade pärast, sest parim kogu Egiptusemaal peab olema teie päralt!" Ja Iisraeli pojad tegid nõnda ja Joosep andis neile vaarao käsu peale vankrid, samuti andis ta neile teemoona. Ta andis neile kõigile peoriided, aga Benjaminile andis ta kolmsada hõbeseeklit ja viied peoriided. Samuti läkitas ta oma isale kümme eeslit, kes olid koormatud Egiptuse parimate kaubadega, ja kümme emaeeslit, kes kandsid vilja, leiba ja moona ta isale teekonna tarvis. Siis ta saatis oma vennad minema ja nad läksid. Ja ta ütles neile: "Teel ärge riielge!".

423 Tõenäoliselt on tegemist Sinuhet vastu võtma tulnud ametnikule asiaatide esitlemise tseremooniaga.

424 Jutt on arvatavasti sellest, et laeva, millel Sinuhe sõitis kuningaresidentsi, saatis veel teine, väiksem köök-laev, kus muuhulgas pruuliti õlut. Nagu teisedki ülikud, armastas ka Sinuhe reisida mugavalt. On säilinud mitu niisuguste ujuvköökide mudelit (vt **Winlock, H.** Models of daily life in ancient Egypt from the tomb of Meket-Re^{c} at Thebes. - Publications of the Metropolitan Museum of Art, vol. XVII, Cambridge, 1955, t. 43, 44).

Õlu oli Egiptuses vee järel levinuim jook. Tavalise töömehe toidunormi juurde kuulus ka 2-3 suurt kruusi õlut (mahult umbes 18 pooleliitrist pudelit). Õlut pruuliti emmer-nisust ja odrast. Tunti paljusid õllesorte (lähemalt vt **Helck, W.** Das Bier im Alten Ägypten. Berlin (W), 1971).

425 Itšu (i̯tw) on kuningaresidentsi Ittaui (i̯t-t'.wj) suhteliselt harva esinev nimelühend (vt **Gardiner**, Notes on Sinuhe..., p. 93; **Maspero**, Sinouhit..., p. 20; **Barns**, Ashmolean..., p. 27). Ittaui ehitati tugeva kindlusena Ülem- ja Alam-Egiptuse piirile (täpne asukoht teadmata, tõenäoliselt Lišti lähistel) vaarao Amenemhet I käsul. Uue keskuse loomist võib kindlasti seostada uue, 12. dünastia kestuse sooviga (vt veel viide 22). Kuningaresidentsi täielik nimetus ongi "Amenemhet, Mõlema Maa Valdaja" (imn-m-h't-i̯t-t'.wj); seepärast nimetab ka Torino kuningapapüürus 12. dünastia vaaraosid "Ittaui Kuningateks".

Nii Berliini papüürusel kui ka Ashmoleani ostrakonis (V 42) on olemas veekogu determinatiiv. Võib-olla asus residents Niiluse ääres või selle vahetus läheduses, olles ühtlasi sadam. Lõpuks saabus Sinuhe sinna ju laeval. Huvitav on veel märkida, et ainult "Sinuhe jutustuses" esineb veekogu kujutav sõnamääratleja (täiendavalt vt **Petrie, W. F.** Kahun, Gurob and Hawara. London, 1890, taf. 11, m. 2; **Simpson, W.** Studies in the Twelfth Egyptian Dynastie: I-II. - Journal of American Research Center in Egypt, vol.1, Princeton, 1963, p. 53-60).

i̯tj juriidilis-poliitilise tähenduse kohta vt **Lorton, D.** The juridical terminology of international relations in egyptian texts through dyn. XVIII. Baltimore, 1974, p. 78-82; **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 173, 223.

426 Lõigus B 249 on "kuningakoda" kirjutatud kui ᶜh, Ashmoleani ostrakonis (V 43) aga ᶜhtj ehk "vastuvõtu ruum" (**Faulkner**, A concise..., p. 48). Stiililiselt on vanem versioon minu arvates parem, sest Sinuhel tuli alles jõuda audientsi kambrisse (B 251).

427 Niisugune aukartust ja lugupidamist väljendav žest on täheldatav alates Keskmisest Riigist (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 334). Senusert I kirjas väljendatud soov leidis nüüd põhimõtteliselt kinnitust (vrd viide 312).

428 Ilmselt on silmas peetud mõlemal pool lossiväravaid seisvaid kivisfinkse. Lõvi kehaga ja inimese peaga sfinksid väljendasid vaaraode väge (hiljem hakati niiviisi kujutama ka Amonit ja Ra'd). Tuntuim on 4. dünastia kuninga Hafra Gizes asuv 57 m pikkune ja 20 m kõrgune sfinks (lähemalt vaata: **Hassan, S.** The Great Sphinx. Cairo, 1956).

429 Sõnamääratleja osutab mees- ja naissoost isikutele.

430 Sõna-sõnalt kuninga "sõbrad" (śmr. w). Sõnamääratleja kujutab ainult mehi.

431 Tegemist on külaliste vastuvõtu kambriga (ᶜhtj). Kirjas Sinuhele mainib Senusert I muuhulgas: "... tema (s.o. kuninganna) lapsed on vastuvõtukambris" (vt viide 308).

432 Sõna-sõnalt: "Leidsin..." (B 253).

433 Arvatavasti elektronist.

434 "Muinasjutu merehädalisest" kangelane oli niisuguses poosis maokujulise saareisanda ees (vt Looming, nr. 5, 1983, lk 654).

435 Kirjamärk wšd väljendab vaarao lugupidavat-armulikku suhtumist Sinuhesse (vrd **Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 320).

436 Transitiivne verb hnm väljendas Keskmise Riigi ajal "rõõmu" Jumala ja inimese vahel (**Blumenthal**, Untersuchungen..., S. 320).

437 Mõiste Ba (b') traditsiooniline tõlge. Selle sõnaga tähistati üht jumalate, kuningate ja tavaliste inimeste olemustest (kõrvuti Ah, Ka, keha, varju, nime jt). Kuna vaaraode ja jumalate vastavat fenomeni (mis muide on ajaliselt vanem) on juba analüüsitud (vt viide 134), siis vaatlen siin lähemalt Ba tähendust tavalisele egiptlasele (nagu Sinuhe puhul).

Ba'l (nagu sarnastel tähistustel Ka ja Ah) ei ole täpset vastet ei kaasaegsetes, klassikalistes ega semiidi keeltes. Sõna "hing" kui niisugune ei edasta egiptuse mõiste kogu fundamentaalset tähendust. Hoolimata asjaolust, et Ba'd ei saa täpselt tõlkida, on siiski võimalik anda selle enamvähem adekvaatne seletus. Aegade jooksul leidis Ba kontseptsioonis aset terve rida muutusi, mis alates Esimesest Vaheperioodist on hästi fikseeritud kirjalikes allikates. Keskmise Riigi ajal muutub Ba surnud indiviidi füüsiliste ja psüühiliste jõudude personifikatsiooniks. Ba on isiksuse muutunud ego, üks eksistentsi vorme. Inimese Ba aktiviseerub pärast surma, on loomult kehaline ja pärast matuserituaalide sooritamist teostab lahkunu kõiki vitaalseid funktsioone, nagu söömine, joomine jne. Teispoolsuses võib ta vabalt liikuda. Ba hõljub taevas päikesejumal Ra lodjas, värskendab end puude vilus, supleb hauakambri lähedal olevas basseinis, külastab aeg-ajalt muumiat jms. Teda on tihti kujutatud hauakambrites olevatel maalingutel, surnutekstide (näiteks "Surnuteraamatu") vinjettidel.

Ba kontseptsiooni analüüsimisel on vaieldamatud vähemalt kolm aspekti:

1) Ba väljendab olevuse täiust, mitte ainult üht osa sellest.

2) Ba ei ole inimese vaimne osa, vaid tema psüühiliste ja vaimsete atribuutide ning funktsioonide totaalsus.

3) Kolmas määratlus tuleneb loogiliselt teisest: inimene Muinas-Egiptuses ei koosnenud kehast ja hingest, füüsilistest ja vaimsetest ehk materiaalsetest ja immateriaalsetest elementidest, vaid esines monistliku suurusena, mille iga eksistentsi moodus (Ba; Ka; Ah; jt) kätkes endas kõiki indiviidi omadusi.

Minu arvates on huvipakkuv Saksa-Šveitsi egüptoloogi **E. Hornungi** määratlus: Ba (mitmuses Bau) on surnu vabalt liikuv, aktiivne olemus, jumalate või surnute iseseisev manifestatsioon. Olgugi, et Ba'd vastandati hauakabriga seotud kehale ehk "laibale", oli tal ka materiaalseid vajadusi ja funktsioone. Ta ei ole "hing" meie mõistes. Ba'd kujutati meelsasti linnukujulisena (**E. Hornung**, Ägyptische Unterweltsbücher. Darmstadt, 1984, S. 516). Täiendavalt vt **A. Erman**, Gespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele. Berlin, 1898; **H. Kees**, Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1980, S. 35-59; **V. Žabkar**, A study of the Ba concept in Ancient Egyptian Texts. Chicago, 1968; **W. Barta**, Das Gespräch eines Mannes mit seinem Ba. Berlin, 1969; **H. Goedicke**, The report about the Dispute of a Man with his Ba. Baltimore - London, 1970.

438 Kirjutatud on h' tj süda (B 225); sama on ka Ashmoleani ostrakonis (V 46).

439 Vrd mõningaid tõlkeid: "... ich kannte (weder) Leben (noch) Tod" (**Blumenthal**, Altägyptische..., S. 21); **M. Lichtheim**: "I did not know life from death" (Ancient..., p. 231); **W. Simpson:** "I could not tell life from death" (The literature..., p. 71). Ashmoleani ostrakoni vastavat lõiku tõlgib **J. Barns** järgmiselt: "I did not know myself as regards death, I did not know myself as regards life" (Ashmolean..., V 46). Ühel Uue Riigi ajast pärineval ostrakonil on säilinud see fragment, mida teksti editeerija **A. Rosenwasser** tõlgib nii: "I did not know whether I was to die or would be allowed to live" (**A. Rosenwasser**, A new duplicate text of the story of Sinuhe. - Journal of egyptian archaeology, vol. 20, 1934, p. 49).

Võrreldes varasemate piirsituatsioonidega (põgenemisel läbi kõrbe ja kahevõitlusele eelnenud seisundi kirjeldus) on jutustuse autor kirjeldus siin kõige dramaatilisem ja värvikam. See on ka arusaadav, sest Sinuhe on vaarao enda ees! **H. Grapowi** arvates on tegu meditsiinilise väljendiga. Ühes "Haavade raamatus" on niisugune fraas: "Sa tunned, et ta on enam surnud kui elus" (**Grapow**, Der stilistische..., S. 93).

E. Otto oletab, et seisund ei tulene niivõrd läbielatud vapustusest, kui teose autori püüdest rõhutada inimese sõltuvust saatust määravast üleloomulikust väest, mida on eredalt näidatud jutustuse alguses ja lõpus. Sinuhel oli vaarao kirjast juba ette teada, et vastuvõtt saab põgenikule soodne olema. Sellest hoolimata kaotas ta enesevalitsemise (**Otto**, Die Geschichte..., S. 105-106). **G. Poseneri** arvates Sinuhe siiski kartis Senusert I pahameelt ning järelikult karistust (**Posener**, Littérature..., S.100).

440 Sõnamääratleja osutab meestele (B 256).

441 Vt viiteid: 266, 267, 268.

442 Jälle on juttu ühest jumalast, kes tõenäoliselt ei ole seostatav ei Amenemhet I ega Senusert I (vrd viiteid: 246, 247).

443 Determinatiiv kujutab poisse ja tüdrukuid. **A. Gardiner** arvab, et "tõenäoliselt mõeldakse siin noori printsesse" (Notes..., p. 100). Arvamuse aluseks on asjaolu, et rituaalse tseremoonia ajal oli sistrite ja kõristite mängimine meeste poolt kui mitte võimatu, siis siiski ülimalt ebaharilik. Ent välistada ei saa ka teist võimalust: tegemist on kas kuningavõsude teise põlvkonnaga või õukonnas üleskasvanud ülikulastega. Säärastest "kuningakasvandikest" teatavad juba Vana Riigi tekstid. Loomulikult ei tundnud nad Sinuhet ära (B 267); vt **H. Brunner**, Das Besänftigungslied im Sinuhe (B 269-279). - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 80, 1955, S. 7.

H. Grapow märgib, et selles stseenis esindavad õukonda kuninganna ja "kuningalapsed", viimased koosnevad printsessidest (**Grapow**, Der stilistische..., S. 98). Leian, et **H. Brunneril** ja **W. Westendorfil** on siiski õigus, kui nad arvavad, et ka printsid võisid sistrumeid ja kõristeid täristada; vastavasisulised kujutised on olemas (**W. Westendorf**, Noch einmal: die "Wiedergeburt" des heimkehrten Sinuhe. - Studien zur altägyptischen kultur, Bd. 5, 1977, S. 295).

444 Keskmise Riigi algusest sagenevad nimed, mis tähistavad isikuid ühe või teise jumaluse "poja" või "tütrena", kes siis olid vastava kõrgema väe kaitse all (vt viide 5). Ühetähenduslikult avatud nimede kõrval esinevad ka jumaluste erilistele ilmumisvormidele vihjavad nimed nagu Sinuhe (s.t. "Jumaliku Sükomoori Poeg"). Sinuhe nimes väljendub Hathori kummardamine (vt **S. Allam, S. Morenz**, Warum hieß Sesostris Sesostris? - Forschungen und Fortschritte, Jhrg. 36, H. 1, 1962, S. 9; **W. Westendorf**, Noch einmal..., S. 295).

Tõenäoliselt esitleb kuningas Senusert I Sinuhet kuningannale, sest kuningalapsed võtsid vastu tagasipöördunud põgenikku juba kuningakoja väravate juures (viide 429). Sellele viitab otseselt ka kuninga pöördumise grammatiline vorm (fem. sing.).

445 Tegelikult peaks ainult kuninganna olema tõeliselt üllatunud. Kuningalapsed väljendasid audientsil rituaalset kohustuslikku toimingut (vt **W. Westendorf**, Noch einmal..., S. 295-296).

446 Vrd **R. Bullocki** tõlget: "O Sovereign...," (The story..., p. 112). Sõna "kuningas" on siin tähistatud suhteliselt harva esineva kirjamärgina (itj). Võib-olla teose autor soovib rõhutada siin pöördumise isiklikku (pole välistatud, et isegi intiimset) iseloomu. Niiviisi pöördutakse vaarao poole teoses ainult üks kord ja seda teevad nimelt kuninganna ja kuningavõsud. Veel üks näide jutustuse kõrgest kirjanduslikust nivoost.

447 Jumalanna Hathori kultuses kasutatavad muusikainstrumendid.

448 Võib-olla seisneb selle žesti mõte jumalanna õnnistuse saatmises ja kuninga rahustamises.

449 Üks jumalanna Hathori epiteete.

450 Jumalanna (hkrjj.t) osa kohta surnu-uskumustes vt üht lõiku sargatekstidest: "Saagu ta (s.t. surnu) astuda suguühtesse..., ta tantsigu ja laulgu ning võtku vastu hkrjj.t ehe" (**W. Westendorf**, Noch einmal..., S. 300).

451 Sarnane elustamistseremoonia on kujutatud muuhulgas Amenhotep II hauakambris (**Westendorf**, Noch einmal..., S.300).

452 "Tähtede Emand" (nb.t sb'.w) on üks jumalanna Hathori lisanimesid. Niiviisi nimetatakse teda Dendera templi hümnides.

453 Kuningavõimu sümboolne väljendus kogu Egiptuse üle. Seepärast kandis vaarao ametlikel tseremooniatel topeltkrooni.

454 "Mõlema maa ühinemine" kuulus tähtsamate kroonimistseremooniate hulka. Ta on fikseeritud juba nn Palermo kivil Vana Riigi ajal (V dün.); vt **H. Brunner**, Das Besänftigungslied..., S. 9.

455 Vt viide 133.

456 Sõnamääratleja osutab ainult meestele. "Elutarkuses Merikarale" (I Vaheperiood) tähendab kirjamärk tw'.w alamkihtidest pärinevaid rahulolematuid meesisikuid (vt **Faulkner**, A concise dictionary..., p. 295; vrd **Westendorf**, Noch einmal..., S. 300-301).

457 Sarnane soov (htp "olema armuline") on juba esinenud Sinuhe palves tundmatule saatusejumalale (vt viide 247; B 156).

458 "Kõige Emand" (nb.t r dr) esineb siin kahesuguses, kuninganna ja jumalanna Hathori rollis.

459 Selle väljendi tähendus ei ole päris selge. "Võimas Sõnn" oli üks kuninga lemmikepiteetidest. Erialases kirjanduses väljendati muuhulgas arvamust, et sõna "sarv" (^{c}b) on vibu metafoor (**Gardiner**, Notes..., p. 105). Ashmoleani ostrakonis seisab sõna järel metalli determinatiiv. **A. Ermani** arvates võrreldakse kuningat härjaga (**Erman**, Die Literatur..., S. 55).

460 **Ph. Derchaini** tõlgenduse järgi ilmub vaarao siin jumal Atumi osas ("Atum kui vibukütt"; vt **Ph. Derchain,** La réception de Sinouhé á la cour de Sésostris Ier - Revue d'égyptologie, t. 22, 1970, p. 80-81). **W. Westendorfi** seisukohalt võis kuningas esineda ainult jumal-poja Horose või jumal-demiurgi Ra kujul. Seevastu Atum on suures jumalate loetelus tagasihoidlikul kohal (vt **W. Westendorf**, Noch einmal..., S. 302).

461 Sõnamäng: Sinuhe (s'-nh.t ; vt viide 5) tähendab "Sükomoori Poeg", "Mehiti Poeg" (s'-mhjj.t) aga "Põhjatuule Poeg", osutades sellega Sinuhe pikaajalisele viibimisele Aasias. Teatavasti oli sükomoor jumalanna Hathori üks ilmumisvormidest. Peale selle nimetatakse teda mõningates tekstides "Põhjataeva Emandaks" ja "Ilusa Põhjatuule Valitsejannaks". Võib-olla vastavad kahele nimemuutusele Hathori kaks kultuskohta, mida teose

kangelane on oma rännakute kestel läbinud: Sükomooripühamu (B 8; viide 48) ja Büblos (B 29; viide 70). Esimene oleks Sinuhe rännakute lõunapoolseim punkt, teine aga kõige põhjapoolsem (**W. Westendorf**, Noch einmal..., S. 303).

462 Sarnane fraas juba kõlas, ainult Senusert I suust (viide 444). Sisuliselt leiab aset Sinuhe rituaalne vastuvõtt (nn "taassünd") Egiptuse ühiskonda (vt viide 442).

463 Vt viiteid 413 ja 100.

464 Õukond (šnjj.t). Sõnamääratleja osutab tõsi küll ainult meestele (vrd veel **Faulkner**, A concise..., p. 268).

465 Ruum ('hnwtj dw't), kus kuningas riietus. Tõenäoliselt olid Sinuhe kohustused seotud vaarao riietusrituaaliga.

466 Väljend "Suured väravad" on teada ka hilisematest aegadest, näiteks Konstantinoopolis olid suured väravad.

467 Võib-olla on silmas peetud seinamaalinguid.

468 Raskuse all on mõeldud habet, mis oli asiaatide tunnusmärk egiptuse mälestusmärkidel (**W. Wreszinski**, Atlas zur altaegyptischen Kulturgeschichte, Bd. III, Leipzig, 1936, T. 13).

469 Humoorikas vihje egiptlaste ja asiaatide kultuurilistele erinevustele.

470 Vastavalt kuninga lubadustele (vt viide 309), sai Sinuhe ülalpidamist nii Senusert I kui ka tema lastel; vrd Ineni raidkirja (**Turajev**, Rasskaz..., c.91).

471 Sinuhe püramiidi ehitasid parimad meistrid.

472 Tekstis "Ka teenrid" (hm-k'; B 305). Sõnamääratleja osutab meestele ja naistele. Nimetus esineb juba Vana Riigi ajal, tähistades surnukultuses osalevaid preestreid.

473 Tõenäoliselt vaarao kulul. Kadunu skulptuur oli teisiku (Ka) kehastumise kohaks, see asetati hauakambrisse.

Säärastel korraldustel on pretsedente. Näiteks ülik Una teatab oma autobiograafilises raidkirjas, et kuninga käsul toodi talle lubjakivist sarkofaag (**Breasted**, Ancient..., p. 141).

474 Elektron.

475 Sarnased väljendid esinevad ka ülikute elulookirjeldustes (näiteks Sabni ja Ineni omades).

476 Teose traditsiooniline lõpukolofon. Sääraselt lõpeb "Muinasjutt merehädalisest" (**Simpson**, The literature..., p. 56). Sarnased kolofonid on ka Ptahhotepi, Merikara ja Amenemope elutarkuste lõpus (**K. A. Kitchen**, Proverbs and wisdom books of the Ancient Near East. - Tyndale Bulletin, vol. 28, Leicester, 1977, p. 93).

Valikbibliograafia

Adams, W. Y. Nubia corridor to Africa. London, 1977.

Aldred C. Egypt to the end of the Old Kingdom. London, 1965.

Allam, S., Morenz, S. Warum hiess Sesostris Sesostris? - Forschungen und Fortschritte, Bd. 36., S.8-9.

Anati, E. Palestine before the Hebrews. New York, 1963.

Andrassý, P. Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien bis zum Ende des Alten Reichs. - Probleme der frühen Gesellschaftsentwicklung im alten Ägypten, Berlin, 1991.

Andrassý, P. Untersuchungen zum Ägyptischen Staat des Alten Reiches und seinen Institutionen. Berlin, 1987.

Anthes, R. Die Maat des Echnaton von Amarna. Baltimore, 1952.

Anthes, R. Die Vorführung der gefangenen Feinde vor König. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd.65, 1930, S.29-31.

Arkell, A.J. A History of the Sudan. London, 1973.

Assmann, J. Der literarische Text im alten Ägypten. - Orientalistische Literaturzeitung, Bd. 64, 1974, S. 125-130.

Assmann, J. Zeit und Ewigkeit im alten Ägypten. Heidelberg, 1975.

Assmann, J. Schrift, Tod und Indentität. - Das Grab als Vorschule der Literatur im alten Ägypten, Heidelberg, 1983, S. 64-93.

Assmann, J. Das Doppelgesicht der Zeit im altägyptischen Denken. - Die Zeit. Schriften der C. F. v. Siemens-Stiftung, München, 1983, S. 189-223.

Assmann, J. Krieg und Frieden im Alten Ägypten: Ramses II. und die Schlacht bei Kadesch. - Mannheimer Forum 83/84, Mannheim, 1984.

Assmann, J. Die Rubren in der Überlieferung der Sinuhe-Erzählung. - Fontes atque pontes. Eine Festgabe für H. Brunner, Wiesbanden, 1983, S. 27.

Assmann, J. Re und Amun, Fribourg, 1983.

Assmann, J. Ägypten: Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur. Stuttgart, 1984.

Assmann, J. Politik zwischen Ritual und Dogma. - Saeculum, Bd. 35, 1985, S. 107-108.

Assmann, J. Maat - Weisheit, Staat und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München, 1990.

Baines, J. The stele of Khusobek: private and royal narrative values. - Form und Mass. Festschrift für G. Fecht, Wiesbaden, 1987, p. 43-61.

Baines, J. Fecundity figures. Warminster, 1985.

Barns, J. The Ashmolean ostracon. Oxford, 1952.

Barns, J. Egyptians and Greeks. Brüssel, 1978.

Barta, W. Untersuchungen zur Göttlichkeit des regierenden Königs. München, 1975.

Barta, W. Zur Konstruktion der ägyptischen Königsnamen. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 114, 1987, S.105-113.

Beckerath, J. v. Abriss der Geschichte des alten Ägypten, München-Wien, 1971.

Beckerath, J. v. Handbuch der ägyptischen Königsnamen, München, 1981.

Begelsbacher-Fischer, B. L. Untersuchungen zur Götterwelt des Alten Reiches. Freiburg-Göttingen, 1981.

Belova, G. A. Egiptjane v Nubii. Moskva, 1988.

Bergman, J. Ich bin Isis. Uppsala, 1968.

Bergman, J. Zum Mythus vom Staat im Alten Ägypten. - The Myth of the State, Stockholm, 1972, S. 80-103.

Berlev, O. D. Zolotoe imja egipetskogo tsarja. - J. F. Champollion i dešifrovka egipetskih ieroglifov, Moskva, 1979, S. 41-60.

Beyerlin, W., Brunner, H. Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Göttingen, 1975.

Blackman, A. Middle-Egyptian Stories. Brüssel, 1932.

Blumenthal, E. Untersuchungen zum ägyptischen Königtum. Berlin, 1970.

Blumenthal, E. Die Prophezeihung des Neferti. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 109, 1982, s. 1-27.

Blumenthal, E. Altägyptische Reiseerzählungen. Leipzig, 1982.

Bonnet, H. Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte, Berlin, 1971.

Borchardt, L. Das Grabdenkmal des Königs Sahura, Bd. 2, Leipzig, 1913.

Borchardt, L. König Athotis' asiatischer Feldzug. - Mitteilungen des Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 22, 1916, S. 342-345.

Borghouts, J. F. Ancient egyptian magical texts. Leiden, 1978.

Borghouts, J. F. The victorious eyes: a structural analysis of two egyptian mythologizing texts of the Middle Kingdom. - Festschrift W.Westendorf, Göttingen, 1984.

Brentjes, B. Völker am Euphrat und Tigris. Leipzig, 1981.

Breasted, J. Ancient records of Egypt, Bd. 1, Chicago, 1927.

Bresciani, E. Letteratura e poesia dello Antico Egitto. Roma, 1970.

Brugsch, H. Die Aegyptologie. Leipzig, 1891.

Brunner, H. Das Besänftigungslied im Sinuhe (B 269-279). - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 80, 1955, S. 7-12.

Brunner, H. Grundzüge einer Geschichte der altägyptischen Literatur. Darmstadt, 1980.

Brunner, H. Grundzüge der altägyptischen Religion. Darmstadt, 1983.

Brunner, H. Altägyptische Erziehung. Wiesbaden, 1957.

Buck, A. de Egyptian readingbook, vol. I, Brüssel, 1978.

Budge, W. The book of the kings of Egypt, vol. 1-2, London, 1908.

Bullock, R. The Story of Sinuhe. London, 1978.

Cambridge Ancient History. Cambridge, 1984.

Cancik, H. Grundzüge der hethitischen und alttestamentlichen Geschichtsschreibung. Wiesbaden, 1976.

Černý, J. Thot as creator of languages. - Journal of Egyptian archaeology, vol. 34, 1948.

Decker, W. Die physische Leistung Pharaos. Köln, 1971, S. 4-5.

Deines, H. v., Wenstendorf, W. Wörterbuch der medizinischen Texte, Bd.I, Berlin, 1961.

Derchaine, Ph. La réception de Sinouhé á la cour de Sesostris Ier. - Revue de égyptologie, vol. 22, 1970, p. 80-90.

Djakonov, I. Assiro-vavilonskije istotšniki po istorii Urartu. - Vestnik Drevnei Istorii, tom 2-3, 1951.

Djakonov, I., Jakobson V. Nomovõe gosudarstva, territorialnõje tsarstva, polisõ i imperii. - Vestnik Drevnei Istorii, tom 2, 1982, c. 3-17.

Dolzani, H. Il dio Sobek. Roma, 1961.

Ebers, G. Durch Gosen zum Sinai. Leipzig, 1872.

Eggebrecht, A. Das alte Ägypten. München, 1984.

Eliade, M. The myth of the eternal return or, Cosmos and history. Princeton, 1974.

Erman, A. Die Obeliskenübersetzung des Hermapion. - Akademieschriften, Bd. 2, Leipzig, 1986, S. 133-162.

Ephal, J. On warfare and military control in the Ancient Eastern empires: a research outline. - History, historiography and interpretation. Jerusalem, 1984, p. 99-100.

Erman, A., Grapow H. Wörterbuch der aegyptischen Sprache. Berlin, 1971.

Fecht, G. Schicksalsgöttin und König in der "Lehre eines Mannes für seinen Sohn. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 105, 1978, S. 20-21.

Fecht, G. Der Vorwurf an Gott in den "Mahmworten des Ipuwer", Heidelberg, 1972.

Firth, C., Quibell, J. The step pyramid, vol. 2, Cairo, 1935-1936.

Fischer Weltgeschichte. Die altorientalischen Reiche. Bd.2.-4., Frankfurt Main, 1982.

Frankfort, H. Kingship and the gods. Chicago, 1948.

Freydank, H. Zur Entwicklung einer Geschichtsschreibung im Alten Vorderen Orient. - Klio, Bd. 66, 1984, S. 380-387.

Fuchs, D. Zur Funktion der Geschichte in schriftlosen Gesellschaften. - Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. 99, Wien, 1969, S. 182-188.

Gardiner, A. The Admonitions of an Egyptian Sage on hieratic papyrus in Leiden. Leipzig, 1909.

Gardiner, A. Die Erzählung des Sinuhe und Hirtengeschichte. Leipzig, 1909.

Gardiner, A. Egyptian ethics and morality. - J. Hastings' Encyclopedia of Religion and Ethics, vol. 5, Edinburgh, 1912, 475-485.

Gardiner, A. Notes on Sinuhe. Paris, 1916.

Gardiner, A. Egyptian grammar. Oxford, 1927.

Gardiner A., Peet, T. The Inscriptions of Sinai. London, 1917.

Gardiner, A. Ancient egyptian onomastica, vol. I, Oxford, 1947.

Gardiner, A. The Royal Canon of Turin, Oxford, 1959.

Gardiner, A. The Kadesch inscriptions of Ramses II. Oxford, 1975.

Gardiner A., Peet, T., Černý, J. The Inscriptions of Snofru, vol. 1.-2., London, 1952-1955.

Garelli, P. L'état et la légitimité royale sous l'empire assyrien. - Power and propaganda, Copenhagen, 1979, p. 320.

Gauthier, H. Le livre des rois, vol.1., Cairo, 1907.

Giveon, R. The Impact on Canaan. Göttingen, 1978.

Godron, G. Etude sur l'époque archaique. - BIFAO, t.57,1958, p.143-155.

Godron, G. Etudes sur Horus Den et quelques problemes de l'Égypte archaique. Lyon, 1981.

Geffcken, J. Platon und der Orient. - Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung, Bd. 5, Berlin, 1929, S. 525-526.

Goedicke H. The route of Sinuhe's flight. - Journal of egyptian archaeology, vol. 43, 1957, p. 85.

Goedicke, H. The alleged military campaigne in Southern Palestine in the reign of Ppj. - Rivista degli studi orientali, vol. 38, 1963, p. 187-197.

Goedicke, H. A Cylinder seal of a ruler of Byblos of the Third Millenium. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Kairo, Bd.19., Wiesbaden, 1963, S. 3.

Goedicke, H. Sinuhe's reply to the King's letter. - Journal of egyptian archaeology, vol. 51, 1965, p. 32-33.

Goedicke, H. Die Stellung des Königs im Alten Reich. Wiesbaden, 1960.

Goedicke, H. Zum königskonzept der Thinitenzeit. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd.15, 1988, S. 138.

Goedicke, H. Die Geschichte des Schiffbrüchigen. Wiesbaden, 1974.

Goodwin, J. The Story of Saneha. London, 1865.

Grapow, H. Der stilistische Bau der Geschichte des Sinuhe. Berlin, 1952.

Grapow, H. Studien zu den Annalen Thutmosis des Dritten und zu ihnen verwandten historischen Berichten des Neuen Reiches. Berlin, 1960.

Grayson, A. K. Assyrian and Babylonian chronicles. New York, 1975.

Green, M. The Syrian and Lebanese topographical data in the Story of Sinuhe. - Chronique d'Égypte, vol. 58, Brüssel, 1983, p. 57.

Gressmann, H. Altorientalische Bilder zum Alten Testament. Berlin-Leipzig, 1926.

Gressmann, H. Altorientalische Texte zum Alten Testament. Berlin, 1926.

Griffiths, J. Intimations in egyptian non royal biography of a belief in divine impact on human affaires. - Pyramid Studies and other essays in Honor of J. E. S. Edwards, 1988, p. 92-101.

Gundlach, R. Erschlagen des Feindes. - Geisteswissenschaften - wozu? Stuttgart, 1988, S. 245-265.

Gunn, B. Inscriptions from the Step Pyramid site. - Annales du Service des Antiquités de l'Égypte, vol. XXVI, Le Caire, 1926, p. 177-196.

Helck, W. Zur Vorstellung von der Grenze in der ägyptischen Frühgeschichte. Hildesheim, 1951.

Helck, W. Herkunft und Deutung einiger Züge des frühägyptischen Königsbildes. - Antropos, Bd. 49, 1954, S. 961-991.

Helck, W. Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten. Berlin, 1956.

Helck, W. Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr. Wiesbaden, 1962.

Helck, W. Die Ägypter und die Fremden. - Saeculum, Bd. 15, 1964, S. 103-114.

Helck, W. Wirtschaftsgeschichte des Alten Ägyptens im 3. und 2. Jahrtausend vor Chr. Leiden-Köln, 1975.

Helck, W. Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägais bis ins I.Jahrhundert v. Vhr. Darmstadt, 1979.

Helck, W. Die Fahrt von Ägypten nach Kreta. - Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Kairo, Bd. 39, 1984.

Helck, W. Politische Spannungen zu Beginn des Mittleren Reiches. - Ägypten, Dauer und Wandel, Mainz, 1985. S. 45-52.

Helck, W. Untersuchungen zur Thinitenzeit, Wiesbaden, 1987.

Helck, W. , Westendrof, W. Lexikon der ägyptologie, Bd I-VI, Wiesbaden, 1972-1988.

Heilre, F. Erscheinungsformen und Wesen der Religion. Stuttgart, 1961.

Hoffmeier, J. Some egyptian motifs related to warfare and enemies and their Old Testament counterpart. - The Ancient World, vol. VI, Chicago, 1983, p. 53-70.

Hoffner, H. Histories and historians of the Ancient Near East: The Hittites. - Orientalia, vol, 49, 1980, p. 283-332.

Hölbl, G. Zum Titel hq' hq',w des römischen Kaisers. - Göttinger Miszellen, Bd. 127, S. 49-52.

Hornung, E. Chaotische Bereiche in der geordneten Welt. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 81, 1956, S. 29-35.

Hornung, E. Zur geschichtlichen Rolle des Königs in der 18. - Mitteilungen des Deutschen Arhäologischen Instituts, Bd. 15, Kairo-Wiesbaden, 1957.

Hornung, E. Geschichte als Fest. Darmstadt, 1966.

Hornung, E. Der Eine und die Vielen. Darmstadt, 1971.

Hornung, E. Ägyptische Unterweltsbücher. Zürich-München, 1972.

Hornung, E. Verfall und Regeneration der Schöpfung - Eranos-Jahrbuch, Bd. 46. 1977, S. 425-426.

Hornung, E. Zeitliches Jenseits im Alten Ägypten. - Eranos-Jahrbuch, Bd. 47, 1978, S. 273-274.

Hornung, E. Grundzüge der ägyptischen Geschichte. Darmstadt, 1978.

Hornung, E. Das Totenbuch der alten Ägypter. München, 1982.

Hornung, E. Zum altägyptischen Geschichtsbewusstsein. - Archäologie und Geschichtsbewusstsein, Bonn, 1982, S. 21-42.

Hornung, E. Maat - Gerechtigkeit für alle? - Eranos-Jahrbuch, Bd. 56, 1987, S. 386-400.

Hornung, E. Grenzen und Symmetrien. - Geist der Pharaonenzeit, Zürich-München, 1990, S. 81-95.

Hruška, B. Das Verhältnis zur Vergangenheit im alten Mesopotamien. - Archiv Orientalný, Bd. 47, 1979, S. 4-14.

Huss, W. "Der König der Könige" und der "Herr der Könige". - Zeitschrift des Deutschen Palästina - Vereins, Bd. 93, 1977, S. 131-140.

Jirku, A. Das Haupt auf die Knie legen. - Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Bd. 103/2, 1953.

Kaiser, W. Zu den Quellen der ägyptischen Geschicte Herodots. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 94, 1967, S. 93-116.

Kákosy, L. Urzeitsmythen und Historiographie im alten Ägypten. - Studia aegyptiaca, Bd. VII, Budapest, 1981, S. 92-105.

Kaplony, P. Bemerkungen zu einigen Steingefässen mit archaischen Königsnamen. - Mitteilungen des Deutschen Archeologischen Instituts in Kairo, Bd. 20, 1964, S. 41.

Kaplony, P. Das Papyrusarchiv von Abusir. - Orientalia, vol. 41, 1972, S. 186-190.

Kaplony, P. Die Rollsiegel des Alten Reichs. Bd. I-II, Brüssel, 1977-1981.

Katsnelson, I. Hrestomatija po istorii Drevnego Vostoka. Moskva, 1963.

Keel, O. Die Altorientalische Bildsymbolik und das Alte Testament. Neukirchen-Vlyn, 1977.

Kees, H. Das alte Ägypten. Eine kleine Landeskunde. Berlin, 1977.

Kees, H. Der Götterglaube im alten Ägypten. Berlin, 1977.

Kees, H. Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter. Berlin, 1980.

Kerschentsteiner, J. Platon und der Orient. Stuttgart, 1945.

Kemp, B. J. Ancient Egypt. Anatomy of a civilization. London- New York, 1989.

Kitchen, K. A. Proverbs and wisdom books of the Ancient Near East. - Tyndale Bulletin, Bd. 28, Leicester, 1977.

Kitchen, K. Egypt, the Levant and Assyria in 701. B.C. - Fontes atque pontes, Bamberg, 1979, p. 243-254.

Klotškov, V. Duhhovnaja kultura Vavilonii: tšelovek, sudba, vremja. Moskva, 1983.

Klengel-Brandt, E. Reise in das alte Babylon. Leipzig, 1970.

Kienitz F. Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jahrhundert von der Zeitwende. Berlin, 1953.

Korostovtsev, M. Poezija i prosa Drevnego vostoka. Moskva, 1973.

Korostovtsev, M. A propos du genre "historique" dans la littérature de l'ancienne Egypte. - Fragen an die altägyptische Literatur, Wiesbaden, 1977.

Krecher, J., Müller, H.-P. Vergangenheitsinteresse in Mesopotamien und Israel. - Saeculum, Bd. 26, 1975, S. 15-44.

Kroeper, K. Das Bild des Feindes in der Rundplastik des pharaonischen Ägypten. München, 1981.

Kurth. D. Zur Interpretation der Geschichte des Schiffbrüchigen. - Studien zur altägyptischen Kultur, Bd. 14. 1987, S. 167-181.

Lanczkowski, G. Die Geschichte vom Riesen Goliath und der Kampf Sinuhes mit dem Starken von Retenu. - Mitteilungen des Deutschen Archeologischen Instituts in Kairo, 1959, S. 218-230.

Lanczkowski, G. Altägyptischer Prophetismus. Wiesbaden, 1960.

Lanczkowski, G. Numinose Ordnungsbegriffe und ethische Normen. - Begegnung und Wandel der Religionen, Düsseldorf-Köln, 1971, S. 46-49, 148-154.

Lange, K. Sesostris. München, 1954.

Larsen, M. The tradition of empire in Mesopotamia. - Power and propaganda, Copenhagen, 1979, p. 84-102.

Leclant, J. Espace et temps, ordre et chaos dans l'Égypt pharaonique. - Revue de synthese, vol. XC, 1961, p. 217-239.

Lefebvre, G. Romans et contes égyptiens de l epoque pharaonique. Paris, 1949.

Lepsius, R. Denkmaeler aus Aegypten und Aethiophien, Bd. II, Leipzig, 1849.

Levi-Strauss, C. Das wilde Denken. Frankfurt-Main, 1977.

Leeuw, G. van der Phänomenologie der Religion. Tübingen, 1970.

Lichtheim M. Ancient Egyptien Literature. Los Angeles, 1973.

Livšits, I. Skazki i povesti Drevnego Egipta. Leningrad, 1979.

Lloyd, S. The art of the Ancient Near East. London, 1974.,

Loprieno, A. Topos und Mimesis: Zum Ausländer in der ägyptischen Literatur. Wiesbaden, 1988.

Maljavin, V. V. Gibel drevnei imperii. Moskva, 1983.

Malbran-Labat, Fl. L'armee et l'organisation militaire de l'Assyrie. Genf-Paris, 1982.

Martin-Pardey, E. Untersuchungen zur ägyptischen Provinzialverwaltung bis zum Ende des Alten Reiches. Hildesheim, 1976.

Maspero, G. Les mémoires de Sinouhit. Kairo, 1908.

Masson, V. M. Formirovanije ranneklassovogo obštšestva i voprosõ tipologii drevnih tsivilizatsii. - Drevnii Vostok i antitšnõi mir, Moskva, 1980, c. 22-23.

Massourlard, E. Préhistoire et protohistoire d'Égypte. Paris, 1949.

Meissner, B. Babylonien und Assyrien, Bd. 1-2, Heidelberg, 1921-1925.

Meissner, B. Die babylonisch-assyrische Literatur, Potsdam, 1930.

Mercer, S. The pyramid texts in translation and commentary, vol. 1-4, New York-London-Toronto, 1952.

Meyer, E. Ägyptische Dokumente aus der Perserzeit. Berlin, 1915.

Meyer, E. Geschichte des Altertums, Bd. 1, Stuttgart-Berlin, 1913.

Michalowski, K. The art of ancient Egypt. New York, 1979.

Minutoli, H. Tempel von Jupiter-Ammon, Berlin, 1823.

Moftah, R. Die uralte Sykomore und andere Erscheinungen der Hathor. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 92, 1965, S. 40-47.

Montet, D. Byblos et l'Égypte. Paris, 1929.

Morenz, S. Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960.

Morenz, S. Die Begegnung Europas mit Ägypten. Berlin, 1968.

Morenz, S. Der Alte Orient. Von Bedeutung und Struktur seiner Geschichte. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Weimar, 1975.

Morenz, S. Die Heraufkunft des tranzendenten Gottes in Ägypten. - Religion und Geschichte des alten Ägypten. Weimar, 1975, S. 77-120.

Morenz, S. Traditionen um Menes. Beiträge zur überlieferungeschichten Methode in der Ägyptologie II. - Religion und Geschichte des Alten Ägypten. Weimar, 1975, S. 162-173.

Morenz, S. Gott und Mensch im alten Ägypten. Leipzig, 1984.

Morgan, I. Catalogue des monuments et inscriptions de l'Égypte antique, vol.1, Wien, 1894.

Müller, M. Asien und Europa aus altaegyptischen Denkmalern. Leipzig, 1893.

Müller, R. Menschenbild und Humanismus der Antike. Leipzig, 1980.

Müller-Wollermann, R. Krisenfaktoren im ägyptischen Staat des ausgehenden Alten Reiches. Tübingen, 1986.

Oded, B. Mass deportation and deportees in the Neo-Assyrian empire. Wiesbaden, 1979.

Ogdon, J. R. Studies in Archaic Epigraphic III. - Göttinger Miszellen, Bd. 60, S. 81-84.

Olded, B. The table of Nations (Genesis 10). - Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft, Bd. 98, 1986, S. 14-31.

O'Mara, P. The chronology of the Palermo und Turin Canons. La Canada, 1980.

Otto, E. Die Endsituation der ägyptischen Kultur. - Die Welt als Geschichte, Wiesbaden, 1951.

Otto, E. Die biographischen Inschriften der ägyptischen Spätzeit. Leiden, 1954.

Otto, E. Gott und Mensch nach den ägyptischen Tempelinschriften der griecisch-römischen Zeit. Heidelberg, 1964.

Otto, E. Zeitvorstellungen und Zeitrechnung im Alten Orient. - Studia Generale, Bd. 35, 1966, S. 749-760.

Otto, E. Geschichtsbild und Geschichtsschreibung in Ägypten. - Welt des Orients, Bd. 3, 1966, S. 164-165.

Otto, E. Die Geschichten des Sinuhe und des Schiffbrüchigen als "lehrhafte" Stücke. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 93, 1966, S. 100-111.

Otto, E. Legitimität des Herrschers im pharaonischen Ägypten. - Saeculum, Bd. 20, 1969, S. 358-411.

Otto, E. Wesen und Wandel der ägyptischen Kultur. Wiesbaden, 1969.

Otzen, B. Israel under the Assyrians. - Power and propaganda, Copenhagen, 1979, p. 251-263.

Parant, R. L'affaire Sinouhé. Aurillac, 1982.

Peremans, W. Die Amtsmissbräuche im ptolemäischen Ägypten. - Korruption im Altertum. München-Wien, 1982, S. 103.

Perepelkin, J. J. Perevorot Amenhotpa IV. Moskva, 1984.

Perepelkin, J. J. Drevnii Egipet. Moskva, 1988.

Pieper, M. Ägyptische Literatur. Potsdam, 1927.

Posener, G. La premier domination Perse en Égypte. Le Caire, 1936.

Posener, G. Littérature et politique dans Égypte de la XIIe dynastie. Paris, 1956.

Posener, G. De la divinité du pharaon. Paris, 1960.

Pritchard, J. The Ancient Near East in pictures relating to the Old Testament. Princeton, 1954.

Quibell, J. Excavations at Saqqara (1907-1908). Le Caire, 1909-1920.

Rainer, E. The assyrian dictionary. Chicago, 1971.

Ranke, H. Vom Geschichtsbilde der alten Ägypter. - Chronique d'Égypte. vol. 6, 1931, S. 282.

Ringgren, H. The Problem of Fatalism. - Fatalistic beliefs in religion. Folklore and literature, Stockholm, 1967, p. 6-15.

Rupp, A. Besprechung zu S. Morenz' Untersuchungen zur Rolle des Schicksals in der ägyptischen Religion. - Orientalistische Literaturzeitung, Bd. 63, 1968, S.547-548.

Schäfer, H. Das Niederschlagen der Feinde. - Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 54., 1957, S. 168-176.

Schäfer, G. "König der Könige" - "Lied der Lieder". - Heidelberg, 1974.

Schachermeyer, F. Alexander und die Ganges-Länder. - Jax-Festschrift, Bd. I, Innsbruck, 1955.

Schachermeyer, Fr. Die Levante im Zeitalter der Wanderungen. Wien, 1982.

Shirun-Grumach, I. Sinuhe B24 - Wer rief? - Festschrift für W. Westendorf, Göttingen, 1984, S. 621.

Schmökel, H. Kulturgeschichte des Alten Orient. Stuttgart, 1960.

Schoske, S. "Ptpt h'śwt" - die Unterwerfung des Feindes im alten Ägypten. Fribourg-Götttingen, 1987.

Schott, S. Altägyptische Vorstellungen vom Weltende. - Analecta Biblica, Bd. 12, 1959, S. 319-330.

Schott. S. Das Geschichtsbewusstsein schriftloser Völker. - Archiv für Begriffsgeschichte, Bd. 12, Bonn, 1968, S. 166-205.

Seeber, C. Untersuchungen zur Darstellung des Totengerichtes im Alten Ägypten. München, 1976.

Sethe, K. Zur altägyptischen Sage vom Sonnenauge, das in der Fremde war. Leipzig, 1912.

Sethe, K. Aegyptische Lesestücke zum Gebrauch im akademischen Unterricht. Texte des Mittleren Reiches. Leipzig, 1924.

Sethe, K. Urkunden des Alten Reiches, Bd. I, Leipzig, 1933.

Sethe, K. Urkunden der 18. Dynastie. Berlin, 1984.

Soden, W. v. Sprache, Denken und Begriffsbildung im Alten Orient. Mainz, 1973.

Soden, W. v. Herrscher im Alten Orient. Berlin, 1954.

Spiegelberg, W. Ein neues Denkmal aus der Frühzeit der ägyptischen Kunst. - Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde, Bd. 35, 1897, S. 7-11.

Stadelmann, R. Syrisch-palästinensische Gottheiten in Ägypten. Leiden, 1967.

Staehelin, E. Untersuchungen zur ägyptischen Tracht im Alten Reich. München, 1966.

Steiner, G. Altorientalische "Reichs"-Vorstellungen im 3. Jahrtausend v. Chr. - Power and propaganda, Copenhagen, 1979, S. 125-129.

Strassburger, H. Geschichte und Politik im Altertum, - Geschichte und Zukunft, Berlin, 1978, S. 15-44.

Stepugina, T. V. Drevnii Kitai. - Mežgosudarstvennõe otnošenija i diplomatija na Drevnem Vostoke. Moskva, 1987, c. 237-238.

Thissen, H.-J. Studien zum Raphiadekret. Meisenheim am Glan, 1966.

Turajev, B. Bog Tot. Leipzig, 1898.

Wadell, W. Manetho. Aegyptiaca. Cambridge, 1956.

Webronk, M. A propos du disque allé. - Chronique d'Égypte, vol. 16, 1941, p. 165-171.

Wildung, D. Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstsein ihrer Nachwelt. Berlin, 1969.

REGISTER

1. Nimed

a) Egiptuse jumalad ja jumalannad

Amon - 25, 32, 58, 102, 113, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 160, 163, 172
Amonet - 147
Amon-Ra - 146, 148
Apop - 100, 146
Aton (Jäti) - 34, 78, 100
Atum - 25, 70, 113, 115, 119, 150, 152, 153, 157, 160
Bastet - 56, 163
Chontamenti - 136
Egiptuse ja meresaarte jumalad - 25
Geb - 58, 77, 119, 153, 156
Hapi - 155
Hathor - 25, 26, 31, 48, 148, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 175, 176
Hebemu-Horos - 170
Hnum-Ra - 146
Horoeris-Ra - 25, 151, 157
Horos - 23, 25, 26, 38, 58, 64, 69, 78, 100, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 142, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 160, 167, 170, 176
Ida-Horos - 25, 150, 154, 155
Imehet - 155
Imeti emand - 25
Isis - 102, 153, 155
Kematef - 102, 103
Kuldhoros - 106, 110, 111
Meseni-Horos - 170
Min - 147, 148, 155
Min-Horos - 25, 150, 156
Mont - 21, 25, 26, 87, 88, 146, 148, 149, 150, 151, 160
Mont-Ra - 146

Mõlemad Emandad - 23, 106, 107
Neferbau - 25, 154, 155
Neftid 145, 153
Nehbet - 108, 109
Neit - 48, 147
Nun - 101, 147
Nunenit - 147
Nut - 25, 31, 98, 103, 146, 147, 151, 153, 156, 157
Osiris - 5, 33, 36, 58, 98, 99, 100, 101, 102, 111, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 128, 129, 130, 136, 146, 150, 151, 153
Ptah - 146, 147, 166
Ra - 25, 26, 28, 33, 64, 78, 98, 100, 102, 106, 107, 108, 110, 111, 116, 118, 120, 122, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 160, 163, 165, 166, 167, 172, 176
Ra-Atum - 110
Sahmet - 15, 56, 57, 64, 65, 98, 163, 167
Semseru - 25, 154, 155
Set - 100, 109, 146, 153, 171
Sobek-Ra - 25, 149, 150, 160
Sopdu - 25, 153, 154, 155
Šu - 102, 109, 153, 160
Tait - 24, 127
Tefnut - 109, 153
Thot - 53, 102, 107, 113
Ureret - 25, 151
Ureus - 28, 64, 65, 100, 150, 155
Uto - 108, 109
Wosret - 32
Üheksaainsus (Enneaad) - 25, 150, 153, 157, 160

b) Mitteegiptuse jumalad

Afrodite - 152
Apollo - 116
Dionysos - 116
El - 59
Enlil - 94
Jahve - 60, 93

c) Vana-Egiptuse valitsejad

Amenemhet I - 12, 32, 34, 37, 40, 41, 46, 51. 56. 59. 71, 72, 74, 94, 98, 168,172
Amenemhet II (Amenemnes)- 39, 150
Amenemhet III - 34
Amenhotep II - 176
Amenhotep III - 66
Amenhotep IV (Ehnaton) - 78, 93, 159
Cheops - 104
Den - 109
Džedefra - 110
Džer - 107
Hatšepsut - 66
Menes - 109
Merikara - 58, 71, 83, 99, 176, 177
Merneptah - 170
Nefru - 12, 31, 32, 40, 96
Pepi I - 39
Pepi II - 66
Pianhi - 152
Ramessiidid - 159
Ramses II - 66, 159
Ramses III - 39
Sahure - 66, 164
Senusert I (Sesostris) - 6, 8, 9, 23, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 50, 57, 58, 59, 65, 70, 71, 72, 73, 75, 81, 96, 98, 104, 105, 106, 107, 110, 124, 126,132, 133, 142, 145, 146, 148, 149, 160, 161, 164, 166, 169, 172, 173, 174. 175. 177
Senusert II - 48
Senusert III - 59, 61, 69, 71, 72, 73, 79, 83, 163
Seti - 171
Snofru - 43, 44
Sobekemsam - 149
Sobekhotep - 149
Thutmosis I - 159
Thutmosis III - 37, 60, 66, 71, 106, 107, 108, 159, 169
Tutanhamon - 120
Userkaf - 146

d) Antiikaja valitsejad ja persoonid

Ahhilleus - 138
Amenemope - 86, 95, 177
Amu - 14, 21, 50
Amunenši - 50
Antef - 97
Aspasia - 78
Azitawadda - 59
Benjamin - 171
Dareios - 65
Epikuros - 138
Gilgameš - 137
Haheperre-Senb - 52
Hammurapi - 94
Hektor - 82
Herodotos - 64, 128, 138
Hiskija - 93
Hnumhotep - 48
Homeros - 8, 64
Ibša - 48
Ineni - 177
Ipuver - 77, 157
Joosep - 78, 171
Karet - 59
Koljat - 81, 85, 86, 87
Manetho - 39, 40, 80, 99
Mehu - 132
Meki - 167
Menus - 168
Mooses - 46
Nabopalassar - 38
Nebukadnetsar - 38
Neferhotep - 48
Neferti - 72, 74, 83
Nenši - 14, 21, 50, 56, 57, 59, 73, 74, 80, 82, 84
Odüsseus - 138
Paris - 82

Pepinaht - 30, 168
Perikles - 78
Platon - 83, 120, 121, 137, 138, 143
Ptahhotep - 92, 93, 97, 98, 105, 125, 142, 177,
Ptolemaiosed - 79, 106, 119, 159
Rehmire - 159
Saalomon - 60, 86
Sabni - 105, 132, 177
Sebekhu - 62
Sinuhe - 6, 9, 10, 13, 23, 27, 30, 31, 32, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 58, 59, 71, 73, 74, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 103, 104, 105, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 142, 144, 145, 148, 155, 156, 160, 161, 163, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177
Sokrates - 134, 137, 138
Taaniel - 59, 60
Taavet - 60,81, 82, 85, 86, 87
Tutu - 163
Una - 40, 177
Vergilius - 90

2. Kohanimed

Aasia - 30, 40, 49, 80, 150, 157, 176
Abu (Elefantine) - 15, 25, 55, 165
Abüdos - 150, 136
Alam-Egiptus - 153, 155
Araabia kõrb - 157
Assüüria - 147
Ateena - 78
Baabülon - 38
Babüloonia - 38, 59, 94
Batu-el-Bakarah - 44
Beni Hassan - 130
Berše - 130
Buto - 64, 155, 158
Büblos - 49, 152, 157, 158, 169, 177
Dahšur - 44

Damaskus - 49
Darb es-Sultan - 170
Deir-el-Medina - 110
Delta - 15, 25, 365, 36, 43, 45, 54, 55, 83, 152, 153, 158, 168
Dendera - 151, 176
Edfu - 151, 152
Edom - 171
Ees-Aasia - 87, 89, 133
Egeus - 158, 160
Egiptus - 7, 14, 18, 22, 25, 30, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 55, 57, 59, 60, 73, 74, 77, 89, 95, 106, 107, 109, 110, 124, 128, 132, 134, 136, 146, 148, 149, 151, 152, 153, 157, 158, 159, 160, 170, 171, 172, 176, 177
el-Faium - 149, 150
El-Kantara - 170
Embabeh - 44
Etioopia - 153
Fenehi Mõlemad Maad - 25
Foiniikia - 49, 59, 159
Gau - 13, 44, 45
Gebel el-Ahmar - 45
Gize - 43, 130, 172
Heliopolis - 39, 52, 70, 145, 152, 153
Henemsut - 12, 32
Hentkešu - 25
Herakliopolis - 170
Hermont - 87, 146
Hermopolis - 102, 147, 148
Horose Teed - 26, 170
Hurrimaa - 159
Ida kõrb - 153, 154, 155
Ida-Vahemeri - 75
Ismailia - 47
Itšu - 26, 172
Ittaui - 34, 42, 130, 172
Jaa - 18, 26, 75, 169
Kaanan - 59, 73, 155, 168, 169
Kaftu - 159
Kairo - 43, 45, 155

Kanefru - 12, 32
Karnak - 146, 148
Kedem - 14, 25, 49
Kemuer - 13, 47
Kepni - 14
Kesk-Egiptus - 130
Kesk-Palestiina - 73
Kom Ombo - 149
Konstantinoopol - 35, 177
Kreeka - 94, 139, 159
Kreeta - 157, 158, 159
Krokodilopolis - 149
Kuš - 15, 25, 55, 72, 151, 159, 160, 168
Küpros - 158
Liibanon - 158
Liibüa - 31, 32, 37, 78, 152, 157
Lišt - 34, 98
Lõuna-Palestiina - 133, 170
Maati - 13, 42, 43
Mariotis - 43
Medamud - 87
Memphis - 31, 42, 68, 69, 130
Mer - 130
Mesopotaamia - 94
Muhamed Qibli - 150
Nebeše - 155
Nehet (sükomooripühamu) - 13, 43, 177
Niilus - 45, 83, 134, 152, 153, 158, 172
Nuubia - 66, 72, 78, 133, 152
Palermo - 176
Palestiina - 78, 158
Peten - 13, 47
Pitom - 171
Punane meri - 150, 153, 155
Punane mägi - 13
Punt - 51, 151, 152, 155, 156, 175
Põhja-Egiptus - 77
Põhja-Palestiina - 51

Põhja.Sudaan - 55
Põhja-Süüria - 76
Retenu - 20, 21, 25, 41, 51, 54, 80, 84, 85, 124, 125, 141, 146
Saft el-Henne - 153
Sais - 158
Sekmem (Nablus) - 73
Semenu - 150
Siinai - 47, 70, 133, 152, 153
Snofru saar - 13, 43
Suure Rohelise saared - 157
Suess - 46, 170
Suure Veeringi saared - 159
Süüria - 49, 50, 160
Tanis - 155
Teeba - 26, 97, 102, 103, 113, 146, 148, 149, 151, 160
Temehimaa - 12, 15, 35, 36
Tehenu - 12, 35, 37
Timsahi järv (Mõrujärv) - 47
Tod - 87, 146
Tüüros - 59
Ugarit - 60
Urartu - 147
Vahemeri - 7, 43, 134, 139, 157
Valitseja Müürid - 13
Wadi el Natrun - 42
Ülem- ja Alam-Egiptus - 12, 14, 23, 28, 64, 107, 108, 111, 145, 149, 151, 172
Ülem-Egiptus - 150, 151, 152
Ülem-Niilus - 157
Ülem-Rètenu - 14, 80, 169

3. Aineloend (tähtsamad teoses esinevad reaalid, epiteedid ja tiitlid)

autobiograafia(d) - 6, 8, 9, 10, 31, 79, 88
Ba (hing, võimsus) - 17, 27, 65, 117, 118, 120, 122, 135, 143, 173, 174
eshatoloogia - 7, 103, 118, 119, 120, 121, 122, 123
Horosnimi - 106, 107, 108
igavik (lõpmatus) - 23, 25, 26, 103, 111, 112, 113-123, 129, 161-163

jumal(ad) - 5, 12, 15, 17, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 38, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 65, 69, 70, 71, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 96, 99, 100, 101, 102, 113-123, 133, 134, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 174, 175
Ka - 24, 104, 110, 135, 142, 143, 173
keha (laip, muumia) - 12, 13,15, 22, 24, 25, 27, 117, 118, 120, 121, 122, 132, 143, 173
Kuldhoros - 106, 110, 111
kuningas (vaarao, valitseja, isand) - 5, 6, 12, 14, 18, 22, 23, 27, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 52, 54, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 88, 96, 124, 125, 145, 148, 152, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 174, 175
Kõige Emand - 23, 28, 98
Maat - 7, 13, 42, 43, 120, 124, 138, 146, 152
Maa Valitsejanna - 22, 96
matmispäev (matuserituaal) - 22, 23, 24, 95, 97, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 176
Mõlema Maa isand (valitseja) - 24, 25, 109
Mõlema Maa valdaja - 34
Mõlemad Emandad - 106, 107
nimi - 15, 18, 31, 125
Ra Poeg - 106, 110
saatus, ettemääratus - 22, 26, 92, 93, 94, 133, 174
surm (tapmine) - 13, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 98, 117, 118, 128, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 142, 145, 174, 176
süda - 13, 15, 16,21, 22, 23, 24, 25, 52, 53, 54, 62, 63, 85, 88, 95, 105, 125, 141, 174
Tema (Sinu, Minu) Majesteet - 18, 23, 25, 26, 27, 28, 35, 73, 74, 104, 105, 167
Ülem- ja Alam-Egiptuse Kuningas - 106, 109

A
63333

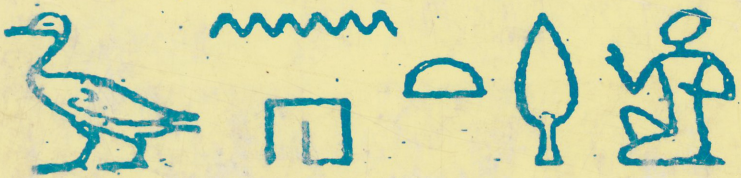

Raamat sisaldab vanaegiptuse allikate põhjal Sinuhe elukäigu ning on rikkalikult kommenteeritud. Kommentaarides käsitletakse põhjalikult Vana-Egiptuse elu põhiprobleeme ning avatakse egiptlaste sisemaailm.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00165080 5